mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

Szerkesztette
Bindorffer Györgyi

Változatok a kettős identitásra

Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében

Gondolat
MTA Etnikai-nemzeti
Kisebbségkutató Intézet

Változatok
a kettős identitásra

Változatok a kettős identitásra

Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok
a magyarországi horvátok, németek,
szerbek, szlovákok, szlovének körében

Szerkesztette
Bindorffer Györgyi

Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti
Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2007

A kötet megjelenését az OTKA 037400. sz. „Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás. Kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovák és szlovén kisebbség körében: szinkrón és diakrón dimenzióban” című kutatási programja támogatta.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó-rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Szerzők, 2007
Szerkesztés © Bindorffer Györgyi, 2007
© MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007

www.gondolatkiado.hu
www.mtaki.hu
A kiadásért felel Bácskai István és Szarka László
Szöveggondozó Rátkay Ildikó
Műszaki szerkesztő Pintér László

ISBN 978 963 9610 85 9

Tartalom

BINDORFFER GYÖRGYI
Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás – Előszó 7
KOZÁR MÁRIA
„Sem okosak, sem gazdagok" – A magyarországi szlovének identitása,különös tekintettel a Felsőszölnökön, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre 16
SZABÓ ORSOLYA
Kettős identitás? – Budapest és Piliscsév szlovák közösségei 63
BINDORFFER GYÖRGYI
A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen – Csolnok – Véménd 110
BINDORFFER GYÖRGYI – SÓLYOM BARBARA
A pomázi szerbek identitása 188
HORVÁTH SÁNDOR
A grádistyei horvátok 16–20. századi asszimilációjának példái 237

FÜGGELÉK 255
KOZMA ISTVÁN
Identitás-repertoárok a magyarországi örmények, ruszinok és lengyelek körében 255

BINDORFFER GYÖRGYI

Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás

Előszó

A kötet alapjául szolgáló kutatás témája a Magyarországon élő horvát, német, szerb, szlovák és szlovén kisebbség asszimilációjának diakrón és szinkrón folyamata, ezzel összefüggésben nyelvhasználati szokásainak alakulása, bilingvizmusa, kultúrája és az átalakulási folyamatok hatása identitásukra, a kettős identitás feltérképezése, illetve a disszimilációs folyamatok és a túlélési stratégiák működtetésének feltárása volt. A vizsgálat céljaira a kutatócsoport olyan településeket választott, ahol a kisebbségi nyelvet még anyanyelvként használják, ugyanakkor a közösségek zártságának felbomlása miatt az asszimilációs folyamatok is jelentősen befolyásolják az identitás alakulását. A kutatás megtervezésekor feltételeztük, hogy a kettős identitás minden vizsgálandó kisebbségnél jelen van, de a vizsgált öt kisebbség esetében nem egyformán zajlanak le az identitásalakulás és az asszimiláció-disszimiláció folyamatai, más hatásokra érzékenyek és sajátos egyéni módon élik meg magyarországi életüket; másként érzékelik a magyar nemzetet, és másként vázolják fel hazaképüket, ebből következően identitásuk struktúrája sem azonos.

Hipotézisünk szerint:

> „A kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitáskonstrukció egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s változó erősséggel,

de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás."[1]

A kutatási eredmények igazolták, hogy a kettős identitás, Csepeli György terminológiájával[2] fogalmazva, a természetes identitás szintjén minden kisebbségnél jelen van. Ez azt jelenti, hogy kisebbségi identitásuk megtartása és hangsúlyozása mellett magyar nyelvű szocializációjuk hatására elfogadnak bizonyos többségi, magyar szokásokat, ugyanakkor állampolgárságuk, hazaszeretetük, a magyar nemzeti szimbólumokhoz való érzelmi ráhangolódás, az ún. „magaskultúra" és nem utolsósorban a szülőfaluhoz, szülővároshoz kötődő erős lokális identitás mellett a magyar nemzeti identitás is jellemzőjük.

Az is bebizonyosodott, hogy a vizsgált öt kisebbség esetében nemzeti és az etnikai identitás hangsúlyai kisebbségenként eltérnek, és minden kisebbségnél generációs változásokat is felmutatnak; a kisebbségek sajátosságaiból következően nem egyformán zajlanak le az identitásalakulás és az asszimiláció-disszimiláció folyamatai; más hatásokra érzékenyek, és sajátos egyéni módon élik meg magyarországi létüket. Másként érzékelik a magyar nemzetet, saját anyaországukat, és másként vázolják fel haza- és anyaországképüket, ebből következően identitásuk struktúrája is eltéréseket mutat. A különbségek okait többek között a kisebbségek eltérő történeti hátterében, fejlődési folyamataiban, létszámában, kultúrájában, valamint a magyar társadalomban és az anyaországban való elfogadottságában kell keresnünk. Fontos figyelembe venni azt is, hogy a nagyobb létszámú kisebbségek könnyebben érvényesíthetik az identitásnyilvánításukhoz szükséges igényeiket és érdekeiket, mint a kisebbek. Nem hanyagolható el az sem, hogy a kisebbség kultúrája mennyire hasonlít a befogadó többségi nemzetéhez, vagy tér el attól.

A kultúrára való hivatkozás mellett azonban feltétlenül meg kell említeni azt a tényt is, hogy a kisebbségek leginkább származásuk és a szerbeknél ezen kívül vallásuk alapján tartják magukat kisebbséginek, ugyanis a hétköznapokban megélt, a többségétől eltérő, az élet minden területét átszövő és azt meghatározó szokásrendszereket, népviseletet, eltérő érték- és normarendszereket tartalmazó kisebbségi kultúra már nem létezik teljes háború előtti teljességében egyik kisebbségnél sem. Ennek oka a modernizáció és az asszimiláció. A kisebbségi kultúra áthagyományozódott elemei, szokásai elsősorban az ünnepi dimenzióban élnek tovább, de ez sem a mindennapi életben jut kifejezésre. Az

[1] Bindorffer 2001, 11.
[2] Csepeli 1992.

ünnepi szokások dramatizált, megkoreografált, áthangszerelt formában a színpadon élnek tovább falunapok, helyi, regionális és országos nemzetiségi találkozókon, gálákon.

Nyelvhasználati szokásaikat tekintve az erőteljes nyelvi asszimilációs tendenciák mellett minden kisebbségnél fellelhető az anyanyelv használata, de csak az idősebb generációk esetében beszélhetünk az anyanyelvhasználat tökéletes és általános szintjéről. Esetükben is megjelenik azonban a kódváltás. A fiatalabbak reflexnyelve a magyar még akkor is, ha akár az anyanyelvi teljesség szintjéig is beszélik a kisebbségi nyelvet. Ez annak tulajdonítható, hogy a többségi magyar nyelvi közegben korlátozott a kisebbségi nyelv használatának lehetősége. Általános jelenség azonban mind az öt kisebbségnél, hogy a fiatalabb korosztályok esetében a nyelvi asszimiláció gyakorlatilag befejeződött, megtörtént a nyelvcsere. Ugyanakkor mindegyik kisebbség törekszik arra, hogy anyanyelvét valamilyen formában és szinten megőrizze. Nagyanyáik anyanyelvét az unokák azonban már csak idegen nyelvként az iskolában vagy külön szervezett nyelvoktatás keretében tanulják meg.

Az asszimilációnak mind az öt kisebbség áldozatul esett, bár asszimilációs folyamatukat Milton Gordonra (1966) hivatkozva még mindig nem tekinthetjük befejezettnek. Ha a vallás asszimiláló erejét nézzük, akkor a szerbeket kivéve, akik a pravoszláv vallást követik, mind a négy másik kisebbségre hatással volt a többségi magyarság katolicizmusa. Ami az anyanyelvet illeti, még mindig vannak anyanyelvhasználók, de már csak a legidősebbek és a középgenerációk körében. A fiatal generációk tagjai kivétel nélkül jobban beszélnek magyarul, a szocializáció következtében tudásanyaguk a magyar kultúra bázisán nyugszik.

Vannak kultúrát hordozók és átörökítők, ha ez a kultúrahordozás és kultúramegélés jelentős mértékben meg is változott. Bizonyítékul szolgálnak erre azok a válaszok, amelyeket a 2001-es népszámlálás alkalmával a kisebbségek a kultúrájukhoz fűződő kötődésről adtak.

Ha tovább vizsgáljuk az öt kisebbség asszimilációs tendenciát, láthatjuk, hogy a mobilitás hatására a strukturális asszimiláció a belépés a befogadó társadalom intézményeibe jelentős méreteket öltött, amely folyamat során felszámolódtak a speciális német, szlovák stb. foglalkozások. Itt figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a kisebbséghez tartozó egyének számára az asszimiláció, a beilleszkedés társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínált.

Nem elhanyagolható jelenség az asszimiláció folyamatában a vegyes házasságok egyre növekvő száma sem, ahol a generációkon átívelő összeházasodások következtében a gyermekek származásának megállapítása már nem egyértelmű; nemzetiségi hovatartozásuk megállapí-

tása egyre inkább a választás és nem a beleszületés alapján történik. Az etnikai identitás tehát az adottságból egyre inkább választás kérdésévé válik. Míg a fiatalok pozitívan állnak hozzá a kisebbségek megmaradásához, az idősebbek egyik kisebbségnél sem ilyen optimisták, és szerintük – elsősorban a nyelvvesztés miatt – ki fognak halni Magyarországon.

A KSH az öt kisebbségre vonatkozó népszámlálási adatait az alábbi táblázatokban foglaltuk össze.[3]

1. táblázat. *Nemzetiségi adatok 1941–2001 között*

	Nemzetiség szerint[4]					
	1941	1949	1960	1980	1990	2001
Horvát	4 177	4 106	14 710	13 895	13 570	15 597
Német	302 198	2 617	8 640	11 310	30 824	62 105
Szerb	3 629	4 190	3 888	2 805	2 905	3 816
Szlovák	16 677	7 808	14 340	9 101	10 459	17 693
Szlovén	…	…	…	1 731	1 930	3 025

A háború utáni évek nagy vesztesei a kitelepítések következtében a németek voltak. Bevallási adataik a vizsgált kisebbségek között a legnagyobb mértékben csökkentek. Bevallási adataik félelemmotiváltak, és a mai napig nem fedik a tényleges adatokat. A horvátokra és a szerbekre viszont egyáltalán nem volt hatással az 1949-es népszámlálás; míg azonban a horvátok száma népszámlálásról népszámlálásra növekedett, a szerbeké gyakorlatilag egyezres tartományon belül ingadozott. A szlovákok nemzetiségi bevallásai jóval nagyobb határok között mozogtak, és ugrásszerű ingadozásokat mutattak. Az 1949-es csökkenést a lakosságcserének tulajdoníthatjuk, a következő évtizedek ingadozásai az identitás bizonytalanságára utalnak.

2. táblázat. *A nemzetiségek életkor szerinti megoszlása*

Nemzetiség	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–X
			1941		
Horvát	4 177	821	1 518	1 120	718
Német	302 198	77 221	116 387	68 610	39 980
Szerb	3 629	608	1 318	1 076	627
Szlovák	16 677	3 012	6 471	4 169	3 025
Szlovén	2 058	688	736	379	255

[3] A táblázatok a magyar és a nem magyar állampolgárságúakat egyaránt tartalmazzák.

[4] 1970-ben nem kérdeztek rá a nemzetiségre.

Nemzetiség	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–X
1980					
Horvát	13 895	1 801	4 131	4 201	3 762
Német	11 310	1 389	4 459	2 585	2 877
Szerb	2 805	262	751	927	865
Szlovák	9 101	818	2 569	2 502	3 212
Szlovén, vend	1 731	287	578	458	408
1990					
Horvát	13 570	1 435	3 879	4 000	4 256
Német	30 824	3 726	10 609	7 927	8 565
Román	10 740	1 396	4 609	2 563	2 172
Szerb	2 905	263	738	930	974
Szlovák	10 459	712	2 942	3 148	3 657
Szlovén	1 930	195	613	574	548
2001					
Horvát	15 597	1 456	4 431	5 373	4 337
Német	62 105	5 591	17 910	21 246	17 358
Szerb	3 816	436	1 413	1 035	932
Szlovák	17 693	1 501	4 304	5 832	6 056
Szlovén	3 025	247	872	1 076	830

Végigkövetve az adatokat, szembetűnő, hogy míg 1941-ben a fiatalabb korosztályok létszáma biztosította az etnikai csoportok utánpótlását, 1980-tól a 0–14 éves korosztály rendre alulmúlja a hatvan év felettieket. Azt is észrevehetjük, hogy a két korosztály közötti létszámkülönbségek folyamatosan nőnek, vagyis a 0–14 évesek száma csökken, a hatvan év felettieké pedig nő. Ha a vegyes házasságok folytán a kisebbségekhez számítható utódok száma további csökkenést fog mutatni, akkor igazuk lehet azoknak, akik hosszú távon a kisebbségek teljes eltűnését prognosztizálják. Összességében ugyan nőtt mind az öt kisebbségnél a nemzetiségi összlétszám, de ez nem a születések számának növekedéséből, hanem a középgenerációk bizonyos öntudatosodásából, tudatos identitásválasztásából fakadt.

3. táblázat. *Anyanyelvi megoszlás 1941–2001 között*

	Anyanyelv szerint						
	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Horvát	37 885	20 423	33 014	21 855	20 484	17 577	14 326
Német	475 491	22 455	50 765	33 653	31 231	37 511	33 774
Szerb	5 442	5 158	4 583	11 177	3 426	2 953	3 388
Szlovák	75 877	25 988	30 690	21 086	16 054	12 745	11 817
Szlovén	4 816	4 473	…	3 791	3 142	2 627	3 180

Az anyanyelvi bevallások a nemzetiségitől eltérő képet mutatnak. 2001-ig különböző nagyságrendekkel ugyan, de mindig felülmúlták a nemzetiségi bevallások adatait. Ebből arra következtethetünk, hogy

nemzetiség és anyanyelv már 1941-ben is mind az öt kisebbség esetében elvált egymástól. Arányait tekintve a legnagyobb különbség háború előtt a horvátoknál és a szlovákoknál tapasztalható, ami a háború után is fennmaradt. Fordulatot ebben a két esetben csak a 2001-es népszámlálás hozott, amikor is a horvátoknál a két bevallás adatai megközelítették egymást, a szlovákoknál pedig a másik négy kisebbséghez hasonlóan többen vallották magukat a nemzetiséghez tartozónak, mint vállalták az anyanyelvet. Háború után a szerbek és a szlovének tartották a háború előtti szintet, ugyanakkor a horvátoknál itt csökkenés tapasztalható. 2001-re a szlovének kivételével mindenütt csökkent az anyanyelvi bevallások aránya, amit a németek esetében a kitelepítéssel, a szlovákoknál a lakosságcserével, továbbiakban a nyelvvesztéssel, a magyar nyelv anyanyelvi térhódításával magyarázhatunk.

4. táblázat. *2001. évi népszámlálási adatok a családi, baráti körben beszélt nyelvről*

Családi, baráti körben beszélt nyelv	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–X
Horvát	14 779	1136	3 688	4 913	5 042
Német	52 912	3559	15 136	15 813	18 404
Szerb	4 186	460	1 780	1 041	905
Szlovák	18 057	1187	3 460	5 496	7 914
Szlovén	3 108	244	883	1 045	936

Az anyanyelvet használók többen vannak, mint azok, akik a nemzetiség nyelvét anyanyelvüknek adták meg. Ez alól egyedül a szlovének a kivételek. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy bár sokan ismerik és használják a kisebbségi nyelvet, anyanyelvként mégis a magyart adták meg. Ennek okát a nyelvi asszimilációban kereshetjük, amikor a jobban szeretett nyelv talán nem, de a jobban beszélt és többet használt nyelv a magyar. Ezt támasztja alá az is, hogy az anyanyelvet összességében inkább a két idősebb generáció tagjai használják családi és baráti körükben. A szlovének esetében az anyanyelvet bevallók és használók fedésben vannak, bár az életkori olló itt is eléggé nagyra nyílt.

5. táblázat. *2001. évi népszámlálási adatok a kulturális értékekről, hagyományokról*

Kulturális értékek, hagyományok	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–X
Horvát	19 687	1870	5 886	6 769	5 162
Német	88 209	8209	25 339	29 895	24 766
Szerb	5 279	496	2 032	1 557	1 194
Szlovák	26 631	2522	6 549	8 734	8 826
Szlovén	3 429	292	972	1 210	955

A nemzetiségi kulturális értékekhez és hagyományokhoz sokkal többen kötődnek, mint ahány bevallást tettek a nemzetiségre és az anyanyelvre. Itt ismét csak a szlovénokat kell felhoznunk ellenpéldaként. Az öt kisebbség közül a legkonzisztensebb adatokkal náluk találkozhatunk. Úgy tűnik, a szlovénok kevesen vannak, de szoros csoportkötődéseik segítik az etnikai identitás megélésének terepét és a legkevésbé asszimilálódtak.

Ha figyelembe vesszük az erőteljes nyelvi asszimilációt bizonyító 2001-es anyanyelvi bevallásokat, akkor a kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődők magasabb aránya magától értetődő. Kutatási tapasztalatok bizonyítják, hogy a kisebbségek tagjai, függetlenül anyanyelvi ismereteik szintjétől és a nyelvhasználattól, a kulturális téren élik meg kisebbségi identitásukat, és azok sem tudják kivonni magukat a kulturális hagyományok érzelmeket hordozó és felkeltő hatása alól, akik magyarnak és/vagy magyar anyanyelvűnek vallják magukat.

A kulturális hagyományok, mint azt a tanulmányokból is látjuk, a kisebbségek esetében etnikai önkifejezésük talán utolsónak megmaradt terepe, és mint ilyen, túlélési stratégiaként működik. Kulturális hagyományaik feladása a csoportok etnikai önfeladását jelentené. A kultúrához kötődők kiemelkedően magas száma pedig azt a tételemet bizonyítja, hogy a nyelvi asszimiláció mellett sem szükséges egy nemzetiség kihalása, és hogy a kultúra megtartásának szándéka kitéphetetlenül mélyen gyökerezik a kisebbségek túlélési stratégiájában. A nyelvükben megszűnni látszó közösségek megtartó erejét manapság egyre inkább a kulturális gyökerek jelentik. A bevallási adatok arra utalnak, hogy fiatalok is részesei a kisebbségi kultúrának, ami perspektívát nyújt az etnikai túléléshez. A kulturális értékekhez való ragaszkodás pótolhatja azt a kohéziós hiányt, amit a nyelvvesztés okozott.

A nyelvváltást mindig a célszerűség határozza meg. A modernizáció következtében a kisebbségi nyelvek egyre több funkciójukat elvesztették, és az áttérés a magyarra egyre gyorsabb. Az utóbbi tíz évben születettek esetében kifejezetten megkérdőjelezhető a kisebbségi nyelv megtanulása és továbbadása. A kultúrát azonban nem a célszerűség határozza meg, ezen a területen az érzelmi elemeké a döntő szerep.[5] Ez azt a hipotézisemet támasztja alá, hogy a kiveszőfélben levő anyanyelv helyett az etnikai identitás kulturális területen talál maga számára identitásnyilvánítási terepet. Ha nincs is már meg az anyanyelv, attól a kulturális kötődések még jelen vannak, tehát nem mindig és nem csak nyelvében él az etnikai csoport.

[5] Vö. Fishman 1977; Kis 1996.

A hipotézis, amelyből kiindultunk, a csolnoki és véméndi svábok-nál, a piliscsévi és budapesti szlovákoknál, a horvátoknál, valamint a szlovéneknél beigazolódni látszik, viszont a szerbeknél csak egyes tételezéseiben. Az mindegyik kisebbségre igaz, hogy identitásuk alapstruktúráját a kultúrában mélyen gyökerező és a csoporttagsághoz szükséges nélkülözhetetlen érzelmi kötődést biztosító etnikai identitás alkotja. A horvátoknál, németeknél, szlovákoknál, szlovéneknél a magyarországi kisebbségi etnikai kultúra a népi kultúra területén manifesztálódik. A szerbek esetében azonban más a helyzet. E kisebbségnél az etnikai identitás történeti okokból lefedi az anyaország nemzeti identitását. Ez a kettős vagy megkétszerezett nemzeti identitás magában foglalja a mélyen gyökerező magyar nemzeti identitástudatot és a szerb nemzeti identitásból táplálkozó és tartalmát tekintve az azt lefedő etnikai identitást. Ebben a kétnemzeti identitáskonstrukcióban tehát egymás mellett jelennek meg a szerb anyanemzet és a befogadó magyar nemzet nemzeti szimbólumai és nemzeti tudáskészlete is.

A németek, szlovákok, szlovének és horvátok esetében a kettős identitás konstrukciója a magyar nemzeti identitást és az anyaországtól független etnikai identitást foglalja magában. A németek esetében a német nemzeti identitás már megjelent a fiatalabb generációk életében, bár ezeket a megnyilvánulásokat még csak identitáskezdeményeknek és nem kiteljesedett identitásrepertoárnak tartjuk. A szlovákok, a szlovének és a horvátok azonosságtudatában, egy másfajta történeti fejlődésből következően az anyanemzeti identitás hiányzik.

Mivel azonban a németeket kivéve mindegyik kisebbség határos az anyaországgal, etnikai identitásukra nemcsak az anyaország nyelve, kultúrája van hatással – bár az anyaország „magaskultúrája" nem jelenik meg benne –, hanem különböző mértékben az adott ország nemzeti szimbólumai és az adott ország nemzetéhez való lojalitás is.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szerbek identitása diadikus szerkezetű, melyben a magyar identitás áll szemben a szerb nemzetivel átfedésben levő etnikai identitással. A horvátok, a németek, a szlovének identitásszerkezetében erős etnikai identitással találkozhatunk, amely szituatíve erős magyar nemzeti és gyenge anyaországi identitással áll szemben. Természetesen ezek reprezentációja szituatív és egyszerre, de a kisebbségenként eltérő erősséggel köti a kisebbségi alanyokat mindkét nemzethez. A kötődés erőssége a különböző helyzetek által kiváltott különböző reakcióktól függően ugyancsak változó. A nemzeti kisebbségek, ahol a „nemzeti" saját anyanemzetükre utal, a magyar többségen belül az államot alkotó nemzetiségként jelennek meg. Ebben az értelemben részesei a magyar nemzetnek is, és kisebbségi identitásuk kulturális dimenzióját hangsúlyozva etnikai csoport-

ként is definiálhatjuk őket. Kötődésük tehát a magyar nemzethez és saját itteni kisebbségi csoportjukhoz is van, tehát ebben az értelemben az eredeti hipotézis magyar nemzeti és etnikai irányban egyaránt kötő megállapításai érvényesek. Az anyaországi nemzeti identitás azonban még nem jutott el arra a fokra, hogy hármas kötődésről beszélhetnénk.

A kötet függelékében megjelenő tanulmány a közös OTKA-kutatáson kívül készült. Közlésére a jelen kötetben azért szántuk el magunkat, mert a szociológiai-statisztikai módszerekkel készült felvétel összehasonlítási alapot nyújt az olvasónak, és még jobban rávilágít a kisebbségek közötti különbségekre és hasonlóságokra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Csepeli György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.

Fishman, Joshua. A. 1977. Language and Ethnicity. In H. Giles (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York, Academic Press. 1–51.

Gordon, Milton M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York, Oxford University Press.

Kis János 1996. Túl a nemzetállamon. *Beszélő*, 3, 28–38. és 4, 24–35.

KOZÁR MÁRIA

„Sem okosak, sem gazdagok”

A magyarországi szlovének identitása, különös tekintettel a Felsőszölnökön, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre

1. BEVEZETÉS

A magyarországi szlovének etnikailag a Szlovén Köztársaságban, az osztrák Karintiában és Stájerországban, az olaszországi határ menti tartományokban, illetve szerte a világon élő hárommilliónyi szlovénséghez tartoznak. Többségük ma a Vas megyei Szentgotthárdon, a hozzácsatolt Rábatótfaluban (Slovenska ves) és hat környező községben (Felsőszölnök – Gornji Senik, Alsószölnök – Dolnji Senik, Szakonyfalu – Sakalovci, Apátistvánfalva –Števanovci, Orfalu – Andovci, Kétvölgy – Verica-Ritkarovci) él. Laknak még szlovének Szombathelyen, Mosonmagyaróvárott, Budapesten és szétszórtan Magyarország egész területén. A népszámlálási statisztika szerint 2001-ben 3040 szlovén élt Magyarországon, becsült létszámuk azonban 5000 fő.

A kutatás során a Felsőszölnök, Szentgotthárd-Rábatótfalu és Szombathely településeken élő szlovén lakosság nyelvhasználati és kulturális szokásainak tükrében vizsgáltuk az asszimilációt és az identitást.

Felsőszölnökön a szlovének őslakosok. A népszámlálási adatok szerint 1980-ban a lakosság száma 922 (825 szlovén), 1990-ben 756 (665 szlovén) és 2001-ben 682 (451 szlovén) volt.[1] Csökkenő tendenciát mutat. Egy 2002. évi felmérés szerint 218 családból 13 volt magyar, 15 szlovén–magyar, 190 családban pedig a házastársak mindketten szlovén származásúak voltak.[2]

Az 1983-ban Szentgotthárdhoz csatolt Rábatótfalu őslakosai is szlovének. A lakosságnak nagy része helyi, többen költöztek ide a 14 km-re fekvő Felsőszölnökről és Apátistvánfalváról, hogy közelebb legyenek szentgotthárdi munkahelyükhöz. A lakosság száma 1980-ban 680 (398

[1] Kovacsics 2000, 233 és 2001. évi népszámlálás. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH, 2002, 270.

[2] Kozár 2005.

szlovén) volt, a következő két népszámlás nem közöl adatot, mivel összevonták Szentgotthárddal. Felmérésünk szerint 244 családból csak 66 magyar.

A csökkenést az elöregedés, az alacsony természetes szaporodás, valamint az elköltözés okozta mindkét településen. A lakosság számának csökkenése összefüggésbe hozható a környék központja, Szentgotthárd lassú ütemű iparosításával is. A második világháború után, főként a fiatalok, Magyarország iparilag fejlettebb vidékeire költöztek. Az 1970–80-as években a vasfüggöny közelsége, az elzártság és a megélhetés nehézségei miatt is felerősödött a migráció.

Az elmúlt tíz év alatt 10%-kal kisebb volt a migráció az előző tíz évhez képest. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az ország távolabbi vidékein sincs munkalehetőség. A munkanélkülivé vált felsőszölnökiek és rábatótfaluiak otthon termesztik meg a megélhetéshez szükséges élelmiszereket. Jövedelemhez alkalmi munkával tudnak csak jutni. Kényszerűségből maradnak szülőfalujukban.

Szombathely 60 kilométerre fekszik a szlovén Rába-vidéktől (Porabje). Ide az 1960-as évektől költöztek szlovének a Szentgotthárd környéki szlovén falvakból. Elsősorban elhelyezkedési, megélhetési okokból. Néhányan házasságkötés révén kerültek ide. A szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat (1998) és a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület (1999) megalakulása előtt nem volt kapcsolatuk egymással. Azóta rendszeresen találkoznak, és gyakorolják anyanyelvüket. 2001-ben 75-en vallották magukat a szlovén nemzetiséghez tartozónak. A szlovén egyesületnek 2004-ben 56 tagja volt. Ebből 6 család és 25 egyedülálló szlovén nemzetiségű, 6 család vegyes nemzetiségű (szlovén–magyar), 6 fő magyar nemzetiségű szimpatizáns.

2. TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

A magyarországi szlovének a 13 kisebbség között – a szlovákokkal együtt – őshonos kisebbség. Már a magyarok honfoglalása előtt itt éltek. Őshonosságukat nyelvészeti és történeti adatokon kívül a legújabb (szlovéniai) régészeti kutatások is bizonyítják. Az 1999 és 2003 közötti, a szlovén autópálya-építkezést megelőző régészeti kutatások során Muraszombat környékén a 6. századból is találtak régészeti leleteket, amelyek bizonyítják, hogy itt szláv nép élt abban az időben.[3] A régészeti kutatások tehát alátámasztják a történeti források adatait, melyek szerint a mai Vas megyei szlovének elődei – a Rába és a Dráva

[3] Guštin 2003.

közötti vidéken – a 6. század második felében az avarokkal együtt telepedtek le.

A 8. században ez a vidék a frankok uralma alá került, akik az avarokat elűzték, és a 9. században Karantániából az ő helyükre is szlovéneket telepítettek. A század második felében Pribina (847–861) és Kocel (861–874) alsó-pannóniai szláv fejedelmek alattvalói voltak. Kocel kérésére II. Adorján pápa 869-ben Metód hittérítőt nevezte ki a pannóniai szlávok érsekévé.[4]

Ebből a korból őrizte meg a szájhagyomány a mrski (gyűlöletes, utálatos) szót a felsőszölnöki szlovén nyelvjárásban, melyet az idősebb generáció a mai napig használ. A szó a legrégibb szlovén, ún. II. Freisingi nyelvemlékben (9. század) szerepel. A bűnről és bűnhődésről szóló prédikációt valószínűleg a Karantániából a 9. században Alsó-Pannóniába települt szlovének hozták magukkal, s Metód és tanítványai is használták. A Vas megyei szlovének elődei a Metód-tanítványok prédikációjából ismerték meg, s adták tovább, őrizték meg a mai napig ezt a több mint ezer éves szót a grdi mrski (ronda utálatos) állandó szóösszetételben.

A magyar honfoglalás után a nyugati határ menti védősáv (gyepűelve) – a Rába és a Mura közötti részen is – magyar fennhatóság alá tartozott ugyan, de csak a 11. század végén került Vas és Zala vármegyékhez (1091), illetve a zágrábi (1094) és győri (1176) püspökséghez. A Vas vármegyében élő s a győri egyházmegyéhez tartozó szlovén hívek által lakott vidék (esperesség) a katolikus egyháztól a Tótság (szlovénül: Slovenska okroglina) nevet kapta.[5]

Szentgotthárdon 1183-ban III. Béla azzal a céllal alapított cisztercita apátságot, hogy a szerzetesek a ritkán lakott határ menti védősávot megműveljék, és ehhez munkaerőt telepítsenek ide. A már itt élő és a Karantániából betelepített szlovén lakosság az apátság majorjaiból hozta létre a Szentgotthárd környéki mai szlovén településeket is.

2.1. Felsőszölnök (Gornji Senik)

Szentgotthárdtól 14 km-re, az osztrák–magyar–szlovén hármashatáron fekszik. Magyarország legnyugatibb települése és a legnagyobb szlovén község területileg és lakosságát tekintve is. Lakosainak többsége őslakos szlovén. Első földesura a szentgotthárdi ciszterci apát (1183–1391), majd a Széchy nagybirtokos család volt (1391–1528). A dobrai (ma Neuhaus, Ausztria) uradalomhoz 1642-ben került, amikor Bat-

[4] Kristó 1994, 653; Kniezsa 1942, 19–20; Géfin 1929; Kalász 1932; Schwartz 1933, 5.
[5] Zelko 1982.

thyány Ádám kapta birtokul. A dobrai uradalom s vele Felsőszölnök Batthyány-birtok maradt a jobbágyfelszabadításig. Felsőszölnököt oklevél először a szomszédos Alsószölnökkel együtt említi 1378-ban (Zelnuk inferior et superior). A magyar Szölnök helynévnek a német Zemming és a szlovén Senik felel meg. Jelentése kaszáló, szénapadlás, szénapajta. 1640 karácsonyán egy kanizsai török csapat betört a faluba, s így elsőként hódolt meg a dobrai uradalom települései közül. A 16–17. században a földesúrral együtt a lakosság is áttért a kálvinista, majd evangélikus vallásra. Az ellenreformáció idején rekatolizáltak.

A földrajzi és társadalmi körülmények miatt a lakosság az évszázadok során idénymunkára, elvándorlásra és kivándorlásra kényszerült. Az 1940-es évek második felétől a nyolcvanas évek végéig a település a „vasfüggöny” mögött aludta Csipkerózsika-álmát. Az idősebbek hagyományos paraszti gazdálkodást folytattak. A fiatalok „kétlakiak” voltak. A szentgotthárdi ipari üzemek munkásaiként otthon a paraszti gazdaságban is segédkeztek. Szabadságukat idénymunkán töltötték. A „vasfüggöny” lebontása, illetve az 1992-ben megnyílt Felsőszölnök–Martinje határátkelő (Szlovénia felé) megszüntette Felsőszölnök elszigeteltségét. A határátkelő 2004. május 1-je után (amikor Magyarország és Szlovénia is tagja lett az Európai Uniónak) nemzetközi lett. Felsőszölnökön alakult meg 1990-ben a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a szlovének első önálló kulturális szervezete. Itt van a székhelye 1994 óta az Országos Szlovén Önkormányzatnak. 1994-ben a települési önkormányzat átalakult kisebbségi önkormányzattá, 1998 óta önálló szlovén kisebbségi önkormányzat működik a települési önkormányzat mellett.[6] Az általános iskolában a 2005/2006. tanévben 56 tanulóból 49 tanult szlovénül. Az első osztályban bevezették a kétnyelvű oktatást.[7]

2.2. Rábatótfalu (Slovenska ves)

A Szentgotthárdtól délnyugatra fekvő település 1983 óta a városhoz tartozik. Utoljára az 1980. évi népszámlálás említi 680 lakossal, amelyből 398 vallotta magát szlovénnek. A kilenc Szentgotthárd környéki szlovén település közül ennek legrégebbi az okleveles említése (1221 villa Sclavorum). Magyar, szlovén és német nevében utal az itt őslakos szlovénekre. A tót a szlovén szinonimája, szlovén (Slovenska ves) és német (Windischdorf) neve is szlovén falut jelent. „Tothfolua” 1350-ben már a szentgotthárdi apátság birtokai között szerepel, s ott is marad a jobbágyfel-

[6] Kozár 2000.
[7] Perge 2005.

szabadításig. A népesség 1787 és 1880 között 311 főről 631 főre emelkedett, 1910-re 798 főre növekedett, 1941-ben pedig 812 volt. 1945 után kezdett fogyni a falu lakossága. 1980-ra 680 főre csökkent. Az itteni lakosságra is jellemző az idénymunka, elvándorlás és kivándorlás. A szomszédos Szentgotthárd iparosítása a 19–20. század fordulóján és az 1960-as években hatással volt a népességfejlődésre és a foglalkoztatási arányokra. 1910-ben a lakosság 81%-a élt mezőgazdaságból, 1980-ban már csak 12,6%-a. Az iparból élők aránya az 1910-es 8%-ról 1980-ra 69,7%-ra emelkedett.

A népszámlálási adatok erős asszimilációra utalnak, ami a szomszédos Szentgotthárd, az ottani ipar teremtette megélhetési lehetőségek következménye. Ez azonban nem elmagyarosodást jelent. Az anyanyelv használata inkább stagnált, szűk családi körre szűkült. A lakosság valójában mindig is kétnyelvű, kettős identitású volt. Nagyobb mértékben, mint Felsőszölnökön. A népszámlálás szerint 1880-ban a 631 lakosból 602, 1941-ben a 812-ből 774, 1980-ban a 680-ból 398 vallotta magát szlovénnek (vendnek).[8] Az 1990-es évektől a faluban szlovén kisebbségi önkormányzat és szlovén nyugdíjas egyesület működik. Rendszeresek a szlovén nyelvet és kultúrát ápoló rendezvények. 2005-ben a vidék fiataljai részére éppen Rábatótfaluban nyitották meg az ún. „Life házat" (a Lendvai Ifjak Egyesülete által működtetett ház mintájára). A ház hétvégeken és ünnepnapokon várja a fiatalokat tartalmas szórakozásra. A társasjátékok, asztalitenisz és könyvek mellett internethasználatra, illetve anyanyelvű rendezvények szervezésére is van mód.[9] 2005. július 17-én a helyi szlovén önkormányzat rendezte meg a Generációk napját. A kétnyelvű misét kiállításmegnyitó és kulturális program követte. A kiállításon régi fényképeken ismerkedtek a generációk saját, szüleik és nagyszüleik múltjával. Tervezik a község kétnyelvű monográfiájának kiadását is. A kulturális programban a helyi óvodások, fiatalok kétnyelvű előadása, népdalkórus fellépése szerepelt.[10] Iskola nincs a faluban csak óvoda. Az óvodában szlovénül is tartanak foglalkozásokat.

2.3. Szombathely (Somboteu)

Szlovének a 18. század végétől élnek ideiglenes vagy állandó lakosként Szombathelyen. A Szily János püspök által alapított papi szemináriumnak a 18. század végétől voltak a Rába és a Mura vidékéről származott

[8] Kovacsics 2000.
[9] Szita 2005.
[10] Sukič 2005.

szlovén nemzetiségű hallgatói. Itt tanult dr. Jožef Smej is, aki ma maribori segédpüspök. Szombathelyen élt és alkotott a cankovai (ma Szlovénia) születésű dr. Pável Ágoston (1886–1946), aki a Mura és a Rába között élő szlovének első hivatásos tudósa.

A Szentgotthárd környéki szlovén falvakból az 1960-as évektől költöztek be szlovének Szombathelyre. Ott találtak maguknak munkát, lakást. Sokan társat is. De vannak köztük olyanok, akik ott ismerkedtek össze, vagy otthonról hoztak maguknak párt.

Az 1998-as önkormányzati választások alkalmával szavaztak a szombathelyi szlovének és a velük szimpatizálók az öt szlovén jelöltre is. Így alakulhatott meg 1998 őszén Szombathelyen a Szlovén Kisebbségi Önkormányzat. A testület tagjai közül egy kétvölgyi, egy orfalui és három felsőszölnöki származású.

A szlovén önkormányzat kezdeményezésére 1999 januárjában megalakult a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület is. Az elnökség tagjai közül ketten felsőszölnöki származásúak, egyikük kétvölgyi, ketten apátistvánfalviak. Az egyesület 6 tagjának (2004) többsége felsőszölnöki, vannak köztük orfaluiak, apátistvánfalviak, kétvölgyiek és rábatótfaluiak, illetve magyar nemzetiségű házastársak vagy szimpatizánsok. Szombathelyen szlovén óvoda és általános iskola nincs. A Berzsenyi Dániel Főiskolán az 1968/69-es tanévtől képeznek szlovén tanítókat és tanárokat. Emellett 1973 óta többen szereznek folyamatosan diplomát az anyaországban, Szlovéniában.

3. TÖRTÉNETI ADATOK

A magyar honfoglalás után a Rába és a Mura között élő szlovének elszigetelődtek a szlovénség többségétől. Ez a nyelvfejlődés lelassulásához vezetett. A 16. században létrehozott szlovén irodalmi nyelv a nyolc fő nyelvjárás közül a négy központira épült. A szlovén nyelvterület perifériáján levő nyelvjárások (az olaszországi és a magyarországi szlovén) ebből kimaradtak, s megrekedtek a 16. századi szinten.

A Szentgotthárd környékén beszélt nyelv olyan archaikus nyelvjárása a szlovénnek, mint például a moldvai magyar (a csángó) a magyar nyelvnek. Trianon óta a Szentgotthárd környéki szlovén nyelvjárás fejlődése még jobban lelassult, szókészletére, nyelvtanára még nagyobb hatást gyakorol a magyar nyelv.

A magyarországi szlovének nyelvükre azt mondják, hogy „slovenski”, identitásukat a „Slóven, Slovenci, Slovenge” szavakkal határozzák meg anyanyelvükön. Ebben soha nem kételkedtek, soha nem érezték szükségét annak, hogy ezt bárkinek bármikor bizonyítsák.

Anyanyelvükről, identitásukról mások vitáztak helyettük, nevükben. Sokszor olyanok, akik ezt a nyelvet nem beszélték.

A reformáció korában a szlovén jobbágyok számára az új (kálvinista, majd evangélikus) vallás az írás-olvasás elsajátításának lehetőségét is jelentette. A Szentgotthárd környéki szlovén gyerekek oktatásáról az első adataink az 1627. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben találhatók. Az ellenreformáció idején keletkezett az első hazai szlovén nyelvjárásban írt könyv (1715). A 18. század végéről az úrbérrendezéssel kapcsolatban maradtak fenn szlovén nyelvű írásos emlékek.

A Rába és a Mura közötti vidék lakóit a történelem folyamán többféle néven nevezték. A rábavidéki és a murántúli szlovének 1920-ig együtt éltek Magyarország Vas és Zala vármegyéjében. A vidék latin, német, magyar és szlovén neve: Districtus Transmuranus, Tótság, Bezirk der Winden, Vendvidék, Slovenska okroglina, Slovenska krajina volt. Lakóit magyarul tótoknak, vendeknek hívták.

A legkorábbi ismert levéltári adat a 16. században a tótot használja a szlovén szinonimájaként: „*En mjuel hogj toth uagiok es magiarul nem tudok chak az bestje kuruafi zot uettem ezemben es en azt sem tudom mit tezen, hog zitta Zabo Andrast.*”[11]

A vidék Tótság elnevezése egy 17. századi tanúvallomásban szerepel: „*az totsagrul kereztel jwttek be zentgothartra (Szentgotthárdra)*”.[12]

Az 1627. évi evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyv eredeti címe szlávnak (Ecclesiarum Schlavonicarum) nevezi a gyülekezeteket. Az 1699. évi másolatot publikáló Payr Sándor – valószínűleg korának politikai befolyásoltsága alatt – 1910-ben „Sclavo-vendorum”-ra ferdítette a címben szereplő megnevezést.[13] A tíz évvel korábbi irat is bizonyítja, hogy a 17. században még a tót kifejezést használták, nem a vendet.

Az első Vas megyei népszámlálásként számon tartott 1697/98. évi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a megye lakossága 100 ezer fő volt. A lakosság fele ekkor még protestáns. A Tótság lakosainak száma 13 ezer. Ennél kevesebben voltak a horvátok és a magyarok, legtöbb volt a német anyanyelvű lakosság. A jegyzőkönyv a megye összes – katolikus és protestáns – plébániáját számba veszi, és közli lélekszámát, vallási és anyanyelvi megoszlását. A szlovén településeket még eredeti nevükön említi (pl. Csepinc – nem Kerkafő, Gederoc – nem Kőhida stb.).[14] A szlovén lakosságú járást latinul „districtus Tótság”-

[11] Izsakóczi (Ižakovci) jobbágy tanúvallomása, 1592. Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban VaML) Vasvári kpt. Litt. Instr. Fasc. 82. No. 42.

[12] Katolikus szlovének búcsújárása a protestantizmus korában. Tanúvallomások a Vasvári Káptalan irataiban, 1617. VaML Vasvári kpt. E/23.

[13] Payr 1910.

[14] Házi 1957.

nak nevezi, melynek lakói „szláv–horvát" nyelvet beszélnek: „Quarta demum vocatur Tótság, sic dicta ab indigenis linguam sclavonico–croaticam terentibus."[15] A Vas megyei szlovének és a Zala megyei horvátok kezdetben egy közös, ún. „pannonszláv" nyelvet beszéltek. Ezért tudták nehezen megkülönböztetni a két nyelvet a 17. században.

4. NÉVHASZNÁLAT

4.1. Tót és vend – egy népnév alakulása

A nyelvészek szerint mind a tót, mind a vend elnevezés egy a szlovének előtt e vidéken élt indoeurópai nép elnevezésének átruházása erre az etnikumra. A szlávok, szlovének magukat soha és sehol nem hívták ezen a néven. Saját népi nevük Slovene, amely latinosítva Sclaveni, Sclavi alakban használatos. Magyar megfelelője a szlovén, szlovének.

A magyar tót szó egykor az összes szlávra vonatkozott. Később csak azon népek megnevezésére használták, melyek tagjai magukat szlovéneknek nevezték (a szlavóniai horvátok a 16. század végéig, a Vas és a Zala megyei szlovének és a felső-magyarországi szlovákok). A tót név valamely indoeurópai nyelvből való, amelyben a taut szóval saját magukat vagy szomszédjukat hívták.

A vend elnevezés a német *wint, winde, winid* szavakból ered. A szlávokra, mint a *venétek* helyére kerülő népre, a keleti germán határon ragadt rá ez a név. A wendisch, windisch, vend kifejezés tehát *német területen élő szlávokat, szlovéneket* jelöl.

Pável Ágoston – a vidék első tudósa – kéziratos *Vend nyelvtan*ában (1942) így fogalmaz: „A vend nyelv a délszláv nyelvek csoportjába tartozik. Voltaképpen csak a szlovénnek egy önállósult, nagyobb nyelvjárása, amelytől elsősorban eltérő hangsúlyviszonyaiban, hanglejtésében, a mássalhangzók lágyításának kérdésében és – komolyabb nyelvújítás híján – a modern szókincs feltűnő szegénységében különbözik."[16]

Ugyanabban az évben Kniezsa István magyar nyelvész hasonlóan foglalt állást: „A németek a szlávokat Windeknek, nyelvüket windischnek nevezik (innen származik a nyugat-magyarországi szlovének vend elnevezése). Mivel a szlávok magukat soha és sehol nem hívták ezen a néven – saját népi nevük Slovene, amely latinosítva Sclaveni,

[15] Visitatio canonica Kazoiana. Bibliotheca Episcopalis Sabariensis B V. Szombathelyi Püspöki Levéltár.

[16] Savaria Múzeum Kézirattára, K–108, 3.

Sclavi alakban használatos –, bizonyos, hogy e név eredetileg nem a szlávokat jelölte, és csak névátruházással van dolgunk."[17]

A magyarországi szlovének anyanyelvükön szlovéneknek (*Slóven, Slovenci, Slovenge, Slovenje*) nevezik magukat. A *„rábai szlovének, rábamenti szlovének, Szlovén Rába-vidék, Szlovén Rábamente"* (rabski, porabski Slovenci, Slovensko Porabje) kifejezések az első, illetve a második világháború után keletkeztek az anyaországban, Szlovéniában.

A Rába és Mura közötti vidék anyanyelvén írók – többnyire katolikus és protestáns lelkészek – a 18. században publikációik címében és szövegében nyelvüket és népüket „slovenski, Sloven" kifejezésekkel jelölték.

A vidék első ismert könyvének szerzője, Temlin Ferenc 1715-ben az úgynevezett „győri katekizmust" – a címlap tanúsága szerint – „szlovén" nyelvre (na szlovenszki jezik) fordította. 1725-ben jelent meg az „Abecedarium szlowenszko", Széver Mihály 1747-ben „kedves szlovén népének" (lüblenomi szlovenszkomi narodi) ajánlotta könyvét. Küzmics István az Újszövetséget görögből „a régi szlovén nyelvre" (na sztari szlovenszki jezik) ültette át 1771-ben, és „a Mura és a Rába között lakó szlovénjeinknek" (nasim med Müron in Rabom prebivajocsim Szlovenom") ajánlotta.

Ráth Mátyás 1780-ban az első magyar újságban *(A Magyar Hírmondó)* tudósított a Rába és a Mura között élőkről. A vidéket „Tótság"-nak, lakóit „Bömhétzek"-nek nevezi. Megemlíti, hogy latinul „Vandalusok"-nak hívják őket, „noha a régi Vandalokkal talán nints nagyobb rokonságuk, mint a Magyaroknak a Szeretsenekkel".[18]

Küzmics Miklós 1783-ban – „a szlovén nép hasznára" (na haszek szlovenszkoga národa) – írta szlovén imakönyvét,[19] amely 24 kiadást ért meg, s még ma is használják a magyarországi szlovén hívők. Sándor István 1796-ban e nép letelepedéséről, etnikai hovatartozásáról és elnevezéséről írva megállapította, hogy a magyarországi szlovének a Mura túlsó oldalán élő szlovének rokonai, velük egy nyelvet beszélnek.[20]

A 18. században a közigazgatás még tekintettel volt a nemzetiségekre. A magyarországi szlovénekkel kapcsolatos első ilyen adatok Mária Terézia korából (1767–68) valók, az úrbérrendezéssel kapcsolatosak.

[17] Kniezsa 1942.

[18] A *Magyar Hírmondó* 1780. 35. levél. A Bömhetz a szlovén bomec, bogme szóból származik. Azokat jelöli, akik gyakran használják ezt a kifejezést (bizisten).

[19] Kniga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z-dvójim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa sz-pobo'snim sztroskom nikih plemenitih dobrocsinitelov na szvetloszt dána. Stampana, v-Soproni pri Siess József Jánosi vu leti 1783.

[20] Sándor 1796.

Az urbáriumok elkészítése előtt megyei tisztviselők minden helységben feljegyezték a jobbágyoknak az úgynevezett kilenc kérdőpontra eskü alatt adott válaszait. A kérdéseket latin nyelven, nyomtatva kapták meg az összeírók, amelyeket Vas vármegyében magyar, német és szlovén, és horvát nyelvre is lefordítottak.[21]

A Vas Megyei Levéltár öt tótsági uradalom 105 szlovén településének 9 pontra adott feleleteit őrzi. Szlovén nyelven jegyezték fel a kérdéseket és a válaszokat tíz faluban.[22] A Szentgotthárd környéki tíz szlovén falu lakossága 1767-ben három uradalom jobbágya volt. Többségük – Börgölin (Otkovci), Istvánfalva (Števanovci), Orfalu (Andovci), Permise (Verica), Szakonyfalu (Sakalovci) és Tótfalu (Rábatótfalu, Slovenska ves) – a szentgotthárdi ciszterci apátsághoz tartozott, és minden lakosa örökös jobbágy volt. Ritkaháza (Ritkarovci) lakói örökös jobbágyai voltak a felsőlendvai Nádasdy családnak. Az alsó- és felsőszölnöki jobbágyok válaszai nem maradtak fenn az utókor számára. A később Felsőszölnökhöz tartozó Türke lakosainak válaszai igen. Türke a két Szölnökkel a Batthyány család dobrai (Neuhaus) uradalmához tartozott.[23]

Bitnitz Lajos, Kossics József és Csaplovics János 19. század elején keletkezett tanulmányaikban a vidék és a nép megnevezésére a mások és a saját maguk által használt kifejezéseket is felsorolják. Bitnitz szerint mások ezt a népet a „Vandal, Vinid, Vened, Tót, Bömhécz” névvel illették, ők magukat anyanyelvükön „szlovéneknek” nevezik. Kossics József tanulmányának bevezetőjében leírja, hogy a magyarok „Vandalus”-nak hívják ezt a népet, bár helyes megnevezésük „Vendus-Tót”, illetve ahogyan ők saját magukat hívják: „Szlovenczi”. A „Bömhécz” e vidék lakosságának csak egy részére, az apátistvánfalvai és a dolinci fára egy részére vonatkozik, mivel itt gyakran fordul elő a szavakban az ö és ü. Csaplovics János német fordításában Bitnitz és Kossics kifejezéseit vette át.[24]

Kossics József 1848 körül, szlovén nyelven megjelent illemtanának címe: *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov*, vagyis „A művelt szlovén férfi és nő a Mura és a Rába között”. A Vas Megyei Levéltárban őrzött, saját kezűleg írt 1848. évi jelentésében a felsőszölnöki iskola tanulóinak anyanyelvét magyar nyelven „szlovénnek” nevezi.[25]

[21] VamL, Novem Puncta Fasc. 1–3; és M. Kozár 1993.

[22] VaML Novem Puncta Fasc. 1–3. Felsőlendva, Goricza-Halmosfő, Alsószlávecsa-Alsócsalogány, Felsőszlávecsa-Felsőcsalogány, Ivanócz-Alsószentbenedek, Dolincz, Falkócz-Úrdomb, Korosecz-Károlyfa, Süllincz-Sándorvölgy, Csekefa.

[23] M. Kozár 1993.

[24] Bitnitz 1819; Csaplovics 1829.

[25] Košič 1848.

A ljubljanai Anton Trstenjak 1883-ban a Szentgotthárd környéki szlovén falvakat is felkereste, kéziratban maradt könyvében (amelyet 1903–1914 között írt meg) feljegyezte, hogy „szlovénnek nevezik magukat" (sami se imenujejo Slovenje, jednina Sloven).[26]

Az 1867-es kiegyezés után – a magyarosítási törekvések ellensúlyozására – katolikus papok által szerkesztett periodikák jelentek meg a Rába és a Mura között. Az 1920 után Magyarországon maradt szlovének a két világháború között ehhez, az anyanyelven írt sajtóhoz – Jézus Szíve Kalendárium *(Kalendar Srcá Jézusovoga)*, Mária lapja (*Marijin list* – havilap), Újság (*Novine* – napilap) – a határon túlra került Prekmurjéből (Murántúl) jutottak.

A második világháború után – 1945 és 1989 között – a magyarországi szlovének a többi délszláv nemzetiséggel (horvát és szerb) közösen kaptak lehetőséget publikálásra. A Magyarországi Délszlávok Szövetsége (1947–1990) által kiadott újságban és kalendáriumban, illetve más kiadványokban. Ezekben következetesen „szlovén"-nek nevezik ezt a kisebbséget. A Szövetség hetilapja – *Narodne Novine/Ljudski list* – 1970 és 1990 között *Za naše Slovence (Szlovénjeinknek)* címmel közölt szlovén oldalt. Az évente kiadott közös – horvát, szerb és szlovén – kalendáriumban kb. 30 oldal jutott a szlovéneknek. Az első önálló szlovén kalendárium – *Slovenski koledar* – 1986-ban látott napvilágot. A Magyar Rádió 1979 óta heti kétszer 25 percben sugároz szlovén nyelvű műsort. 2000-ben alapították meg az önálló Szentgotthárdi Szlovén Rádiót (Radio Monošter). 1992-től kéthetente jelentkezik a Magyar Televízióban a 25 perces szlovén anyanyelvű műsor (Slovenski utrinki/Szlovén mozaikok).

4.2. Névadási szokások

Az anyakönyvekben kezdetben latinul használták a szlovéneknél is a vezeték- és keresztnevet. A szombathelyi egyházmegye területén Bőle András püspök már 1842-ben elrendelte, hogy az addigi latin nyelvű anyakönyvezésről térjenek át a magyar nyelvűre. De már egyik 1827. évi körlevelében arra kérte a nemzetiségi vidék plébánosait, hogy az iskolákban a gyermekek jól tanulják meg a magyar nyelvet, és a vallási gyakorlatokat is magyar nyelven végezzék.[27] A magyarországi szlovén falvakban ennek ellenére az első magyar nyelvű szentmise és prédiká-

[26] Trstenjak é. n.
[27] Vakarcs 1939.

ció az 1898. szeptember 23-án, Erzsébet királyné temetése napján tartott gyászmise alkalmából hangzott el (püspöki rendeletre).[28]

A magyarországi szlovének névadási szokásai az európai katolikus vallású népek névadási szokásaihoz áll közel. Az első és második generációra még jellemző, hogy a szülők vagy a keresztszülők nevét kapták a gyerekek, és a név bibliai eredetű, illetve katolikus szent neve.

A szlovének egyébként már a 8. században áttértek a keresztény hitre, és ennek hatására a 15. század végére a szláv, szlovén keresztneveiket elhagyták. A keresztségben héber, görög, latin és német eredetű neveket kaptak.

A 16. századi tridenti zsinat után a katolikus egyház csak a szentek egy meghatározott névjegyzéke szerint keresztelhette meg az újszülötteket. A magyarországi szlovének anyakönyveiben ezek a nevek ismétlődnek latinul, majd 1842-től magyarul: *Nicolaus – Miklós*, *Adamus – Ádám*, *Josephus – József* stb. Az anyakönyveket magyarul vezették ugyan, de a gyakorlatban az anyakönyvezés anyanyelven folyt, mivel a megjegyzés rovatban mindig szerepel a mondat: „anyanyelven megmagyaráztatott”.

A felsőszölnöki „Kereszteltek Jegyző Könyvében” 1828 és 1932 között például 16 különböző név ismétlődött a 30-40 újszülöttnél. A legkedveltebb női nevek voltak: *Mária*, *Anna*, *Katalin*, *Zsuzsanna*, *Teréz*, *Marianna*. A férfiaknál pedig: *József*, *Mátyás*, *Ferenc*, *István*, *János*. A ritka nevek közé tartoztak: *Judit*, *Apollónia*, *Rozália*, *Julianna*, *Erzsébet*, illetve *György*, *Imre*, *László*, *Lőrinc*, *Mihály*, *András*, *Pál*, *Lajos*.[29] A 19. század végén színesíti a névsort a *Krisztina*, *Karolina*, *Ilona*, *Antónia*, *Irma*, illetve az *Alajos*, *Ágoston*, *Károly*, *Vendel*, *Antal*, *Iván* stb.[30] Az 1940–60-as évekre is még a hagyományokhoz való ragaszkodás jellemzi a névadást. Ritka neveknek számítanak a *Gizella*, *Emilia*, *Valéria*, *Cecília*, *Vilma*, *Helga*, *Hilda*, *Jolán*, *Irma*, illetve a *Vilmos*, *Tamás*, *Tibor*, *Péter*, *Béla*.[31] 1980-ban még mindig a *Mária* és a *József* voltak a leggyakoribb nevek. Egyedinek számított a *Beatrix*, *Bernadett*, *Renáta*, illetve az *Adrián*, *Donát*, *Nándor*, *Viktor*.[32]

Az anyakönyvbe bejegyzett hivatalos neveket a mindennapi életben nem használják, csak azok helyi szlovén megfelelőjét. A Mária *Marija* változata a magyarországi szlovéneknél csak Szűz Mária megnevezéseként fordul elő! Közönséges halandó népi változatait viselheti

[28] *Szent-Gotthárd*, 1898/25. sz.

[29] Extractus Matricularis Parochias Cath. Felső Szölnökiensis in Cottn Castri-ferrei Ab Anno 1828 uique 1832. VaML.

[30] VaML.

[31] VaML Felsőszölnök Születési Anyakönyvei, 53 (1930–1966).

[32] Kozar-Mukič 1988.

csak: *Micka*, *Mici*, *Micika*, *Meca*, *Marca*, *Marička* stb. A legelterjedtebb nevek magyarországi szlovén változatai: *Anna – Ana*, *Ančika*, *Anika*, *Anuška; Veronika – Varonika; Teréz – Trejza*, *Rejza*, *Rejska; Júlia – Gyula; Katalin – Kata;* illetve *József – Gyauži*, *Ferenc – Francek*, *István – Štejvek*, *Števi; Ágoston – Gusli*, *Antal – Anton*, *Toni; Vendel – Vendi*, *János – Gyancsi*, *Károly – Kari*, *Lőrinc – Lorenc*, *György – Gyüra*, *Mátyás – Maucek* stb. A hagyományos személynevek a mai napig nem asszimilálódtak! A vezetéknevek is szlovének, egyesek megtalálhatók már a 17. századi urbáriumokban is (pl. Felsőszölnök 1627).[33] A vezetéknevek magyarosítása nem jellemző a magyarországi szlovénekre, mivel nem töltöttek be olyan állásokat, amelyekhez erre szükség lett volna.

Mivel a Szentgotthárd környéki szlovének homogén, zárt településeken élnek, sok az azonos nevű személy. Ezért úgynevezett háznéven ismerik, szólítják egymást. Ezek a háznevek hivatalos iratokban is felbukkannak (pl. urbáriumokban, Kossics József plébános névsorában az egyházi adót fizetőkről stb.) Az egyes házak, illetve családok minden szlovén faluban háznevet viselnek. Házasságkötés után a férjet és a feleséget továbbra is a saját háznevén ismerik, illetve idővel annak a házneve válik általánossá, akinek a házában laknak. A gyerekek annak a háznak a háznevét öröklik, amelyben felnőnek. Abban az esetben is, ha az nem az apa, hanem az anya háza. A háznevet a család kihalásával a nem rokon család is örökli. A szórványtelepülések házai házcsoportokat alkottak, amelyek ma már csak Felsőszölnökön maradtak fenn. Ezeknek szintén van nevük. A házcsoportok többsége a birtok első tulajdonosának a nevét viseli, lakói eredetileg rokonok voltak. Ha ez a család kihalt, vagy a rokon családok száma csökken, a házcsoport annak a családnak a nevét veszi át, melynek több háza van ott.

Felsőszölnökön a legelterjedtebb vezetéknév a Bajzek, amelyhez 14 háznév tartozik. A legtöbb Bajzek a Čemešterin (céhmester) házból származik. Ezt követik a Bazékin házbeliek, s Bajzekok a Sabauski, Ovčarski, Tošini, Incekovi, Kaucini, Bakini, Lonkini, Doričnjekovi, Burski, Špakini, Gyagarski és Štejvekini család házából származók. 1980-ban 81 személy viselte a Bajzek nevet Felsőszölnökön.[34] A háznevek keresztnévből, foglalkozásnévből, jellemző tulajdonságból, természeti adottságból, illetve, a legtöbb esetben, tulajdonnévből jöttek létre.

Mindenkinek van még egy harmadik, egy ragadványneve. A ragadványnevet valamilyen tulajdonság alapján kapják az emberek. E nevek

[33] MOL Batthyány család levéltára mikrofilmek. P. 1322. IV. A dobrai, rakicsáni, muraszombati, felsőlendvai, gerebeni, körmendi uradalmak, Torony, illetve az ezekhez tartozó egyes községek urbáriumai. Filmtár, 4332. doboz.

[34] Kozar-Mukič 1988.

lehetnek becézők, nevetségesek vagy sértők. Az utóbbiakat csak a megnevezett távollétében használják. Ragadványnév például a Turba (táska), Žepka (zseb), Žuna (harkály) stb.

A Vas megyei szlovén falvak temetőiben az 1960-as évekig többnyire szlovén feliratúak a síremlékek. Az „Itt nyugszik…” – „Eti pocsiva” kezdő formula az 1970-es évek után csak ritkán fordul elő. A „Nyugodjon békében” – „Naj pocsiva vu meri” befejező formula még az 1980-as évek végén is felbukkan. Az Amerikába kivándoroltak szüleiknek állíttattak síremléket, ami a feliratból is kiderül: „Posztavo szin Márkánar FRÁNC” (Állíttatta amerikás fia Ferenc – Felsőszölnök, 1950). Rábatótfaluban: „Eiti pocsiva vu meri Bozsem / Bedics Alajos / mrau je 1919 léta majusz 12 / 62 liet sztar / Ta szpomin je posztavila ete krizs / Szvojim lüblenomi Ocsi v Amerika / sztojecsa csi: Terezia / Boug njemi daj vecsen pocsinek” (Itt nyugszik Istenben boldogult / Bedics Alajos / meghalt 1919. május 12-én / 62 éves korában. / Ezt a keresztet emlékül állíttatta / szeretett apjának Amerikában élő / lánya: Terézia. / Isten adjon örök nyugodalmat neki).[35]

A két világháború között a sírfeliratok magyarra változtak, ma már ritka a szlovén nyelvű. Ebben a folyamatban nyelvi asszimiláció egyértelmű megnyilvánulását láthatjuk.

5. NYELVHASZNÁLAT

5.1. Anyanyelv

A történeti Vas és Zala megye területén, a Rába és a Mura folyók által határolt terület falvaiban élő nem magyar lakosság – archaikus nyelve miatt – úgy Magyarország, mint Szlovénia lakossága többségének a szemében egzotikus kuriózumnak számított és számít. Szlovénia kétmillió lakosának anyanyelve még ma sem az az irodalmi szlovén nyelv, amelyet a 16. században Primož Trubar alkotott meg. Az egyes emberek anyanyelve, a családi, rokoni és szomszédi kommunikáció nyelve az adott tájegység, vidék, település nyelvjárása. A nyelvészek nyolc fő nyelvjárási csoportot különböztetnek meg, azon belül pedig 45 változatát a szlovén nyelvjárásnak.

A Rába és a Mura között élők által beszélt nyelv az úgynevezett pannon csoportba tartozik. A trianoni határ által kettéválasztott Rába-vidéki és Mura-vidéki, illetve Murántúli szlovének azonos nyelvjárást beszélnek. A különbség csak az, hogy azokat a szavakat, amelyeket a 16.

[35] Kozár 2003.

századi nyelv nem ismer, a murántúliak a szlovén irodalmi nyelvből, a Rába-vidékiek a magyar nyelvből kölcsönözték. Az utóbbiak az irodalmi szlovén kifejezéseket a második világháború előtt lelkészeiktől, újságokból és könyvekből ismerték meg. A második világháború után kezdték a szlovén irodalmi nyelvet az iskolában tanítani. Később a szomszédos szlovéniai rádió- és tévéadások, kultúrcsoportok kölcsönös vendégszereplése révén gazdagíthatták nyelvjárásukat szlovén irodalmi kifejezésekkel.

5.2. AZ ANYANYELV OKTATÁSA

A kiegyezés előtt az evangélikus és katolikus egyházi iskolákban a magyarországi szlovén lelkészek által anyanyelven írt olvasókönyvekből tanultak a gyerekek.[36]

Magyarországon 1868-ban vezették be a kötelező kilencosztályos elemi népiskolai oktatást. Az erről szóló 1868-as XXXVIII. sz. törvény többek között azt is előírta, hogy minden iskolában anyanyelven folyjék az oktatás. A Szentgotthárd környéki elemi iskolákban néhány évig anyanyelven tanítottak. A 19. század végétől azonban fokozatosan átváltottak a magyar nyelvre. Az 1905/6-os tanévben már minden elemi iskola magyar tannyelvű volt.[37] A felsőszölnöki iskola 1874. évi órarendje is arról tanúskodik, hogy a gyerekek magyar nyelven tanultak. Heti fél órában volt „Olvasás és közben az anyanyelvből oktatás”[38] A rábatótfalui római katolikus elemi népiskolát 1881-ben alapították.[39]

A trianoni békeszerződésben kimondták, hogy az iskolákban a nemzetiségeknek joguk van anyanyelvük tanulására. Nem tették viszont kötelezővé, hogy a többi tantárgyat is anyanyelven oktassák. A Szentgotthárd környéki szlovén községekben az anyanyelvi órákon a „Vend–szlovenszka kniga cstenyá… – Olvasókönyv a vend–szlovén tannyelvű népiskolák… számára” című tankönyvet használták.[40]

[36] Abecedarium szlowenszko, za drobno detzo, vön szpüscheno. V-leti MDCCXXV. (Szlovén ábécéskönyv az apró gyerekek számára. 1715, evangélikus), Küzmics Miklós: ABC kni'sicza na národni soul haszek. ABC könyvetske a'nemzeti iskoláknak hasznokra. V-Büdini, Stampana z-králeszkimi visnye soule piszkmi. 1790 (az első kétnyelvű tankönyv az első szlovén–magyar szótárral).

[37] Kővágó 1964; Kokolj 1977.

[38] Kemény G. 1964; Kokolj–Horvat 1977, 252.

[39] Majcán 1981; Kokolj–Horvat 1977, 559.

[40] Vend-szlovenszka kniga cstenyá za I., II., i III. zlocs národne sole – Olvasókönyv a vend szlovén tannyelvű népiskolák I., II. és III. osztálya számára. Budapest, 1939, Szent István Társulat kiadása.

Magyarországon közvetlenül 1945 után több rendelet is megjelent a nemzetiségi oktatásról.[41] Ezek fogadtatásáról a délszláv lakosság körében hetilapjuk így tudósított:[42]

„Az iskolák megalakítása nem alapulhat statisztikai adatokon, még kevésbé az idei népszámlálási adatok alapján, mivel a nép nem mindenütt ismerte el anyanyelvét… az emberek félnek, hogyha kívánságuknak hangot adnak, akkor most vagy később kitelepítik őket (ti. Jugoszláviába)… A szülők nem ismerik az anyanyelven szerzett ismeretek előnyeit… A szabad elhatározáshoz hiányzik a megfelelő nemzeti öntudat."

A Baján 1946. május 19-én megtartott I. Délszláv Kongresszus határozatában az oktatással is foglalkozott:[43]

„Követeljük, hogy minden helységben, ahol nemzetiségiek élnek, nyissanak állami iskolákat – általános és középiskolákat, szakmunkás- és tanítóképzőket – melyekben anyanyelven tanítanak (horvát, szerb és szlovén), s a magyar nyelvet tantárgyként tanítják."

A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1946-ban és 1947-ben három hónapos tanítói tanfolyamot szervezett a délszláv nemzetiségek részére Pécsett.[44] A tanfolyamon nyolc Szentgotthárd környéki szlovén is részt vett (volt közöttük felsőszölnöki és rábatótfalui is). A budapesti Apáczai Csere János Tanárképző Főiskolán 1955-ben végeztek első ízben szlovén általános iskolai tanárok. Még abban az évben tanítani kezdtek Felsőszölnökön, Rábatótfaluban, Apátistvánfalván, Orfaluban, Balázsfalván és Kétvölgyön. A szlovén pedagógusok többsége a szombathelyi Tanító-, illetve Tanárképző Főiskolán szerezte diplomáját, ahol az 1968/69-es tanévben vezették be a szlovén nyelv oktatását. Szlovéniában, a Lubljanai Egyetemen 1973 óta tanulnak a magyarországi szlovének.

A szlovén irodalmi nyelvet a Szentgotthárd környéki iskolákban idegen nyelvként oktatják. Az oktatás nem túl nagy sikerének oka, hogy a beszélt nyelv egy archaikus nyelvjárás, az irodalmi nyelv oktatása nem ennek az ismeretére épül. Az 1970-es évekig a gyerekek még beszélték a helyi nyelvjárást, később már magyarul tanultak meg először. A családban csak hallják a nyelvet (nyelvjárást), az óvodában, iskolában pedig az irodalmi nyelvet tanulják. A kettő közötti összefüggésre nem hívják fel a tanárok a figyelmet, az anyanyelvi oktatás nem a beszélt nyelvből indul ki. A 2005/2006-os tanévben Felsőszölnökön bevezet-

[41] *Köznevelés*, 1945, 4, 10; 1946, 3, 6.
[42] Kroz Hrvatsko Gradište. *Naše novine*, 1946/3, 1.
[43] *Sloboda*, 29. V. 1946.
[44] Mandić 1979.

ték a kétnyelvű oktatást az első osztályban. Igazi kétnyelvűségről azonban csak akkor beszélhetünk, ha a szlovén és a magyar nyelvet a tanórán kívül is egyenrangúan tudják használni majd a gyerekek. (Az első kétnyelvű tankönyvet egyébként Küzmics Miklós állította össze, illetve fordított le egy magyar könyvet vasi szlovén nyelvjárásra, 1790-ben. A könyvben bal oldalon volt a szlovén szöveg, jobb oldalon a magyar. Ezzel is az anyanyelv fontosságát hangsúlyozva ki.)

5.3. A magyar nyelv önkéntes és kényszerű elsajátítása

A 18. század végén a felsőlendvai uradalomhoz tartozó Kroplivnyak falu jobbágyai a 9 pontra adott feleleteket összeírónak arról panaszkodtak, hogy „Az sovány földre nézve […] más Vármegyékbe járunk cséplésre és aratásra, így keressük kenyerünk”.[45] Feltételezzük, hogy a magyarországi szlovéneket az idénymunka kényszerítette arra, hogy elkezdjenek magyarul beszélni – már a 18. század végén. Több 19. század eleji levéltári adat és publikáció is ezt tanúsítja.

A puconci evangélikus tanító, Lülik István, kéziratos kétnyelvű tankönyvében (1833) utal arra, hogy a 19. század elején Vas megyében a szlovének nemzetiségileg homogén falvakban éltek. Ezért nehézséget okozott számukra a magyar nyelv elsajátítása. Somogy megyében viszont vegyes nemzetiségű falvakban laktak, és kétnyelvűek voltak. Somogyba is jártak idénymunkára a vasi szlovének. Az ottani szlovének „tsak nem minden nap” hallották magyar szomszédjaikat magyarul beszélni. A vasi szlovének pedig csak akkor hallották ezt a nyelvet, amikor Somogyba „magoknak kenyeret keresni” mentek.

Lülik tankönyvét „a magyar nyelv kiterjesztése végett” írta, de ennek inkább negatív oldalait mutatta be. A magyar nyelv tudásának egyetlen előnyét abban látta, hogy könnyebben kapott idénymunkát a magyarok közt az, aki beszélte nyelvüket: „oly rövid idő alatt a Magyar nyelvből anyit tanultunk is, hogy az aratásra-kaszálásra vagy tséplésre a Magyarok közé, már vigabban lemehetünk.”[46]

A magyar nyelv tanításáról és használatáról Magyarországon először az 1792. évi VII. törvénycikk rendelkezik.[47] Vas megyében közel 35

[45] M. Kozár 1993.

[46] Ta vélke ABC ali Solszka-Vcsenyá v-zgovárjanyi vu Plemenitom Vas Vármegyövi sztojécsim Szlovenom na vörazsirjávanye vogrszkoga jezika zgotovlena po Lülik Stevani – A’ nagy ABC vagy Oskolai-oktatások beszélgetésben. A’ Tekintetes Nemes Vas Vármegyében létező Vendusok számára magyar nyelv kiterjesztése végett készítette Lülik István [1833]. 179, 203, vö. M. Kozár 1990.

[47] Magyar Törvénytár, 1901.

évig nem sikerült a rendelkezésnek érvényt szerezni. A vármegye közgyűlése 1826-ban sürgette a német és a szlovén járások fő- és alszolgabíróit, hogy küldjék be tiszti tudósításaikat „a hazai nyelv gyarapítására és elterjedésére" vonatkozó rendelet foganatosításáról.[48] Az 1826. november 6-ai közgyűlésen tíztagú választmány alakult „a magyar nyelv elterjesztésére". A közgyűlés javasolta, nyújtsanak be kérelmet a Helytartótanácshoz, hogy az „alsóbb és falusi iskolákban szükséges magyar–német, magyar–tót és magyar–horvát" tankönyveket jutányos áron kinyomtathassák a budai egyetemi nyomdában.[49] Az 1831. április 8-ai közgyűlésen a főjegyző jelentette, hogy a tót és horvát gyermekek magyarul tanítására szolgáló könyveket már kinyomtatták.[50] A szlovén iskolák számára Kossics József felsőszölnöki plébános fordította le Szalay Imre magyar nyelvtanát. A magyar–szlovén szótárral megtoldott tankönyvét 1833-ban a megye költségén Grazban nyomtatták ki.[51]

A könyvvel nem az asszimiláció volt a szándéka, hanem a gyér magyarországi szlovén értelmiségi réteg gyarapítása. A korabeli magyar törvények értelmében ugyanis értelmiségi foglalkozást (tanító, jegyző, kántor, pap stb.) csak az tölthetett be, aki tudott magyarul.

Az előszóban a honatyák határozataira (1791–1827) és a Vas vármegyei 1826. évi felhívásra hivatkozik a magyar nyelv tanulásának szükségességével kapcsolatban. Magyarországot Bábelhez hasonlítja, ahol a sok nemzetiség sok nyelvet beszél, s azért, hogy megértsék egymást és művelődhessenek, a magyar nyelvet kell megtanulniuk. Kossics szerint a szlovének anyanyelvükkel „nem lehetnek sem okosak, sem gazdagok". A magyar nyelv tanulásának legsikeresebb elsajátítását a cseregyerek módszerében látta. Egy évre cserélhetnének a szlovén és a magyar családok gyerekeket. Így a szlovének is lehetnének „bírók, hajdúk, szolgák", mert a hatalom képviselői szót érthetnének velük.

Az anyanyelven írt tankönyveket 1860-ban váltották fel a magyar nyelvű tankönyvek. A kiegyezés (1867) után az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részében magyar lett a hivatalos nyelv. A szlovén nyelvet a Rába és a Mura közötti vidéken azontúl csak a családban és a templomban használhatták.

1893-ban Muraszombatban megalakult a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület. Szentgotthárdon pedig szeptember 14-én megkezdődött a tanítás a szentgotthárdi állami gimnáziumban. Az egyesületet és a gimnáziumot magyarosítási szándékkal alapították.

[48] VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Mkj) 695/1826. sz.

[49] VaML Mkj 1740/1826. sz.

[50] VaML Mkj 584/1831. sz.

[51] Kossics 1833.

Az 1970-es évektől viszont szlovén szakkör, majd tagozat működött itt, az 1990-es évektől érettségizni is lehet szlovén nyelvből ebben a gimnáziumban.

5.4. Az anyanyelv használatának alakulása a homogén, illetve a heterogén házasságok függvényében

A szlovén anyanyelv az etnokulturális információk átadásának instrumentuma bizonyos területeken szinte napjainkig. A szájhagyomány útján megőrzött népdalokat csak anyanyelven lehet átadni. A ma énekelt szlovén népdalok között találunk 16. századiakat is. A szlovén népi imák között is vannak olyanok, amelyek szájhagyomány útján vagy kéziratos formában maradtak fenn évszázadokig. Egyesek belekerültek a nyelvjárásban nyomtatott imakönyvekbe is. Küzmics Miklós 18. századi imakönyvét az idősebbek ma is használják.

Felsőszölnökön és Rábatótfaluban a lakosság többsége szlovén nemzetiségű, és használja is anyanyelvét, illetve kétnyelvű. A kevés számú betelepült magyar miatt nem nevezhetők a községek vegyes lakosságú településnek, hanem többségében szlovének lakta településnek. Több a homogén (szlovén férj és szlovén feleség), mint a vegyes házasság. Ennek ellenére jellemző rájuk, hogy az eredeti anyanyelv és a magyar nyelv kettős kötődésében élnek. Szombathelyen a 80 ezer lakos többsége magyar, élnek itt még németek, horvátok, romák és szlovének. Legkisebb létszámú a szlovén lakosság. Az első generáció még kétnyelvű, kettős identitású, a második már csak magyarul beszél, de érdeklődik elődei kultúrája iránt.

Felsőszölnöknek a 2001. évi népszámláláskor 682 lakosa volt. A településen általában mindkét nyelvet (szlovén és magyar) használják a templomban, az önkormányzaton és az iskolában. A kisebbségi önkormányzatban a szlovén, az orvosnál a magyar nyelv használata a jellemző.[52]

Az adatfelvétel évében (2002) a 414 házszámból 218 házszám alatt laktak, a többi üres ház vagy telek volt. A 218 családból 13 volt magyar,

[52] Vö. Kozár 2005.

Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete kezdeményezésére és támogatásával ötfős kutatócsoportot hoztunk létre a következő összetételben: a településen született három értelmiségi, a falu nemzetiségi viszonyait alaposan ismerő lakos, egy helyi magyar értelmiségi és a kutatási projektet vezető kutató. A kutatás alapegysége a (teljes vagy csonka) család/háztartás volt. A kérdőív kitöltése a házszámnyilvántartás segítségével készült. A homogén magyar családokat nem kutattuk. Csak a szlovén és vegyes házasságú családokat vettük számba a házszámok növekvő sorrendjében. A kérdőív első három kérdése a településre vonatkozott. A 4–20. kérdésre a válaszokat házszámonként külön-külön „Kitöltési lapokra” írtuk.

15 szlovén–magyar és 190 család volt homogén, amelyben a házastársak mindketten szlovén származásúak voltak.

A vegyes házasság jellemzőbb a második generációra, de azon belül csak 12%-a a homogén és egyedülálló homogén (özvegy szlovén) családok számának.

A heterogén házasságoknál nagyobbrészt a férj magyar, csak háromban a feleség. Egymás között a házastársak magyarul beszélnek, s gyermekeikkel is. A szlovén fél a családon kívül használja a szlovén nyelvet is. Családon belül leginkább akkor használják a szlovén nyelvet, ha az háromgenerációs. A 218 család közül 92-ben nincs házastárs, 89-ben a házastársak egymással szlovén nyelven beszélnek, 14-ben magyarul, 10-ben szlovénül és magyarul, egyben szlovénül és németül.

A 218 családból 79 gyermektelen. A gyermekes családok közül 63-ban a szülők gyermekeikkel szlovénül beszélnek, 47-ben szlovénül és magyarul, 29-ben pedig magyarul. A 218 családból 190-ben nincs unoka. A nagyszülők az unokákkal 14 családban szlovénül és magyarul beszélnek. Hat-hat családban pedig csak szlovénül, illetve csak magyarul.

A háromgenerációs családokban a szülők a gyerekekkel 14 családban beszélnek szlovénül és magyarul, 8 családban magyarul és négyben szlovénül. A családon kívül a családok többsége kétnyelvű, egyformán használják a szlovén és a magyar nyelvet 187 család tagjai. Csak a szlovént 16, csak a magyart 14 család használja a családon kívül. Egy család a szlovén és a német nyelvet beszéli családon kívül (Ausztriában dolgoznak, és többnyire ott is élnek). A családon kívül a szlovén nyelvet rendszeresen használja 190 család, 12 alkalmilag, és 16 nem használja családon kívül.

A 218 család közül 14 olyan család van, amelyiknek valamelyik tagja énekkaros, 17 családból járnak tánccsoportba, 1 családban van zenész, és egy családból járnak színjátszó csoportba. Nyugdíjas klubba két családból járnak. Egyházi énekkarba pedig hétből. A kisebbségi önkormányzat tagjai négy családból származnak.

Az anyaországgal 120 családnak van rokoni, 24-nek baráti és 28-nak szakmai kapcsolata. A kapcsolat nélküli családok száma 46. A kultúrcsoportok tagjai és az értelmiségiek kötődnek az anyaországhoz is. Így róluk elmondhatjuk, hogy hármas kötődésűek.

A 218-ból 62 család segíti a kisebbségi önkormányzat munkáját.

A 218 családból 105-ben (48%) a családtagok tanulták a szlovén nyelvet valamelyik oktatási intézményben. Nem tanulták 25 családban (11%), és nem volt rá lehetőségük 84 családban (38%). Egy fő nem járt se óvodába, se iskolába, három főről nincs adatunk. A gyerekek közül iskolában és óvodában tanulják a szlovén nyelvet 130 családban, hétben nem, egyről nem tudjuk, és 79 családban nincsenek ilyen korú

gyerekek. Az unokák közül iskolában és óvodában tanulja a szlovén nyelvet a gyerek 20 családban, háromban nem, négyben még fiatalabbak az unokák, és 189 családban nincsenek unokák.

Az otthoni nyelvhasználat a házaspárok között gyermekeikkel, illetve felmenőikkel függ attól, hogy a házasság homogén vagy heterogén. A homogén házasságokban, elsősorban ott, ahol nagyszülőkkel élnek, gyakrabban használják a szlovén nyelvet. Az otthonon kívüli nyelvhasználatra is ez vonatkozik.

Az iskolai végzettség nincs hatással a nyelvhasználatra, a korosztály szerinti megoszlás viszont igen. Az első generáció még rendszeresen használja a szlovén nyelvet otthon és otthonán kívül.

A kisebbségi önkormányzati tagság és kulturális egyesületben való részvétel ösztönzőleg hat a második és a harmadik generáció nyelvhasználatára, illetve identitásának megőrzésére.

5.5. Változások az anyanyelv értékelésében

Szlovénia önállóságának nemzetközi elismerése után a magyar és a szlovén kormány 1992-ben aláírt egy „Egyezményt a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség külön jogainak biztosításáról". Az egyezmény mindkét országot kötelezi arra, hogy gondoskodjék a két nemzetiség identitásának megőrzéséről, anyanyelvi oktatásáról, kulturális tevékenységéről, tájékoztatásáról. Támogatja a kisebbségek és anyaországuk kapcsolatát.

Az egyezmény, mint a kisebbségek helyzetét rendező jogi irat, egyedülálló egész Európában. A 4. cikkely kimondja, hogy a kisebbség számára biztosítják a saját nyelv magán- és közéletben való használatát az anyakönyvezésnél, a földrajzi nevek és nyilvános feliratok vonatkozásában, a helyi önkormányzatok szerveiben, az írásos és a szóbeli kommunikációban, a közigazgatási és igazságügyi szervek előtt, valamint egyéb közintézményekben.

Az elmúlt 13 év pozitív változásai mellett vannak még hiányosságok. Nem valósult meg a kétnyelvűség a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és oktatásban. A magyarországi szlovéneknek nincs parlamenti képviseletük, a szlovéniai magyaroknak viszont van. Marko Sotlar szlovén főkonzul szerint a kétnyelvűség „nem csupán az identitás alappillére, hanem gazdasági tényező is". A kisebbségekre hivatkozva a Szentgotthárdi Kistérség uniós támogatásokat kaphatna.[53]

[53] Németh 2005.

„Az itt élő szlovénekben még nem oldódott fel az a görcs, ami az elmúlt rendszerben elnyomta bennük a nemzetiségi tudatukat. Gondoljunk bele, mekkora lelki teher egy gyermeknek, amikor az iskolába kerülvén elkezdődik a társadalomba való szocializálódása, és ekkor rádöbben, hogy ennek, a többségi társadalomnak nem ismeri a nyelvét. Megpróbál egyre többet tanulni, hogy minél nagyobb jártasságot szerezzen a számára idegen nyelv területén, mert ezt a szituációt úgy éli meg, hogy másságát rejtegetnie kell. Ez a görcs ma sem oldódott fel teljesen, s ehhez a magyar államnak sokkal nagyobb támogatást kell adnia. Szlovéniában ezt úgy fogalmazzák meg, hogy a kisebbséget külön jogokkal kell ellátni, mert tőlük a nemzetiségi és a többségi társadalmi lét együttesen külön erőfeszítéseket követel.”

Az 1994 utáni időszakban az Országos Szlovén Önkormányzat, a Szlovén Szövetség, valamint a 11 településen működő szlovén kisebbségi önkormányzat és a szlovén egyesületek azok a szervezetek, melyek ma Magyarországon munkálkodnak az anyanyelvápolás, a kisebbségi kultúra és az identitás megőrzése érdekében. Biztosítják a szlovének számára, hogy aktívan részt vehessenek a közéletben, és az őket érintő fontos gazdasági, kulturális és politikai kérdésekben ne nélkülük döntsenek róluk.

Az Európai Unióba való belépés óta a Felsőszölnök–Martinje határátkelőt nemzetközivé minősítették. 2004-től hétfőnként autóbuszjárat közlekedik Szentgotthárd és Muraszombat között, amely Szombathelyről indul. A rábatótfaluiak Szentgotthárdon, a felsőszölnökiek helyben szállhatnak fel. Megnyílt a Kétvölgy–Čepinci határátkelő, ezzel a vidék déli települései is közvetlenebb kapcsolatba kerültek a határ túloldalán élő rokonaikkal, szomszédaikkal, velük egy nyelvet beszélőkkel. Ez anyanyelvük, identitásuk megőrzése szempontjából rendkívül fontos. Ezen a határátkelőhelyen a szlovén autóbusz közlekedik Moravske Toplice (gyógyfürdő)–Muraszombat és Szentgotthárd között kéthetenként.

Felsőszölnökön 2001 óta ismét van szlovén plébános, aki szlovén nemzetiségű, a szomszédos Szakonyfaluból származik. A mise első fele magyar nyelvű (magyar énekekkel és imákkal), a második fele szlovén nyelvű (szlovén énekekkel és imákkal). A temetési szertartás, sajnos, magyar nyelvű. A család külön kérésére énekelnek csak régi szlovén búcsúztatókat. A miatyánkot és a rózsafüzért viszont mind a misén, mind a temetésen szlovénül mondják. 2005. november 14-én egy idős néni temetésére a helyi önkéntes tűzoltókat kérték fel, mivel a szentgotthárdi temetkezési vállalat aznap nem ért rá. Így, hosszú idő után, ismét „majdnem hagyományosnak” mondható volt a temetés. A gyertyalámpásvivők között ott volt a falu polgármestere (egyben tűzoltóparancsnok). A koporsót az egyesület fiatal tagjai vitték. Gyakorlatuk ebben nincs, mivel ez a szokás már kihaltnak mond-

ható. De szerencsére kondíciójuk van, mivel a helyi szlovén tánccsoportban táncolnak.

A lakosság többségénél a szlovén anyanyelv értékelésében még nem következtek be pozitív változások. Ismeretével a magyarországi szlovének legfeljebb valamelyik kultúrcsoportban szerepelhetnek és kirándulhatnak Szlovéniába. Megélni nem tudnak anyanyelvtudásukkal. Az anyanyelv használatára, a nemzetiségi öntudatra tehát nagy hatással van a gazdasági helyzet. Amíg a magyarországi szlovéneknek nem lesznek közvetlen gazdasági kapcsolataik is Szlovéniával, amíg nem lesz anyanyelvük „kenyérkereső nyelv", addig nemzetiségi öntudatuk, identitásuk is alacsony szinten marad.

Pozitív változást hozhat a két államfő legutóbbi találkozója. Sólyom László köztársasági elnök 2005. november 16-án Szentgotthárdra, Felsőszölnökre és Lendvára látogatott. Lendván találkozott Janez Drnovšek szlovén köztársasági elnökkel is. A két államfő fővédnökséget vállalt a magyarországi szlovének és a szlovéniai magyarok felett. Sólyom László szerint „a szlovénséghez hasonló kis nemzetiségeket pátyolgatni kell. Szükség van pozitív diszkriminációra… Csak úgy lehet a kisebbségek asszimilációját megakadályozni, ha biztosítják létükhöz a feltételeket." A találkozón a magyar köztársasági elnök bejelentette, hogy a gazdaság élénkítésére szlovén–magyar üzleti tanácsot hoznak létre, amelynek feladata a vállalkozások segítése lesz. Létesül egy szlovén–magyar fórum is az értelmiség számára, a fejlődés, a nemzetiség fenntartása érdekében. Janez Drnovšek szlovén köztársasági elnök szerint „a magyar félnek konkrét lépéseket kell tenni az asszimiláció megállításáért". Így például a fejkvóta helyett oda kell adni a teljes összeget, ami az iskolák fenntartásához kell.[54]

6. Etnikai konfliktusok

A nyelvhasználat miatt a szlovén kisebbség és a magyar többség között keletkezett etnikai konfliktusokról már a 19. század elejéről van adatunk. A konfliktust a helytörténetíró a honfoglalás idejéből eredezteti. A 10. században a honfoglaló magyarok a nyugati határvédő sávba szorították a szlovéneket, s magyar őröket telepítettek az Őrségbe. Nemes-Népi Zakál György a 19. század elején (1818) e történeti eseményre vezeti vissza az őrségi emberek előítéletét a szomszédos szlovénekkel szemben, mely szerint a „tót nem ember, kása nem étel", „Kukuk! kaka Tót! csetse Magyar! Kaka Tót!" Nemes-Népi Zakál György sze-

[54] *Vasi Szemle*, 2005.

rint az őrségiek eloítélete a szlovénekkel szemben abból fakad, hogy a 19. század elején még erős volt nemzeti öntudatuk, és ellenálltak a magyarosításnak:[55]

> „A Korona alatti Nemzetek köztt egy Sem olly meg átolkodott a' maga nyelve es Természete mellett mint a' Tót, a'ki Magyar Korona alatt lévén, vagy Soha nem is tanullya meg a' Magyar nyelvet, vagy ha tud is Magyarul, nem szóll, mig nem fenyegettetik."

Az ellenállás száz év múlva sem gyengült. A katolikus szlovének ragaszkodtak anyanyelvükhöz, magyar nyelvű misén a nép szlovénül imádkozott. A Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület lapja, a *Muraszombat és vidéke* 1912-ben arról tudósított, hogy a katolikus templom felszentelése alkalmából tartott szertartásokon a nép nem imádkozott magyarul, pedig Muraszombatot már magyar városnak tartották:[56]

> „A szent szertartások közben többször voltak imák. Ezeket az imákat minden esetben vendül mondta el az előimádkozó pap, s egyetlenegyszer sem történt meg, hogy az Úr imája magyarul hangzott volna… a szent szertartásnak az a része, amelyben a nép is részt vehet egy-egy imádság elmondásával, teljesen vend! […] Ez a nagy magyarság annyira megy, hogy még egy miatyánkot sem tudnak elmondani! Avagy tudnak, de nem akarnak?!"

1946. március 18–23-a között összeírták az országban élő nemzetiségi lakosokat. A Szentgotthárd környéki szlovének magyar nemzetiségűnek, de szlovén anyanyelvűnek vallották magukat. Szülőföldjükhöz ragaszkodva, félve a kitelepítéstől, döntöttek a kettős identitás mellett. A Szabad Népben megjelent hírek is hatással voltak erre a döntésre:[57]

> Ha valaki szlovénnek vallja magát, akkor számolni kell neki a kényszerkitelepítéssel, átadják őket a jugoszlávoknak […] Ha magyarnak vallja magát, akkor végleges elmagyarosításnak néz elébe egész családja.

A magyarországi szlovéneknek a megélhetés mindig nagy gondot okozott. Az iparosítás előtt (és azzal párhuzamosan az 1980-as évekig) magyar nagybirtokokon és állami gazdaságokban keresték kenyerüket. Az 1960–1980-as években a szentgotthárdi ipari üzemekben tudtak elhelyezkedni. Magyar munkatársaik sokszor figyelmeztették őket, amikor anyanyelvüket használták: „magyar kenyeret eszel, beszélj magyarul". Az 1990-es években sokan lettek munkanélküliek. Azóta

[55] Nemes-Népi Zakál 1818 (szerk. Vörös Ottó). Szombathely, 1985, 29–30.
[56] Ünnep után. *Muraszombat és vidéke*, 1912. VIII. 4., 28. évf., 31. sz., 2–3.
[57] A magyar és jugoszláv nemzetiségi probléma. In *Szabad Nép*, 1946. január 21.

Ausztriába járnak (legálisan és illegálisan) dolgozni, ahol anyanyelvükkel nem érvényesülnek. Ezért gyerekeiket is inkább németre íratják az iskolában, mint szlovénre.

A „vendek nem szlovének" elmélet az 1990-es években, a rendszerváltás után bukkant fel újból, amikor ismét a politika figyelmének középpontjába kerültek a trianoni békeszerződés alapján Magyarországtól elcsatolt területek. Az ún. „vendkérdés" felélesztésének, magyar nyelven a „vend, Vendvidék" kifejezések használata a szlovén, Szlovén Rába-vidék kifejezések helyett negatívan hatott a Szentgotthárd környéki szlovének nemzetiségi öntudatára, és a fiatalabb generációknál az anyanyelv feladásához vezetett. Ez természetes önvédelmi reflexnek tekinthető. Az idősebb generáció is támogatta. Hátuk mögött az ötvenes évek kitelepítéseinek és a délszláv szomszédoknál az 1990-es években dúló testvérháborújának rémével inkább az asszimiláció felé hajlottak. Ehhez az asszimilációhoz a többségi nemzet a „vend, Vendvidék" kifejezések használatával is hozzájárulhat. A rendszerváltás óta nemcsak a média, a hivatalos szervek, de időnként tudományos publikációk is használják a kifejezéseket, ezzel kétségbe vonva a magyarországi szlovének identitását.

7. ASSZIMILÁCIÓ

A magyarországi szlovének (szlávok) asszimilációja már a letelepedést követően megkezdődött, amikor a magyarok a Kárpát-medencébe érkeztek. Az alsó-pannóniai szlávok nagy része már az Árpád-kor végére beolvadt a magyarságba. Kisebb részük a nyugati határvédő sáv (gyepűelve) területére szorult, s több mint egy évezrede folyamatosan együtt él a magyarsággal.[58] A mai Vas megyei szlovének e pannóniai szlávok, valamint egy 12. századi kolonizáció során idetelepített karantániai szlovének utódai.

A honfoglaló magyarok az asszimiláció során a Kárpát-medencében élő szlávoktól, köztük a szlovénektől megtanulták a földművelést, s eközben több mint 500 szláv/szlovén szót is átvettek tőlük. A magyarországi szlovének elsősorban az állami és egyházi szervezetre vonatkozó kifejezéseket vették át a magyar nyelvből, illetve annak betűkészletét, helyesírását.[59]

Mária Terézia 1777-ben püspökséget alapított Szombathelyen. Az addig a győri és a zágrábi egyházmegyéhez tartozó, a Mura és a Rába

[58] Kristó 1994.
[59] Kniezsa 1942.

között élő szlovéneket ezzel egy egyházmegyében egyesítette. Az első szombathelyi püspök – Szily János (1777–1799) – a szlovén hívőket elsősorban azért karolta fel, hogy rekatolizálja őket, mivel többnyire még protestánsok voltak. Eszközként nem az asszimilációt választotta, hanem anyanyelvük ápolásának támogatását. Szily püspök ösztönzésére vezették be a szlovén nyelv oktatását a Rába és Mura közötti szlovének által lakott települések katolikus elemi iskoláiba. Szily Küzmics Miklós plébánost nevezte ki a szlovének esperesévé és tanfelügyelőjévé. Felkérte szlovén nyelvű tankönyvek írására, melyek az esperességhez (Tótsági kerület – Slovenska okroglina) tartozó katolikus iskolákban egészen 1868-ig kötelező tankönyvek voltak.[60]

Az asszimilációra hatással lehetett a mostoha földrajzi környezet is, amely migrációra késztette a Szentgotthárd környékén élő szlovéneket. A más környezet a migrációban résztvevőket ösztönözte asszimilációra, ők pedig hazatérve családtagjaikat és a falubelieket.

A migráció (idénymunka) kényszeríttette őket először a magyar nyelv elsajátítására. Erre 19. század eleji adatok utalnak. Ekkor kezdődik a Vas megyei kisebbségek magyarosítása is először az egyház részéről. A 20. században (1948 után) „kulákként”, de tulajdonképpen szlovén nemzetiségük miatt megbízhatatlanságuk miatt internáltak embereket, családokat a Hortobágyra és környékbeli állami gazdaságokba. A politikai okokból kitelepítettek között önvédelmi reflexként jelentkezett az asszimiláció.

A magyarországi szlovének között sohasem volt jelentős értelmiségi réteg. Néhány pap és tanító próbált tenni valamit az asszimiláció ellen. Papjaik, kántortanítóik, elöljáróik is többnyire a szlovének vagy horvátok közül kerültek ki.

Az asszimiláció ellen védte bizonyos mértékben a magyarországi szlovéneket, hogy településeik etnikailag homogének és zártak voltak szinte az 1989. évi rendszerváltásig. Zártságukhoz a „vasfüggöny” is hozzájárult.

7.1. A kivándorlás szerepe az asszimilációban

Magyarországon 1890 körül tetőzött az agrárválság. A monarchia területéről százezrek vándoroltak Európa más országaiba és Amerikába. Vas vármegyéből 1899 és 1913 között 25 ezer személy távozott, legtöbb a szentgotthárdi járásból (6000 fő). A járás területén 1901-ben volt a leg-

[60] M. Kozár Mária 1999.

erősebb a kivándorlási láz, elsőnek a szlovén és német lakosságú Alsószölnökről indultak mintegy százan Amerikába.

A gyanafalvai (ma Jennersdorf Ausztriában) Határszéli Rendőrkapitányságon 1907-ben felvett jegyzőkönyv szerint egy illegálisan kivándorolni szándékozó csoport tagjai elhatározásuk okairól is vallottak:

„Én március 19-én jöttem haza Amerikából, hol 2 évet és három hónapot töltöttem el. Én már azzal a szándékkal jöttem haza, hogy ismét vissza megyek, csupán gyermekeimet akartam magammal kivinni… Én két és fél esztendő alatt Amerikában 2000 koronát tettem félre s ezt a falumban tudták s én is elmondottam."

„Engem, illetve szüleimet biztatta, menjek ki vele Amerikába, mert ilyen leányoknak mint cselédeknek jó dolga van Amerikában."

„…anyám és testvérem kinn vannak Amerikában."

„Én férjem után megyek ki Amerikába. [Az ügynök] beszélt rá engem, hogy a »General Compagnie Transatlantiqueal« menjünk, mert mint mondá, ott jobb koszt van."[61]

1910-ben öt és fél ezer „magyar királyságban született" szlovén anyanyelvű lakost tartottak nyilván az Amerikai Egyesült Államokban. A magyarországi szlovének többsége Pennsylvania államban, Chicagóban és Bethlehemben telepedett le. E két városban jelent meg saját újságjuk is – a *Szlobodne Rejcsi/Szabad Szavak* (1916–1920) és az *Amerikanszki Szlovenczov Glász/Az amerikai szlovének hangja* (1921–1954).

Az első világháború leállította a tengerentúlra irányuló migrációt, majd 1920 után újabb fellendülés következett be, de módosultak az útirányok. Előtte főként az Amerikai Egyesült Államokba, utána Kanadába, Dél-Amerikába (Argentína, Uruguay, Brazília) indultak szerencsét próbálni a Vas megyeiek. Erről az útlevélkérelmek is tanúskodnak:

„Vőlegényemmel, a jelenleg Argentínában tartózkodó… itthonléte alatt benső szerelmi viszonyt folytattam, amely viszonynak Apátistvánfalván született… nevű törvénytelen fiam személyében gyümölcse is lett. Minthogy vőlegényem szülei házasságunkat ellenezték, ez kivándorolt Argentínába, hogy ott megélhetést keresve az én és gyermekem jövőjét biztosítsa.

Vőlegényem erkölcsi kötelezettségéről a messze távolban sem feledkezett meg. Eddigelé állandó támogatásban részesített, most pedig részemre hajójegyet küldött azon óhaja kíséretében, hogy viszonyunkat az új hazában törvényesíthesse, és ezáltal úgy az én, mint gyermekem becsületét megmenthesse. Vőlegényem hívó szavának szívesen

[61] VaML A szentgotthárdi járás főszolgabírájának iratai, 1907.

teszek eleget, annál is inkább, mert mint már említettem, jövőmről és gyermekem becsületéről van szó…”

„Tizenhárom esztendeig voltam Amerikában. Szüleim látogatására hazajöttem 1920. évben. Tekintve, hogy Amerikában jó keresetem volt s megélhetésem ott biztosítva volt, azon szándékkal jöttem haza, hogy újból visszamegyek, hogy jó keresetemtől el ne essek. Hazaérkezésem után azonban Észak-Amerikába a kivándorlás megszigoríttatott, minek folytán mai napig sem tudtam nővéremhez, kivel azelőtt is együtt voltam, visszamenni. Tekintve, hogy itt megélhetésem egyáltalán biztosítva nincsen, s ott jövőmet meg tudom alapozni, kérem Nagyméltóságú Minisztériumot, kegyeskedjék Észak-Amerikába szóló útlevelem kiállítását engedélyezni.”

„Alulírott egy 28 éves napszámossorban élő hajadon vagyok. Szegénységem folytán férjhez menésre kilátásom nincs, jövőm ide haza a rossz kereseti viszonyok miatt teljesen kilátástalan, úgy elhatároztam magamat, hogy kivándorlok Brazíliába ottan élő bátyámhoz, ki részemre hajójegyet küldött és az ide csatolt, itthon élő bátyámhoz intézett levelében arról biztosít, hogy ott számomra kész munkaalkalom és megélhetés vár.”

„Szüleim még gyermekkoromban korán elhaltak, minden vagyon hátrahagyása nélkül. Összes hozzátartozóim mind Észak-Amerikában vannak. Munkahiány folytán nem tudom magamat fenntartani, s kénytelen vagyok egyik távolabbi rokonomnál csak az élelemért és ruháért tartózkodni. Amerikában tartózkodó nagybátyám, a ki már amerikai állampolgár, részemre Amerikában szép keresetet biztosított, melyből magamat tisztességesen fenntartanám, s ha nem is volna keresetem, nagybátyám oly vagyonos, hogy ő kereset hiányában is el bir tartani.”

„Úgy a férjem, mint gyermekeim már Amerikában vannak, sőt amerikai állampolgárságot is szereztek, s ennek alapján a washingtoni illetékes hatóságtól kedvezményes vízumra engedélyt szereztek. Egyedül magam itt megélni képtelen vagyok, s két háztartást vezetni nem birunk, mert gyermekeim ott annyit nem birnak keresni.”[62]

1923–24 körül megkezdődött a visszavándorlás. Külföldi keresetükből a szlovének földet vettek, házat bővítettek és építettek. De sokan maradtak kint, sokan asszimilálódtak, főként a második és a harmadik generáció. Néhányan visszatérnek, hogy gyökereik iránt érdeklődjenek. Ezek közé tartozik Antalics István, aki identitásra találását egy tanulmányban is publikálta.[63]

A Szentgotthárd környéki falvakban élő szlovének 1956-ban és később sem politikai okból, hanem elsősorban gazdasági kényszerből tá-

[62] VaML VML Vas vármegye alispánjának iratai. Az útlevélkiállító hatóság iratai, 1926, 1928.

[63] Antalics 1998.

voztak illegálisan („disszidáltak") a szögesdróttal, katonákkal őrzött határon át Ausztriába, illetve onnan tovább Amerikába, Angliába vagy a világ más tájára.

7.2. Gazdasági migráció

A Szentgotthárd környéki szlovének az 1960-as évekig szinte kizárólag földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, jövedelmüket idénymunkával egészítették ki. Ekkor kezdtek – főként a fiatalok – Magyarország iparilag fejlettebb vidékeire költözni. Az 1970–80-as években a vasfüggöny közelsége, az elzártság és a megélhetés nehézségei miatt is felerősödött a migráció. Az 1990-es években pedig szinte megszűnt, mivel máshol is munkanélküliség volt az országban. A munkanélkülivé vált Szentgotthárd környéki szlovének otthon termesztik meg a megélhetéshez szükséges élelmiszereket. Jövedelemhez alkalmi munkával tudnak csak jutni. Ausztriában vállalnak legálisan vagy illegálisan, rendszeresen vagy idényjelleggel munkát. Szlovénia szomszédos vidékén (Prekmurje) szintén jelentős a munkanélküliség. Ezért az anyaországban csak ritkán jutnak munkához. Pedig az anyaországi munkalehetőség lassítaná az asszimilációt.

A Kádár-korszak a Szentgotthárd környéki szlovének számára a szigorított határvédelem, a „vasfüggöny kora", mely az 1940-es évek második felétől az 1980-as évek végéig tartott. A falu zárt közösségét csak a betelepített magyar nemzetiségű határőrség lazította. Többen szlovén lányt vettek feleségül, akit többnyire el is vittek e vidékről. Az elköltözöttek gyermekei, unokái asszimilálódtak.

A Szentgotthárd környéki szlovének zárkózottsága, bizalmatlansága az 1989. évi rendszerváltás után még sokáig nem oldódott. További asszimilációra ösztönözte őket az újból felbukkant „vend nem szlovén" elmélet és a jugoszláviai háború, amelyben etnikai és vallási hovatartozásuk miatt üldöztek, kínoztak és öltek meg embereket.

Ha egy nép önmegnevezése és a közigazgatás, a politika által használt név nem egyezik meg, főként ha az utóbbit pejoratív értelemben használják, asszimilációra ösztönözheti a néphez tartozókat.

7.3. A „vend nem szlovén" elmélet

A „vend nem szlovén" elmélet a 19. század végén, az evangélikus vallásért való küzdelemben keletkezett. Kardos János (1801–1875) evangélikus lelkész a katolikus szlovén kisebbségen belül kialakult evangéli-

kus kisebbség fennmaradásának zálogát abban látta, ha támogatja a kiegyezés utáni magyarosítási törekvéseknek azt az elméletét, miszerint a Rába és a Mura között „vendszlovének” élnek, akiknek az „ősszláv” nyelve nem azonos a krajnai szlovénekével.

A Kardost követő evangélikus lelkészek és híveik a 19. század végén arra a meggyőződésre jutottak, hogy evangélikus vallásukat csak úgy gyakorolhatják tovább, ha a magyarok kívánságára „vendeknek, vendszlovéneknek” vallják magukat, vagy asszimilálódnak.

Trianon (1920) után szlovén és magyar oldalról is megnőtt az érdeklődés a Rába és a Mura közötti terület és az ott élők iránt. A szlovén publikációk szerzői az ősszláv és szlovén elemeket kutatták a vidék kultúrájában. Egyes magyar szerzők pedig a lakosság nem szláv (pl. kelta) eredetét próbálták bizonyítani. A „vend nem szlovén” elmélet legfőbb szószólója a helyi származású fizikus és matematikus Mikola Sándor volt. De még ő is „szlovénnek” nevezi népét az 1920 és 1922 között *Domovina* névvel Budapesten kiadott havilapjának alcímében („mesečne novine za slovenski narod”). Könyvét a „vend kérdésről” a második világháború alatt – amikor a Rába és a Mura közötti szlovének lakta vidék egésze ismét Magyarországhoz tartozott – újra kiadták és terjesztették.[64]

Jugoszlávia megtámadásakor (1941. április 6.) Magyarország is csatlakozott Hitlerhez. Jutalmul visszakapta a szerb Bácskát, a horvát Baranyát és Muraközt, valamint a szlovén Murántúlt (Prekmurje).

A Murántúl lakosságának ismét szerették volna bebizonyítani, hogy ők nem szlovének, hanem vendek, és a keltáktól erednek. Ezzel az elmélettel a magyar politika a Murántúl jogtalan elcsatolását szerette volna bizonyítani.

A párizsi békekonferencia a második világháború után nem változtatta meg Magyarország trianoni határait. A Murántúl továbbra is Szlovéniában maradt, a Szentgotthárd környéki szlovén falvak pedig Magyarországon.

Az 1945–1989 közötti korszakban a magyar–jugoszláv (szlovén) jószomszédi viszony megőrzése érdekében hivatalosan nem használták a vend kifejezést. Esetleg zárójelben a szlovén mellett. A szlovén tagköztársasággal szomszédos Vas megyében – ahol a magyarországi szlovének többsége él – Vas megye Tanácsa 1981-ben határozatilag törölte a vend kifejezést, s hivatalosan a szlovén elnevezés mellett foglalt állást.

Az 1990-es években – amikor ismét a politika figyelmének középpontjába kerültek a trianoni békeszerződés alapján Magyarországtól el-

[64] Mikola 1928.

csatolt területek, köztük a Murántúl (Prekmurje), újra felbukkant a „vend nem szlovén" elmélet. Kétvölgyön 1992-ben „Vend Szövetség" alakult. Tagjai magyarok és elmagyarosodott szlovének voltak, akik a nyelvet nem beszélték.

Vajon miért nem írnak le soha egy sort sem, miért nem mondanak ki egy mondatot sem az általuk vendnek nevezett nyelven az elmélet képviselői? Mert kiderülne, hogy ugyanarról a nyelvről van szó? A szlovénnek egy nyelvjárásáról?

A Vend Szövetség és az őrségi Kópickó Alapítvány felkérésére 1993 júliusában a Magyar Gallup Intézet munkatársai reprezentatív szociológiai adatfelvételt készítettek a Szentgotthárd környéki hét szlovén községben. A kutatás nem támasztotta alá a „vend nem szlovén" elméletet. Radó Péter történész, a felmérés vezetője szerint a Szentgotthárd környéki szlovének dánokkal vagy szorbokkal meg hasonló leszármazással kapcsolatos feltevései „a történeti mítoszok kategóriájába" sorolhatók. „A politika az, amely a dolog történeti vonatkozásait érvként vagy hivatkozási pontként felhasználja." Kutatási jelentésében „mások történelmi, nyelvészeti kutatásai alapján" kialakított saját véleményét fejti ki. A Szentgotthárd környéki hét faluban élő nemzeti kisebbségi csoportot „egyetlen nemzetiségi közösségnek […] anyaországának pedig Szlovéniát tekinti."[65] A Vend Szövetség ezek után – „vendek híján" – megszűnt. Egy pályázaton nyert támogatásukat végül is a Magyarországi Szlovének Szövetsége számára utalta át a támogató.

A szlovén lakosságra ezen rövid tevékenységük is negatív hatással volt. Egyik következménye lehetett volna, hogy a következő népszámlálásnál az emberek sem vendnek, sem szlovénnek nem vallották volna magukat, hanem magyarnak. Többségük annyira nem öntudatos, hogy vállalja identitását, inkább asszimilálódik. Ez tekinthető a szülőföldjükhöz ragaszkodó emberek természetes önvédelmi reflexének is. Emlékeikben az 1950-es évek kitelepítéseinek, az 1990-es években a délszláv szomszédok testvérháborújának rémével logikus lett volna, hogy inkább az asszimilációt választják.

A szlovén politikai és társadalmi szervezetek felvilágosító tevékenységének köszönhetően – annak ellenére, hogy a válaszadás nem volt kötelező – a 2001. évi népszámláláskor az emberek vállalták szlovén identitásukat. Sőt, számuk 37%-kal nőtt.

Az asszimilációhoz a többségi nemzet a „vend, Vendvidék" kifejezések használatával is hozzájárulhat. A rendszerváltás óta nemcsak a média, a hivatalos szervek, de időnként tudományos publikációk is

[65] Radó–Sukič 1993; Radó 1994.

használják a kifejezéseket, ezzel kétségbe vonva a magyarországi szlovének identitását.

Az 1990-es évek végén egy ilyen publikáció felborzolta a kedélyeket mindkét fél részéről. A lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – „a magyar honfoglalás 1100. évfordulóján", 1996-ban – kiadta egy szombathelyi – történész doktorátussal is rendelkező – ügyvéd könyvét *Muravidéktől Trianonig* címmel.[66] A könyvről szlovén nyelven megjelent egy rövid recenzió a magyarországi szlovének kétheti lapjában.[67] Az ismertetést olvasta dr. Vilko Novak murántúli származású ljubljanai tudós, és éles kritikát írt a könyvről ugyanabban a lapban és még három szlovéniai újságban.[68] Az általa jól ismert eseményeket és szerzőket idézve cikksorozattá terebélyesedett kritikája a *Vestnik* című muraszombati újságban.[69] Novak írásaira a muravidéki magyarok közül többen is reagáltak. A Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet 1998-ban Lendván tudományos konferenciát szervezett – szlovén és magyar előadókkal – „A Mura mente és a trianoni békeszerződés" témában. Az előadásokat mindkét nyelven közzétették.[70] A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Tudományos Kutató Központja 2004-ben a témával kapcsolatos írásokat kötetbe gyűjtötte, amit a Központ elnöke bevezető szavaival így indokol:[71]

> „Hét évvel azután, hogy Vilko Novak befejezte »VÁDOLOM! Támadás a prekmurjei szlovénség ellen« című cikkét, és alig öt évvel azután, hogy megírta bevezetőjét a kötethez, amelyben megjelennek a témával kapcsolatos írások, útjára bocsátjuk ezt a könyvet, mely már kézirat formájában történeti dokumentumnak számított. A szerző halálával, mely néhány hónappal az előkészületek, fordítások és szerkesztés előtt következett be, valóban azzá is lett. A dokumentum értékét növeli Novak írásainak magyar, kritikusai reagálásának szlovén fordítása. A könyv kiadásával megemlékezünk az írás megjelenésének hetedik és a szerző halálának első évfordulójáról."

A vita kulcsszavai az asszimiláció és az identitás voltak. A szlovén közvélemény figyelmét Zsiga könyvére elsőként a jelen írás szerzője hívta fel, s ezzel több hónapig tartó vitát indított el. A 2004. évi kötet a

[66] Dr. Zsiga 1996.
[67] Kozar 1997.
[68] Novak, 1997. május 5., *Družina*, Ljubljana, 46. évf., 21. sz. (1997. május 25.), *Delo*, Ljubljana, 39. évf., 122. sz. (1997. május 29.), 16, *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 20. szám (1997. május 15.), 3.
[69] Novak, Vilko: Od Pomurja do Trianona (Muravidéktől Trianonig). *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 31–38. sz.
[70] Göncz 2000.
[71] Luthar 2004.

szlovéniai magyar és szlovén írások mellett két magyarországi recenzens ismertetését is közli. A vitát kiváltó recenzió szakmai következetlenségekre, tévedésekre hívja fel a figyelmet. Zsiga Tibor egy helyen például „vend népek"-nek nevezi az összes szlovént, akik az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák területén éltek. A recenzens a könyvet csak szakembereknek ajánlja, „akik azt kritikusan tudják olvasni". Laikus olvasóknak Magyarországon és a szlovén Rába-vidéken nem ajánlja, mivel összezavarja őket, s „így a magyarországi szlovének asszimilációját gyorsítja fel".[72]

Vilko Novak szakmai tévedésként rója fel Zsigának többek között a következő állításokat: a prekmurjei szlovéneknek 1918-ig nem volt kapcsolatuk a többi szlovénnel; a prekmurjei nyelv lényegesen különbözik a szlovéntól; összekeveri a szlovén Prekmurje és horvát Medmurje magyar elnevezését (Murántúl, Muraköz); a prekmurjei szlovének önmagukat vendeknek nevezték, sőt az összes szlovén vend volt stb. Ezeket a tévedéseket Vilko Novak már említett írásaiban érvekkel igazítja helyre.

Vilko Novak első felháborodott reakciójában azzal a követeléssel lépett fel, hogy:

> „A könyvet ki kell vonni a forgalomból és eltávolítani a könyvtárakból, valamint jogi eljárást indítani a kiadó és annak képviselője ellen… a könyvről interpellációt várok a Szlovén Köztársaság Országgyűlésén, a ljubljanai Nemzetiségi Kérdések Intézetének… és a Maribori és a Ljubljanai Egyetemnek a határozott fellépését, a lendvai községi tanács és más prekmurjei községek [és járások, K. M.] fellépését és döntését, hogy mindenkorra megakadályozzák az ilyen jellegű, a prekmurjei szlovénség, a nemzetünknek valódi múltja ellen irányuló támadásokat, azt a káros jelenséget, amely a Magyar Köztársaságban élő szlovének *elnemzetlenesedését* felgyorsítja!" (Kiemelés K. M.)

A megszólítottak nem a szakmai tévedésekről vitáztak Vilko Novakkal, hanem a kritikájában leírt néhány erősebb kifejezésre reagáltak. Pozsonec Mária, a szlovéniai magyarok országgyűlési képviselője szerint:[73]

> „A könyv megjelenéséről való döntés elfogadásakor szakmai recenzióra lett volna szükség. Jómagam azt, hogy ez a könyv előkészületben van, egyáltalán nem tudtam. Ez a nézeteltérés és a médiában való feszegetése nekünk nem használ… Normálisnak tartom, hogy az ügyet tisztázzák… hasznát vehetnénk a valódi szakmai érveknek, amelyek közrejátszanak a nemzetiségi jogok érvényesülésének. Bár ehhez nincs szükségünk a határ túl oldalán élő személy vitás könyvére."

[72] Kozar 1997.
[73] Votek 1997.

A kiadó nevében Göncz László történész elismeri,[74] hogy a publikációban

> „ténylegesen találhatók szakmai hiányosságok […] az esetleges hibákért a könyvben a kiadó bizottság nevében elnézést kérünk […] támogattuk a könyv kiadását a területünkön húzódó ún. »trianoni határ« keletkezésének tárgyalása miatt."

Kihangsúlyozza, hogy a könyv

> „semmiképpen nem támadja sem a prekmurjei szlovénséget, sem a szlovén nemzetet. A Rába-vidéki szlovénekkel szorosan együttműködünk különböző területeken. Az asszimiláció sajnos létezik náluk is és nálunk is, bár a Rába-vidéken a helyzet bizonyos értelemben még bizonytalanabb. Éppen ezért, mi, Szlovéniában élő magyarok is többször figyelmeztetjük az anyaállamunkat, hogy közelítse nemzetiségi politikáját a Rába-vidéki szlovénokkal kapcsolatban a szlovén modellhez. Semmiképpen sem tudunk egyetérteni azzal a hipotézissel, hogy éppen ez a könyv gyorsítja fel a legkisebb szlovén nemzetiségi közösség elnemzetlenesedését. Az okok sokkal mélyebbek."

Bence Lajos szlovéniai magyar irodalomtörténész szerint a „Marija Kozar és Vilko Novak által elindított lavina… és a nagyfokú felháborodás az országban zajló, amúgy is megbolydult (forrongó!) politikai helyzet időszakára esett. Akkor, amikor az Unióhoz való csatlakozás, illetve a törvény ratifikálása az alkotmánybíróság döntésére várt." Felveti, hogy a vitatott kérdések „akár egy tudományos értekezlet témájául" is szolgálhatnának.[75]

A konferenciát a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet 1998 novemberében Lendván meg is szervezte. Szilágyi Imre budapesti szociológus az előző évi vita tanulságait foglalta össze. „A magyar értelmiségiek körében meglehetős zűrzavar uralkodik a történeti, illetve a jelenlegi Magyarország területén élő szlovénekkel kapcsolatban. E zűrzavart csak fokozza, hogy egyesek teljesen felelőtlen kijelentéseket is megengednek maguknak." Szilágyi szerint a vend kifejezés használatáról, a „vend kérdésről" Zsiga zavarosan beszél, „…egyszerre állít ellentétes dolgokat. Az igazság pedig épp fordítottja annak, amit Zsiga Tibor állít: nem az történt, hogy a magyarországi vendek a 20. században elkezdték magukat szlovénnak nevezni, hanem az, hogy a magyarországi szlovének egy része a rájuk vonatkozó magyar elnevezés, majd a 19. század

[74] Göncz 1997.
[75] Bence 1997.

végén meginduló magyarosítás hatására önmagát vendnek kezdte nevezni."[76]

A vita a magyarországi szlovének és szlovéniai magyarok kapcsolatára nem volt negatív hatással. A „trianoni határok" 2004. május 1-jével jelképessé váltak. Szlovénia és Magyarország is az Európai Unió tagja lett. A két kisebbség kapcsolata azóta rendszeresebb, közvetlenebb.

7.4. Asszimiláció a szülőföldtől távol

A Vas megyei szlovének gazdasági és kulturális központja az 1990-es évekig Szentgotthárd volt. Ma már gazdasági központnak nem nevezhető, mivel sok munkahely megszűnt a városban, amely szlovéneket is foglalkoztatott. A kulturális események, rendezvények pedig már nem koncentrálódnak csak Szentgotthárdra, az egyes falvakban is rendszeresek.

A szlovén lakosság többsége az 1960-as években költözött Szentgotthárdra, illetve az 1983-ban hozzácsatolt Rábatótfaluba. Ennek fő oka az ottani munkalehetőség volt. Vas Megye Tanácsa Nemzetiségi Bizottságának 1984. évi tájékoztatója szerint „életkörülményeik a magyarokéval azonosak. A Szentgotthárdra települtek asszimilálódnak, de anyanyelvüket használják. A nyelvhasználat elsődleges tere a családi környezet. Néhány család a lakóhely megváltoztatásával kevésbé törődik gyermekük szlovén nyelvre való megtanításával, pedig a kétnyelvűség társadalmi értéket képvisel."[77]

Egy 1984. évi vizsgálat során 15 (homogén vagy szlovén–magyar) családot kerestünk meg Szentgotthárdon, akik a környező falvakból költöztek be többnyire az 1960-as években. A vizsgálat eredményeként megállapítottuk, hogy a városiasodás, az átrétegeződés, a kulturális hasonulás az asszimilációhoz vezetett. A szentgotthárdi szlovéneket ekkor kettős mobilitás jellemezte: a területi mobilitás és a rétegváltás (parasztból munkássá lettek). Mivel Szentgotthárd munkás rétege magyar volt, a szlovén is úgy érezte, hogy át kell változtatnia értékrendjét, szokásait is.[78]

A Szentgotthárd-Rábatótfaluban és Szombathelyen élő szlovénekre jellemző, hogy asszimilációjuk tipikusan családon belüli, nemzedékek közötti integrációs folyamat, de egy nemzedéken belül is lehet jelen-

[76] Szilágyi 2000.

[77] Tájékoztató a Szentgotthárdon élő nemzetiségiek élet- és munkakörülményeiről. Vas Megye Tanácsa Nemzetiségi Bizottsága, 1984. IX.

[78] M. Kozár–Hirnök 1986.

tős. Az első generáció nyelvi asszimilációja sohasem tökéletes és befejezett. Az asszimiláció nyelvi, szociális, kulturális téren nem egyenletes. Attól is függ, hogy a házastárs saját nemzetiségű-e, vagy nem.

A homogén környezetből elköltözött szlovéneknél a második generáció már a teljes egyenjogúságot tűzi ki célul, s annak eszköze a család hasonulása. Az asszimiláció szakítás is a régivel, konfliktushelyzet az egyénben, a családban, a nemzedékek között. Az országos szlovén találkozókon résztvevők még tudnak szlovénül, egyikük nyilatkozata általánosan jellemző: „Még mindnyájan tudunk szlovénül, el sem lehet felejteni. Az ember rendesen nem is tud magyarul. Hogyan felejtené el az anyanyelvét."[79]

A szülőföldjéről elköltözött generációra átmeneti állapot jellemző. Már elhagyták a magukkal hozott kultúrát, de nem integrálták az újat. Mindkét közösséghez szeretnének tartozni, de egyikhez sem tartoznak igazán. Ez kisebbségi érzést, bizonytalanságot kelthet bennük. Az új közegbe költözés utáni időszakban legfontosabb számukra a gazdasági aktivitás. Ha dolgoznak, és sikerül megtakarítaniuk a szükséges pénzt, akkor biztonságban érzik magukat, és a környezet igényeit átvéve alakítják ki életformájukat. Ezek után arra törekszenek, hogy úgy éljenek, mint a többség. A szülőfalu kultúrája nem eléggé élő ahhoz, hogy versenyezzen az újjal.

Az új környezetben a beilleszkedés fokozatosan történik. Kezdődik a tárgyak átvételével, amelyeket szinte azonnal kénytelenek használni, ha meg akarnak élni. A viselkedési mintákat csak hosszabb idő után veszik át. A beilleszkedési folyamat végeredménye az asszimiláció. Ami nem jár feltétlenül az eredeti azonosság feladásával.

7.5. Asszimiláció a statisztika tükrében

A magyarországi szlovén nemzetiségű lakosság számának alakulása nehezen követhető nyomon a különböző népszámlálások eltérő adatfelvételi és publikálási gyakorlata miatt. De így is megállapítható, hogy Vas megyében a vend (a régi népszámlálások kategóriája), vagyis a szlovén anyanyelvűek száma 1900 óta folyamatosan csökken. Az 1960–70-es évektől a csökkenés évenkénti üteme jelentősen felgyorsult.

A jelenlevő népesség statisztikai adatai szerint a Szentgotthárd környéki kilenc szlovén községben 1869-ben 4174 lakos élt. A lakosság száma 1900-ig lassan növekedett (22%). 1900 és 1910 között 7,8%-kal csökkent, 1910 és 1941 között ismét növekedett 5,4%-kal. A vasi szlo-

[79] Forrás: Magyar Rádió Szlovén Műsora, 2003. 08. 31.

vén községekben a lakosok száma 1900-ban volt a legmagasabb (5361 fő), a legalacsonyabb pedig 1990-ben (2268 fő). Jelentős csökkenés következett be 1900–1910 és 1949–1960 között.

Az első időszakban a lakosság száma 442 fővel csökkent (8,2%). Sokan kivándoroltak az Egyesült Államokba, európai országokba, vagy Magyarország más vidékeire költöztek.

1949 és 1960 között a népesség 18,5%-kal csökkent (951 fő). Legnagyobb mértékben Orfaluban (25,3%) és Alsószölnökön (20,9%).

A statisztikai adatok szerint 1960 és 1990 között 1934 fővel (46%) csökkent a Szentgotthárd környéki szlovén községek népessége.

Az 1990. évi statisztika már csak hat község népességi adatait tartalmazza, mivel Rábatófalut 1983-ban Szentgotthárdhoz csatolták. Ezzel „eltűnt" a statisztikából az 1980-ban 680 főt számláló szlovén község. A megmaradt hat község népessége 1990-ben 2268 fő volt. A statisztikai adatok szerint tehát 1869 és 1990 között a Szentgotthárd környéki szlovén községek lakossága 1906 fővel, vagyis 45%-kal csökkent.[80]

Az 1990. és 2001. évi népszámlálás adatait összehasonlítva a szlovén nemzetiséghez tartozónak vallók száma több mint ezerrel (37%) nőtt.[81] Az asszimilációt ebben az esetben a rendszerváltás után alakult különböző szlovén szervezetek, egyesületek, kulturális csoportok és rendezvények próbálták lassítani.

7.6. Érdekképviseletek

A magyarországi szlovénség politikai érdekképviseletét 1947 és 1990 között a budapesti székhelyű Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége látta el, melynek 1972-től szlovén előadója is volt. Szentgotthárdi székhelyű szlovén szekció 1986–1990 között működött.

A rendszerváltás után, 1990. október 27-én Felsőszölnökön megalakult az első önálló szlovén kulturális szervezet – a Magyarországi Szlovének Szövetsége. Az 1994 utáni időszakban a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a települési kisebbségi önkormányzatok és az Országos Szlovén Kisebbségi Önkormányzat között együttműködés alakult ki a közös célok és feladatok megvalósítása érdekében.

Az 1994 utáni évek legnagyobb eredményének tartják a Szlovén Kulturális és Információs Központ, a Szlovén Főkonzulátus (1998) és a

[80] M. Kozár 1994.

[81] Népszámlálás 2001, 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, 2002, KSH, 10.

magyarországi szlovének önálló rádiója, a *Radio Monošter* (2000) létrehozását Szentgotthárdon.

Szlovén kisebbségi önkormányzatok működnek Budapesten, Mosonmagyaróvárott, Székesfehérváron és Szombathelyen is. A 2001. évi népszámlálásban található először statisztikai adat Szombathely szlovén nemzetiségű lakosságáról. Szlovén nemzetiséghez tartozónak vallotta magát 75 fő, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődik 79, szlovén anyanyelvűnek vallotta magát 69 fő, a szlovén nyelvet családi, baráti körben használja 62 fő. A szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat becslése szerint 100 lehet a szlovén nemzetiségűek száma Szombathelyen. Területileg a városban szétszórtan élnek, de összetartanak. Rendezvényeken kívül is összejárnak, barátkoznak.

Tapasztalatunk szerint a szülőföldtől távol élő szlovének jobban ragaszkodnak anyanyelvükhöz. Idegen nyelvi környezetben sem nyelvileg, sem kulturálisan nem asszimilálódtak teljesen.

Általában azonban elmondható, hogy a magyarországi szlovének többsége ma a szlovén kulturális hagyományokhoz és értékekhez kötődik már csak, anyanyelvéhez kevésbé ragaszkodik. A nyelvi asszimiláció jellemzőbb, mint az akkulturáció.

Biczó Gábor az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése során megállapította, hogy az angolszász társadalomtudományi gyakorlat ötvözi a latin és a német megközelítés eredményeit. E szerint az *akkulturáció* és az *asszimiláció* fogalmának jelentéstartalma kiegészítő. Biczó szerint „az akkulturáció mindig leírható egyfajta kulturális asszimilációként, míg nem minden asszimiláció jár együtt akkulturációval.”[82] Az akkulturáció folyamán egy kisebbségi kultúra tagja elsajátítja a befogadó kultúra nyelvét, szokásait, értékeit. Ebben az esetben kulturális asszimilációról is beszélünk.

Az asszimiláció folyamatában megfigyelhető tendenciaszerű változások jellemzésére, leírására alkalmas terminus még az *adaptáció*, az idegen szokások, értékek átvétele. Az *akkomodáció* alkalmazkodást, igazodást, hozzáilleszkedést jelent. Az asszimiláció nemcsak a hasonulás (utánzás) eszközével megvalósított elfogadás és színlelt tettetéssel elért önelfogadtatás, hanem egyúttal mindig befogadás is.

Az asszimiláció fogalma magában foglalja az akkulturáció, az adaptáció és az akkomodációra jellemzőket is. Ezért olyan folyamatszerű változásnak tekinthetjük, amelyben egy konkrét csoport vagy egyén etnikai, kulturális, nyelvi státusa részlegesen, esetleg teljes mértékben, a „természetesen adott külső környezet megváltozásának következményeként módosul”.

[82] Biczó 2004, Bindorffer 2001, 136–158.

A magyarországi szlovének az utóbbi 15 évben fokozatosan feladták anyanyelvüket, hagyományos kultúrájukat. A városi kultúra utánzására törekszenek a falvakban is, amely modernizációt és univerzálódást jelent. A szlovén politikai és kulturális szervezetek mindent megtesznek azért, hogy a Szentgotthárd környéki, budapesti, mosonmagyaróvári, szombathelyi és másutt az országban élő szlovének továbbra is megőrizzék anyanyelvüket, hagyományos kultúrájukat. Különböző rendezvények segítségével szorosra fonják kapcsolataikat, hogy megmaradjon bennük a szlovén nemzetiséghez való tartozás tudata. A különböző külső megnyilvánulási formák (kultúrcsoportok, újság, rádió, rendezvények stb.) hozzájárulhatnak a származástudat ébrentartásához, az asszimiláció késleltetéséhez. Az évente megrendezett országos találkozó és nagyobb rendezvények alkalmából meggyőződhetünk róla, hogy a szülőföldtől távolabb élők jobban ragaszkodnak gyökereikhez, anyanyelvükhöz. De gyermekeik asszimilációját már nem tudják megakadályozni se a szülőföldjükön, se az attól távol élő szlovének.

8. ÖSSZEFOGLALÁS: IDENTITÁS, KETTŐS ÉS TÖBBES KÖTŐDÉS

Az előző fejezetekben mindvégig igyekeztünk figyelemmel kísérni a magyarországi szlovének nyelvhasználatát, asszimilációját, kettős és többes kötődését a múltban és a jelenben. Az utolsó fejezetben a kettős vagy többes kötődés meglétét vagy hiányát s ennek okát próbáljuk feltárni.

Az otthon maradt és az elköltözött szlovének nyelvhasználata, asszimilációja és identitásuk megőrzése különböző. Az elköltözöttek identitástudata erősebb, nyelvükben sok archaizmust megőriztek, többségük nem asszimilálódott. Gyermekeiknek többnyire már nem adták át a nyelvet, hagyományos kultúrájuk egy-egy elemét viszont igen. A szülőföldjükről elköltözött szlovének keresik anyanyelvük használatának, kultúrájuk ápolásának és identitásuk megőrzésének lehetséges formáit, alkalmait.

A kutatás során a Felsőszölnök, Szentgotthárd-Rábatótfalu és Szombathely településeken élő szlovén lakosság nyelvhasználati és kulturális szokásainak tükrében vizsgáltuk az asszimilációt, az identitást, a kettős és többes kötődést.

A Magyarország és a szomszédos államok közötti határok megállapítása a második világháború után egybeesett a nemzetiségi lakosság összeírásával. A magyarországi szlovén, horvát és szerb lakosság kitelepítéséről megjelent újságcikkek és a szlovénekkel közös falvakban élő németek kitelepítésének gyakorlata nyugtalanította a szlovéneket. (Al-

sószölnökről 103 németet kitelepítettek, Felsőszölnökön pedig 200 főt jelöltek ki.) Mindez időben egybeesett a nemzetiségi összeírás és a nemzetiségi oktatás bevezetésének előkészületeivel. Ezért „aki csak tudott, igyekezett külsőségekben magyarnak látszani”. Ezért vallották magukat a magyarországi szlovének az 1949. évi népszámláláskor magyar nemzetiségűnek és szlovén anyanyelvűnek. (Az 5153 lakos közül 1949-ben csak 36 merte szlovén vagy vend nemzetiségűnek vallani magát.)

A nemzetiségi lakosság összeírásának idején megjelent sajtóhírek is hatottak a Vas megyei szlovének e különös önvédelmi reflexének kialakulására. A *Szabad Vas megye* arról tudósított, hogy a párizsi magyar–jugoszláv békedelegációk között baráti tárgyalás folyik a jugoszlávok által javasolt lakosságcseréről (40 ezer fő). Az áttelepítésre jelentkezőket szabad véleménynyilvánítás alapján jelölték volna ki. Az áttelepülési szerződés aláírása után egy évvel kezdődött és három évig tartott volna a folyamat. Az átköltözők magukkal vihették volna ingóságaikat, az itt maradó ingatlanaikat pedig az állam megtérítette volna.[83] A Szentgotthárd környéki szlovének zárkózottságát ezek a körülmények tovább fokozták. Sokakban ez még ma sem oldódott fel.

Az 1947. február 10-ei békeszerződéssel a szlovénség területi hovatartozása végképp eldőlt, maradt a trianoni határ. A háború utáni években (1946–1956) a kötelező terménybeszolgáltatás és az élelmiszerjegy-rendszer a vasi szlovéneket is érintette. A nehéz gazdasági és politikai helyzet miatt 1949 és 1960 között a lakosság 28%-a elhagyta a szlovén falvakat. A „kulákoknak” bélyegzett szlovén családokat pedig hortobágyi munkatáborokba telepítették ki. 1953 után sem térhetett mindenki vissza szülőfalujába, csak attól 60–80 kilométeres távolságig. Részben ezért is lakik több szlovén család Vas megye Szentgotthárdtól távol eső községeiben.

Az első generáció még megőrizte anyanyelvét és identitását, de a második és harmadik már asszimilálódott.

Az első generációnál még általános jelenség a kettős azonosságtudat. A szülők például fontosnak érzik nemzetiségük megőrzését, de gyerekeik karrierjét féltve meg akarják óvni a második nemzedéket a „sehová sem tartozás lelki töréseitől”, ezért otthonukban a családi érintkezésből kiiktatják az anyanyelvet. Van, ahol a szülők kizárólag szlovénül beszélnek gyermekeikhez, akik azonban magyarul válaszolnak. Ennek következtében a gyerekek csak „félszlovének”, beszédkészségük alig terjed túl az egyszerű konyhanyelven. Ez a Szentgotthárd környéki

[83] Stipkovits 1985.

szlovénekre is jellemző, nem csak a szülőföldjüktől távol, magyar környezetben élőkre.

Ritka a kétnyelvűség, az anyanyelvhez való hűség, a hagyományok öntudatos ápolása. Véleményük szerint helyes a kétnyelvűség, a két kultúra harmóniája csak előnyös lehet, többletet adhat a gyereknek. De ezek csak elvek, gyakorlati megvalósulásukra szinte alig akad példa. Ennek okát a szlovén nyelvtudás társadalmi tekintélyének csekély mértékében, gyakorlati alkalmazásának korlátozott lehetőségében kell keresnünk.

Ha a szlovén nyelv gyakorlati alkalmazására széles körben is lehetőség volna, valószínűleg többen ragaszkodnának hozzá.

Általánosan jellemző, hogy szlovén anyanyelvüket már csak a szülők és a nagyszülők használják egymás között a családban, az utcán a szomszédokkal, a rokonokkal, az ismerősökkel beszélgetve. A 20–30 évesek legfeljebb megértik a helyi szlovén nyelvjárást, az iskolás korosztály kizárólag magyarul ért és beszél. Az óvodában és az általános iskolában tanítják a szlovén irodalmi nyelvet, de a gyerekek nyelvtudása alig éri el a megértés szintjét.

Szentgotthárd és a környező vidék magyar lakosságának kultúrája, életmódja ugyan nagyon közel áll a szlovénekéhez, mégis bizonyos beilleszkedést követel tőlük. Ennek során fokozatosan elhagyják anyanyelvük használatát, s a beilleszkedés érdekében gyermekeiket már meg sem tanítják rá.

Rábatótfaluban és Szombathelyen a szlovéneknél a városiasodás, az átrétegeződés, a kulturális hasonulás az asszimilációhoz vezet. A szlovéneket kettős mobilitás jellemzi: a területi mobilitás és a rétegváltás (parasztból munkások lettek az 1960–70-es években, a rendszerváltás után alkalmi munkások, betanított munkások, munkanélküliek, vendégmunkások vagy idénymunkások Ausztriában stb.) Az 1960-as években Rábatótfaluból jártak a legtöbben dolgozni a szentgotthárdi gyárakba. Itt magyarok közé kerülve, az asszimilációs folyamat meggyorsult körükben.

A magyarországi szlovének többsége „ösztönösen" kettős identitású, csak kis része tudatosan. Két nyelvet beszélni, két kultúra normái szerint élni nem könnyű. Ebbe az embernek bele kell születnie, és születésétől fogva benne élnie, ismereteit folyamatosan bővítenie kell. A magyarországi szlovéneknek erre nem sok lehetőségük volt. Azon keveseknek, akik valóban anyanyelvi szinten beszélik mindkét nyelvet, és ismerik mind a szlovén mind a magyar kultúrát, sokat kellett ezért tenniük, és sok nehézséget kellett leküzdeniük. Az emberek nem szeretik a nehézségeket, és a kényelmesebb, könnyebb életmódot választják inkább. A magyarországi szlovének ma könnyebben boldogulnak magyar és német nyelvtudással, mint anyanyelvükkel.

Szentgotthárd környékén 1990 után sokan lettek munkanélküliek. A szomszédos Ausztriában alkalmi munkát tudnak vállalni. Ezért a szülők az iskolában inkább németre, mint szlovénre íratják be gyerekeiket. Gondolván, hogy a német nyelv tudásával gyermekük meg tud majd élni, a szlovén nyelv ismeretével pedig legfeljebb valamelyik kultúrcsoportban szerepelhet, és kirándulhat Szlovéniába. Megélni nem fog tudni anyanyelvtudásával. Az anyanyelv használatára, a nemzetiségi öntudatra tehát nagy hatással van a gazdasági helyzet. Amíg a magyarországi szlovéneknek nem lesznek közvetlen gazdasági kapcsolataik is Szlovéniával, amíg nem lesz anyanyelvük „kenyérkereső nyelv”, addig nemzetiségi öntudatuk, identitásuk is alacsony szinten marad.

A magyarországi szlovénekre is jellemző, hogy az identitás tekintetében különbségek mutatkoznak férfiak és nők között.[84] A nők körében erősebb az identitástudat. Az első generáció ragaszkodik anyanyelvéhez, kultúrájához. A szokások ápolói, továbbadói (főként a helyi népdalok, az egyházi énekek, imák tekintetében). A második és harmadik generációban is inkább a lányok, asszonyok a kultúra ápolói. Ez a szlovéneknél talán azért is alakult így, mivel többnyire a férfiak jártak el idénymunkára. Az asszonyokra maradt otthon a gazdaság, a munka és gyermeknevelés, s ezáltal a hagyományok őrzése és átadása is. A rokonsági struktúrára is jellemző a matriarchális számontartás. A legfontosabb rokonok az anya nőtestvérei.

A legnagyobb generációs eltérések a nyelvhasználatban mutatkoznak. Felsőszölnök és Rábatótfalu lakossága homogénnek mondható, nem számottevő a vegyes házasság. A második és harmadik generáció mégis nyelvet váltott. A harmadik már a magyart tanulja meg elsőnek.

Mindhárom generációra jellemző a szlovén származástudat, mely a másodiknál még öröklött, a harmadiknál már tanult. A Szombathelyen élő szlovének esetében az első generációnál a származástudat kiegészül a nyelvhasználattal, a másodikban már nem minden esetben. A harmadik generáció származási kultúrájával többnyire a szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat és Szlovén Egyesület közvetítésével ismerkedik meg.

A harmadik generáció a felkínált lehetőségek közül maga választja meg és alakítja ki etnikai hovatartozását és identitását. A felsőszölnöki és rábatótfalui fiataloknak gyakran van lehetőségük anyaországi kapcsolatokra. Ezért kötődésük lehet többes is. Kötődnek szlovén szárma-

[84] Vö. Bindorffer 2001, 162–184.

zásukhoz, lokálisan falujukhoz, a magyar hazához és kultúrához, illetve az anyaországhoz, Szlovéniához.

A magyarországi szlovénség megmaradását 1989 előtt (a „vasfüggöny" miatt is) a zártság segítette. A „vasfüggöny" lebontása és a Felsőszölnök–Martinje határátkelő megnyitása pozitív és negatív hatással is volt az asszimilációra, identitásra. Az infrastruktúra (pl. telefon), a turizmus, az üres házakba betelepült magyar családok serkentőleg hatottak az asszimilációra. Az első generáció például eleinte úgy gondolta, hogy a telefonba csak magyarul lehet beszélni. Ezért egymás között is – bár nehezükre esett – magyarul telefonáltak. Mára már megszokták a kommunikációnak ezt a formáját, s telefonon is anyanyelven társalognak. A nyitottság a falvak rendezvényeire közeli és távoli településekről is vonz magyar érdeklődőket. Társaságban a szlovének magyarra váltanak, ha idegen társul hozzájuk. A velük élő magyarok előtt viszont nem mindig váltanak, ha többségben vannak, szlovénül beszélnek. Legfeljebb elnézést kérnek, hogy anyanyelvüket használják.

A szlovénséghez való tartozás ma többnyire a szervezett kulturális rendezvényekben manifesztálódik. A Szlovén Szövetség és annak kulturális csoportjai, az egyesületek és a kisebbségi önkormányzatok, médiák ösztönzik a magyarországi szlovéneket anyanyelvük és kultúrájuk megőrzésére, ápolására, az anyaországi kapcsolatokra s ezzel a többes kötődésre.

Az etnikai lét megőrzésének bázisát az első generáció, továbböröklítésének és éltetésének bázisát pedig a második és harmadik generációhoz tartozó „elkötelezettek" jelentik.

A nyelv és a kultúra átörökítésének biztosítékát a zártság idején a család jelentette. Ma ezt a szerepet az oktatási és kulturális intézmények, civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok vették át. Az etnikai, lokális és többségi (magyar) nemzethez kötődő identitást kezdi kiegészíteni az anyaországhoz (Szlovéniához) kötődő identitás.

Kossics József felsőszölnöki plébánosnak a 19. század elején tett megállapítása – miszerint a szlovének anyanyelvük ismeretével nem lehetnek „sem okosak, sem gazdagok" – a mai napig jellemző erre a magyarországi kisebbségre. Ezért ösztönözte őket a magyar nyelv elsajátítására.

Ma, amikor Magyarország és Szlovénia is tagja az Európai Uniónak, a két kis nyelv ismerete teheti a magyarországi szlovéneket „okossá és gazdaggá". A magyar és a szlovén államfő 2005. novemberi találkozóján ez konkretizálódott abban a felvetésben, hogy létre kell hozni egy szlovén–magyar üzleti tanácsot, valamint egy szlovén–magyar értelmiségi fórumot.

Felhasznált irodalom

A magyar és jugoszláv nemzetiségi probléma. In *Szabad Nép*, 1946. január 21.

Anderko Szalai, Aniko 2003. Pogrebne šege v Slovenski vesi. In *Etnologija Slovencev na Madžarskem. A magyarországi szlovének néprajza*, 4. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 121–134.

Antalics, Stephen C. Jr. 1998. The political promotion of the term „wend” in the United States and Hungary in the period prior to and after world war I. *Zbornik soboškega muzeja 5*. Murska Sobota, Pokrajinski muzej, 125–145.

Bence Lajos 1997. Sajnálkozó írás egy támadás kapcsán. *Népújság,* Lendva, 41 (21), 5. (május 29.).

Biczó Gábor 2004. Az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése. In *Vagabundus. Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc, 23–34.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Bitnitz Lajos 1819. A Vas és Zala Vármegyei Tótokról. *Tudományos gyűjtemény*, III. köt.

Csaplovics János [Kossics József] 1828. *A' Magyar Országi Vendus-Tótokról. Tudományos Gyűjtemény*. V. köt. Pest, 3–50.

Csaplovics János 1829. *Croaten und Wenden in Ungarn*. Pressburg, 49–126.

Géfin Gyula 1929. *A szombathelyi egyházmegye története*. Szombathely.

Göncz László (szerk.) 2000. A Mura mente és a trianoni békeszerződés (Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba). Lendva/Lendava. Lendavski zvezki/Lendvai füzetek, 17.

Göncz László 1997. Slovenstva nihče ne napada! (A szlovénséget senki sem támadja!) *Vestnik*, Murska Sobota, 49 (21. május 22.), 3.

Guštin, Mitja 2003. Zgodnjeslovanska naslebina zemljank. In Prešeren, Damjana (szerk.): *Zemlja pod vašimi nogami*. Ljubljana, 85–89.

Házi Jenő 1957. Az első népszámlálás Vas megyében az 1697/8. évben. In *Történeti Statisztikai Közlemények*, Budapest, I. évf., 1, 4–25.

Kalász Elek 1932. *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Budapest.

Kemény G. Gábor 1964. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900–1903*. Budapest.

Kniezsa István 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Budapest, 137–145.

Kniezsa István 1942. A szlávok őstörténete. In Szekfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Budapest, 19–20.

Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela 1977. *Prekmursko šolstvo*. Murska Sobota.

Košič, Jožef 1848. Zobriszani Sloven i Slovenka med Mürov in Rábov (A művelt szlovén férfi és nő a Mura és a Rába között). Körmend.

Kossics József 1824. A' Magyar Országi Vendus-Tótokról. *Kedveskedő*, Bécs, 19–42. sz.

Kossics József 1833. *Kratki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetnike, vödáni od Goszpona Szalay Imrea. Na Vandalszka vüszta prenesseni po Kossics Jó'sefi, Gornyo-Szinicskom Plebánosi. Sztroskom plemenite 'Seleznoga varmegyéva obcsine vözostampani.* V-Grádczi.

Kovacsics József 2000. Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, dél-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek (1183–1995). *Település- és népességtörténeti lexikon*. Budapest, KSH.

Kozar-Mukič, Marija 1988. *Felsőszölnök. A szlovének életmódja a huszadik században*. Monográfiák. = Gornji Senik. Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju. Monografije. Szombathely–Ljubljana, Savaria Múzeum–Filozofska fakulteta.

M. Kozár Mária 1990. Vasi szlovén temetők. *Vasi Szemle*, Szombathely, Vas Megye Közgyűlése, 3. sz., 375–388.

Kozar, Marija 1997. Knjiga o slovensko–madžarski meji. Od Pomurja do Trianona (Könyv a szlovén–magyar határról. Muravidéktől Trianonig). *Porabje*, Szentgotthárd, 7. évf., 8. sz. (1997. április 24.), 2.

Kozár Mária 2000. Felsőszölnök. *Száz magyar falu könyvesháza*. Budapest.

Kozár Mária 2005. Felsőszölnök és Apátistvánfalva szlovén lakosságának nyelvhasználata, nemzetiségi kötődése és aktivitása. *Vasi Szemle*, Szombathely, Vas Megye Közgyűlése, 2005/5, 598–608.

Kővágó László 1964. *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest.

Kristó Gyula (szerk.) 1994. *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest.

M. Kozár Mária – Hirnök Katalin 1986. Szlovének a városokban – Szentgotthárd. In *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai, 2*. Budapest–Békéscsaba, Magyar Néprajzi Társaság, 487–493.

M. Kozár Mária 1994. A magyarországi szlovének demográfiai sajátosságai. In *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, KSH, 333–338.

M. Kozár Mária 1990. *Egy kéziratos kétnyelvű tankönyv 1833-ból*. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 243–250. Vas megyei levéltári füzetek, 3.

M. Kozár Mária 1993. *Adatok a murántúli szlovének XVIII. századi életmódjához*. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 179–183. Vas megyei levéltári füzetek, 6.

M. Kozár Mária 1999. Szily és a szlovének. *Vasi Helytörténeti és Honismereti Közlemények*. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1999/3, 5–11.

Majcan, Elizabeta 1981. Preteklost in sedanjost prosvetne in kulturne dejavnosti v Sakalovcih. *Iz naše prošlosti*. Budapest, Magyarországi Délszlávok Szövetsége, 61–70.

Mandić, Marin 1979. Neke svojstvenosti našega školstva od oslobodjenja do godine preokreta. (Oktatásügyünk néhány sajátossága a felszabadulástól a fordulat évéig. 1945–1948). *Iz naše prošlosti, 1*. Budimpešta, Demokratična zveza južnih Slovanov na Madžarskem, 10–106.

Mikola Sándor [1928]. *A vendség múltja és jelene*. Budapest.

Nemes-Népi Zakál György 1985. *Eörséghnek leírása, 1818*. Szombathely.

Németh F. Bernadett 2005. Feloldani a görcsöket. Marko Sotlar a szlovén kétnyelvűség gyakorlati alkalmazását várja. *Vas Népe*, Szombathely, 50. évf., 268. sz., november 16., 5.

Németh F. Bernadett 2005. Fővédnök elnökök. Sólyom László és Janez Drnovsek államfők a kisebbségvédelemről. *Vas Népe*, Szombathely, 50. évf., 269. sz., november 17., 1, 3.

Népszámlálás 2001. 4. 2002. Nemzetiségi kötődés. *A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest,: KSH.

Novak, Vilko: Obtožujem! Napad na Slovenstvo Prekmurja! (Vádolom! Támadás a prekmurjei szlovének ellen!). *Porabje*, Szentgotthárd, Magyarországi Szlovének Szövetsége, 7. évf. (1997. május 5.), *Družina*, Ljubljana, 46. évf., 21. sz. (1997. május 25.), *Delo*, Ljubljana, 39. évf., 122. sz. (1997. május 29.), 16, *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 20. sz. (1997. május 15.), 3.

Novak, Vilko 1997. Od Pomurja do Trianona (Muravidéktől Trianonig). *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 31–38. sz.

Novak, Vilko 2004. Zgodovina iz spomina: polemika o knjigi Tiborja Zsige *Muravidéktől Trianonig* (Történelem emlékezetből: polémia Zsiga Tibor *Muravidéktől Trianonig* című könyvéről). Ljubljana, ZRC SAZU. [A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Tudományos Kutatóközpontja.]

Payr Sándor 1910. *Egyháztörténeti emlékek*. I. köt. Sopron.

Perger, Valerija 2005. Čakajoč na ministra. *Porabje* (A miniszterre várva). Szentgotthárd, Magyarországi Szlovének Szövetsége, 2005/22, 1.

Radó Péter – Sukič, Marjana 1993. Mit kutat a Gallup? *Porabje*, Szentgotthárd, Magyarországi Szlovének Szövetsége, 14.

Radó Péter 1994. *Asszimiláció és nyelvváltás a magyarországi szlovének körében* (Kutatási jelentés). Budapest, Magyar Gallup Intézet.

Sándor István 1796. *Sokféle*. IV. k. Győr.

Schwartz Elemér 1933. *Szentgotthárd és vidéke a cisztercíták letelepedése előtt*. Budapest.

Stipkovits Ferenc 1985. A Vas megyei szlovénség és a népi demokratikus átalakulás kezdetei. In *Vasi Propagandista*, XXI/5, 159.

Sukič, Marijana 2005. Den generacij v Slovenskoj vesi. (A generációk napja Rábatótfaluban). *Porabje*, Szentgotthárd, Magyarországi Szlovének Szövetsége, 2005/17, 1.

Szilágyi Imre 2000. „Rendezni végre közös dolgainkat" (Gondolatok a Zsiga Tibor – Vilko Novak vita kapcsán). In Göncz L. (szerk.): *A Mura mente és a trianoni békeszerződés. (Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba)*. Lendva/Lendava, 186. Lendavski zvezki/Lendvai füzetek, 17.

Szita, Amanda 2005. Prostor za mlade (Helyiség a fiatalok számára). *Porabje*, Szentgotthárd, Magyarországi Szlovének Szövetsége, 2005/9, 7.

Tájékoztató a Szentgotthárdon élő nemzetiségiek élet- és munkakörülményeiről. Vas Megye Tanácsa Nemzetiségi Bizottsága, 1984. IX.

Trstenjak, Anton é.n. *Slovenci na Ogrskem. 1903–1914.* (Szlovének Magyarországon). NUK Stari fond 193. Ljubljana. Kézirat.

Ünnep után. 1912. *Muraszombat és vidéke*, 1912. VIII. 4. 28. évf., 31. sz., 2–3.

Vakarcs Kálmán 1939. *A szentgotthárd–muraszombati járás ismertetése.* Szombathely.

Votek, J. 1997. „Nisem jeziček na tehtnici" (Nem vagyok a mérleg nyelve). *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 35. sz. (1997. aug. 28.), 8.

Zelko, Ivan 1982. *Prekmurje do leta 1500. (A Murántúl 1500-ig).* Murska Sobota.

Zsiga Tibor 1996. *Muravidéktől Trianonig.* Lendva.

SZABÓ ORSOLYA

Kettős identitás?

Budapest és Piliscsév szlovák közösségei

„Szlovák szempontból nem teljesen reménytelen a helyzet, bár nyelvüket veszítették többnyire, de azért valamilyen szinten még legalább az identitásuknak az a része, hogy vedomie pôvodu [származástudat], az megmaradt, tehát tudják, hogy honnan jöttek."

1. A KUTATÁSRÓL

A kutatás célja két magyarországi szlovák közösség asszimilációs – szinkrón és diakrón folyamatának vizsgálata volt. Ezzel összefüggésben különös figyelmet fordítottunk a nyelvhasználati szokások alakulásának, a kétnyelvűségnek, a nyelvcserének, magának a magyarországi szlovák kultúrának a kutatására. Sor került a gazdasági és társadalmi átalakulási folyamatok identitásra gyakorolt hatásának, a kettős identitásnak a feltérképezésére, és vizsgáltuk a disszimilációs folyamatokat és a túlélési stratégiákat is.

A kutatás elméleti keretei, hipotézisei Bindorffer Györgyi 1993–1996 között végzett dunabogdányi kutatásának eredményein alapulnak.[1] Eszerint a kettős identitás egy olyan identitáskonstrukció, amelyben egy kisebbség saját etnikai identitásának megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásából hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg. Mivel az etnikai és a nemzeti identitás kinyilvánítása is szituációtól függően változik, így változó, hogy melyik identitás lép előtérbe. Így azokat a helyzeteket, színtereket igyekeztük feltérképezni, amelyek során az etnikai identitás kerül előtérbe a mindennapok „szürkeségével" szemben.

Az identitás elméleti elemzésével kapcsolatban az identitás szociálpszichológiai értelmezésére koncentráltunk. Ezen belül H. Tajfel és J. C. Turner csoportidentitás definíciójára támaszkodtunk, amelynek alapján megkülönböztetjük a személyes, individuális identitást mint a személynek saját jártasságáról, képességeiről, tulajdonságairól vallott meggyőződését és a társadalmi, csoportidentitást, mely az egyénnek a csoporttal való azonosulását, a társadalmi csoporthoz/csoportokhoz való

[1] Vö. Bindorffer 2001.

tartozás felismerését jelenti azzal az értékkel és emocionális jelentéssel együtt, amelyet az egyén a csoporttagságnak tulajdonít.

A személy társadalmi identitása szempontjából elsősorban az annak részét képező etnikai identitásra irányítottuk figyelmünket, mely valamely etnikai közösséghez, nemzethez, nemzetiséghez való tartozás tudatát és egy adott környezetben való átélését jelenti.[2]

A kutatás két településen zajlott, Budapesten, ahol a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint csaknem ötezer szlovák él, és Piliscséven, ahol a 2001. évi adatok tanúsága szerint a lakosságnak csaknem a fele vallotta nemzetiségének a szlovákot. Adva van tehát a főváros, ahol a szlovák lakosság egymástól elkülönülten, szétszórtan él, ahol a szlovák nyelvet csak otthon, vagy – a vegyes házasságok eredményeképpen ez a jellemzőbb – a különböző rendezvényeken használhatják, és egy másik, kisebb és jóval zártabb közösség, ahol elméletileg több lehetőség kínálkozik a spontán nyelvhasználatra. A nagyvárost és a kistelepülést összehasonlítva arra kerestük a választ, hogy milyen különbségek figyelhetők meg egy fővárosi és egy vidéki közösség nyelvhasználati szokásaiban, identitásában, hogyan élik meg az érintettek szlovákságukat, mekkora az asszimiláció mértéke, és milyen identitásmegtartó, „túlélési" stratégiáik vannak az asszimilációval szemben? Milyen szerepe van ebben az anyanyelvnek, a vallásnak, és milyen szerepet tölt be az identitás megőrzésében, megtartásában az iskola vagy a kisebbségi önkormányzatok? Milyen a magyarországi szlovákság és ezen belül a helyi szlovákság viszonya az anyanyelvi kultúra kérdéséhez, milyen kapcsolatok fűzik az itt élőket Szlovákiához, az anyanemzethez, ez hogyan jelenik meg az egyén és a csoportok szintjén, és milyen az anyanemzet hozzáállása a magyarországi szlovák kisebbséghez?

Az adatfelvétel résztvevő megfigyelésen, kérdőíves módszeren és jelentős részben interjúkon alapul.

2. BUDAPEST

2.1. Bevezetés – kérdésfelvetések

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint Békéscsaba után Budapesten vallották magukat legtöbben szlovák nemzetiségűnek Magyarországon, valamivel többen, mint másfél ezren.[3] A Központi Statisztikai Hi-

[2] Homišinová 2005.

[3] A magyarországi szlovák kisebbség egyike az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény által honos nemzeti kisebbségnek elismert 13 magyarországi kisebbségségnek. Létszámát tekintve a harmadik legnagyobb. A ma-

vatal számításai szerint azonban a budapesti szlovák kisebbség létszáma ennél valójában nagyobb, csaknem ötezer főt tesz ki.[4]

De mit takar vajon a budapesti szlovák megjelölés? Ezt a látszólag egyszerű kérdést is olyan könnyű megválaszolni. Az első lehetséges válasz szerint budapesti szlovák az, aki Budapesten él, és szlovák nemzetiségűnek, illetve anyanyelvűnek vallja magát, esetleg kötődik a szlovák hagyományokhoz, kultúrához. Ez az egyén önmeghatározását előtérbe helyező definíció azonban nem számol a közösség szerepével. Vannak ugyanis olyan, magukat budapesti szlováknak vallók, akik a fogalom jelentéstartalmának meghatározásánál a megtelepedettséget nem tekintik elégséges kritériumnak. Egy adatközlőm, akit előfeltevésként budapesti szlovákként határoztam meg, jól ragadta meg a probléma lényegét, amikor elmondta, hogy őt annak ellenére, hogy régóta a városban él, sőt még az egyik budapesti kerület szlovák kisebbségi képviselője is volt, az itt születettek nem budapestinek, hanem alföldi szlováknak tartják. Ez a „kint is vagyok, bent is vagyok" helyzet a társas érintkezésben is lecsapódik, ha nem is a hétköznapok szintjén. Az összetartozás megvallására és a közösségvállalásra különösen alkalmas ünnepek alkalmával – így karácsonykor is – interjúalanyom például kizárólag alföldi szlovák szervezetektől kap karácsonyi üdvözletet, a budapestiektől sohasem.

A születési hely jelentősége volna tehát a definíció szempontjából elsődleges? Ebben az esetben viszont azonnal adódik a kérdés, hogy mekkora szerepet kap, illetve kap-e egyáltalán szerepet a meghatározásban az időtényező. A kritérium doktriner alkalmazása esetén ugyanis csak igen kevés budapesti szlovákról beszélhetnénk, mindössze a múlt század elején idetelepült gyári munkások, iparosok leszármazottairól – persze ha identitásukban a szlovák származás egyáltalán bármiféle szerepet kap. Nem lennének budapesti szlováknak tekinthetők azok, akik 1945-1950 után költöztek a fővárosba Tótkomlósról, Békéscsabáról vagy más alföldi, pilisi, nógrádi településről sem, szemben az őket követő generációkkal. A kérdést még összetettebbé teszi, hogy az 50-es években Budapesthez csatolt települések (Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Cinkota) szlovák nemzetiségű lakosságát is el kell helyezni a palettán, aminthogy a környező közeli falvakból bejáró dolgozókat is.

Vizsgálatomban a lehető legszélesebb kört lefedő megközelítés mellett döntöttem, s budapesti szlováknak tekintettem az összes Budapes-

---

gyarországi szlovák kisebbség nem alkot zárt tömböt, homogén közösséget és egységes nyelvterületet, hanem többnyire szórványban él, kisebb-nagyobb nyelvszigeteken.

[4] Népszámlálás 2001. A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai. Eszerint a Budapesten élő szlovák népesség száma 4929 fő volt 2001-ben.

ten élő magyarországi szlovákot, így értelemszerűen azt a csoportot is, amely lokális identitása alapján pilisinek, csabainak vagy éppen tótkomlósinak bizonyult.

2.2. Demográfiai adatok – múlt és jelen

Az első jelentős szlovák bevándorlás Pest-Budára a törökök kiűzése utáni évtizedekre, a 18. század első felére tehető. 1725 és 1750 között Magyarország északi megyéiből többnyire szakképzetlen személyek érkeztek Pest külső kerületeibe, elsősorban a mai Józsefváros területére. A 18–19. századi városról készített beszámolók megegyeznek abban, hogy ezen a tájon gyakran lehet szlovák szót hallani, s hogy a lakosság őrizte anyanyelvét. Franz Schams leírása szerint 1821-ben Józsefváros lakóinak nagy része még szlovákul beszélt, a hetivásárokon pedig egyaránt lehetett magyar, német és szlovák szót hallani. 1850-ben még a józsefvárosi lakosság 10,5%-a volt szlovák, s a közösség hangsúlyos jelenlétére utal az a tény is, hogy a mai Tavaszmező utcát akkoriban Szlovák utcának hívták. A lakosság egészéhez képest azonban Jankovich Antal – 1838-ban – nem tartotta meghatározónak a szlovák elemet. Beszámolója szerint a közösség nagyobb csoportjai a Ferenc- és Józsefvárosban, Budán pedig a Ráczvárosban koncentrálódtak, és főként napszámosként keresték kenyerüket.[5] 1851-ben, az első nemzetiségi statisztika 4171 (más adatok szerint 4187) pesti és 1307 (más adatok szerint 1124) budai szlovákot rögzített, ami a város összlakosságának mintegy 5%-át tette ki. Thirring 1880-ban ezzel szemben már 21 847 szlovákot regisztrált, tíz évvel később pedig ennél valamivel kevesebbet. Ugyanekkor a korabeli szlovák sajtó, a *Slovenské noviny* a városban szlovákul beszélők számát 66 601 főre tette.[6] Milan Hodža pedig a 20. század első évtizedeiben 80 ezres létszámról beszélt.[7] Eltekintve a nemritkán elfogultságtól is befolyásolt becsült értékek szükségszerű bizonytalanságától, a nagy különbség abból is adódhatott, hogy egyrészt az ingázó, tavasztól őszig a városban tartózkodó, majd télen hazatérő, szakképzetlen szlovák idénymunkásokkal a statisztika nem foglalkozott, másrészt a magyarul jól beszélő szlovákok a statisztikai összeírás alkalmával nagy számban vallották magukat magyar anyanyelvűnek.

[5] Fried 1990.

[6] Kovács Anna idéz a *Slovenské noviny* 1891. november 14-i számából a 26. oldalon.

[7] 1910-ben a hivatalos statisztika szerint 165 317 szlovák anyanyelvű élt Magyarországon.

A Felföldről, leginkább Árva, Liptó, Turóc és Trencsén megyéből érkezett szakképzetlen munkások, napszámosok, szolgák voltak, akik a legszegényebb társadalmi réteghez tartoztak. Pesten elsősorban a nagy építkezéseknél tudtak elhelyezkedni. A *Kőfaragó* című szaklap 1894. márciusi száma szerint: „Örömmel felveszik őket a vállalatok, mert potom bérért vállalják még a legnehezebb és legveszélyesebb munkákat is."[8] A szlovákok abban a reményben hagyták el szülőföldjüket, hogy a nagy építkezéseknél pénzkereseti lehetőséget találva némi tőkét szerezhetnek, amivel az otthoniakat támogatni tudják. A férfiak az építőiparban helyezkedtek el, vagy gyári munkások lettek, esetleg üvegesként, cserépfedőként vagy kőfaragóként keresték kenyerüket. Sokan napszámosként boldogultak. A férfiak mellett természetesen nagy számban érkeztek nők is Pestre, akiknek nagy része házicselédként helyezkedett el. A kétkezi munkások mellett a képzettebb szlovák lakosságot a 18. század közepétől fokozatosan felszívta az országos illetőségű intézményrendszer, mely egyre nagyobb számban igényelte a hivatalnokokat, jogászokat, ügyvédeket, ügyészeket, nyomdászokat, cenzorokat, s emellett a gyarapodó lakosságnak egyre több orvosra, tanítóra, újságíróra volt szüksége.

Szarka szerint a 19. század végén, 20. század elején felgyorsult a Pesten élő szlovákok asszimilációja:[9]

> „A magyarosodás már az első generációban elérte az 50%-ot, sőt 1919-ben csak kb. 20% szlovák bevándorló vallotta magát 20–30 év leforgása után szlovák anyanyelvűnek. A második generáció, tehát a Budapesten letelepülők gyerekei körében 1880-ban még csak 62% volt a statisztikailag regisztrált magyarosodás értéke, 1910-ben viszont már a 90%-ot is meghaladta. A szlovákság természetes szaporulata a csecsemők magyarként való bejegyzése következtében a vizsgált harminc esztendő alatt egytizedére csökken."

Az 1930. évi népszámlálás ennek megfelelően már csak 10 647 szlovák anyanyelvű lakost írt össze Budapesten, s ez a szám 1941-re tovább, több mint felére csökkent. Mindenesetre beszédes adat, hogy a megkérdezettek közül több mint 45 ezer fő beszélte még a nyelvet. A budapesti polgárok közül azonban ebben az időben már csak 2500-an vallották magukat szlovák nemzetiségűnek.

A világháborút követő migrációs hullámokban több mint 70 ezer magyarországi szlovák települt át Csehszlovákiába, s ez a tény természetesen kihatott a Budapesten élők számának alakulására is. Az 1949. évi

[8] Kovács 2002, 30.
[9] Szarka 1998, 197.

népszámlálás már csak 1882 szlovák anyanyelvű budapesti lakost regisztrált, miközben a szlovákul beszélő fővárosiak száma is csaknem a felére csökkent (26 ezer fő). Ezek a számok még akkor is mutatnak egy erősödő tendenciát, ha figyelembe vesszük, hogy a háború, a lakosságcsere miatti bizonytalanság arra ösztönözte a szlovákokat, hogy a kérdésben óvatosabban foglaljanak állást. Az asszimilációs és az áttelepülésből adódó veszteséget a vidékről a fővárosba telepített, illetve települő szlovák lakosság sem tudta közép- és hosszú távon ellensúlyozni.

„A felszabadulás, megszállás után tömegesen hozták fel Tótkomlósról, Békéscsabáról, de főleg Tótkomlósról a szlovákokat, mert az volt a kis Moszkva, tehát káderek kellettek az új rendszerben, és köztudott, hogy főleg komlósiak, nagyon sokan ellepték a fővárost, ezek közül aztán sokan hosszabb időre el is felejtették, hogy ők tót gyerekek" – vallotta egyik interjúalanyom.

1. táblázat. *A népesség anyanyelv, nemzetiség, szlovák nyelvismeret szerinti összetételének változása 1930–2001 között Budapesten*[10]

Év	Budapest összlakossága	Szlovák anyanyelvű	Szlovák nemzetiségű	Szlovákul beszél összesen	Szlovákul beszél anyanyelvén kívül
1930	1 442 869	10 647	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1941	1 712 791	4 762	2550	45 183	40 421
1949	1 590 316	1 882	1210	26 109	24 227
1960	1 804 606	1 688	970	22 827	21 139
1970	2 001 083	1 396	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1980	2 059 347	1 054	686	11 491	10 437
1990	2 016 774	934	802	7 734	6 800
2001	1 777 921	1 513	1528	8 582	7 069

Az 1941–1990 között felvett népszámlálási adatok már minden kategóriában folyamatos csökkenést mutattak. 1980-ban a hivatalos adatok szerint Budapesten összesen 686 szlovák nemzetiségű lakos élt, ami a város összlakosságának 0,03%-át tette ki. Az 1054 szlovák anyanyelvű Budapest 0,05%-át jelentette. 1980-ban nemzetiségét tekintve a magyarországi szlovákok 7,53%-a, illetve anyanyelve szerint 6,56%-a élt Budapesten. A fővároson belül legnagyobb számban mind anyanyelvüket (118 fő), mind nemzetiségüket (91 fő) tekintve a XI. kerületben éltek. A második helyre Józsefváros került 107 szlovák lakossal.

Az 1990-es adatok szerint nemzetiségét tekintve Budapesten élt a szlovákok 6,6%-a, illetve anyanyelvét tekintve 7,32%-a. Legtöbben még

[10] *Forrás:* KSH.

mindig a XI. kerületben vallották magukat valamely kategória szerint szlovák kötődésűnek (anyanyelv szerint 105 fő, nemzetiség szerint 92 fő).

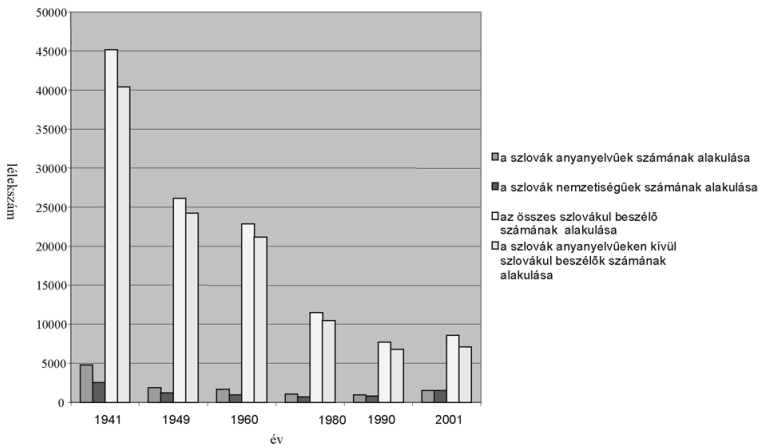

1. ábra

A 2001-es népszámlálási eredményekben – jelentős részben feltehetően a demokratikus berendezkedésbe vetett bizalomnak köszönhetően – minden kérdés esetében pozitív elmozdulás volt érezhető. A KSH adatai szerint Budapesten nemzetisége szerint összesen 1528 (a lakosság 0,085%-a), anyanyelve szerint pedig 1513 szlovák él. Az országos adatokkal összevetve Budapest helyzetének további erősödése figyelhető meg: a szlovák nemzetiségűek 8,6%-a, a magukat anyanyelvűnek vallók 12,8%-a lakik a városban. A legtöbb szlovák anyanyelvű (159 fő) még mindig XI. kerületi polgár, de a nemzetiség kategóriában a XIV. kerület már megelőzi (142 fő). Az egykor hagyományosan szlováknak tekintett kerületekben (Rákoskeresztúr, Cinkota) a bevallások szerint ennél kisebb létszámú a szlovák közösség.

2.3. Nyelvhasználat – még mindig anyanyelv?

> Most már nem is táncolunk-énekelünk, hanem a gasztronómia teng túl, krumpli-fesztivál, haluska-fesztivál, szilva-fesztivál, kolbászról már nem is beszélve, ha már kolbász, akkor külön Tótkomlóson meg Csabán, na jó, hát nyelvében él a nemzet…"

A nyelvi státus a csoport által beszélt nyelv megbecsülése. Ez talán a legkiugróbb változója a magyarországi szlovákok azonosságtudatának és érzésének, annál is inkább, mert közép-európai sajátosságnak te-

kinthetjük, hogy ez a csoport-hovatartozás megőrzésének legfontosabb jegye. A magyarországi szlovákok körében is a nyelv jelenti az etnikai jelleg és eredet magját. Önálló, a többségi társadalométól eltérő specifikus közösségi létük dimenziói lényegében alig-alig lelhetők fel, anyagi akkulturációjuk (az öltözködés, az építészet, a használati eszközök, a termelési eljárások terén) végbement, nem csoda hát, ha szinte a nyelv maradt az egyetlen megkülönböztető közös vonásuk.[11]

Gyivicsán szerint a magyarországi szlovákok kétnyelvűsége egyrészt történeti kérdés, hiszen a magyar nyelvvel egy részük jóval a letelepedés előtt, a hétköznapi életben is kapcsolatba került, s el is sajátította azt. A nyelvi kontaktusokat részben a gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés természetessé tette. Talán 1965–1975 között vált a magyar nyelvű kommunikáció a hazai szlovák közösségek körében általánossá, mégpedig oly módon, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepe intézményi kereteken kívül is felerősödött. […] A szlovák–magyar kétnyelvűségi lét 1949 után új forrásbázist kapott, kiépült a szlovák jellegű oktatási hálózat és az iskolán kívüli kulturális intézmények, amelyek a szlovák irodalmi nyelv közvetítői lettek.[12]

Ahogyan egy folyamatban levő nyelvészeti kutatás alapján megállapították, a magyarországi szlovákokra a kétnyelvűség köztes állapota jellemző, a fokozatos nyelvcsere figyelhető meg, a szlovák nyelv már másodnyelvvé vált. Egy ellentétes, kétirányú mozgás figyelhető meg, fejlődés és egyben visszafejlődés is. A funkcionális fejlődés, a nyelv tökéletesedése az egyik oldalon, másrészről viszont a család elvesztette átörökítő szerepét, amit átvettek a különböző intézmények, önkormányzatok. Egy interjúrészlet: „Otthon beszélünk a gyerekekkel szlovákul, ritkábban már, de azért beszélünk. Bekerültek a családba férjek-feleségek, akik nem tudnak, úgyhogy magyarul beszélünk. Meg a baráti társaság miatt is inkább magyarul. Itt az önkormányzatban is is-is."

Az alapvető nyelvi funkciók a magyar dominancia miatt csak korlátozottan érvényesülnek. Mindenütt a magyar a domináns nyelv. A nyelvcsere mind a magánszférában, mind az egyházi életben igen gyorsan végbement. A legfiatalabb generáció tagjai ugyan még értik az eredeti anyanyelvet, de már nem használják. A szlovák nyelvi kincsek, a dalok, mondókák, szólások, ételnevek, köszönések egyre gyorsabban mennek feledésbe.

Ugyanakkor viszont arra a kérdésre, hogy mitől szlovákok, a nagy többség mégis a nyelvet jelöli meg, tehát a szlovákok identitásában a

[11] Fehér 1996.
[12] Gyivicsán 1997.

legfontosabb szerepet az anyanyelv játssza. És nem az a fontos, hogy milyen jól beszéli a nyelvet, hanem hogy milyen gyakorisággal használja. „Mitől érzem magam szlováknak, hát hogy onnan származom végül is, meg az egész, a nyelv is, bár most már sokszor nevetnek rajtam a gyerekek, hogy nem olyan a kiejtésem, meg a szavakat is, ahogy régen is magyarral pótolták, tehát nem tudták kifejezni magukat, meg a kultúra is, nekem tetszik az ének, tánc, zene" – fejtette ki egy budapesti szlovák.

A nyelvet használók közül az idősebb generáció jelentős része még beszéli a helyi nyelvjárást, azonban ahogyan az egyik interjúalanyom fogalmazott, „…most már sajnos a szókincse nem gazdagszik a helyi nyelvjárásnak, mi még úgy nőttünk fel, hogy csak tótul beszéltünk, és vagy nem is tudjuk, hogy hogyan tanultuk a két nyelvet, és persze nyelvjárásban, de nagyon gazdag szókinccsel, 40-50 éve. De ez más világ, ezt tudomásul kell venni, hogy ez sajnos így működik."

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyelvi önértékelés egyes negatív formáit sem, hiszen maguk a nyelvjárást beszélők sokszor nem tartják megfelelőnek saját nyelvtudásukat: „Melyik a szebb nyelv, hát azért mondom a magyart, mert azt jobban tudom, meg én nem az irodalmi nyelvet tanultam, hanem a pilisit, a nemzetiségit."

A középkorúak között még vannak, akik ismerik mind a nyelvjárást, mind az irodalmi nyelvet, köszönhetően a csehszlovákiai egyetemi, főiskolai éveknek. Ebben a rétegben azonban már jelentős arányban képviseltetik magukat azok, akik csak a standard nyelvet használják. Ugyanakkor azonban a második generáció nyelvet beszélő tagjainak túlnyomó többsége esetében a szlovák és a magyar nyelv és kultúra közül egyértelműen a magyar dominál a hétköznapok szintjén: „Inkább magyarul tudok jobban, milyen nyelven számolok, hát magyarul, és hogy milyen nyelven álmodok, régen, gyerekkoromban, többször szlovákul, de most már magyarul. A gyerekeim is jobban tudnak magyarul, mint szlovákul…"

Gyivicsán megállapítása szerint a nyelvet beszélő fiatalok kevés kivételtől eltekintve már csak az irodalmi nyelvet beszélik, hiszen az idősebb generációk kihalásával sok helyütt nincs is, aki továbbadja az ismeretet, az alap-, közép- és felsőfokú oktatási intézményekben pedig irodalmi nyelvet oktatnak (vagy irodalmi nyelven folyik az oktatás). A szlovák irodalmi nyelv lett az iskola és a kulturális intézmények közvetítő nyelve, s ez a magyarországi szlovák értelmiség munka és alkotónyelve is.[13] Emellett természetesen a Szlovákiából

[13] Gyivicsán 1997, 95.

érkező tömegkommunikációs eszközök is a standard változatot közvetítik és erősítik.

Mivel a budapesti szlovákok vagy a Budapesten élő szlovákok nem élnek elkülönülten, viszonylag zárt tömbben, mint például egy pilisi falu szlovák közössége, így szlovákságukat többnyire különböző kulturális rendezvényeken, illetve szlovák intézményekben élik meg. Nyelvüket is leginkább az ilyen társas összejöveteleken, klubokban, rendezvényeken, a kisebbségi önkormányzatokban, illetve bizonyos esetekben az iskolában vagy a templomban használják. Az olyan nyelvhasználatot vizsgáló kérdések, mint például: milyen nyelven beszél az orvossal, a boltban, a kocsmában, a postán vagy a különböző hivatalokban, itt teljesen értelmüket veszítik. Az, hogy ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének, túlnyomórészt generációfüggő, de szerepet játszhat az a kritérium is, hogy az illető Budapesten született-e, vagy esetleg egy vidéki kis, még legalább részben szlovákul beszélő faluból került-e a fővárosba. A fiatalok és a Budapesten születettek nagyobb számban vallják magukat magyar anyanyelvűnek, még ha esetleg a nemzetiséget firtató kérdésre a szlovákot is jelölik meg.

Az informális színterek mellett a szlovák nyelv intézményes helyzetekben is jelen van, a felnőttek számára ezek a kisebbségi önkormányzatok, elsősorban a fővárosi és az országos, illetve a kerületi önkormányzatok egy része, illetve az önkormányzatok által szervezett rendezvények. A testületi ülések vagy két nyelven, de jellemzően inkább magyar nyelven folynak, hiszen a jegyzőkönyvet is magyarul kell megírni a települési önkormányzat részére.

Részlet egy önkormányzati képviselővel készített interjúból: „A testületi ülésen magyarul beszélünk, mert van, aki nem tud szlovákul, meg a jegyzőkönyvet is magyarul kell leadni. Meg nyilván, hivatalos szakszöveget kiszótározni? A M. is hiába, hogy iskolában tanít, de ha nem használja minden nap a szakkifejezéseket, elfelejti, a szakszöveget nem tudja."

A szlovák katolikusok számára rendezett mise például szlovák nyelvű, de a mise utáni fogadáson, illetve a fogadás előkészítése során legtöbbször magyar nyelven folyik a társalgás. Emellett a budapesti Szlovák Intézetben rendezett előadások, az *Ozvena* vegyeskórus, a *Lipa* táncegyüttes, a nyugdíjasok klubja, valamint a különböző kulturális rendezvények, kiállítások, bálok nyújtanak lehetőséget a szlovák nyelv használatára. Persze attól függ, hogy ki beszél, kihez és mikor. „A kórusba is járnak olyanok, akik nem tudnak csak magyarul. De van, amikor inkább csak szlovákul beszélünk" – állította egy kórustag.

2.4. Oktatás

„Azonban összességében, a kritika ellenére is, a magyarországi szlovák oktatáshálózat egészen fejlettnek mondható, magában foglalja az óvodai, általános és középiskolai oktatást és az egyetemi képzést is."

Egy a magyarországi szlovák értelmiség körében 1999-ben folytatott szociológiai kutatás szerint a megkérdezettek többsége az iskolát nevezte meg a nyelv elsajátításának elsődleges színteréül, s ezért is volt elégedetlen mind az iskolák számával, mind az általános iskolai és a jelenleg működő két tannyelvű gimnáziumi oktatással Budapesten és Békéscsabán. Nem egy interjúalanyom fogalmazott hasonlóan:

„Márpedig az oktatás körül vannak a legnagyobb gondok a magyarországi szlovákság tekintetében, de ezek már kb. 50–60 éve fennállnak. Most annyival rosszabb, hogy például a pesti szlovák iskolában csak szlovákiai magyar, illetve szlovák gyerekek vannak lassan, ez már sajnos nem az igazi, úgyhogy nemzetiségi jelleg helyett előbb-utóbb inkább valamiféle visegrádi négyes iskoláról lehet beszélni, csak éppen nem szlovák nemzetiségiről." Vagy ahogyan egy másik interjúalanyom fogalmazott: „A szlovák nyelv elfelejtése az ún. magyarországi szlovák oktatás következménye. Az én gyerekeim, akik rendesen beszéltek szlovákul, most a »szlovák« iskolában elfelejtenek szlovákul. Az a probléma, hogy a tanárok nem tudnak jól szlovákul, iskoláinkban gyakran tanítanak szlovákiai magyarok, akiknek természetesen egészen más a viszonyuk a szlovák nyelvhez."

A budapesti Szlovák Tanítási Nyelvű Általános Iskolát 1949-ben alapították, majd létrejött a tanítóképző is. Ahogyan az iskola egyik volt igazgatója mesélte: „A tanulókat 1949 szeptemberében két budai villában a Gellért-hegyi Somlói úton helyezték el, ahol átmenetileg a tanítás is folyt, mivel az iskolának épülete még nem volt. A rendszeres oktatás október 17-én kezdődhetett meg, amikor kezdetben átmenetileg, majd később tartósan kaptunk helyet az akkori agrárfőiskola – jelenleg Kaffka Margit Gimnázium – épületében a Villányi úton. […] Az iskolának abban az időszakban nyolc tanítója volt, ebből is hatan más iskolából jártak át tanítani. […] Hiányoztak a tankönyvek is. A tanulói létszám 118 fő volt. […] Az 1950/51-es tanévben 26 tanulóval beindult a tanítóképző. […] A lakosságcsere következtében a szlovák nemzetiségnek saját pedagógusai nem voltak, így alakulhatott ki az a bizarr helyzet, hogy a budapesti szlovák iskolát a Csehszlovákiából áttelepült, szlovákul tudó magyar pedagógusok »alapították« […] Az 1953/54-es tanévben született meg az iskola mai rendszere, az általános iskolában már nyolc osztály volt, és négy a tanítóképzőn. […] 1954-ben költözött át az iskola

az akkori Mező Imre útra (ma Orczy út), ahol 38 évig működött. Az 1957/58-as tanévvel megszűnt a tanítóképzés középszintű rendszere, és ezzel a budapesti szlovák tanítóképző is, mely gimnáziummá alakult át. Az utolsó képzős osztály 1959/60-ban végzett. A mérleg kissé leegyszerűsítve a következő: 95 végzett tanító. Ezek a tanítók képezték és részben ma is ők alkotják a magját azon pedagógusainknak, akikre bizton számíthat a nemzetiségi oktatás és kulturális élet falvainkban. […] Az 1960/61-es tanévtől kezdve, hivatalosan a szülők kérésére, kétnyelvűvé váltak a nemzetiségi iskolák, így a budapesti szlovák iskola is, a reáltárgyakat magyarul, a humán tárgyakat pedig szlovák nyelven tanították. Ettől kezdve kerültek az iskolába olyan pedagógusok, akik nem tudtak szlovákul. A tantestület harmadát képezték, amivel szükségképpen együtt járt, hogy a szlovák nyelv már nem a mindennapok beszélt nyelve lett, hanem csak az egyes tantárgyakhoz fűződött, a szlovák nyelv és irodalomhoz, történelemhez, földrajzhoz, részben az ének és testnevelés órákhoz. A hatvanas évek második felében az iskola tanulóinak összlétszáma 180–190 között volt, az átlagos osztálylétszám 15–17 volt. A hetvenes évek közepétől kezdve az iskola tanulóinak színvonala, munkamorálja csak romlott, a legjobban teljesítő diákok más középiskolába jelentkeztek, az érettségizettek közül az 1977/78-as tanévben egyetlen diák akart továbbtanulni, azonban őt sem vették fel. Ebben az évben volt a legalacsonyabb a diákok összlétszáma, 172, ebből 129 az általános iskolában és 43 a gimnáziumban."[14]

A hatvanas–hetvenes években vált tehát kétnyelvűvé az oktatás, holott abban az időben még több szlovák településen, köztük a pilisi szlovák falvakban is, főként az idősebb és középkorú asszonyok és az iskolába még nem járó gyerekek alig vagy egyáltalán nem tudtak magyarul.[15] „Merthogy mi még gyermekkorunkban, a 60-as évek elején is szlovákul beszéltünk egymással, vagy minimum két nyelven. De azt is azért, mert az óvodában azzal indítottak, hogy rendesen megtanítsanak minket magyarul, ami az óvónéninek, ma már nyugdíjas szegény, mániája volt az, hogy márpedig az úgy van jól, hogy először meg kell tanítani a gyereket jól magyarul, és csak utána minden más nyelven, még akkor is, ha szlovák az anyanyelve. Először jól magyarul, aztán majd a többi kiderül, hát ki is derült, jobban tudtunk magyarul idővel, mint szlovákul" – emlékezett vissza egy középkorú interjúalanyom.

Így tehát az egynyelvű szlovák környezetből a 60-as években, bekerülve az óvodába, kétnyelvűvé váltak a gyerekek, majd a szlovák iskola hatására a magyar nyelv vált a dominánssá. „Otthon szlovákul beszél-

[14] P. L. 1997.
[15] Gyivicsán 2003, 105.

tünk, részben, míg be nem kerültünk a szlovák iskolába, mert ez a másik paradox, hogy elmagyarosodni a szlovák iskolában lehetett, a nővéremmel együtt bekerültünk, míg a másik nővérem és bátyám maradt a szentkereszti suliban, ők egymás között továbbra is, meg a szülőkkel is még nagyon sokáig csak szlovákul vagy többnyire szlovákul beszéltek, mi meg ahogy bekerültünk a szlovák iskolába, egyből nyelvet váltottunk. És utána meg már nagyon vegyesen, idővel inkább magyarul beszéltünk, és a nővéremmel például, aki a szlovák suliban volt, csak magyarul beszélünk azóta is. A másik két testvéremmel is most már magyarul beszélünk, eleinte még lehet, hogy kevertük, de aztán a szülőkkel meg általában úgy volt, hogy ők mondták a magukét szlovákul, a gyerekek meg válaszoltak magyarul, mármint mi, akik a szlovák iskolába jártunk. A nem szlovák iskolások rendesen szlovákul válaszolnak, ami röhej egyébként, de erre volt jó a budapesti szlovák suli."

Az iskola a VIII. kerületből 1993-ban átköltözött a XIII. kerületbe, ahol egy teljesen új, modern épület várta a diákokat. Az iskola jelenlegi neve: Szlovák Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakiskola és Diákotthon. Az iskolában menedzserasszisztens- és idegenvezető-, valamint hostessképzés is folyik. Az alapító okirat a jóváhagyott pedagógiai, szakmai program szerint az évfolyamok száma az óvodában 2 csoport, az általános iskolában 8, a gimnáziumban 4 osztály, a kollégiumi férőhelyek száma pedig 187. Az országos beiskolázású intézmény fenntartója Budapest Főváros Önkormányzata. A kisebbségi törvény ma már ugyan lehetővé teszi, hogy az országos kisebbségi önkormányzatok költségvetési intézményeket, köztük oktatási intézményeket hozzanak létre és/vagy tartsanak fenn, de ez az iskola esetében eddig még nem valósult meg. „Az önkormányzat [az Országos Szlovák Önkormányzat – Sz. O.] át fogja venni a sulit, de nem most, mert abba belerokkanna, nagyon kevés a diák, és a normatívából élnek, a kollégistákért még plusz támogatás jár, és mivel Dunaszerdahelyről elég nehéz lenne bejárni minden reggel háromnegyed nyolcra, ezért a bejárók után járó normatívát nem kapják meg, szóval mindig még pályázni kell, hogy egyáltalán fennmaradjon ez az iskola. És az önkormányzat nem biztos, hogy ezt vállalja. […] A pesti iskolával kapcsolatban az van, hogy most már a környező iskolákból a tanárok nem is vetik fel a lehetőségét a gyerekek előtt annak, hogy ide jelentkezzenek, hogy ide jöhetnek" – panaszolta egy szlovák nemzetiségű tanár.

Az Országos Szlovák Önkormányzat szerint viszont azért járnak kevesen a környező településekről a szlovák gimnáziumba, mert nem tudnak megfelelően szlovákul. Az iskola egyik tanára szerint: „A budapesti iskola szlovák tanítási nyelvű, legalábbis az általános iskola alsó tagozatában, aztán még a felső is annak tekinthető, aztán a gimnázium

már megoszlik, mert ott már két csoportra bontás van, éppen azért, mivel magasak az igények, tehát a falusi iskolából beérkezőket fel kell zárkóztatni…"

A budapesti szlovák iskolával kapcsolatban a pesti szlovákok többségének komoly fenntartásai vannak: mind az iskola vezetésével, mind az általános helyzettel kapcsolatban kritikát fogalmaznak meg.

„A mostani rendszert, igazgatót sokan szidják, de ennek a sok beszivárgott szlovákiai tanárnak megvolt az az előnye, meg a diákoknak is, hogy a nyelvtudás most szerintem jobb, mint annak idején volt, a P. idején, mert akkoriban utólag derült ki bizonyos tanárokról, hogy ők tulajdonképpen szlovákok, volt olyan tanárunk, aki matekot tanított nekünk, de 8 év alatt nem derült ki, hogy ő szlovák, és mellesleg a Szövetség munkatársa volt előtte. Hogy egy magyar iskolában nem derült ki róla, hogy szlovák, az egy dolog, de hogy egy szlovák iskolában?… egy időben mondogatták, hogy meg kellene nézni a szerbhorvát gimit, ahol mindenki szerbül és horvátul beszél, ami igaz, mert voltunk focizni náluk, és tényleg még a passzolás is szerbül ment, de hát a szlovák suli nem arról volt híres, és most már nem is nagyon lesz belőle semmi" – mesélte egy szülő.

Az óvodába körülbelül húsz, az általános iskolába nagyjából nyolcvan, a gimnáziumba pedig valamivel több mint ötven gyerek jár, többségükben szlovákiai vagy Szlovákiából áttelepült magyarok.

Ami a felsőfokú képzést illeti, az ELTE-n 1849-ben alakult Szláv Tanszék, a szlovák nyelv pedig 1921-től kapott hangsúlyosabb, hivatalosabb szerepet, amikor Melich Jánost nevezték ki a szlavisztika professzorává és a tanszék vezetőjévé.[16] Manapság a szlovák szakra kb. 20–25 diák jár; 70–80%-uk,[17] tehát jelentős többségük szlovákiai magyar hallgató. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán a szlovák hallgatók összlétszáma az öt évfolyamon együtt 25–30 körül mozgott. Ide is járnak szlovákiai magyar hallgatók, bár már nem olyan nagy arányban, mint az ELTE-re. A szak egyik tanára szerint a hallgatók utánpótlása Szlovákiából szinte teljesen elapadt, ami komolyan hozzájárulhatott a szakon bekövetkezett erőteljes létszámcsökkenéshez. Szlovákiai magyar diákok ugyanis csak akkor járhatnak Magyarországon szlovák szakra, ha elnyerik valamely alapítvány anyagi támogatását, vagy vállalják az önköltséges képzést.

A szlovák nyelv elsajátításának intézményes oktatáson kívüli lehetőségét a Fővárosi Szlovák Önkormányzat teremtette meg, amikor nyelvtanfolyamot szervezett, s ezt több kerületi szlovák önkormányzat

[16] Gyivicsán 2003.
[17] 2003-as adat.

is támogatta. A kezdők és haladók részére szervezett tanfolyamot a budapesti szlovák gimnázium nyugdíjas, Szlovákiából származó, szlovák anyanyelvű tanárnője tartja.

2.5. Egyházi élet

Az identitás megtartásában, az anyanyelv megőrzésében az egyházak a történelem során fontos szerepet játszottak, ha az etnikailag meghatározott kisebbségi közösség eszméjét az egyházi vezetők nem is mindig tartották követendőnek. A királyi Magyarország északi területeiről délre migráló szlovákok többsége evangélikus volt. A kisebb létszámú katolikus közösségek a Dunántúlon telepedtek le, a Pilisben, a Vértes, Gerecse hegységben, a Bakonyban és Buda környékén. A szlovák katolikusok a 18. század végétől kezdve már szlovák nyelvű énekeskönyvekkel – és ritkábban bibliával – rendelkeztek, gyerekeik pedig nyugatszlovák nyelvjárásban írt tankönyvekből tanulhattak. A katolikus társulatok, főként a rózsafüzérkörök meghatározó szerepet játszottak a népi vallásos életben s egyúttal a szlovák nyelv megőrzésében.[18] A katolikus budapesti szlovákok a Rókus-kápolnában vehettek részt szlovák nyelvű misén.

A második világháborút követő ötvenéves kihagyás után 1999-ben nyílt ismét alkalom arra, hogy a katolikusok anyanyelvükön hallgathassanak szentmisét minden hónap első vasárnapján. A kezdeményezés az 1998 őszén megalakult Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzattól származott, s színhelye a Józsefvárosi Plébániatemplom lett. Kezdetben egy magyarországi szlovák pap celebrálta a szentmiséket, de mivel többen is elégedetlenek voltak nyelvtudásával, helyét két szlovákiai magyar pap vette át, akik ma felváltva tartják a miséket. Az önkormányzat a tevékenységét azóta beszüntető Szlovákok Keresztény Egyesületének *(Kresťánský spolok Slovákov v Maďarsku)* elnökével együttműködve minden hónapban lehetővé tette egy-egy Pest környéki település szlovákjai számára, hogy busszal beutazhassanak a városba, s a mise után vendégül is látta őket a plébánián. Bár a közösségépítő törekvések rengeteg energiát emésztenek fel, a misék látogatottsága nem nevezhető különösebben nagynak.

„A római katolikusoknál valóban a nagy probléma az, hogy szlovák lelkészünk nincsen, a mi szlovákságunk nem termelt ki szlovák lelkészt, egyről tudok, de ő már idős, aki volt Pilisszentlászlóról a Majnek püspök úr, aki most a kárpátaljai magyarok püspöke, ő egy szlovák em-

[18] Gyivicsán 1997, 32.

ber. Ő volt, nyilván azért is került oda, mert a nyelvvel boldogul, beszél szlovákul. De nincs papunk, ez a legnagyobb probléma. Jó a kapcsolatunk a szlovákiai katolikus egyházzal, főleg Sokol érsekkel, van hitéleti albizottságunk… Volt Zatko atya, de eléggé magára volt hagyatva, nem beszélt magyarul, ez már nehézséget okozott, nem is az emberekkel, de a hivatalokban, és meg is betegedett szegény, visszament, és aztán már ilyen missziós papunk nem volt. Illetve időközönként voltak. Most sokan vannak olyanok, akik szlovákiai magyar nemzetiségűek, és itt vannak teológián, és itt maradnak, ilyen például a Kis-Malý plébános úr, aki szentmiséket tartott a 8. kerületben, de ha hívták, máshová is elment szentmisére, most itt is maradt Magyarországon, megkapta a dorogi plébániát, elveszett. Most megint keresni kell valakit, ilyen toldozás-foldozás folyik" – hallható az egyik interjúban.

Az Országos Szlovák Önkormányzat is felismerte az egyház közösségmegtartó szerepében rejlő lehetőségeket, ezért egy vallásügyi albizottságot hívott életre, melynek elsődleges feladata, hogy igyekezzék megteremteni a különböző felekezetű szlovákok számára az anyanyelven folyó hitélet feltételeit. Ennek keretében együttműködik például a budapesti szlovák iskolával is, ahol 20 gyermek jár hittanra. De olyan közös, mindenki számára nyitott rendezvényeket is szervez, mint amilyen 2003-ban a zuglói szlovák kisebbségi önkormányzattal közösen meghirdetett ökumenikus összejövetel volt, ahol az istentisztelet után szlovák nyelvű imádságoskönyveket, énekeskönyveket, Biblia-fordításokat, kézikönyveket, gyerekeknek szóló tankönyveket mutattak be. Bár a fővárosi szlovákok érdeklődését nem igazán keltette fel a kezdeményezés, meglepetésre a hallgatóság soraiban számos tótkomlósi lakos is feltűnt. Történtek kísérletek egy szlovák nyelvű katolikus folyóirat kiadására is, de az *Út, Igazság és Élet (Cesta, Pravda a Život)* két évfolyam után finanszírozási nehézségek miatt beszüntette tevékenységét.

„A katolikus misék indultak be először, és érdekes, hogy az sem önszerveződő volt, az is felülről indult, tehát a VIII. kerületi szlovák kisebbségi önkormányzat csinál abban mindent, ők szervezik meg. A kisebbségi önkormányzat képviselőinek a fele egyébként evangélikus és a mi gyülekezetünk tagja. De érdekes módon, ha istentisztelet van, akkor ők oda mennek, mert az az ő feladatuk, tehát a társadalmi feladatul, hogy a misén ott legyenek. Tehát nem ide jönnek, és ez is mutatja, hogy a vallásos identitással óriási probléma van."

A pesti szlovák evangélikusoknak 1787-ig még Cinkotára kellett utazniuk istentiszteletre, s csak 1811-től vehettek részt a város közigazgatási határain belül szlovák nyelvű istentiszteleten a Deák téri evangélikus templomban, melyet a németekkel megosztva használtak. Az

önálló szlovák egyház csak 1842-ben jött létre, s ekkor épült fel a mai Rákóczi úti Luther házban megbújó neogótikus stílusban épült szlovák templom. A gyülekezeti tagok száma akkoriban háromezer fő körül lehetett, de ez a szám nyaranta megduplázódott a felső-magyarországi megyékből a városba érkező szlovák idénymunkások miatt.[19]

A 19. században a Luther ház és udvara a még több tízezres pesti szlovák közösség kulturális életének a központja. Itt működött a Szlovák Egyesület (Slovenský spolok), mely kétnyelvű alapító okiratában az egylet célját a közös, szlovák nyelvű szórakozásban és művelődésben határozta meg. Az egyesület tagjai hetente egyszer összegyűltek, s dalokat tanultak be, amivel aztán havonta más-más helyen fel is léptek. 1874-ben újraalakult Pest-Budai Szlovák Egyesület néven, s ebben még nagyobb hangsúlyt kapott a dalkör, mivel repertoárjuk időközben jelentősen bővült – a népdalok mellett már operetteket, kuplékat is énekeltek –, s ez a közönséget is jobban vonzotta. Az egylet emellett egy könyvtárt is működtetett.[20]

A hívek száma az idők folyamán fokozatosan csökkent, amihez hozzájárult az urbanizáció és a vegyes házasságok által is támogatott „természetes" asszimiláció, a húszas és harmincas évek nemzetiségpolitikája, a két világháború és a lakosságcsere is. A történet végjátékaként „…1951-ben államosítottak mindent, akkor megpecsételődött a templom sorsa, a felújításra nem volt pénz, és a gyülekezet is igen kicsi volt már, 300 fős, ami a templom 1965-ben bekövetkezett eladása után megfeleződött. A templom eladásával azok, akiknek valamit jelentett a templom, teljesen eltűntek. Eleinte azt tervezték, hogy marad egy kis kápolna a templomban, de aztán az állam mint tulajdonos ezt is felülbírálta, és végül egy lakásban alakítottak ki egy kis kápolnát."

1965-ben az állam tehát eladta a templomot a Vízügyi Tudományos Kutató Intézetnek, s csupán a fallal leválasztott oltárteret tartották meg az istentisztelet céljára. 1977-ben azonban erről is lemondtak a Kohó- és Gépipari Minisztérium javára, amely ekkorra már a templom többi részét is megvette. Kiállítóteremként és raktárként használták: belső terét szintekre osztották, kívülről pedig vasbeton tömbökkel toldották meg. Az istentiszteletek a ház egyik lakásában kialakított kápolnában kaptak helyet.[21] 1973-tól nem lakott már lelkész a Luther házban, ettől kezdve a monori gyülekezet lelkésze járt be az imateremben vasárnaponként istentiszteletet és csütörtökönként bibliaórákat tartani. A gyü-

[19] A templom a Rákóczi út 57. szám alatti Luther ház udvarában áll. A terveket 1852-ben Diescher József építőmester készítette. Az építkezés 1856 őszén kezdődött meg, és 1867-ben fejeződött be. Ekkor szentelték fel.

[20] Kovács Anna 2002, 30.

[21] NOL, 2003. november.

lekezetet az 1980-as évek elejétől már csak 2-3 fő alkotta 75 év körüli átlagéletkorral, az ezredfordulóra pedig teljesen megszűnt a közösség. 2003-ban kísérlet történt a gyülekezet újraalapítására, s ez – legalábbis szervezetileg – sikerrel is járt.

„Tehát nem volt itt semmi, 2003-ban művileg indították el a gyülekezeti életet, amit a püspök indított el, és amiben nyilván az Országos Szlovák Önkormányzat levele is szerepet játszott. Írtak ugyanis egy levelet a püspöknek, amit kilencvenen aláírtak, hogy itt rengeteg szlovák él, és szükség van egy evangélikus templomra. Aztán a H. püspök, aki maga is szlovák származású, nyugdíjazása előtt eldöntötte, hogy legyen. Úgyhogy 2003-ban beindultak az istentiszteletek. […] Az első három istentiszteletre nem jött senki, mert azt szerintem nem is tudták, hogy van, aztán szeptember táján már megjelent egy-két ember, és 2004 júniusáig elértünk egy majdnem 15 fős átlaglétszámot vasárnaponként, és az nagyon jó volt, aztán jött a nyár, eltűntek és azóta sem jöttek vissza. […] A létszám az tragikus, 3-4 ember jön el vasárnaponként az istentiszteletekre, sokszor azért izgulok, hogy eljön-e egyáltalán valaki…

Az istentiszteleten kívül a bibliaórák azok az alkalmak, amikor a közösség összegyűlhet, hogy megbeszéljék a felmerülő kérdéseket, problémákat, s ami hozzájárulhat ahhoz, hogy egy gyülekezet valódi közösséggé kovácsolódjék össze. De a bibliaórát sem látogatják, mindössze egy ember keresi fel a lelkészt már évek óta.

„Fiatalok abszolút nincsenek. A legfiatalabbjaink, a presbiterek, úgy 40 körüliek-felettiek lehetnek, de ők is csak akkor jönnek el, ha valamiért nagyon fontos, nagyon muszáj, tehát nem rendszeresen járnak el az istentiszteletre, más rendezvényekre meg csak akkor, ha extra meghívó érkezik. Tavaly volt egy tragikus evangelizációs sorozat, aminek ugye az a lényege, hogy jöjjenek rá az emberek, az elsőre négy lelkész jött Szlovákiából, tettre készen, és két gyülekezeti tag jött el."

Az infrastrukturális és a pénzügyi háttért tehát sikerült megteremteni. A gyülekezetnek van a házban 5 lakása, melyből egyik imaterem-ként szolgál, másik a lelkész lakása, a fennmaradó hármat pedig bérbe adták, s ez a financiális háttér megszilárdulásához vezetett. A gyülekezet azonban továbbra is csak „fantomközösség" maradt.

„Próbáltunk már mindenféle rendezvényt szervezni, de semmilyen látogatottsági igény vagy szándék nincsen, sajnos ez a budapesti realitás. Nyilván ha egy kisebb közösségben lennénk, akkor ez könnyebb lenne. Most itt van, mindent, amennyit lehetett felújítottunk, infrastruktúrát kialakítottuk, lehetne itt egy jó kis dinamikus gyülekezetet építeni, mert minden lehetőség megvan rá, az önfinanszírozás is, min-

den, ráadásul úgy, hogy nem a gyülekezeti tagoknak kell összedobni a teára valót, és még sincs semmi. Nem tudom meddig tartható fenn ez az állapot…"

Mivel a két szlovák tannyelvű magyarországi általános iskola és gimnázium közül Budapesten működik az egyik, így elvileg ez is lehet bizonyos bázis.

„A heti feladat annyival színesebb még legalább, hogy a budapesti szlovák iskolába lehet járni hittant tanítani, csak ez ilyen róka fogta csuka, hiszen a hittannak éppen az a lényege, hogy a gyülekezetet erősítse, a generációk közötti képzést jelenti, ez viszont jelen esetben nem áll fenn, hiszen azok a gyerekek, akikkel találkozom, vagy Szlovákiába mennek haza, vagy vidékiek. Vagy ha pestiek, akkor viszont a szüleik nem tudnak egy szót sem szlovákul, és nem lehet rájuk számítani, mert egy-egy ünnepi istentiszteletre eljönnek, mint például a tavaly karácsonyira, akkor voltak szép számmal, de vasárnaponként nem fognak járni, mert nem értenek egy szót sem."

Úgy tűnik azonban, hogy nem csupán a szlovák nyelvtudás hiánya veszélyezteti a szlovák gyülekezet fennmaradását, hanem az általános emberi közömbösség is, mivel a próbából magyar nyelven tartott istentiszteletek látogatottsága is lehangoló volt. Maradt az egyházközség istentiszteleteken több-kevesebb rendszerességgel megjelenő 32 regisztrált tagja, illetve az az egy-két ember, aki rajtuk kívül néha-néha felkeresi az imatermet.

Az országos és a fővárosi szlovák önkormányzat tervei között egyaránt szerepelt, hogy a hajdani templom teljes épületét visszaigényelnék. Ez elegendő lehetne az egész budapesti szlovákságnak, hiszen „a felső szinten lehetne egy szakrális tér, egy jó kis ökumenikus kápolna, ami sokkal nagyobb, mint a mostani, 200-300 embernek is elég lenne. A két alsó szinten meg elférne az egész önkormányzat, a budapesti is meg az országos is. Az alsó szint meg lehetne mindenféle kulturális terület. A pincét, ami szintén óriási, a maga 4 méteres belmagasságával, szintén lehetne hasznosítani." Nehézséget jelent azonban, hogy a Fővárosi Szlovák Önkormányzat inkább az Andrássy úton álló egykori Bobula palota visszaigénylését részesítené előnyben.

„Amikor a templommal kapcsolatban tárgyaltunk tavaly, akkor beindult a gépezet, de maga a püspök értetlenkedett, hogy mit akarunk mi, hiszen itt csak pár ember van, nincs is gyülekezet, és miért akarunk mi egy ezerfős templomot visszakérni. És hiába indítottunk el egy második kört, az már elég hiteltelen volt. És tényleg, ha azt írhatnám minden héten a püspöknek, hogy most már segítsen nekünk, mert annyian járnak az istentiszteletre, hogy nem férünk el, és muszáj valami új helyet kitalálni, akkor másként beszélt volna a püspök is."

A pesti szlovák evangélikus gyülekezet 2004-ben egy újság megjelentetését is elhatározta. A *Cirkevné listy* azonban a lelkész igyekezete ellenére is csupán két számot élt meg.

„Kiadtunk két példányt, aztán többet nem is, mert nekem kell mindent összerakni, és nincs rá időm. Nem is a cikkírásról van szó, mert anyagot tudnék bele írni, de ez megint olyan, hogy én írjak a gyülekezetnek újságot is? Ennek az lenne a lényege, hogy a gyülekezet tagjai írjanak benne a saját élményeikről, identitásélményeikről stb., de az, hogy én mindenről leírom a véleményemet, az nagyon jó, van egy újságom, de ennyi. Most meg van egy gyülekezetem."

2.6. Kisebbségi önkormányzatiság – új kezdet?

> „Hát meg már úgy beleun az ember, sokszor mi is úgy vagyunk, hogy jaj, már megint, mert mindig csak ugyanaz, meg mindig csak ugyanazok dolgoznak, ugyanazok járnak mindenhova."

A világháborút követő migrációs hullám lezárulása után, 1948-ban megalakították Budapesten a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségét (Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku). A szervezet fő feladatát többek között a magyarországi szlovákok érdekképviseletében jelölte meg. A helyi csoportok 1951-ben történt felszámolását követően azonban tevékenysége már kizárólag kulturális területre korlátozódott. 1960-ban felső utasításra a szövetség 33 tagú választmányt alakított, valamint néhány szakbizottságot is életre hívott. Évtizedeken keresztül ez a struktúra lényegében nem is változott. A szlovák lakossággal jóformán nem is volt semmilyen tényleges kapcsolata. A szövetségben a nyolcvanas években kezdték meg tevékenységüket azok a személyek, akik a rendszerváltást követő új kisebbségpolitika formálódása idején az újonnan alakuló kisebbségi önkormányzati rendszerben is meghatározó pozíciókhoz jutottak. Hrivnák szerint:[22]

> „A fővárosi szlovákság jelenlegi helyzetét, viszonylagos közömbösségét a nemzetiségi ügyek iránt, ami nyilván az évtizedes elszigeteltségből adódik, jól demonstrálták az 1994. évi kisebbségi önkormányzati választások. A választások eredményei ugyan nem elhanyagolhatók, mert kimozdulást jelentettek a holtpontról, egyébként kudarcként is elkönyvelhetők, ugyanis az ahhoz sem volt elegendő, hogy megalakulhasson a budapesti szlovák kisebbségi önkormányzat. Ez csak akkor vált lehetővé, amikor a pótválasztások során megalakult a XVII. kerületi szlovák kisebbségi önkormányzat."

[22] Hrivnák 1997.

Az azóta eltelt két választási ciklus alatt a szlovák kisebbségi önkormányzatok száma 14-re nőtt Budapesten. Az 1995-ben eredetileg nyolctagú testületként alakult Fővárosi Szlovák Önkormányzat (Slovenská samospráva Budapešti), hasonlóan a többi fővárosi kisebbségi önkormányzathoz, kapott egy ingatlant az V. kerület, Akadémia utca 1. szám alatti épületben. Az önkormányzat kulturális rendezvényeket, nyelvoktatást szervez, támogatja a szlovák származású tehetséges diákokat. De nyugdíjasklubot is alapított, sőt saját lapot is indított, *Budapeštiansky Slovák* (Budapesti Szlovák) címmel.[23]

Annak ellenére, hogy az egyes budapesti kerületekben nem beszélhetünk nagyszámú szlovák lakosságról, több kerületben is működik szlovák kisebbségi önkormányzat. Az 1994-es önkormányzati választások után még csak a XII. kerületben és a XVII. kerületben alakult kisebbségi önkormányzat. 1998-ban a fővárosi szlovák önkormányzatnak már sikerült annyi embert mozgósítania, amennyi elegendő volt 8 kerületi kisebbségi önkormányzat megalakulásához.[24] A 2002. évi önkormányzati választásokon már a szlovákokat is érintették a kisebbségi és az önkormányzati törvénybe kódolt visszaélési lehetőségek. Olyanok is jelöltették magukat ugyanis, akiket a fővárosi szlovák közösségek nem tartottak szlovák nemzetiségűnek. Ebben az évben már 14 kerületben alakult kisebbségi önkormányzat.[25] Külön érdekesség, hogy a XI. kerületben, ahol a népszámlálási adatok szerint a legtöbb szlovák él, ismét csak nem tudott megalakulni szlovák önkormányzat.

Az érintettek között is megoszlanak a vélemények arról, hogy egyáltalán szükség van-e kerületi kisebbségi önkormányzatokra, ha a törvény lehetőséget biztosít arra, hogy egy fővárosi önkormányzat is alakuljon. A kerületek szerepe az Országos Szlovák Önkormányzat megalakulása kapcsán is kérdéseket vet fel, főleg a vidéki, nagyobb létszámú közösségeket képviselő kisebbségi önkormányzati tagok körében, akik Budapestet – főleg az előző ciklusokban – túlreprezentáltnak tartották.

[23] A lap 1996 óta kéthavonta jelenik meg, eleinte 2000, jelenleg 1000 példányban, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, az Országos Szlovák Önkormányzat és az I., VI., VIII., XIII., XIV. és XVII. kerületi szlovák kisebbségi önkormányzatok és a *L'udové noviny* támogatásával. A terjedelme változó, 12 oldalról indult, ami kevésnek bizonyult, a 20 oldalra nem volt elegendő pénz, így alakult ki a 16 oldal. Egy 2 oldalas magyar nyelvű mellékletet is tartalmaz, mely a legfontosabbnak tartott cikkeket, felhívásokat közli. Állandó rovatai: „Szerzőink költeményeiből", beszámoló a szlovák nyelvórákról, a nyugdíjasok klubjának aktuális kirándulásáról, fotók, keresztrejtvény és viccek. A lapot azért alapították rögtön a FSZÖ megalakulása után, hogy legyen egy fórum, mely informálja a budapesti szlovákokat.

[24] Az I., III., VI., VIII., XII., XIII., XIV., XVII. kerületben alakult meg szlovák kisebbségi önkormányzat.

[25] Az I., II., III., IV., V., VI.,VII., VIII., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVII. kerületben alakult meg szlovák kisebbségi önkormányzat.

„Valahol időnként én is éreztem, hogy ugyanazok az arcok jelennek meg az egyik kerületi szlovák önkormányzat rendezvényein, mint Budapest másik végén levő kerületben, tehát itt ilyenkor elgondolkodik az ember, hogy vagyunk-e annyian, hogy van-e értelme annak, hogy kerületenként csináljanak önkormányzatot, mert ez a trend. És ha majd lesz törvénymódosítás, ha az alkotmánybíróság rábólint, akkor én nem tiltakoznék az ellen, hogy legyen egy jó erős fővárosi önkormányzat, olyan, mint a megyei szintű, a helyieket meg talán összevontan, talán egy-két helyen még lenne értelme, a külterületeken, például, Rákosborzasztón, ott talán teljesen más a helyzet, hiszen egy volt szlovák faluról van szó, nem teljesen ugyanaz, mint mondjuk egy V.–VI. kerületi szlovák önkormányzat esetében" – mondta egy önkormányzati képviselő.

Ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg egy másik interjúalanyom, aki szerint, ha nem lennének kerületi kisebbségi önkormányzatok, akkor nem sikerült volna mozgósítaniuk ennyi embert. „Hogy kell-e minden kerületbe önkormányzat, hát az egy jó kérdés, ahhoz meg elég sokan vagyunk, hogy a főváros mindenkit összefogjon, ha nem lennének kerületi önkormányzatok, akkor azok az emberek sem lennének, elképzelhető, hogy akkor nem aktivizálódtak volna."

Minden kerületi önkormányzat más-más programmal próbálja aktivizálni a fővárosi szlovákságot: „Hát van, ahol kiállításon voltunk, a harmadik kerületben minden nyáron van ; Péter-Pál napkor német meg szlovák rendezvény közösen, aztán a nyugdíjasoknak csinálnak műsort karácsony előtt, meg van ez az evangélikus napjuk, ami múlt vasárnap volt. Az ötödik kerületben valami könyvbemutató volt, ott is volt az Ozvena énekelni, a hatodikban a terézvárosi napokon van rendezvény, meg az énekversenyt szokták ők rendezni. A hetedik kerületben valami hajóra mennek minden évben, a nyolcadikban vannak a katolikus misék minden hónapban, meg az institúttal vannak ezek a közös történelmi estek. A 13. kerületben van a szavalóverseny meg a Mikulás-nap meg még valami, a 14.-ben fát ültettünk karácsony előtt, lipát, hát hogy miért pont hársfát, azt nem tudom, az a szlovákok fája, azt hiszem, nem tudom, mondták annak idején, de nem jegyeztem meg. A 15. kerület az elég pangós, a 16. az Cinkota, oda nem nagyon járok, 17. Keresztúr, ott is nyüzsögnek, mindenki nyüzsög."

A Fővárosi Szlovák Önkormányzat megalakulása óta egyik legfontosabb feladatának tartja, hogy rendszeresen foglalkozzon a Budapesten élő szlovák nemzetiségű idős emberekkel, nyugdíjasokkal. Már az első kisebbségi választások idején világossá vált, hogy ebből a korosztályból kerülnek ki legnagyobb számban azok, akik még kötődnek szlovák származásukhoz, és vállalják nemzetiségi hovatartozásukat Ezért alakí-

totta meg 1997 februárjában az azóta is igen sikeresen működő Szlovák Nyugdíjasok Klubját, mely körülbelül 400 főt vonz, és több mint 200 regisztrált tagja van. Az elsődlegesen megfogalmazott cél – segítséget nyújtani a sajátos kulturális igények kielégítéséhez és a szlovák származástudat erősítéséhez – idővel a szerénynek mondható lehetőségekhez mérten szociális jellegű problémák kezelésével is bővült. Az önkormányzat mellett működő klub – nemritkán már magányosan élő – tagjai lehetőséget kapnak arra, hogy közösségi életet éljenek. A klubban előadásokat, filmvetítéseket, író-olvasó találkozókat, kiállításokat, múzeumlátogatásokat, népi hagyomány- és néptáncbemutatókat, szlovákiai és hazai kirándulásokat szerveznek. A klub tagjai az FSZÖ rendezvényein is igen aktívan részt vesznek.

A Fővárosi Szlovák Önkormányzat 2002-ben tovább bővítette működésének palettáját, amikor *Ozvena* névvel vegyes kórust alapított, ahová „kórusmúlttal rendelkező, jó hangú szlovák, illetve velünk szimpatizáló, a szlovák nyelvet legalább tájnyelv szintjén valamennyire beszélő énekestársak" jelentkezését várják.[26] Néptáncegyüttes természetesen a fővárosban is van. Ez még a kilencvenes évek elején alakult, és sokáig a budapesti szlovák iskola mellett működött, *Prameň* Központi Szlovák Táncegyüttes névvel. A táncegyüttes regionális, sőt országos szinten működött, s feladatai közt szerepelt az is, hogy támogassa a vidéki tánccsoportokat, kineveljen egy olyan generációt, amely képes továbbadni a tanultakat új, helyi tánccsoportok létrehozásával. Az együttes találkozókat, tánctáborokat, továbbképzéseket szervezett. Mára az általa támogatott tánccsoportok önállóvá váltak, s fennmaradásukat a helyi települési és kisebbségi önkormányzatok segítik. A *Prameň* (Forrás) 12 év elteltével átalakult, s ma már *Lipa* (Hárs) Szlovák Folklóregyesületként működik tovább. A változás nemcsak a táncegyüttes vezetését, hanem működési formáját is érintette. A tánccsoport tagjai szinte kizárólag érettségizett fiatalok, főiskolások, s fellépéseiken ma már főleg Budapestre és környékére koncentrálnak. Csaknem minden kerületi szlovák kisebbségi önkormányzat számít műsoraikra, fellépéseikre, szinte egyetlen komolyabb rendezvényt sem tartanak meg nélkülük.

A budapesti szlovák kisebbség tehát szert tett arra az infrastruktúrára, ami az asszimiláció lassításához segítséget jelenthet, a rendszerváltást követően újrafogalmazott kisebbségpolitikai koncepció a nemzetiségeket „államalkotó tényezőként" ismerte el, s megteremtette a törvényi és anyagi hátteret egy radikálisan új szervezeti struktúra kiépítéséhez, mellyel a fővárosi szlovákság élt is.

[26] *Budapesti Szlovák*, 2002. október 14.

3. A PILISI SZLOVÁKOK

3.1. A pilisi szlovák települések általános jellemzői

A pilisi szlovák migráció hátterében azok az egyházi földesurak álltak, akik a török kiűzése után ismét visszatérhettek korábbi területeikre, és észak-magyarországi birtokaikról áttelepítették jobbágyaik és cselédségük egy részét. A török pusztítás után elnéptelenedett helyeken, kolostorháztartások köré szerveződve többnyire egységesen, más etnikummal nem keveredve telepedtek le. A lakóhelyváltás ellenére a nyugatszlovák nyelvterületről érkező pálos jobbágyok ugyanannak a rendnek a jobbágyai maradtak, ami a későbbi fejlődés szempontjából meghatározó jelentőségű ténynek tekinthető.

A szerzetesrendek, egyházmegyék által alapított Pilis hegységi falvak földesuraikkal szemben sem gazdasági, sem közigazgatási önállósággal nem rendelkeztek, s a településeket a 20. század közepéig lényegében nem is érték olyan hatások, amelyek megváltoztatták volna e falurendszer kifelé és befelé is viszonylag zárt (az alföldi szlovák mezővárosokhoz, gazdasági kapcsolataihoz képest mindenképpen jóval zártabb) jellegét. Az etnikai identitás megtartását két fontos adottság is segítette:

1. a nyelvsziget szlovák lakossága az anyaetnikai terület nagyjából azonos térségéből, Nyugat-Szlovákiából és Dél-Morvaországból érkezett;
2. vallási tekintetben is egységesek maradtak, lévén mindannyian katolikusok.

A később betelepülő, lélekszámukat tekintve kisebb német közösségeket a szlovák többség magába olvasztotta – miközben az újonnan érkezettek kultúrájának jó néhány elemét sikeresen adoptálta. A pilisi svábok asszimilációját – a demográfiai adottságok mellett – megkönnyítette a felekezeti azonosság s a hasonló anyagi, valamint társadalmi helyzet.[27]

E falvak szlovák lakosságának etnikai tudata szorosan kötődik a Pilishez mint földrajzi területhez, s identitásuk egyik meghatározó alkotóelemeként szlovákságuk is e szűrőn keresztül fejeződik ki. A „Pilišania" (pilisiek) elnevezésében is ez az erős regionális, táji tudat fejeződik ki. A meghatározás ugyan eredetileg csupán a pilisszentkeresztieket jelezte, később azonban jelentéstartalma valamennyi érintett községre kiterjedt. A falvak ma földrajzi adottságaikból kiindulva meglehetősen szoros „belső", „településközi" kommunikációs hálózatot tartanak fenn: a pilisi szlovák települések számára evidencia az egymással való kap-

[27] Fehér 1996.

csolattartás szükségessége. Az etnikai összetartozás-tudat egyik megnyilvánulásaként a pilisi szlovák falvak 1990-ben – tehát már jóval a kisebbségi törvény elfogadása előtt – létrehozták a Pilisi Szlovák Települések Társulását.[28]

Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes közösségek identitásának minden eleme tökéletesen megegyezne egymással. A pilisi szlovák falvakra is érvényes az a megállapítás, hogy a magyarországi nemzetiségek nyelvének fejlődése gyakran falvanként külön-külön utat járt be, s némi túlzással elmondható, hogy a kisebbség nyelve egyenlő a településeken évszázadokon keresztül használt, lényegében külső hatások által nem vagy alig befolyásolt nyelvvel.

Az asszimiláció a kulturális identitás, a nyelv, a sorsközösség, a származástudat szűkülésével jár együtt. Minél jobban asszimilálódott egy etnikai közösség, annál kisebb az a kulturális készlet, amelyet a gyakorlatban működtet, így az asszimiláció és az akkulturáció, ha nem is jelentik ugyanazt, ilyenkor egyenes arányban állnak egymással.

Az asszimilációt a társadalom egésze felől szemlélve annyi, mint az eredeti etnikai csoport kiiktatódása az egyének egy csoportja integrációjából. A pilisi falvakban is tapasztalható, hogy nem az történik, hogy egyes családok jobban, mások kevésbé olvadnak be, és megtartják nemzeti kötődésüket, hanem hogy minden szociális és kulturális helyzetű család egyszerre, egy ütemben fokozatosan magyarosodik. Az etnikai csoportok hagyományos elkülönülése a magasabb identitású közösségekben ma is észlelhető, és akik visszajöttek, azokat még a mai napig is *együttment*eknek mondják több faluban, tájegység szerint számon tartják, hogy melyik ember, honnan költözött a faluba 50 évvel ezelőtt. Ezzel a normálisnak nevezhető helyzetképpel ellentétes a feltűnően magas csoportközi kooperáció, mely egyes helyeken megfigyelhető.

Az erősen asszimilálódott rétegeket az különbözteti meg a többitől, hogy nemhogy kulturális archaizmusokat, *revival*okat nem őriznek meg, de már az egyházi és iskolai anyanyelv műveléshez sem ragaszkodnak.[29]

3.2. A pilisi szlovák települések demográfiai adatai

A hét pilisi szlovák település (Pilisszántó, Piliscsév, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Piliscsaba, Pilisszentlélek, Kesztölc) szlovák lakosságának aránya az utolsó három népszámlálás adatai alapján a következőképpen alakult:

[28] Fehér 1996.
[29] Fehér 1996.

2. táblázat. *Szlovák nemzetiség és anyanyelv*

	1980 nemzeti-ség (%)	1980A anyanyelv (%)	1990 nemzeti-ség (%)	1990A anyanyelv (%)	2001 nemzeti-ség (%)	200 anyanyelv (%)
Pilisszántó	19	15	7	8	20	14
Piliscsév	1	9	16	16	46	13
Pilisszentkereszt	28	46	48	52	55	42
Pilisszentlászló	21	7	0	0	10	6
Kesztölc	19	30	5	14	9	10

Forrás: KSH. (Az adatok kerekítettek.)

Ha figyelembe is vesszük a népszámlálási adatfelvétel szociálpszichológiai vetületének következményeit, valamint azt a tényt, hogy a szocialista-kommunista rezsim, majd a rendszerváltás idején tapasztalható bizonytalanság az emberek őszinte, hivatalos identitásvállalását egyáltalán nem segítették elő – s ezt a 2001-es adatfelvételek vissza is igazolták –, történelmi távlatban mindenképpen a szlovák identitás gyengülése regisztrálható az érintett közösségekben.

Bár az egyes települések esetében – nemritkán a helyi politika és az általa befolyásolt nyilvánosság hatására – jelentős különbségek figyelhetők meg az öndefiníció bonyolultabb, összetettebb elemét jelentő nemzetiségi kategória alakulásában, az 1980-as és 2001-es adatok között valójában csak a „legszlovákabb" faluban, Pilisszentkereszten és Piliscséven figyelhető meg lényegi elmozdulás „pozitív" irányban. Az anyanyelv tekintetében a helyzet ennél is egyértelműbb: itt nemcsak az arányszámok – eltérő ütemű és mértékű, de jelentős – csökkenése regisztrálható, hanem az is, hogy a nemzetiségi bevallásokkal kapcsolatosan néhol tapasztalható „revival" ebben az összefüggésben lényegében nem észlelhető. A néhány százalékpontos emelkedés ráadásul a települések viszonylag alacsony lélekszáma miatt amúgy sem jelent releváns, tendencia kirajzolására alkalmas adatokat.

A pilisi falvakra jellemző tendenciák alaposabb vizsgálatára Piliscsévet választottuk ki.

3.3. Piliscsév története

A település a Pilis hegység lábánál, Komárom-Esztergom megyében fekszik, Budapesttől kb. 30 km-re.[30] Csombor Erzsébet településtörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy a középkori magyar falu első okleveles

[30] 1954-ben változott a település neve Csévről Piliscsévre.

említése 1262-ből való.[31] Mivel a török megszállás alatt elnéptelenedett – a Komárom-Esztergom Megyei Településtörténeti Kalauz szerint – az esztergomi káptalan 1699–1711 között szlovákokat telepített ide Felső-Magyarországról. A település lakossága ekkor 6 magyar és 16 szlovák nyelvű jobbágyból, valamint 1 nemesből tevődött össze.[32]

Mintegy másfél évszázad alatt a falu demográfiai mutatói alapvetően megváltoztak. Egy 1880-ból származó felmérés szerint a falu lakossága már 1152 főt tett ki, s a nemzetiségi mutatók 90,96%-os szlovák többséget regisztráltak.[33] A vallási megoszlást tekintve a kép még homogénebb volt, mivel – egy tízéves, jelentős népességnövekedéssel járó periódus után – a falu lakosságából 1890-ben 1301 fő római katolikus, 41 pedig zsidó vallásúnak vallotta magát.[34]

Az 1886. évi XXII. sz. községi törvény alapján nagyközségi besorolást kapott település lakossága egészen a második világháború kitöréséig tovább nőtt. 1910-ben a Statisztikai Hivatal adatai szerint a falu lakossága már 1682 főt tett ki, s ez a szám 1937-re tovább, 2680 főre emelkedett (1380 férfi és 1300 nő). A lakosok több mint fele (1480) még mindig szlovák, fennmaradó része pedig (1200) magyar anyanyelvű volt. A vallását tekintve homogén római katolikus település lakói jelentős arányban még földműveléssel, faszén- és mészégetéssel foglalkoztak, jövedelmüket máshol vállalt szőlőmunkával és aratással egészítették ki. Bizonyára a Dorogi Szénmedence bányáiban is növekvő számban helyezkedtek el cséviek, bár pontos számukat nem ismerjük. A település kisiparát egy-két kovács, asztalos, cipész, kőműves és bognár képviselte, négy kereskedés is volt a faluban, és a helyi „Hangya" Szövetkezetnek 327 tagja volt a két világháború közötti időszakban. A villanyt 1941–42-ben vezették be. Egészségház, két orvos és két bába volt a községben.[35]

A második világháborút követően 1946 februárjában a magyar és a csehszlovák kormány kétoldalú lakosságcsere-egyezményt írt alá. Ennek alapján a csehszlovák kormányszervek létrehozták a budapesti székhelyű Csehszlovák Áttelepítési Bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy a Csehszlovákiából kitelepítendő magyarok helyére magyarországi szlovák családokat toborozzon. Az akció eredményeként

[31] Chw, Cheu írásformában és a mai Csévtől 6 km-re nyugatra, Csolnok, Sáp, Dág és Csaba közt terült el. Legrégibb ismert birtokosa (1274) Csév László, a Róger fia, aki itteni birtokát Godin esztergomi polgárnak zálogosította el, Godin utódai pedig 1328-ban a margitszigeti apácáknak adták el. Lásd Csombor 2002.

[32] Csombor 2002, 15.

[33] Mihalović 1987.

[34] Csombor uo.

[35] Csombor 2002, 21.

73 273 magyarországi szlovák hagyta el szülőföldjét, s ez a tény hozzájárult ahhoz, hogy visszafordíthatatlanul fellazultak és felbomlottak azok az etnikailag többé-kevésbé még zárt közösségek, amelyeknek a magyarországi szlovákság nemzeti nyelvének, szokásainak, kultúrájának megtartását köszönhette.[36]

Hrivnák Mihály (1996) egy magyarországi szlovákság helyzetével foglalkozó konferencián így foglalta össze a lakosságcsere következményeit és a szlovákok asszimilációjára gyakorolt hatását:

„Éppen ötven éve annak, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján megkezdődött a konkrét lakosság kicserélése. Ez a visszásságoktól sem mentes akció mindkét oldalon máig be nem gyógyuló, érzékeny sebeket okozott az emberek lelkében és gondolkodásában. […] A hazai szlovákság szintén több tízezres, ígéretekkel megtévesztett tömege hagyta el kétszáz éve őseik által választott szülőföldjét. Ezek az események kompakt szlovák települések felborulását okozták. A korábbi többségben levő nemzetiség számos településen kisebbségbe szorult. A szlovákság aktív szervező és vezető rétegét elvesztette.

A frissen földhöz juttatott mezőgazdasági munkások – akik többségét alkották a magyarországi szlovákságnak – a tulajdonlást alig élvezve, a központilag szorgalmazott, erőltetett kollektivizálás áldozatai lettek. Ez is máig ható fájdalmakat okozott az emberek számára. Így a még megmaradt tanyai gazdálkodásból élők jelentős része is a korabeli szocialista iparosítás nagy építkezésein kötött ki, szintén a szlovákság nemzetiségi, etnikai dezorganizáltságához – az oldott kévéhez hasonlítható – széthullásához vezetett. A korábban civil szerveződésekhez szokott, azokban aktivizálódó szlovákság csakúgy, mint minden más társadalmi réteg, illetve nemzetiségi csoport szűk »'Prokrusztészágyba« lett szorítva mozgásterét, szerveződését illetően.

A társadalmi létből fakadó sorozatos egyéni és kollektív kudarcélmények hatására a hazai szlovákság nemzetiségét tekintve visszahúzódóbb, túlzottan alkalmazkodó, ezáltal az asszimilációnak kevésbé ellenállóbb lett."[37]

A háborút követő – részben erőszakos, politikai és gazdasági célok által motivált migrációs hullámok Piliscsévet sem kerülték el. Lakosai közül a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár adatai szerint:

„92 nevet vettek fel a sváb kitelepítési listára, ez azonban nem jelenti azt, hogy mindannyian bekerültek volna a vagonokba. A Csehszlovákiába történő áttelepítésre itt is komoly agitáció folyt, azonban itt sincs pontos adat, a kilencedik jegyzék 240 tulajdonost és összesen 124 katasztrális hold 327 négyszögöl földet tartalmaz."[38]

[36] Gyivicsán 1997, 103.
[37] Hrivnák 1996.
[38] Csombor 2002, 25.

A helyiek elbeszélése szerint „viszonylag kevesen” települtek ki, és 4-5 család a 60-as években vissza is tért. (2003-ban a települési önkormányzat ún. „Hazaváró ünnepet” rendezett, amelyen a kitelepültek és családjaik közül mindössze egyetlen idős asszony jelent meg.) Mindenesetre beszédes, a települést érő történelmi viharokat felvillantó adat – ha csak részben tekinthető is a ki- és áttelepülések következményének –, hogy a KSH 1941-ben még 2234, 1949-ben pedig már csak 1923 lelket számolt össze Cséven.

A piliscsévi lakosság nemzeti identitásának mutatóiról a szocializmus időszakából nem állnak rendelkezésre megbízható, hiteles adatok. A 10 évenként megtartott népszámlálások során ugyan rendre rákérdeztek mind a nemzetiségre, mind az anyanyelvre, a személyükben érintetteknek azonban – összhangban az országos tendenciákkal – csak a töredéke vállalta szlovák kötődését. Az persze nem volt titok, hogy az urbanizáció, a gazdasági szerkezetváltás, a vegyes házasságok és a nemzetiségi igényekre érzéketlen iskolapolitika hatására az asszimiláció tovább folytatódott, de a helyi lakosság tisztában volt azzal, hogy a KSH által regisztrált, önbevalláson alapuló adatok nem felelnek meg a valóságnak. Ezt a rendszerváltást követő népszámlálási adatok be is bizonyították.

3. táblázat. *Piliscsév szlovák nemzetiségű és anyanyelvű lakosainak száma (1980–2001)*

	Összlakosság	Nemzetiség	Anyanyelv
1980	2452	33	218
1990	2314	379	367
2001	2314	1059	311

Forrás: KSH.

Az utolsó három népszámlálás vonatkozó adatainak összehasonlítása több szempontból is tanulságos eredményre vezet. Az 1980-as adatfelvétel természetesen nem tekinthető releváns összehasonlítási alapnak, mivel az ekkor összeírt adatok nyilvánvalóan nem fedték a valóságot, mégis egy jellegzetességre felhívja a figyelmet: a falu lakossága sokkal inkább szenzitívnek érezte a nemzetiségi hovatartozás kérdését, mint az anyanyelvről szolgáltatandó információt. Ez különösen annak fényében feltűnő, hogy az elkövetkező húsz év során a lényegében változatlan létszámú összlakosság mellett a magát szlovák nemzetiségűnek vallók száma több mint harmincszorosára emelkedett.

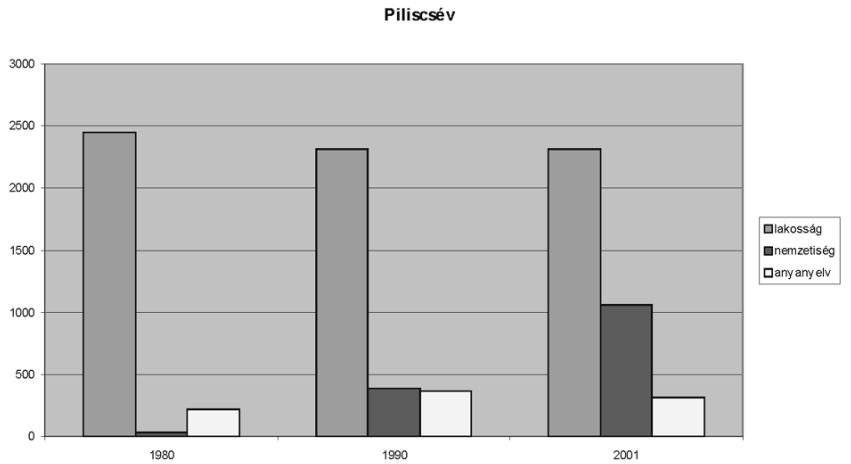

2. ábra

Ugyanakkor viszont egy feltartóztathatatlannak tűnő folyamat is kirajzolódik: amíg a harmincas évek végén még 1480-an vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, ez a szám 2001-re kevesebb mint $^1/_4$-ére olvadt. Az anyanyelvi és a nemzetiségi adatok összevetése – a kettős identitás háttere előtt – ráirányítja a figyelmet az anyanyelv nemzeti identitásban – betöltött szerepének – a magyarországi kisebbségek többségénél megfigyelhető – radikális átértékelődésére. Mára a szlovák másodnyelvi pozícióba került Piliscséven a szlovák nemzetiségű lakosság körében, hiszen az a generáció, amely még minden élethelyzetben szlovák nyelven beszélt, mára kihalóban van, a családon belüli kommunikáció nyelve pedig az ötvenes-hatvanas évektől kezdve fokozatosan a magyar lett.

Az egykor csaknem teljesen kompakt, a betelepülőket is magához asszimiláló közösség zártsága valójában a két világháború között bomlott fel. 1910 és 1937 között a falu népessége radikálisan, több mint 50%-kal nőtt, ami annak köszönhető, hogy a közeli városok, Budapest, Dorog, Esztergom iparosodása mágnesként vonzotta az iparban elhelyezkedni kívánókat. Ez a tendencia a szocialista érában is megmaradt, sőt – elsősorban a rendszerváltást követően – kiegészült egy ellentétes irányú folyamattal is: panellakásaikat eladva sokan költöztek és költöznek Piliscsévre, ahol régi házakat vásárolnak meg és újítanak fel.

A dorogi szénbányák és néhány a cséviek által gyakran munkahelyül választott budapesti üzem (PEMÜ, harisnyagyár) bezárása után a munkaképes lakosság egy részének új munkahely után kellett néznie. A KSH 2001. évi népszámlálási adatai alapján a piliscsévi lakosok közül a foglalkoztatottak száma 868. 224-en dolgoznak helyben, 644-en pedig ingáznak. A helyben foglalkoztatottak közel $^1/_3$-ának maga az ön-

kormányzat a munkaadója. A foglalkoztatottak többsége manapság már az iparban, építőiparban dolgozik, 10%-uk „vezető értelmiségi", több mint 10%-uk pedig egyéb szellemi foglalkozású. A század eleji trend mára már a múlté: a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban dolgoznak a legkevesebben. A helyben lakó tanulók száma 389 fő, ebből a helyi iskolában tanul 201, más településre jár 188 fő. A regisztrált munkanélküliek száma a népszámlálás idején 62 fő volt.

3.4. Nyelvhasználat

„A tót a tájszólása a szlováknak, végül is, ahogy a németre meg mondják, hogy sváb."

A szlovák közösségek helyi nyelve, a nyelvjárások, körülbelül 2-3 évtizede a teljes krízis, az elhalás stádiumába kerültek. Jelzi ezt az a jelenség is, hogy a gyerekek éppen az utóbbi negyedszázadban már nem tanulják meg – még passzív befogadóként sem – azt a nyelvjárást, amelyet még nagyszüleik igen jól ismertek. Ennek ellenére az 50 évesektől felmenő generációk körében is a nyelvjárást használják a családok és a szűkebb közösségek is. Az iskolában tanított szlovák irodalmi nyelv nem lett a szlovák közösségek kommunikációs nyelve. Ezt a szerepet egyre inkább a magyar nyelv tölti be.[39]

Mára a szlovák nyelv másodnyelvi pozícióba került Piliscséven is, hiszen az a generáció, amely még minden élethelyzetben szlovák nyelven beszélt, mára kihalóban van, a családon belüli kommunikáció nyelve a magyar lett, a természetes asszimiláció, a vegyes házasságok, a migráció következményeként. „A lányom biztos magyarnak vallja magát, a fiam is inkább magyarnak vallja magát, de ő azért közelebb van a szlovákhoz, a lányom, amíg táncolt, addig jobban benne volt, de most már kiesett belőle" – mesélte egy csévi asszony.

3.5. Oktatás, identitásnevelés

Cséven 1836-ban építettek iskolát a plébánia mellett. Ez 1892-ig egy osztállyal működött, amikor megszervezték a második osztályt. A tankötelesek száma ekkoriban 254 fő volt. A felekezeti iskolában a tanítás szlovák és magyar nyelven folyt. 1900-ban sikerült elindítani egy harmadik osztályt is. Az 1903/1904-es tanévben az iskolába összesen 234

[39] Gyivicsán 2003, 101.

gyerek iratkozott be, akik immár négy tanteremben hat osztályra bontva tanulhattak. A tanítás nyelve ebben az időszakban már a magyar volt, sőt a hittant is magyar nyelven oktatták (korábban szlovákul), illetve esetenként két nyelven. A statisztika szerint a 252 diák közül csupán 14 volt magyar, a többi szlovák. Csév község képviselő-testülete 1910-ben állami népiskola felállítását rendelte el. A *Lex Apponyi* hatálybalépésének eredményeként a felekezeti iskola, kellő anyagi fedezet hiányában, megszűnt. Az 1930-as években már 300–340-re emelkedett a „ diákok száma az öt tantermes állami elemi iskolában, ahol hét római katolikus tanerő oktatott. 1942-ben azonban felvettek egy evangélikus tanítót is, ami a helyi katolikus plébános tiltakozását is kiváltotta.[40]

Piliscsévet a település mérete – s ezzel összefüggésben tanulóinak létszáma – arra predesztinálja, hogy a jelenlegi adottságok mellett óvodai és általános iskolai képzést biztosítson a helyi gyermekek számára.

Az „*Aranykapu – Zlatá brána Óvoda*" szlovák nemzetiségi intézmény, ahol alapfokú szlovák nemzetiségi nyelvoktatás is folyik 1974 óta. A nem szlovák nemzetiségű szülők is egyetértenek a nyelv tanításával. Az óvoda, melynek 4 csoportjába összesen kb. 80 gyerek jár, szép eredményeket mutathat fel a néphagyományok, versek, mesék tanítása terén.

A Piliscsévi Általános Iskolában több mint ötven éve, 1949 óta oktatják a szlovák nyelvet idegen nyelvként, heti négy órában, 1–8. osztályig. Jelenleg 164 diák tanul az iskolában, 10 tanulócsoportban.[41] Az iskola alsó tagozata ma az Esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola gyakorlóiskolája is egyben. Az oktatási intézményben tánccsoport, színjátszó csoport, sőt szlovák szakkör is működik. A szülők jelentős része azonban a környező városokba küldi a gyermekét, s ennek következményeként a helyi iskola elesik a nemzetiségi kvótától.

A gyerekek iskolán belüli nyelvhasználatára jellemző, hogy csak a nemzetiségi nyelvű órákon beszélnek szlovákul, a szünetekben azonban sem tanáraikkal, sem egymás közt nem használják a nyelvet. Mivel a családi kommunikáció nyelve a magyar lett, szüleikkel sem beszélnek nagy- és dédszüleik nyelvén. Legfeljebb az idősebb generáció tagjaival érintkezhetnek még – annak magyar nyelvtudására támaszkodva – őseik anyanyelvén, hiszen szüleik elenyésző kisebbsége beszéli az irodalmi nyelvet és/vagy a helyi nyelvjárást. Az iskolában közép- és hosszú távú célként azt szeretnék elérni, hogy a gyerekek az általános iskola befejezésekor szlovákból alapfokú vizsgát tudjanak tenni. Demeter-Zayzon Mária interjúiból azonban kiderül, hogy 1998-ig erre nem volt példa.

[40] Csombor 2002, 23.
[41] 2005-ös adat.

3.6. Vallás

A magyarországi szlovákok többsége evangélikus. A szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le, többek között a Pilisben, így Piliscséven is. Az 1732. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv tanúsága szerint a faluban ekkor még csak katolikusok laktak, 236-an. Ez a szám 1755-ben 616-ra nőtt. Egy 1864-es adat szerint a községben már 1111 katolikus élt. A 18. század elején még Doroghoz, a dorogi plébánoshoz tartozott Csév, Csolnokhoz, Kesztölchöz, Tokodhoz és Táthoz hasonlóan. Önálló plébániaként – az anyakönyvek tanúsága szerint is – 1715-től jelenik meg. A korábbi templom helyébe 1763–1780 között építették fel az új templomot, melyet később többször átépítettek. 1890-ben Csév már mint nagyközség jelenik meg a statisztikákban, ahol 1301 római katolikus és 41 izraelita vallású ember él. Az 1910-es lelkészi kimutatás szerint az igehirdetés és lelkigondozás szlovákul, az éneklés azonban olykor magyarul folyt.[42]

A piliscsévi régi temető sírkövein – egészen az 1930-as évek végéig – magyar nyelvű feliratokat nem is találni.[43] A szlovák feliratok a magyar helyesírás szabályai szerint íródtak, jelentős részben annak tudható be, hogy az 1900–1910-es évektől a gyerekek az iskolában már nem tanultak szlovákul írni-olvasni. A második világháborútól kezdődően a magyar nyelvű sírfeliratok váltak általánossá.[44]

A pilisi katolikusok a szlovák irodalmi nyelvet használták a liturgiában, majd mivel az 1920–30-as évektől kezdve krónikussá vált a szlovákul tudó papok hiánya, a liturgiák kánoni része teljesen elmagyarosodott. Ebből egy sajátos kétnyelvű modell kialakulása következett: a szlovák és magyar nyelvű liturgiai szövegek kétnyelvű egységet alkotnak. Ez az egyes pilisi falvakban másként valósul meg. Piliscséven például a hónap minden második vasárnapján megtartott szlovák nagymise után a hónap fennmaradó két vasárnapján magyar nyelvű a mise, melyen ugyanazok vesznek részt. És ugyanez a kettőség jellemezte a temetéseket is.[45]

Piliscséven a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 2314 személyből a többség katolikus, de már csak 1888 fő. A faluban rajtuk kívül ma

[42] Csombor 2002, 21.

[43] Mivel bizonytalanná vált a temető sírköveinek sorsa, a kisebbségi önkormányzat egyik határozata alapján az önkormányzat közhasznú munkásai a köveket átszállították a templomkertbe.

[44] Például: Tu spocsiva V. K. Panu Jurkovics Melichar zsil 58 roku zemrel 1918 marcza 31. ho Tuto pamatku daku posztavili Valovics Anna aj gyetyma. Gyivicsán Anna: O etnickomn charaktere Čívu. In Gyivicsán Anna (szerk.): *300 rokov v Piliši*. Piliscsév, 2002.

[45] Gyivicsán 2002, 129.

már élnek reformátusok, evangélikusok és adventisták is. A kisebbségi önkormányzat céljai között a kezdetektől fogva (1994/95) szerepel a szlovák nyelvű vallási kultúra felélesztése és fejlesztése, szlovák litániák, temetési imák, énekek összegyűjtése és terjesztése. A korábbi plébános nem szívesen engedte, hogy a hívek a szentmisén vagy a temetési szertartáson szlovákul énekeljenek,[46] sőt azt a szlovák önkormányzati kezdeményezést sem nézte jó szemmel, hogy a szlovákiai Zatykó atya időről időre – természetesen szlovák nyelvű – miséket celebráljon.[47] Mindezek ellenére a nyelv nem tűnt el teljesen a szertartásokból, mivel a temetéseken még mindig szerepet kap. Az idősebb generációk emlékezetében még élnek a búcsúztató énekek, s őrzik a nagyszombati Szent Adalbert Társaság közvetítésével a 40-es években idekerült szlovák nyelvű énekeskönyveket is.[48] Emellett a cséviek is rendszeresen képviseltetik magukat a Józsefvárosi Plébániatemplomban minden hónap első vasárnapján megrendezett szlovák nyelvű istentiszteleten.

3.7. Az anyaállammal fennálló kapcsolatok

A kapcsolatteremtésre irányuló próbálkozások jelenleg több szinten zajlanak. A legrégebbiek s talán a mai napig legélénkebbek a hagyományőrző iskolai csoportok vagy sportegyesületek közti cserelátogatások. Ezek ugyan nem tekinthetők rendszeresnek, viszont – legalábbis az egyének szintjére lebontva – biztosan tovább élnek a jövőben is. A kapcsolatok kiépítésében a rendszerváltás előtt a Szlovák Szövetség, ma pedig az Országos Szlovák Önkormányzat is komoly szerepet vállalt és vállal. Emellett a község változatlanul törekszik a települési önkormányzati partnerkapcsolatok kialakítására és elmélyítésére: „Szeretnénk a gyökereket megkeresni […] a nyelvjárás alapján úgy véljük, hogy nyugat-szlovákiai részről vagyunk […] itt szeretnénk valamilyen testvérvárosi vagy testvérközségi kapcsolatot is létrehozni."[49]

A kapcsolatfelvételnek ma már lényegében nincs semmiféle állami akadálya, de a nyelvőrzés/nyelvtanulás szempontjából mindenképp hátrányos adottságnak tekinthető, hogy azok a szlovákiai falvak, amelyekkel óvodai, iskolai vagy sportkapcsolatokat építettek ki, többségükben magyarlakta települések. Az anyaország régebben csak a Matica slovenskán keresztül lemez- és könyvadományok formájában támogat-

[46] Ugyanígy történt Pilisszántón is.
[47] Janek 2002, 69.
[48] Jurkovics 2002, 92.
[49] Demeter-Zayzon 2002, 46.

ta az ittenieket. Mára a támogatási paletta bővült, illetve némileg megváltozott. Ma már a szlovák állam fedezi például azoknak a – kétévente megrendezendő kéthetes óvónő és tanító továbbképzéseknek a költségeit is, amelyeken a piliscsévi pedagógusok is részt vesznek: „nagyon hasznosak ezek a továbbképzések, mert muszáj a nyelvet beszélni, csak szlovákul, mert vannak ukrajnai, szerbiai szlovákok, mert ez egy nemzetközi továbbképzés".

A kettős identitással szemben megnyilvánuló (többnyire szlovákiai) értetlenség és érzéketlenség ugyanakkor főleg nagypolitikai játszmák idején – de esetenként a napi érintkezés során is – próbára teszi a helyiek türelmét. A cséviek is regisztrálják azt, hogy Szlovákiában sokan – még állami, közigazgatási szinten is – differenciálatlanul magyarnak tartják őket, s ezt egyértelműen a nagypolitika hatásának tudják be. „Most ott vagyunk a legutóbbi nyilatkozatok hatására, hogy szinte kenyértörésre kényszerítik az embert, a kettős tudattól való elszakadásra: ha így viszonyulnak, én magyar vagyok. Ez kimondottan a nagypolitika bűne. Itt az esztergomi híd építésétől kezdve egészen addig, ahogyan a tőlünk Szlovákiába kirándulókkal viselkednek […] ez riasztó, és az emberekben óhatatlanul zavart kelt. Ezt nem tudja egy kis közösség helyreigazítani."[50]

3.8. Kisebbségi önkormányzatiság – hogy „Csév Csév maradjon!"

Piliscséven a szlovák kisebbségi önkormányzat rögtön az első kisebbségi önkormányzati választás után megalakult. Az akkor még a magyarországi szlovákság „csúcsszervének" tekintett Szlovák Szövetség meghatározó szerepet játszott a helyiek bizonytalanságának, óvatosságának eloszlatásában. A kisebbségi önkormányzat közvetlen módon jött létre, s társadalmi támogatottságát jól mutatja, hogy a kisebbségre szavazó választópolgárok aránya csaknem 84% volt.

A helyiek az elmúlt két választás alkalmával még nagyobb arányban szavaztak a szlovák kisebbség érdekeinek képviseletére hivatott intézményre. Az elmúlt 12 évben nem volt fluktuáció a kisebbségi önkormányzat személyi állományában, s mivel négy tagja egyben a települési önkormányzat képviselőtestületét is erősíti, a két intézmény közötti információáramlás megbízhatónak tekinthető.

Az ülések általában magyar nyelven zajlanak, bár a képviselők néha átváltanak a csévi nyelvjárásra.[51] Mivel a kisebbségi önkormányzat álla-

[50] Demeter-Zayzon 2002, 47.
[51] Janek 2002.

milag meghatározott költségvetése meglehetősen szűkös, a képviselők nem vesznek fel tiszteletdíjat, s működési költségüket is a települési önkormányzat fedezi. A „nagy" önkormányzat fedezi a telefon, a levelezés, az irodaszer, a posta költségeit, és ők végzik a jegyzőkönyvvezetést is. Külön irodájuk nincs, így gyakran az óvodában ülnek össze.

A kisebbségi önkormányzat a nehéz anyagi feltételek ellenére igen aktív, s az elmúlt évtizedben rengeteg programot szervezett. Megrendezte és támogatta a Pilisi Szlovákok II. Fesztiválját, nemzetiségi hónapot tartott, amelybe sikerült bevonnia mind az iskolát, mind a tánccsoportot, mind pedig az asszonykórust.

Szinte rögtön a megalakulás után, 1996 májusában konferenciát rendezett, melynek lezárásaként egy szándéknyilatkozattal elkötelezte magát egy a pilisi községeket összefogó egyesület megalapítása mellett. „A pilisi szlováklakta települések alulírott polgármesterei, szlovák kisebbségi önkormányzati elnökei és a helyi szlovák civil szervezetek vezetői a mai napon elhatároztuk, hogy létrehozzuk a Pilisi Szlovákok Egyesületét és Kulturális Központját. A regionális jellegű nemzetiségi szervezet és általános művelődési központ létesítését elsősorban a térségünkben élő szlovák lakosság közös múltja, kultúrája és nyelve, valamint együttes boldogulása és szorosabb együttműködése iránti igénye teszi szükségessé."[52] A Pilisi Szlovákok Egyesülete és Kulturális Központja közhasznú szervezetként működik.

Még ugyanebben az évben ünnepelte a település a szlovák ősök letelepedésének 300. évfordulóját. Az önkormányzat ebből az alkalomból elhatározta, hogy megteremti egy falumúzeum létrehozásának anyagi és infrastrukturális hátterét, hogy itt gyűjtsék, és a közönség számára hozzáférhetővé tegyék a még fellelhető régi, szlováksággal kapcsolatos értékeket.[53] Ugyanekkor képeslapot is kiadtak a településről.

Egy évvel később, 1997-ben, a kisebbségi önkormányzat Országos Szlovák Nemzetiségi Amatőr Filmfesztivált rendezett, hogy a nemzetiségi életről egy tablót mutathasson be az érdeklődők számára. Bár a szervezés rengeteg energiát emésztett fel, a helyiek érdeklődésének felkeltése nem igazán sikerült, mivel a cséviek meglehetősen mérsékelt számban látogatták a rendezvényt. Emellett – a többi évhez hasonlóan – pénzzel támogatta a színjátszó kört, az iskola gyermektalálkozóját, táboroztatását és az asszonykórust. Legnagyobb összeggel, 142 ezer forinttal pedig a templom előtti kőkereszt és környékének felújításához járult hozzá.

[52] Janek 2002, 66.
[53] Ludové noviny: Aj Čív bude mať národoposnú zbierku. 1998. 08. 27.

1999-ben – a települési önkormányzattal együttműködve – újra megünnepelték a 300. évfordulót, s hozzájárultak egy emlékkő felállításához, valamint egy a település történetéről, kultúrájáról, jelenéről és jövőjéről szóló tudományos konferencia megrendezéséhez is. A konferencián elhangzott előadásokat időközben meg is jelentették.[54]

A kisebbségi önkormányzat aktivitása a későbbiekben sem csökkent. A 2003. évi Csévi Napok keretén belül például Piliscsév Szlovák Önkormányzata a települési önkormányzat támogatásával kibővítette az időközben működését megkezdő Falumúzeum kínálatának körét a Mesterségek szobájának átadásával. „Két év komoly gyűjtőmunkájának eredményeképpen sikerült kiállítanunk a lakók által felajánlott tárgyakat. A cséviek törekvése azért is figyelemre méltó, mert a tájházakból rendszerint hiányzik őseink mesterségekre szakosodott életének tudatosítása. Valójában nekik természetes volt, hogy mindenhez értenek, a maguk keze munkájának köszönhetik szerszámaikat, hétköznapi tárgyaikat, de a mai fogyasztó társadalomban mindez már múzeumi kegytárgy."[55]

Nagy Mária polgármester szerint: „Ma már közhelynek számít az a mondás, hogy amelyik nép nem becsüli múltjának értékeit, annak nincs jövője. Piliscsév önkormányzatai mindent elkövettek eddig is, és töretlen elhatározásuk, hogy a jövőben is, hogy falunk történetének tárgyi, szellemi emlékeit megőrizzék az utókor számára. Nem kis erőfeszítésünkbe kerül lépésről lépésre araszolva felkutatni falunk kincseit, hiszen nagyon sok idő telt el azóta, hogy a körülöttünk lévő tárgyak a hajdan volt világ természetes használati tárgyai, munkaeszközei, elődeink életének részei voltak.

A felgyorsult világ rohamosan tünteti el nem csupán a tárgyakat, de a hozzájuk fűződő életformákat, így a régi mesterségeket, a népi iparművészet, népművészet fogalmait is. A mai gyermekek, fiatalok számára a suszter, a vályogvető, a zsindelyező, a bognár, a gölöncsér holt fogalmak. Nincsenek ezekről kialakult képzeteik, tapasztalataik, de még a kőbányászat, a mészégetés, a zöldségtermesztés vagy az aratás, cséplés is csak halvány, mesébe illő történetek formájában dereng fel az ifjabb nemzedékek multimédiával átitatott világnézetében. Kötelességünk, hogy számukra is valódi jelentéssel bíró, kézzelfogható valósággá váljanak őseink életének hétköznapjai, amelyek bizonyítékait ma már csak féltve őrzött múzeumi kincsként tudja megőrizni az utókor.

Minket itt, a Falumúzeumon belül a Mesterségek szobájának kialakításával elsősorban az a cél vezérelt, hogy a lakóink félreeső zugaiban

[54] 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Piliscsév, 2002.
[55] Bendur 2004. február.

fellelhető tárgyakat közkinccsé tehessük. Eddigi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy ez az intézmény az elmúlt néhány év során fontos forrásközpontja lett a csévi kultúra megismerésének. Híre évről évre mind szélesebb körben terjed, ezért is fontos feladata az itt élőknek, hogy állománya folyamatosan gyarapodjék a hajdani élet egy-egy arculatának bemutatásával. Sok mindent nélkülözünk még, hiszen évszázados hagyományai vannak környékünkön a borászatnak, a gabonatermesztésnek, a hímzésnek, a szövésnek, fonásnak, a vályogvetésnek, és még sorolhatnám a példák sokaságát. Nekünk is, utódainknak is folyamatosan gyarapítaniuk kell a történelem iszapjába süllyedő kincseinket, legyenek azok dalok, szlovák közmondások, szállóigék, balladák vagy legendák, vagy emberi szavak, emberalkotta tárgyak, amelyek idős szüleinknek köszönhetően még nyomon követhetők, utolérhetők. Sürget az idő, ezért most is, Tájházunk új létesítményének átadásakor kérek minden csévi embert, hogy amennyire erejéből telik, segítse közös munkánkat, a cséviek múltjának minél teljesebb megismerését a felnövekvő nemzedékek számára."[56]

A települési és a kisebbségi önkormányzat együttműködik a falu szlovák jellegének és identitásának megőrzésére irányuló erőfeszítésekben, hiszen mindkét önkormányzat fő célkitűzése, hogy „Csév – Csév maradjon!" Ezért kötött például az önkormányzat együttműködési megállapodást a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar és szlovák tanszékével tudományos kutatások megszervezése tárgyában, s ez a törekvés nyilvánul meg az egyesületi szféra támogatásában is. A 35 éve működő Piliscsévi Szlovák Asszonykórus, a Nyugdíjas Baráti Kör, a Csévi Szlovákok Baráti Köre s az iskolai tánccsoport fennmaradása és sikeres működése nemcsak a falu társadalmi projektje szempontjából fontos érdek, hanem a szlovák hagyományok ápolását tekintve is elsőrendű feladat.

A két önkormányzat által fontosnak tartott és támogatott rendezvények közül speciálisnak tekinthető a kilencvenes évek óta megünnepelt „idősek napja". Ez a rendezvény – társadalmi jelentősége mellett – kétségkívül a szlovák identitás őrzése szempontjából is fontos esemény. E generációk szlovák tagjai ugyanis azok az utolsó személyek, akik számára a helyi népszokások még a hétköznapokban is érvényes realitásnak számítottak, s akik a „csévi szlovák nyelvet" a mai napig beszélik, vagy legalábbis ismerik. Az ünneplésbe bekapcsolódik a falu minden korosztálya, s az óvodások, iskolások versekkel, tánccal köszöntik az időseket. 2002-ben 175 hetven éven felüli lakost köszönthettek, 2003-ban sajnos ennél már kevesebbet.

[56] Bendur István: Faluházunk tája. In *Ludové noviny*, 2004. február.

Az 1936-ban alapított községi könyvtárban számos szlovák könyv található. A szlovák nyelvű állomány bővítése azonban nem egyszerű feladat a magas könyvárak miatt, bár időről időre sikerül növelni a kínálatot hazai és elsősorban szlovákiai kiadványokkal. 2003 novemberében például a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával csaknem száz könyvet sikerült beszerezni, melyek között vannak mesék, képeskönyvek, néprajzi és természettudományi művek, útikönyvek, térképek, szótárak, nyelvkönyvek. Az új szerzeményeket a könyvtár és az általános iskola által közösen rendezett, szavalóversennyel egybekötött könyvbemutatón tárták az érdeklődő helyi közösség elé.

Bendur István könyvbemutatóján elhangzott beszéde[57] nemcsak a piliscsévi, hanem a Magyarország más területein élő szlovákok léthelyzetét is összefoglalta, ha bizakodó hozzáállását az érintettek közül talán nem is osztja mindenki: „…Kulka János, az Erdélyből áttelepült híres színészünk egyszer azt nyilatkozta, hogy szülőföldjét azért nevezik tündérkertnek, mert a többnyelvűség potenciális áldásainak bölcsője. Nekem hasonló gondolataim támadtak szülőfalunkról, Piliscsévről, hiszen azok a génjeinkben örökölt soknyelvű adottságok, amelyek nálunk évszázadok óta fellelhetők, egy olyan kincsesbánya drágakövei, amelyeket, ha okosan művelünk, felbecsülhetetlen értékek birtokába juttatnak bennünket. Hazánk, Magyarország mindenkor az összekötő híd szerepét töltötte be Kelet és Nyugat között. Cséven a szlovák nyelv tudása mindenkor, még a legvadabb magyarítási törekvések idején is, olyan előnyöket jelentett akár a kereskedelem, a honvédség vagy más munkakörök betöltésekor, amely mindenkor tiszteletet ébresztett a falunkbeliek iránt. A környező országok olyan nyelvi környezetet jelentenek számunkra, amelyek a szlovák nyelv birtokában tíz-tizenkét szláv nyelven való kommunikációra adnak lehetőséget. Egy nyugati nyelv birtokában és a szláv nyelvek ismeretében egy csévi ember a világ bármely pontján megállja a helyét. Hazánk nemzetiségi politikájának köszönhetően ebben a faluban sohasem szűnt meg a szlovák nyelv művelése, sőt, rövid időszakot leszámítva az oktatása sem. Piliscsév község Önkormányzati Testületei is mindent elkövetnek azért, hogy óvodás kortól az idős korig folyamatosan gyakorolhassa minden helybéli ősei nyelvét. Az oktatási intézmények lehetőséget biztosítanak ahhoz, hogy az irodalmi nyelv elsajátítása révén a legkorszerűbb nyelvi ismereteket birtokolhassa mindenki. A Községi Könyvtár is jócskán kiveszi részét ebből a sokrétű feladatrendszerből, hiszen lehetőséget teremt ahhoz, hogy autodidakta módon minden korosztály bővíthesse,

[57] Bendur István: Mondjatok szép szavakat! *Ludové noviny,* 2003. november.

elmélyíthesse nyelvi és országismereti tudását. […] Természetesen nagyon egyoldalú volna a kép, ha nem ismerhetnénk meg kellőképpen sorstársaink, a magyarországi szlovákság életét, kultúráját. Ehhez nem csupán a rendezvények látogatása, de a rendszeresen megjelenő hetilapunk olvasása is hozzásegíthet bennünket. Magunknak magunkról szól a *L'udové noviny*, de átfogó képet kaphatunk a szlovákságot kutató tudósaink tollából. Versek, regények, ünnepi rendezvényekhez illő műsoros gyűjtemények állnak mindazok rendelkezésére, akik aktívan őrzik őseik nyelvének szépségeit, mert hittel vallják, hogy a többnyelvűség érték, amellyel jól kell sáfárkodnia mindenkinek, aki egy tündérvölgy szülötte. Nekik és rajtuk keresztül mindenkinek szól egy szerény üzenet: Čítajte po slovenský!"[58]

A kisebbségi önkormányzat köré szerveződött lelkes csoport célja tehát a helyi kulturális értékek megőrzése, a nemzetiségi nap, a nemzetiségi bálok rendezésével, a búcsúval kapcsolatos szokások felelevenítésével, a csévi napok, a csévi búcsú megrendezésével, a tánccsoport, pávakörök, klubok létrehozásával. S hogy a beléjük helyezett bizalmat visszaigazolják, évente beszámolnak a falunak arról, hogy mit végeztek. A művelődési házban, a falukarácsony keretében tartják a közmeghallgatást, s „abból, hogy tömve van a Kultúrotthon, látszik, […] kíváncsiak a munkánkra".[59]

A hagyományőrzés tehát kiemelkedő szerepet vívott ki magának Piliscséven, s a legtöbb korosztályánál átvette a nyelv elsődleges szerepét. Ezt támasztják alá a 2001. évi népszámlálás adatai is: a cséviek több mint fele, 1250 fő kötődik a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz, s ez négyszerese a szlovák anyanyelvűek számának, de meghaladja a szlovák nemzetiségű lakosok számát is.

Gordon asszimilációs lépcsőit követve elmondható, hogy a magyarországi szlovákság – így a piliscséviek is – mára túljutottak az első lépcsőfokon. Az akkulturáció, melynek során a befogadó társadalom értékei, normái, beállítódásai, attitűdjei, kulturális viselkedésmintái, nyelve és tárgyi világa átvételre kerülnek, mára valósággá vált. A csoport akkulturációs szintje – s jelenleg már csak ez képezheti vizsgálatok tárgyát – abban mutatkozik meg, hogy mennyi maradt meg a csoport tradicionális kultúrájából.[60]

Bindorffer Györgyi azt írja, hogy „a svábok tárgyi világukat tekintve teljesen asszimilálódtak, a sváb ház, öltözék, háztartási eszközök, amelyek korábban a másság megjelenítésére szolgáltak, mára elvesztették

[58] Olvassanak szlovák nyelven!
[59] Demeter-Zayzon 2002, 45.
[60] Bindorffer 2001, 141.

jelentőségüket, a tradicionális sváb ház mára vagy műemlék lett, vagy átépítették, és nem készítenek már parasztbútorokat sem. Az ősi foglalkozások, speciális ételek merültek feledésbe, a népviselet, a háztartási, lakberendezési és gazdálkodási eszközök, a gyertyaöntés eszközei, a múlt relikviái bevonultak a falu helytörténeti múzeumába."[61]

A fenti megállapítás a magyarországi szlovákság esetében is igaz: a hagyományos, zsúpfedeles házakból vagy falumúzeum lett, mint Piliscsév esetében is, vagy átépítették, lebontották őket. Népviseletet már nem hordanak, a hagyományos háztartási, gazdálkodási eszközök is kimentek a divatból. A régi fényképek tanúsága szerint az 1930–40-es években a világháborút követően is – sokan hordtak még a faluban népviseletet. Ezek a képek többségükben még beállított, műtermi fotográfiák, s házaspárokat, fiatal anyákat, családokat ábrázolnak.[62] A későbbi fellelhető képeken, melyek temetési meneteket ábrázolnak az 1950–60-as évekből, keveredik a népviseletbe öltözött asszonyok csoportja a városi ruhát viselőkével. A hatvanas években készült búcsúi körmenetet megörökítő fotográfiákon azonban már csak elvétve lehet népviseletet látni.

A magyarországi szlovákok kétnyelvűsége mára vitathatatlan tény.[63] Őseik kultúrája mellett a magyar kultúra számos elemét is magukévá tették, s ezek kultúrájuk részévé váltak. A nyelvi asszimilációnak – a többi hazai kisebbséghez hasonlóan – a piliscsévi szlovákok sem tudtak ellenállni. Ezt egyértelműen alátámasztják a népszámlálás adatai is: identitásmegőrző elemként az anyanyelv helyett egyre inkább a hagyományokhoz, a kulturális értékekhez való tartozás vált fontossá, a zene, tánc, szokások és a lokálpatriotizmus.

A falu idős lakosai még beszélnek szlovákul, anyanyelvüknek is a szlovákot vallják, szlovákul énekelnek, imádkoznak, tradicionális ételeket is főznek, de a következő generációnál már a két nyelv, két kultúra közül a magyar az erősebb a hétköznapok szintjén. Ők vagy magyar iskolába jártak, vagy nemzetiségi iskolába, ahol ugyan tanultak szlovákul, de az irodalmi szlovák nyelvet, és ezt a harmadik generációnak már nem adták át. Tény, hogy szinte kivétel nélkül jobban beszélnek magyarul, műveltségük, tudásanyaguk is már a magyar kultúra bázisán nyugszik. A legfiatalabb generációnak is van lehetősége a helyi iskolá-

[61] Bindorffer 2001, 141.

[62] Ezekből a beállított képekből nem lehet teljes bizonyossággal arra következtetni, hogy a mindennapi életben is népviseletben jártak volna, a fényképezéshez az emberek ünneplőbe öltöztek, kivételes alkalomról lévén szó.

[63] A kérdés persze ennél jóval árnyaltabb megközelítést igényel. A magyarországi szlovák származású polgárok jelentős része már nem beszél szlovákul.

ban szlovákul tanulni, de általában anyanyelvének már a magyart tekinti, otthon kizárólag magyarul beszél.

A második lépés, a strukturális asszimiláció – mobilitás, belépés a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba, melynek során az egyén referenciális csoportot vált. Az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál.[64]

A helyzet kiindulópontjaként a kitelepítés és a lakosságcsere következményeként az összeírások szerint kb. 300 fő – többségében szlovák és német származású lakos – tűnt el egyszer s mindenkorra a faluból. Az ötvenes, hatvanas, hetvenes években pedig már jelentkeztek a továbbtanulás, majd később az ingázás következményei.

A maritális asszimiláció kategóriája a vegyes házasságokat jelzi. A 19. század óta folyamatosan beszélhetünk szlovák–magyar együttélésről, sőt a falu lakossága később német lakosokkal is gyarapodott. Ez természetesen idővel kihatott a házasodási szokásokra is. A két világháború között már elő-előfordult a nemzetiségi korlátokat figyelmen kívül hagyó házasodás, s ez a világháború után – különösen a hatvanas évek végétől – lényegében általánossá vált. Mára már – a gazdasági, társadalmi fejlődés tendenciáinak köszönhetően kimondottan ritkának tekinthető a cséviek közti házasságkötés. Amennyiben ez mégis megtörténik, egyáltalán nem biztos, hogy a házasulók mindketten szlovák szülőktől származnak: „…bizony csodálkozom, hogy vannak olyan családok, ahol… az édesanya szlovákul is tud, az édesapa tud németül – svábul, ahogy mondják itten – és a gyerek egyik nyelvet sem tudja”.[65]

Ugyanakkor azonban sok a beköltöző, akik vagy Budapestről költöznek ki, vagy az ország más területeiről érkeznek ide a főváros közelsége miatt: „…Letelepedik egy család, néhány év múlva pedig, az egész família jön utána. Ez talán a környéken még mindig viszonylag könnyebb megélhetés miatt van így. […] Nagy famíliák vannak itt, beilleszkednek […] például hatgyerekes család, mindegyiknek csévi a párja, ők már csévinek számítanak…”[66]

Az akkulturáció folyamata ugyanakkor fordított irányban is kimutatható: a betelepülő nem szlovák nemzetiségű lakosság nagy része felveszi a csévi szokásokat, elfogadja azt, hogy itt szlovák nemzetiség él, s részt vesz a nemzetiségi életben, eljár a szlovákok rendezvényeire, összejöveteleire, klubjaiba, s gyermekét, hogy valami „pluszt” is tanuljon, szlovákul taníttatja, „…és bizony szebben mondja a szlovákot, mint a helyi, aki itt született…”[67]

[64] Bindorffer 2001, 152.
[65] Uo. 48.
[66] Uo. 43.
[67] Uo. 52.

Az identifikációs asszimiláció során a kisebbségi csoportban kifejlődik a többséggel való együtt- és összetartozás érzése. A magyar csoporttudattal való azonosulás érzelmi bázisa a magyarokkal átélt közös élmény, kognitív bázisa a közös érdek.

Az attitűd- és viselkedéselfogadási asszimiláció többség-kisebbség viszonyában meghatározza az interetnikus kapcsolatokat, a befogadó az adott kisebbséghez való érzelmi viszonyulását jelzi. A szlovákok és magyarok együttélése során alakultak ki történelmi előítéletek, jelenleg azonban sem etnikai előítéletekről, sem diszkriminációról nem beszélhetünk a magyarországi szlováksággal kapcsolatban.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A budapesti és a piliscsévi szlovák kisebbség létszáma, aránya az ezredfordulóra a 19. századi jelenlét töredékére olvadt. Ebben természetesen fontos szerepet játszott a természetes asszimiláció, de a két világháború közötti, ezt követően pedig a szocialista időszak állami nemzetiségpolitikája is. A rendszerváltást követően újrafogalmazott kisebbségpolitikai koncepció a nemzetiségeket „államalkotó tényezőként" ismerte el, s megteremtette a törvényi és anyagi hátteret egy radikálisan új szervezeti struktúra kiépítéséhez. Mindkét település szlováksága élt a lehetőséggel. Budapest 14 kerületében alakult helyi kisebbségi önkormányzat, fővárosi szinten létrehozták a Fővárosi Szlovák Önkormányzatot, Piliscséven pedig az első ciklustól kezdve folyamatosan van kisebbségi önkormányzat. Ezzel a helyi közösségek hivatalos társadalmi reprezentációja tehát megvalósult. A közösség vezetőinek azonban komoly kihívásokkal kell szembenézniük. Kérdéses ugyanis, hogy a nyelvvesztés folyamata hosszú távon megállítható lesz-e, s az önkormányzati, egyesületi és egyházi kezdeményezések fel tudják-e tartóztatni az asszimilációt? Ehhez feltétlenül szükséges volna, hogy valamiként felkeltsék a fiatal generációk érdeklődését, hogy az egy társadalmilag is aktív mag köré szerveződve szívügyének tekintse e két szlovák közösség fennmaradását. Ellenkező esetben egy idő múlva a fennálló szervezeti keretek nem töltenek be többé más funkciót, csak hogy elfedjék a szomorú valóságot.

Összességében elmondható, hogy mindkét közösség tagjai a magyarsághoz asszimilálódtak életvitelükben. Magyar nemzeti identitásuk, magyar nemzeti érzéseik is vannak. Magyarország a hazájuk, a hétköznapokban magyarul beszélnek, miközben kötődnek a szlovák hagyományokhoz, kultúrához, nyelvhez is, s mindent megtesznek etnikai kultúrájuk megőrzése érdekében. Kettős identitásuk van: szlová-

kok és magyarok is: magyarországi szlovákok. És hogy mitől mások a magyarországi szlovákok, mint a többiek? Az alábbi interjúrészletek bizonyítják a szlovákok magyar érzelmeit.

„Attól, hogy más, mint a szlovákiai szlovák, más, mint a magyar, attól, amilyen identitása van, például én sohasem éreztem Szlovákiában azt, hogy otthon vagyok, élhettem ott 3–5 évig, járhattam ott egyetemre, teljesen mindegy, de egy idő után már kimondottan nem otthonosan éreztem magam, nekem mindenképpen hiányzott a Pilis, illetve most már Pest, mert már többet vagyok itt."

„Amikor Mečiar elszólta magát Békéscsabán, 1992 körül, hogy ha valami gondotok van magyarországi szlovákként, akkor az anyaország szeretettel vár, akkor döbbent csend volt, és nem tapsolta meg senki, és azért sem, mert akkor mindenkinek eszébe jutott, hogy mi készülődik itt, csak nem újabb áttelepítésekre lehet számítani? Úgyhogy mi nagyon jól érezzük itt magunkat ahhoz, hogy most mi át akarjunk települni."

„Ez egy életérzés, a gyökerektől, hogy egy tót faluban, még a pestiek is egy tót faluban születtek, a 100 magyarországi szlovák falu egyikében, másrészt, nem tudom, talán attól, azt tudom, hogy én azóta tudatosítom a szlovákságomat, amióta tagja lettem a MaSZFiSznak, amióta a mindennapjaim részévé vált a szlovák nyelv, amióta nemcsak a kulturális érdeklődésem tárgya íródik, komponálódik, vagy hallgathatom szlovák nyelven, hanem amióta napi történésekről is beszélhetek, beszélek szlovákul. Szóval a lehetőségtől, a szabadság miatt, hogy megtehetem."

„Mitől érzem magam szlováknak, hát hogy onnan származom végül is, meg az egész, a nyelv is, bár nem olyan jó a kiejtésem, meg a kultúra is, nekem tetszik az ének, tánc, zene…"

„Itt éltem le 50 évet, ez a szülőházám, Magyarországhoz jobban kötődöm, meg a magyar himnuszhoz is, hogy kinek drukkolok egy magyar–szlovák meccsen, hát a magyaroknak."

„Vagy még, amiben eltér a szlovákiai szlovák definíciójától, hogy miben, azt nem tudom pontosan megmondani, nyelvjárásilag, akkor az a 300 év vagy 250 év megtette a magáét, tehát valószínűleg belénk épült már ez a magyarországi lét, nemcsak a nyelvbe, de az öntudatba is. Nagyapáméknak még volt olyan kifejezésük, hogy uhorsky, például az összes háborúban magyar oldalon vettek részt az őseink, tehát például 1848-ban nem szlovák autonómiáért harcoltak, és az összes háborúban ugyanez volt, sőt még 1968-ban is a nagybátyám megtámadta Csehszlovákiát, de nagyon sokan mások is közülünk, nincs olyan valami, ami miatt mi odaállnánk, és szlovákiai szlovák öntudattal rendelkeznénk, szóval ettől magyarországi, hogy történelmileg is magyarországi, és

nemcsak történelmi magyarországi, uhorskói, hanem kimondottan ehhez a területhez kötődően, tehát egy békéscsabai vagy pilisi szlovák az soha nem fog úgy érezni, mint egy szlovákiai szlovák emiatt sem."

„Az, hogy magyarországi, az nekem állampolgárságilag egyértelmű, nemzetiségileg is egyértelmű, a bajok ott kezdődnek, amikor elkezdi keverni valaki az állampolgárságot a nemzetiséggel, és nem tisztázódik benne, hogy mi a különbség. Nálam ez nagyon jól megfér, egy szlovák–magyar meccs például nagyon érdekes ilyen szempontból, merthogy én szurkolhatok a szlovákiai csapatnak, ami tele van magyar játékossal, és a magyarországinak, amiben meg magyarországi szlovákok is játszanak, hát ilyenkor, kinek drukkoljon az ember, a magyarországi szlovákoknak egyértelműen."

„Egyébként ilyenen lehetne lemérni a nemzetiségi öntudatot is. Mert szlovákok vagyunk, de mivel magyarországiak is, mi az erősebb, az állampolgárság vagy a nemzetiség? Többnyire az állampolgárság ilyenkor, a magyar zászló jelent többet, mivel gyerekkoromtól magyar csapatoknak szurkoltam. Hát, nem tudom, mások mit szólnának hozzá, például Z., aki úgy írt cikket, hogy a mieink nyertek a magyarok ellen, és a naši[68] neki a szlovenszkói volt."

A mindennapi élet rutinjai tehát már a magyarsághoz kapcsolják a magyarországi szlovákokat, így a hétköznapokban semmiben sem különböznek a többségi társadalom tagjaitól. Van azonban még egy „plusz" kultúra, még egy „plusz" nyelv, ami elsősorban ünnepi alkalmakkor megjelenik, és ilyenkor erősebbnek bizonyul, mint a hétköznapok többségi világa, amely etnikai identitásuk bázisát alkotja.

Felhasznált irodalom

1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. 1983. Budapest, KSH.

A *magyarországi szlovák kisebbségi oktatás*. 1997. Budapest, Országos Szlovák Önkormányzat.

A *magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzete*. 1997. Budapest, MEH.

A *magyarországi szlovákok helyzete és az ebből adódó célok és feladatok*. 1996/1997. Az Országos Szlovák Önkormányzat vizsgálatából.

A *magyarországi szlovákokról*. In J/5219 számú Beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Budapest, 2001. október.

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1997. január 1.–december 31.).

[68] „A mieink."

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1995. július 1.–december 31.).

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1999. január 1.–december 31.).

L'udové noviny, Aj Čív bude mat' národoposnú zbierku. 1998. augusztus 27.

L'udové noviny, 2004. január 16. (4. szám).

Népszámlálás 2001. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest, KSH.

Népszámlálás 2001. A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai. Budapest, KSH.

Bendur István 2004. Faluházunk tája. *L'udové noviny*, február 22.

Bendur István 2003. Mondjatok szép szavakat! *L'udové noviny*, november 25.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Bindorffer Györgyi 2005. Asszimilációs folyamatok Csolnokon. *Kisebbségkutatás*, 14 (2), 160–170.

Csombor Erzsébet 2002. Piliscsév története. In Gyivicsán Anna (szerk.): *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, Piliscsév Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat.

Demeter-Zayzon Mária 2002. Nemzetiségszociológiai kutatások Piliscséven 1989–1998 között. In Gyivicsán Anna (szerk.): *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, Piliscsév Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat.

Demeter-Zayzon Mária 1994. *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Honos népcsoportok és bevándorlók*. Budapest.

Eiler Ferenc 1999. Az országos német, szlovák, horvát kisebbségi önkormányzatok első négy évének működési tapasztalatai In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA RKK, 172–184.

Eiler Ferenc 2004. Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára, 1998–2004. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 209–226.

Fehér István 1993. *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei, 1945–1990*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Fehér László 1997. *Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának kutatásához*. Budapest, MTA PTI.

Fehér László 1996. *A pilisi szlovákok identitásrétegei*. Budapest, ELTE TáTK, Kulturális Antropológia Tanszékcsoport. (Szakdolgozat).

Fried István 1990. Szlovákok Pest-Budán a 19. században. *Regio* (3), 5.

Gyivicsán Anna 1999. *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békéscsaba–Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

Gyivicsán Anna 2002. *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

Gyivicsán Anna 2003. *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói*. I–II. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

Gyivicsán Anna – Krupa András 1997. *A magyarországi szlovákok*. Budapest, Útmutató Kiadó.

Homišinová, Mária 2005. *Nyelvi- és etnokulturális folyamatok magyarországi szláv kisebbségi családok körében (A magyarországi szlovák, horvát és bolgár kisebbség körében folytatott vizsgálat összehasonlító empirikus elemzése)*. Budapest. Doktori disszertáció (kézirat).

Hrivnák Mihály 1997. *A budapesti szlovákok jelenlegi helyzete* (Nemzetközi Konferencia, november 14–15.). Budapest.

Hrivnák Mihály 1998. *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov*. Budapest, Etnikum Kiadó.

Janek István 2002. A piliscsévi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése, 1995–1998. In Gyivicsán Arma (szerk.): *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, Piliscsév Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat.

Jurkovics Mária 2002. Rozlúčka s mŕtvym na Číve. In Gyivicsán Anna (szerk.): *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, Piliscsév Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat.

Kovács Anna 2002. *A szlovák Budapest. A, budapesti szlovákok egyesületi, kulturális és közösségi élete a dualizmus korában*. Doktori disszertáció (kézirat).

Kovács Anna 2002. Józsefváros a budapesti szlovákok legjelentősebb „szigete". *Barátság*, IX (5), 3692–3693.

Szabó Orsolya 2004. Reform vagy módosítás? A magyarországi kisebbségi törvény koncepcionális megújítása. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 191–206.

Szabó Orsolya 2004. Problém dvojjazyčnosti a dvojitej identity Slovákov v Maďarsku v zrkadle štatistických údajov. In Uhrin Erzsébet – Zsilák Mária (szerk.): *Slovenčina v menšinovom prostredí (Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba, 16–17. októbra 2003.)* Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 392–407.

Szabó Orsolya 2004. „Csévi ember cséviül beszéljen, és akkor azt meg lehet érteni". Piliscsév – egy szlovák falu egykor és ma. *Kisebbségkutatás*, 14 (2), 194–205.

Szarka László 1998. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister Kiadó.

Szarka László 1998. Pest és Buda, mint a szlovákok politikai központja. *Budapeštiansky Slovák*, június, 15.

Szilády Jenő 1951. *A Budapesti Kerepesi úti Evangélikus Egyházközség története*. Budapest. Kézirat. Budapesti Szlovák Evangélikus Egyházközség Könyvtára.

BINDORFFER GYÖRGYI

A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen

Csolnok – Véménd

Köszönetnyilvánítás

Terepmunkám a két településen lehetetlen lett volna Csolnok és Véménd lakosainak segítsége nélkül. Soha nem feledhető szeretettel fogadtak, és befogadtak. Hálás köszönetet szeretnék mondani ezért interjúalanyaimnak, akik idejüket nem kímélve álltak több alkalommal is rendelkezésemre. Külön szeretném itt köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik azon túl, hogy nagyon sok hasznos információval láttak el, több éven keresztül lehetővé tették mindennapi létemet a terepen, otthont nyújtottak számomra, biztosították munkám zavartalan menetét, elolvasták tanulmányomat, és hasznos megjegyzéseket, javításokat fűztek hozzá – Csolnokról: Bérces József polgármesternek, Bérces Ferencnének, Hárs Gyulánénak, Klinger Józsefnek, Mayer Istvánnak, Mayer Istvánnénak, Moncz Gáspárnak, Priegl Istvánnénak, Tafferner Józsefnek és Tafferner Józsefnének – Véméndről: Erb Ferencnek†, Erb Ferencnének, Falk Antalnénak, Gungl Antalnak, Gász Andrásnak, Gász Andrásnénak, Gász Andreának, Hahn Jánosnak, Horváth Etelének, Horváthné Zimmer Teréznek, Jordán Gábornak és Poller Józsefnek.

1. BEVEZETÉS

A 2002–2005 között Csolnokon és Véménden folytatott identitáskutatás előzménye egy 1993–1996 között Dunabogdányban folytatott vizsgálat volt, melynek során a kettős identitás konstrukciójának etnikai és nemzeti dimenziójának alakulását, a különböző identitáselemek szerveződését és egymásra hatását, valamint reprezentációs módjait kutattam. Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a 300 éve a többségi magyarság között élő magyarországi németek, vagy ahogy sokuk még ma is önmagát és csoportját nevezi, svábok, etnikai identitástudatuk generációs különbségeket felmutató megőrzése mellett a többségi magyarságtól bizonyos outgroup-viselkedésmintákat, értékeket, attitűdöket, valamint kulturális elemeket vettek át, és ezek internalizálásával, illetve érzelmi beépítettségén keresztül azonosultak a magyar nemzeti érték- és érzésvilággal; következésképpen magyar nemzeti identitásuk alakult ki. A magyarországi németek etnikai csoportja korántsem egységes alakzat. A történelmi fejlődés során ez a kisebbség nem alakult

egységes nyelvű, homogén kultúrájú egységgé.[1] A második világháború előtt a svábok zárt falusi közösségeikben döntően földműveléssel foglalkoztak. Sorsuk a háború után a falvak zártságának feloldódása következtében a mobilizáció és ezzel párhuzamosan az asszimiláció irányába mutatott. Csoportjaik elkülönült nyelvi fejlődése, valamint a centrumban vagy annak közelében, illetve a periférián való elhelyezkedése felvetette bennem azt a gondolatot, hogy vajon a kettős identitás Dunabogdányban tapasztalt konstrukciója más falvakban ugyanazt a szerkezetet mutatja-e. Elméleti keretként abból a korábban felállított elméleti feltevésemből indultam ki, amely szerint a kettős identitás olyan identitásalakzat, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelemileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitás konstrukciója egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s állandóan változó erőséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás.[2] A kutatás során mind a két településen megvizsgáltam az etnikai identitás történelmi alakulását, jelenlegi állapotát, harmonikus és konfliktusos megnyilvánulásait, valamint igyekeztem kideríteni, hogy milyen etnikai identitást meghatározó elemek játszanak közre az etnikai identitáskonstrukció alakításában és fenntartásában. Már korábbi, dunabogdányi vizsgálatom során kiderült, hogy az etnikai identitás elemeinek súlya és fontossága nemzedéki eltéréseket mutat, és más-más kombinációs alakzatot képez. A kutatás itt is kiterjedt a névhasználatra, a csoporttagságra, az anyanyelv használatára, a kulturális hagyományokhoz való kötődésre és azok megőrzésének, átörökítésének módjaira, valamint őrzésére, továbbá az etnikai csoport határainak felmérésére. A nemzeti identitás, illetve a magyarsághoz való tartozás kérdéskörét ezennel elsősorban lokális megvilágításba helyeztem. Az asszimilációs és disszimilációs tendenciák felmérésekor ugyancsak a lokális, településszintű, illetve régiós interakciókra koncentráltam.

Az adatok gyűjtése klasszikus kulturális antropológiai, valamint szociológiai módszerekkel folyt. A résztvevő megfigyelés mellett mélyin-

[1] Vö. Hutterer 1975; Seewann 1992; Bindorffer 2001.
[2] Bindorffer 2001, 11.

terjúkat készítettem, melyek elemzése alkotja az adatbázis törzsét. A corpus feldolgozása során az összehasonlító módszert alkalmaztam.

A feldolgozáshoz a megkérdezetteket három generációs csoportba osztottam. Az első generációba soroltam az 1945 előtt születetteket. Közülük mindenki a svábot nevezte meg anyanyelvének és származásának. E generáció alapélménye a kitelepítés és a háború utáni kötelező átállás a magyar nyelvre, a tradicionális normák megrendülése és az intragenerációs mobilitás lehetősége. A második életkorcsoportba az 1945–1965 között születettek kerültek. Ennek a generációnak alapélménye a nyelvi kettősség, a továbbtanulás a felsőoktatási intézményekben és az intergenerációs mobilitás, és bizonyos nemzetiségi kultúravesztés. A harmadik csoportot, amelynek tagjai 1956 és 1985 között születtek, a sváb anyanyelv elvesztése, valamint az ősök kultúrájától való eltávolodás, ugyanakkor e módosított kultúra felé – identitásvisszaállító – visszafordulási kényszer és szükséglet jellemzi.

2. FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉS, TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében, Dorogtól öt, Esztergomtól tizenhárom kilométerre a Janza patak hegyekkel és dombokkal körülölelt völgyében és a környező domboldalakra felkapaszkodva fekszik.[3] Földrajzi fekvéséből adódóan területe szőlőművelésre mindig is kiválóan alkalmas volt, de a földművelés a kevés sík terület miatt csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. A fő megélhetési forrást a 19. század elejétől kezdve 1979-ig a falu alatt található szénbánya jelentette. A tárnákat azonban az életveszélyes karsztvízbetörések miatt a hetvenes évek elején bezárták. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak. A föld alatt valamikori bányajáratok, alagutak kötik össze Csolnokot Doroggal. Mivel a felszíni közlekedés és szállítás körülményes volt, a bányák üzemelésének időszakában a szén a föld alatt jutott el Dorog vasútállomására, és a csolnokiak is sokszor a bányavasúttal, a föld alatt érték el a várost. Csolnokot ma csúcsidőben félóránként közvetlen buszjárat köti össze Doroggal, és óránként van járat Esztergomba. Dorogra negyedóra, Esztergomba fél óra alatt ér be a busz. Budapestet munkanapokon naponta kétszer átszállás nélkül is el lehet érni. Mivel a faluban alig van munkalehetőség, a lakosság jelentős része ingázik naponta a környező városokba. Azt mondhatjuk, hogy Csolnok Budapest és az egyre inkább

[3] Getehegy, Maggoshegy (Hohchberg), Kálváriahegy (Kalvarienberg), Leégett hegy (Abgebrannter Berg), Kecskehegy (Kasperk).

kistérségi ipari és kulturális központtá váló Esztergom közelsége miatt a centrum közelében fekszik.

Véménd ezzel szemben tipikusan a periférián, távol az ipari nagyvárosoktól, Baranya megyében található. A Pannon Volán nyolc buszjáratot működtet Mohács és Véménd között. Reggel 9 és 13 óra között egyetlen járat sincs Mohács felé, de Mohácsról délben indítanak egy járatot Véméndre. Az utazási idő attól függően, hogy a busz bemegy-e Görcsönydobokára, 40 perc, illetve egy óra. Pécsvárad irányában egyetlen járat van reggel hat órakor, egy pedig vissza délután ¾4-kor. Pécset csak átszállással lehet elérni, a napi bejárás tömegközlekedéssel lehetetlen. 1910-ben vasútvonal létesült Bátaszék és Pécs között. A vonalat Pécsvárad és Palotabozsok között 1997-ben a leromlott műszaki állapotok és az utaslétszám megfogyatkozása miatt megszüntették. Ekkor még Palotabozsok és Pécsvárad között naponta kétszer lehetett vonattal közlekedni. 2003-ban az egész vonalon leállt a forgalom. A közlekedést „vonatpótló" autóbuszok szolgálják.

Természeti adottságait tekintve Véménd területe kifejezetten alkalmas a mezőgazdasági termelésre; a rendszerváltásig a földművelés és az állattenyésztés, valamint a tejgazdaság nyújtotta a fő megélhetési lehetőséget.

Véménden ma a közintézményeket kivéve gyakorlatilag semmiféle munkalehetőség nincs. 2005 nyarán bezárt az utolsó, mintegy harminc asszonynak munkát adó varroda is. A Bóly Rt. privatizálása kapcsán állandó a bizonytalanság, hogy vajon az új malmot megtartják vagy megszüntetik. Véménd ma a kistérségi centrumoktól is messze, a periférián fekvő, elzárt község. Lakói az M6-os autópályában reménykednek.

3. TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

3.1. Csolnok

3.1.1. Tisztázatlan eredet

Csolnok első írásos említése 1232-ből származik, amely szerint a falu Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott, majd 1262-ben tűnik fel a Kolnuk név alatt. Már ekkor híres szőlőtermesztéséről és borkészítéséről. 1263–1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona. Első templomát 1276 körül építették. Történelme során többször váltott gazdát, hol a budai pasa birtokolta, hol Esztergomhoz tartozott, hol ismét a margitszigeti apácáké lett; hol elnéptelenedett, hol ismét benépesült, hol a törökök, hol a császári csapatok uralták.

1685-ben a kamarai biztosok azt jelentették, hogy bejárván Esztergom vármegyét, csak kivételesen esetekben találtak emberekre. A falvak többségének csupán a nevét tudták feljegyezni, számos helynek még a földesúr neve is ismeretlen volt. A teljesen elpusztított környéken Buda visszafoglalása után indul meg ismét az élet; a lakosság ekkor kezd vissza- és beszivárogni. Az esztergomi járás falvaiban a visszatelepülés azonban kisebb mértékű volt, mint azokon a területeken, ahol a magyar lakosság túlélte a török hódoltságot. Csolnok ebben a kérdésnek határesetnek tekinthető; a járás falvai közül itt is sokan végigélték a felszabadító háborúkat. A török hódoltság után először a Felvidékről kerülnek református magyarok a településre. 1699-ben bizonyítottan még csak magyarok élnek Csolnokon. 1700-ban 18 családot írnak össze, de etnikai kilétükről nincs feljegyzés. Egyes források szerint a betelepítés Csolnokra 1696-ban, tíz évvel Buda visszafoglalása után kezdődött, más források szerint az első német telepeseket 1714-ben gróf Grassalkovich Antal verbuválta. Mindenesetre a falu mai lakosságának kb. 70%-át képező német népesség betelepülése döntő változásokat hozott Csolnokon. 1715-ben a 34 itt élő családból nyolcat németként jegyeznek fel, és ez a szám az egymást követő három betelepülési hullám során egyre növekedett. Státusa szerint 1715-ben 13 családfő jobbágy, 21 pedig kisházas volt. 1731-ben 38 családot számolnak össze. A feljegyzésekben *Keller*, *Klein*, *Kraft*, *Ludwig*, *Meczler*, *Muck* és *Strauff* családnevekkel találkozhatunk. Ezek a nevek mára teljesen eltűntek Csolnokról. A jellemzően földműves népesség mellett egy kovácsot, egy szabót, egy csizmadiát és egy susztert írt össze a vármegyei adószedő.

A korábbi református templom a lakossággal együtt a török uralom idején elpusztult. A betelepített németek római katolikusok voltak; betelepülésük után ez a vallás vált uralkodóvá. A római katolikus plébániát 1738-ban gróf Grassalkovich Antal segítségével szervezték meg. Csolnok korábban a dorogi egyházkerülethez tartozott, ettől kezdve anyakönyveznek helyben. A Nepomuki Szent Jánosnak szentelt plébániatemplomot szintén gróf Grassalkovich Antal építtette az 1700 körül emelt régi templom köveiből 1767–75 között. Oltárképe a védőszentet, Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A második világháborúban a templom alaposan megrongálódott, és elpusztult a település négy kápolnája is. A templomot renoválták, de a kápolnákat nem építették újjá. A másik katolikus templom 1932-ben épült a bányásztelepen, az ott élő bányászlakosság kezdeményezésére és segítségével. Szent Borbáláról, a bányászok védőszentjéről kapta a nevét.

Az 1738-as pestisjárvány elől a falu magyar lakossága Unyra, Tinnyére és Nagysápra menekül. Grassalkovits 1738–1749 között 400 elzászit

[4] Fekete 1977

telepít Csolnokra, a környező településekre, Kesztölcre, Csévre, Dágra, és Sárisápra pedig nagy számban szlovákokat hív. A telepítés során Csolnokra is került néhány szlovák család. Ezek a családok nevüket *(Szklenár, Klimó, Micsán, Janosek, Sztoján, Janositz, Dlabik)* a mai napig megtartva egy emberöltő alatt elnémetesedtek. A szlovák származás emléke a nevekben megőrződve él tovább, de a ma élő utódok közül mindenki egyértelműen svábnak és sváb anyanyelvűnek tartja magát.

1782-ben tűzvész pusztított a faluban. A lakosság nagy számban települt át a szomszédos, a szintén németek lakta Leányvárra és Dágra. 1785–1786-ban érkezett a telepesek harmadik hulláma. A korábbi rajnai-frank nyelvjárás ekkor került kapcsolatba a bajor nyelvi hatással. A második és harmadik német betelepítési hullámból sajnos nem lehet pontosan megállapítani, hogy az egyes családok melyikhez tartoznak.

A számos és nyilvántartásba nem vett németországi származási hely miatt Csolnok lakosságának eredete nincs egyértelműen tisztázva. A több földrajzi területről különböző időkben érkezett, különböző nyelvi dialektusokat beszélő csoportok itt integrálódtak, itt váltak egységes, ugyanazt a tájszólást beszélő „csolnoki" svábbá. Ez az egységesülés tulajdonképpen egy akkulturációs folyamatként fogható fel, amelyben a résztvevők egymáshoz idomultak, átvették egymás szokásait, egymás között házasodtak. A közös katolikus vallás mindenképpen megkönnyíthette és segíthette ezt az alkalmazkodási folyamatot, melynek eredménye egy egységes kultúrájú, ugyanazt a tájszólást beszélő, erős lokális sváb identitású közösség lett.

A származási hely meghatározására Csolnokon is a dialektológiát és a szokásokat hívják segítségül.[5] Bizonyos szokások, mint például a húsvéti kerepelés, valamint a kereplő formája és elkészítésének módja viszont felső-bajor eredetet mutat. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították".[6]

3.1.2. Alapélmény: a bánya

Csolnoknak és a szomszédos Máriahalomnak (Kirwall) 1848-ig azonos volt a földesura: a Vallásalapi uradalom. Mindkét községben németek éltek. Bár Máriahalomra is jellemző volt, hogy a házasságokat elsősor-

[5] Fekete 1977.

[6] Manherz ezt a dialektust nyelvszigeteknek nevezi. A nyelvszigeti dialektusok a regionális kiegyenlítődésen átment dialektusok „szélein" helyezkednek el (1983, 9).

ban a falun belül kötötték, de gyakori volt, hogy Csolnokra házasodtak. A hagyományos paraszti életforma a 19. században Csolnokon megváltozott. Dorog környékén szenet találtak, és 1808-ban Csolnokon megindult a szénbányászat. 1815-től termelt a niklasbergi akna (Miklósberek); a kor egyik legjelentősebb barnaszénbányája volt. A környékbeliek először a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről jött bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak. Csolnokra így a 19. század első felében jellemzővé vált a bányászkodás, amíg Máriahalom 1945-ig megmaradt paraszti településnek, amelyben a szénbányászat nem játszott szerepet. 1891-ben 1399 német lakta a falut, ekkor volt már a településen postahivatal, posta-takarékpénztár.

Csolnokon bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén. Apáról fiúra szállt a mesterség. Nem volt olyan család Csolnokon, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt. A bánya megélhetést, helyben levő munkalehetőséget jelentett; megmentette a falut a tömeges sorozástól, búvóhelyet adott a háború alatt, és a bánya miatt menekültek meg a svábok a kitelepítéstől. A „földanyácska" hasonlattal élve azt mondhatnánk, Csolnok anyácskája a bánya. Sváboktól szokatlan, nem a földért, hanem a bányáért áldozták életüket. A temetői emlékmű bizonysága szerint nemegyszer a szó szoros értelmében. A bánya és a bányászélet ott van az emlékekben, a dalokban, a versekben. Itt az első szó nem a kitelepítés, hanem a bánya. Bár több mint húsz éve megszűnt, mégis elevenen él – elsősorban azoknak az első generációs férfiaknak az életében, akik ott töltötték egész életüket.

A község őslakói földművelők, társadalmi státusuk szerint zsellérek és jobbágyok voltak saját falun belüli kisiparral, mesteremberekkel. A hagyományos paraszti életforma azonban a 19. század elején jelentősen átalakult Csolnokon. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuss fivérek Sárisáp közelében, az Anna-völgyben barnaszenet találtak. A köztudatban élő felfogás szerint a szén kitermelése azzal kezdődött, hogy 1781. január 27-én a Ruhr-vidékről származó bányász, Rückschuss Antal megkötötte Krempf Antal bíróval a szénkitermelést engedélyező szerződést. Igazolható, hiteles források szerint a szenet Csolnok határában azonban

---

Ide sorolja a kizárólag Zebegényben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődött dialektust is, amely szókincsbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól.

A *Mundart*on a településeken beszélt speciális dialektusokat értik, amelyek a telepesek eredeti nyelvéből Magyarországon több német tájszólás keverékéből alakult ki.

csak jóval később, 1806-ban találtak, a bányászat pedig 1810 körül indult meg.[7] Mivel Csolnok 1848-ig a Vallásalapi uradalomhoz[8] tartozott, a földterület tulajdonjoga is a Vallásalapé volt; a kitermelők a kitermelés jogát csak bérbe vehették. A tervszerű kiaknázás 1840-ben kezdődött, amikor Alois Wiesbach bérelte a bányát. 1861-től kezdve sorra nyíltak a tárnák, mélyítették a régebbi aknákat.[9] Kiderült, hogy az egész falu alatt szénmezők húzódnak. A csolnokiak először csak a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről, a környékről, közelebbi és távolabbi településekről érkezett bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak.[10]

A bányavállalathoz tartozó tárnák közül a Csolnok alatt működő tárnák bizonyultak a leggazdaságosabbnak. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. „Az egész falu alatt szén van. Oligocénkori telep. Nagyon nehéz volt itt dolgozni, mert 26 méterrel a házak alatt már ott a szén. Sokszor fekve, háton fekve vagy hason csúszva dolgoztunk. Ha nem lenne itt a falu, külszínileg is lehetne fejteni. Volt olyan, hogy a robbantástól megrepedt a templom fala, meg kellett erősíteni. A házakban meg hallani lehetett a lenti kopácsolást" – mesélte egy idős asszony.[11]

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt, amely kb. 150 évig munkalehetőséget, megélhetést biztosított a lakosságnak. A bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok egyaránt érkeztek a településre. Jöttek németek külföldről, Szászországból, a Felső-Rajna vidékéről és az osztrák–jugoszláv határvidékről,[12] a környező településekről, sőt még Baranyából is. A közalapítványi alap tulajdonát képező s a kőszénbánya és téglagyár társulat bérletében álló csolnoki barnaszénbányában a hozzátartozó Anna-völgyi bányával együtt 1883-ban

[7] Handken Miksa szerint, aki az 1869-ben alapított Magyar Királyi Földrajzi Társaság első igazgatója volt, a dorogi szénmedencében minden egyes katasztrális hold 40 ezer tonna szenet rejt magában. A bányászat gazdaságosságát kezdetben nagymértékben hátráltatta a szén dolomitba és mészkőbe ágyazottsága, a bányajogok rendezetlensége, az utak és a vasút hiánya, valamint a bányászat miatt létrejövő karsztvízbetörések állandó veszélye, ami miatt az elhagyott tárnákat homokkal kellett feltölteni.

[8] II. József feloszlatta a szerzetesrendeket; birtokaikat a Vallásalap kezelte. A Vallásalap ügyeit a Magyar Királyi Helytartótanács intézte.

[9] A bányavállalathoz Csolnokon túl Sárisáp, Dorog, Tokod, Mogyorós, Bajót is hozzátartozik. A csolnoki bánya mellett a sárisápi és a mogyorósi a legrégibb, 1800-ban nyitották meg. A megnyitásától kezdve egészen 1931-ig a legnagyobb hozamot a vállalatnak Csolnok adta.

10 A bánya történetéről lásd Pál 1981.

[11] Más információk szerint a plébánia fala repedt meg.

[12] Ezt a csoportot krajinaiaknak, *oberkrénccer*eknek, *oberkárjniccere*knek nevezik.

54 813 q, 1892-ben, alig tíz évvel később viszont már 496 000 q kőszenet termeltek ki. A bánya ekkor már építtetett egy három kilométer hosszú szállítópályát is.

A 20. század elején a németek mellett jelentős számú magyar telepedett át az Alföldről. Egyedülálló férfiak és házaspárok egyaránt érkeztek. 1879 körül a bányánál még csak 429 fő dolgozott. 1898-ban a bánya 1938 főnek ad munkát. 1904-ben a bánya vezetősége fejlesztéseket hajt végre a csolnoki tárnákban. 1905-ben megnyitják az Auguszta aknát, 1910- ben a Teréz, majd a Reimann aknát. 1918-ban elkészül az alagút Dorogig, és indul a földalatti kisvasút, a Népes. Vasútvonala nem lévén, a szén a föld alatt, illetve drótkötélpályán jutott el Dorogra, ahonnan továbbszállították. Egyre többen hagynak fel a földműveléssel. A parasztok zöme kezén amúgy is kevés föld volt, a kisházasok számára pedig létfenntartási gondjaikra egyenesen megoldást jelentett a bánya megnyitása. Parasztból bányásszá váltak; a legtöbb csolnoki parasztból vájár lett, de mivel a fejtés mellett számos más iparosra is szükség volt, asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok is kaptak munkát a bányánál. De voltak a csolnokiak között aknászok, robbantók, vágatvezetők, frontmesterek is. A csolnoki iparosítás másra azonban nem terjedt ki; a bányára csak a bányát kiszolgáló kézművesiparok települtek rá. Nagyipar nem alakult ki, a terepviszonyok, a vasút hiánya, a népesség viszonylag alacsony száma nem is tette ezt lehetővé.

A parasztból lett bányászok azonban nem felejtették el a mezőgazdasági munkát sem. A férfiak továbbra is művelték a szőlőt, és a mai napig minden évben elkészítik a maguk borát. „Nappal föld, éjjel bánya." A mezőgazdasági munka dandárját azonban a bányászfeleségek végezték; művelték a kertet, a szőlőt, a félholdnyi krumpli- vagy kukoricaföldet, mert a bányászoknak több nem nagyon volt, dolgoztak a bérelt földön. Emellett napszámba jártak a gazdag nagyparasztokhoz. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Az apák mellett fiaik is leszálltak a tárnákba. „Én 15 éves voltam, mikor először mentem le, de tizenhatot hazudtam, hogy engedjenek. Hiába, kellett a pénz" – emlékezett vissza egy nyugdíjas.

A csolnokiak emlékeznek rá, hogy a bányában volt szakszervezet, sztrájkot is szerveztek, mert a napi 12 óra föld alatti munka mellett vasárnap is dolgozniuk kellett. Agitáltak a szociáldemokraták, és egyszer egy gyűlést megleptek a csendőrök, jól elverték a résztvevőket, de nagy munkásmozgalmi akciókat nem tartanak számon. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járatták, de bányászat ide vagy oda, a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgalomban. 1922-ben és 1926-ban ugyan Peyert választják a Parlamentbe, de a politika helyett sokkal inkább érdekelte a csolnokiakat a

mindennapi megélhetés gondja. A jól ismert sváb munkatempó és szorgalom a bányában sem lanyhult. Hiába próbálkozott a világválság után a Független Kisgazdapárt Csolnokon, egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

Az állandó vízbetörések miatt 1924-ben bezárták és homokkal töltötték meg az Auguszta aknát, miközben újabb aknákat nyitottak. Az 1927-es nagy vízbetörés után a Reimann aknát is bezárták. A gazdasági világválság után a harmincas években a bányászok között elvándorlás kezdődött meg francia, német és belga bányák felé.

A harmincas évektől kezdődően a bányavezetés névmagyarosításra szólította fel a bányászokat, németeket, szlovákokat egyaránt. „Azt mondták, ez itt Nagymagyarország, ahol csak magyarok élnek." Azzal fenyegették a németeket, hogy elvesztik munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. Egy listából választhattak maguknak nevet.[13]

A ma élő első generáció tagjai haraggal emlékeznek vissza a névmagyarosítási kényszerre.

„A két világháború között Horthy követelte a bányánál, hogy legyen magyarosítás. Ez a szlovákokra, németekre, krajinaiakra egyaránt vonatkozott. Azt mondták, aki nem magyarosít, azt kidobják. Jó, hogy semmi se lett belőle, csak fenyegetés volt, de mi azt akkor nem tudhattuk. Sorba álltunk az új neveinkért a községházán, és még fizetnünk is kellett érte."

„Nagy munkanélküliség volt, az emberek féltek, hogy elvesztik a kenyerüket. Volt egy névlista, arról lehetett választani, de a kezdőbetűt meg kellett tartani. A parasztok nem magyarosítottak, ugye ott nem volt függőség."

Végül is a fenyegetést nem váltották valóra; sokan nem magyarosítottak, és mégsem küldték el őket. „Az én apám az istennek sem akart magyarosítani. Háromszor lehetett volna frontmester, ha magyarosít. Ki ugyan nem rúgták, mert akkor ki hozta volna fel nekik a szenet, de az előremenetelét megakadályozták".

[13] Az első névmagyarosítás nyomaira az 1898-as születési anyakönyvben bukkantam, Binderről Bátira változtatta nevét egy csolnoki. A kényszermagyarosítás idejéig szinte évente lehet találkozni egy-egy névmagyarosítóval. Így születtek a telefonkönyvben ma olvasható magyar műnevek. Például Schwertz: Sajtosi; Hofstätter: Honosi, Hű; Hambach: Honosi, Húsvéti, Hercegfalvi, Havasi, Halas; Kappelmayer: Kalocsai; Meinenr: Mosolygó; Mayer: Mártai; Putz: Pétervári, Pénzes; Binder: Pintér, Bérces, Báti; Haas: Halmos; Miédner: Mécsei; Priegl: Perlaki; Quintz: Kőfalvi; Fink: Farnadi; Meck: Mentés; Reichenbach: Regős; Pfluger: Barlangi; Stenger: Szénvölgyi; Buhhardt: Bogár, Budapesti, Békési, Budafoki; Biener: Bérces; Brenner: Belényi, Pétervári; Bauer: Patkós; Drexler: Deák, Dunai; Eichhardt: Erdősi, Edelényi stb.

A névmagyarosítást – „nevünk elvételét" – a svábok Csolnokon igen mélyen élik meg; nem hogy nem jelentett asszimilációt, hanem ellenérzések kiváltója és táplálója lett. Ennek ellenére egyetlen esetről hallottam, hogy valaki visszavette a család eredeti nevét. Az is figyelemre méltó, hogy a svábok gyermekeiknek a 20. század elejétől kezdve magyar keresztneveket adtak.

Csolnok felekezetileg homogén falu volt, etnikailag azonban németekre, szlovákokra és magyarokra oszlott. „Zsidó a faluban csak egy volt, a pék, de az is beházasodott a svábok közé." A bánya sok embert ideszívott, de bárhonnan, bármennyien jöttek, a döntő többség a sváb népesség maradt. Egy helyi lakos szerint „hozzánk asszimilálódtak". A század elején bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Érkezett köztük mészáros, borbély, cipész, csizmadia, szatócs, bognár, asztalos, szabó, kereskedő, kőműves, útkaparó, órás. A legtöbb bevándorló egyedülálló német, majd szlovák férfi, akik később itt alapítottak családot, és váltak csolnokivá.[14]

Csolnok soha nem volt gazdag falu. A legnagyobb parasztok között említik a Farnadi (Fink), Dlabik, Putz, Binder és Hausknecht családokat. „Ezeknek a nagygazdáknak 30–35 holdjuk volt, vagy még több. Felmehetett még ötvenre is. A középparasztoknak 15–25 holdjuk volt. Az átlagnak azonban maximum 12 holdja lehetett. Két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett mennie." „A föld aránylag jó itt, csak kevés. De azért sem lehetett nagyobb területet egyben tartani, mert itt nem volt törzsöröklés, össze-vissza örököltek. Csolnokon egy családban 5–8 gyerek is volt. Így aztán az egész határt összeszabdalták, rengeteg nadrágszíjparcella alakult ki. Egy-egy parcella átlag 7–9 méter, de van 3 méteres is. Sokan jártak napszámba a parasztokhoz, a lányokat meg szolgálni küldték. 12–14 évesen már mentek Rákospalotára."

A parasztok a lakosság egyharmadát jelentették, kétharmad bányász vagy a bányánál dolgozó iparos volt. Az iparosok között találunk helyi kisiparosokat is. A három réteg nem csupán megélhetési forrásai, de lakóhelye, öltözködése, a szórakozás színtere szerint is elkülönült egymástól. Negyedik rétegként foghatjuk fel a falu értelmiségét, a falu vezetőségét, a papot, a tanárokat, az orvost, a postamestert, a bányamérnököt. Ennek a csoportnak a tagjai falun kívülről érkeztek, magyarok, németek egyaránt voltak közöttük.

[14] A kibocsátó települések mind a környékben vannak: Dorog, Dág, Tarján, Bata, Epöl, Nyerges, Zsámbék, Esztergom, Üröm, Piliscsaba, Sárisáp, Perbál, Leányvár, Pilisborosjenő.

„A parasztok nagy lagzikat csaptak, de csak egymás között; nem engedtek bányászt a családba. A parasztlegények külön kocsmába jártak, nem mulattak együtt a bányászokkal. Iparos, bányász, paraszt, eszerint különültek el a családok. Felettük állt a falu kisszámú értelmisége."

A Rákóczi-telepen bányászok és iparosok éltek, nekik ott megvolt a saját kocsmájuk. „A Strasshoz jártak a parasztok, de az elit, az értelmiség is ide járt. Ki hova járt, más nem mehetett be. Ha mégis, összesúgtak a háta mögött, és máris kinyílt a bicska. A Putz-kocsmába a bányászok jártak, de a Meixner-kocsma közös volt."

A földműveléssel és állatok tartásával foglalkozó parasztok sokkal gazdagabbak voltak, mint a bányászok. „Még hintója is volt némelyiknek. Hintóval ment a lakodalmas menet. Szentkeresztre, Péliföldre, a búcsúba is hintóval mentek. Gőgösek voltak, rátartiak." A bányászok sokszor mentek a parasztokhoz napszámba. „Mi is mentünk T-ékhez harmadost kapálni." Ha a bányászok szenet kaptak járandóságba a bányától, azt a parasztokkal fuvaroztatták haza. Az árát ledolgozták, lekapálták, mert készpénzzel fizetni nem tudtak. Előfordult, hogy a parasztok adtak a földjükből a bányászoknak használatra. A bérleti díjat is munkával egyenlítették ki. Parasztok, bányászok között rendszeresek voltak a csúfolódások. A bányászok kecskét tartottak, a parasztok csúfondárosan bányásztehénnek nevezték. Az öregek arra is emlékeznek, hogy a kocsmákban komolyabb összetűzésekre is sor került.

A parasztok a mai Petőfi Sándor utcán laktak, ez volt a Bauergasse, a leghosszabb utca Csolnokon. József-telepen vagy a Rákóczi-telepen csak bányászok laktak.

Elkülönült egymástól a falu és a bányászkolónia is. A kolónia eredetileg két részből állt; az Auguszta-telepet 1907–1912 között, a Reimann-telepet pedig 1922–1923 között építették fel. „A faluban azt mondták ezekről a házakról: die Kaserne. Kaszárnya. Ezek nyolc- meg négylakásos bérházak voltak, minden lakásban egy szoba, konyha, spájz. Komfort semmi. A lakásokhoz egy kis kert is tartozott. A telepen, a Gregácsban nem csak magyarok laktak. Svábok is mentek ki, mert ott olcsó volt a lakás. A telepi magyarok sváb lányokat vettek el, így is kerültek svábok a telepre, hiába, az összeházasodás a telepiek és a falubeliek között elkerülhetetlen volt, akárhogy tiltották is. A falubeli svábok le is nézték a telepi svábokat."

3.1.3. A mindennapok rutinja

Nemigen járt el a faluból senki. Hova és minek is mentek volna? Az utak járhatatlanul sárosak voltak, akinek mégis mennie kellett, az begyalogolt Dorogra a vasúthoz. Bánya 3 műszakban, munka a ház körül,

tavasztól őszig a szőlőben, napszám a parasztoknál, vasárnap kötelezően templom és kocsma. Fonó nem volt a faluban, nem volt mit fonni. A lányok, asszonyok tollfosztásra, kukoricafosztásra jöttek össze. Vasárnaponként egy-egy lányos háznál találkoztak az egy bandához tartozó fiatalok. De ott voltak a bálok, azokat mindenki nagyon szerette. A mindennapi élet rutinjai, a szokások erős kötelékkel kötötték össze az amúgy foglalkozás és lakhely szerint keresztbe-kasul szabdalt falut. „Az év azzal kezdődött, hogy a gyerekek elmentek a keresztszülőkhöz boldog új esztendőt kívánni. Emlékszem, mi még a hatvanas években is mentünk a keresztszüleinkhez. A keresztszülő-választás nálunk is öröklődött a családok között. Én a te gyerekednek, te az én gyerekemnek. A lányom a te lányodnak keresztelt és így tovább. A komaság nagyon erős köteléket jelentett, húsvétkor, karácsonykor mindig megajándékozták egymást és a gyerekeket. Hozták az ajándékot a kolpinglben és igyekezett mindenki túltenni a másikon. Többet kaptak a keresztgyerekek, mint a sajátok" – emlékezett vissza egy értelmiségi.

„Sokat dolgoztunk, de azért volt sok jó is az életünkben. Bálok, májusfaállítás. Hamvazó szerdáig minden héten volt valahol bál a faluban. Iparos bál, ilyen bál, olyan bál, mindenkinek a saját kocsmájában. Aztán húsvétkor locsolóbál. Május 16-án volt mindig a búcsú Nepomuki Szent János tiszteletére. Ez inkább családi ünnep volt. Úrnapon körmenetet tartottunk, öt sátrat állítottunk. A sátrat az otthonmaradt fiú kötelessége volt zöld levelekből felállítani. Minden ablak kidíszítve, gyertyák, az út felszórva virágszirmokkal. A menetet zenekar kísérte, Istenem, hol van ez már! Augusztus 20-a is vallási ünnep volt, úgy hívtuk: a Stefáni."

A falu társadalmi életében fontos szerepet játszottak az egyesületek. 1913-ban alakult meg Temetkezési, majd a Rózsafüzér Egyesület. Az asszimilálás egyik eszköze a kötelező leventeoktatást volt, amit Könözsi és Garamszegi tanítók hoztak létre 1926-ban az Auguszta-telepen. Itt a fiúkat magyarul tanították. Ennek tudható-e be, vagy másnak, de a csolnoki fiatalok inkább a magyar hadseregbe kívánkoztak, mint a németbe.

1927-ben jött létre az *Ungarndeutsches Volksbildungsverein* helyi szervezete, 1930-ban a polgári védelem, 1932-ben a bányászok Szent Imre Levente Egyesülete, majd 1939-ben az Önkéntes Tűzoltóság.[15]

Más német településekhez hasonlóan Csolnokon is a falubeliekkel kötendő házasságot preferálták, de a be- és kiházasodások azért előfordultak; Máriahalom, Tarján, Tokod, Dág, Leányvár, Perbál, Várpalota,

[15] Juhász 2004.

Acsa, Vörösvár, Bicske, Esztergom, Zsámbék, Sárisáp nevével találkozhatunk leggyakrabban az anyakönyvekben. A házasságkötési szokásokról ezt mesélte egy asszony: „Nálunk úgy volt, hogy a férjem eljött elkérni. A fiúnak egyedül kellett jönnie. Volt, ahol a szülők választottak, de mi már nem nagyon akartunk szót fogadni. A szülők azt nézték, hogy kinek mije volt, biztosítani akarták a gyerekük jövőjét. Paraszt a paraszthoz, föld a földhöz. Így volt. Ha megegyeztek, a szülők megbeszélték, hogy hogyan legyen az esküvő és a lakodalom, mert a lagzit akkoriban mindig háznál tartották." A lánykérésnek időben meg kellett történni, hogy a lakodalomig mindennel elkészüljenek. Szakácsnőket kellett fogadni, zenekart megrendelni. Háború előtt szóba sem jöhetett, hogy egy parasztlány például bányászfiúhoz menjen férjhez. Egy bányászcsaládból származó asszony mesélte: „Egy parasztfiú akart nekem udvarolni. Az anyja azt üzente nekem, hogy ha egy lange ackert örökölnék, akkor elvehetne a fia."

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a *Wehrmacht*ba és az SS-be is, de a bánya miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. „Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Németek voltunk, ennek ellenére mégis inkább a magyar hadseregbe mentünk volna. Én leginkább a Hunyadi-páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht-katona lenni!" Körülbelül 18-20 fő önként ment az SS-be. A *Volksbund*nak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de állítólag a parasztok között volt inkább népszerű. „Ezek beöltöztek SA-ruhába. Amikor a németek menekültek visszafelé, velük mentek."

A vizsgált időszakban Csolnokon nem találunk asszimilációs tendenciákat. A faluközösség minden belső ellentéte mellett kulturálisan zárt maradt. Mivel azonban multietnikus földrajzi térben helyezkedett el, valamint a bányában több különböző településről több különböző nemzetiségű munkás, férfi és nő egyaránt, dolgozott, mutatkoztak hasonlóságok környező szlovák és egy német faluközösség folklórjában.[16]

Az asszimilációt gyakorlatilag az is ellehetetlenítette, hogy hat elemin túl a gyerekeket nem taníttatták, mert szükség volt rájuk a gazdaságban, vagy apáikat követve a bányához mentek dolgozni. „Engem azért engedtek tanulni, mert mozgássérült voltam, nem tudták volna sehol hasznomat venni. Viszont így ülőmunkával meg tudtam keresni a kenyeremet." A névmagyarosítást nem a továbbtanulási vágy indukál-

[16] Tisovszky 1986.

ta, hanem egy még erősebb érzés, a munkalehetőség elvesztésétől való félelem. Azokkal a magyarokkal, akikkel a csolnoki svábok találkoztak, nem mutattak számukra olyan viselkedési és életmódmintákat, ami a hozzájuk való asszimilációra ösztönzött volna bárkit is. A nyelvi asszimilációról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A magyar nyelv kizárólag az elemiben használatos nyelv volt, amit sem odahaza, sem a faluban nem használtak. A hatvanas években az akkori idős emberek, ha beszélni beszéltek is magyarul, kiejtésük rossz volt, írni pedig nem tudtak. „Az apám mindig megkérdezte, hogy kell leírni a nevemet? Magyarosított neve volt, még kiejteni is alig tudta."

3.1.4. A háború előtt és után

1944 decemberére érkezett el a front Csolnokra. Három hónapig nem is mozdult innen. Hol a németek, hol az oroszok foglalták el a települést. A lakosság a pincékbe menekült, majd a bánya tárnái is megteltek. „A háború után maradt egy zsák egérszaros cukrunk és egy működésképtelen rádiónk. Egyéb semmi. Az egész faluban romok, pusztulás. Az oroszok mindent elvittek, ami mozdítható volt. Itt maradtunk állatok, vetőmag nélkül." „Csak az maradt meg, amit elástunk, de az kevés volt."

A kitelepítést 1945-ben Csolnokon is előkészítették, a németek összecsomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. 1946-ban bejelentették, nem lesz kitelepítés. Valakinek eszébe jutott, hogy ha ugyanis a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradtak volna. Csolnokra így mindössze 7 felvidéki családot telepítettek Szimőről.

„A háború előtt a parasztok csak a földjükkel voltak elfoglalva, de háború után a parasztgazdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. Rájuk fogták, hogy kulákok, elvették tőlük a vagyont, lovat, házat, bútort, kikergették őket a házukból, csak a ruháikat vihették. A többit odaadták a felvidékieknek. Meghúzták magukat a rokonoknál, dolgoztak tovább. Az ötvenes években lesöpörték a padlásokat. Mivel a sváb nem herdálja el, amije van, volt mit lesöpörni. Erre még keményebben léptek fel velünk szemben. Amikor jött a téesz, elvették még a maradt földet is. Inkább lementek a bányába, minthogy belépjenek a téeszbe. Nem mennek be, azt mondták, mert ne dirigáljon nekik senki. Szóval fogták a karbidlámpát, és elmentek bányásznak" – emlékszik vissza egy elsőgenerációs.

Azzal, hogy a parasztok megjelentek a bányában, megszűnt a két csoport közötti erős feszültség. „A mi családunk a háború előtt gazdag

volt, szóval elég gazdag ahhoz, hogy a szüleim ne akarjanak a férjemhez adni, aki bányalakatos volt, és csak kevéske földdel rendelkezett. De akkor már több ilyen eset is volt." Az összeházasodás a valamikori különböző megélhetési forrásokból élő svábok között egyre gyakoribbá vált, azonban az etnikai vegyes házasságok nagyobb számban csak a hetvenes években jelentek meg. A falu és a telep ellentéte azonban megmaradt.

Csolnokot nem érintette ugyan a kitelepítés, de „bűnös népségnek" tartották őket. Saját értelmisége a falunak ekkor sem volt. A falu új vezetősége, a „kommunisták" szintén kívülről érkeztek; már puszta jelenlétük fenyegetőleg hatott a helyi lakosságra. „1950-ben a népszámláláskor senki sem merte bevallani, hogy sváb, pedig mindenki az volt. Nem is tudtak magyarul, ki se tudták rendesen mondani, de olyan nyomás volt itt, hogy mindenki azt mondta: matyar vagyok."

3.1.5. A szocializmus idején

A háború után Csolnok új vezetőket kapott, köztük egyetlen csolnoki sem volt. Tanácselnök, végrehajtó bizottsági elnök, párttitkár, személyzeti csoportvezető érkezett Esztergomból, Dágról, Sárisápról. „A nők döntő többsége akkor még nem dolgozott. Se iskolájuk nem volt, se magyarul nem tudtak jól. Ha nő itt a faluban dolgozott, az biztos nem idevalósi volt. Az államosítás után lecserélték a bánya vezetését is."

„A párt meg a szakszervezet vezette a bányát, nem szakemberek. Később visszavették az elbocsátottak egy részét. A környék összes bányáját a Dorogi Szénbányák alatt egyesítették. Ehhez a szocialista nagyüzemhez tartozott Dorog, Csolnok, Tokod, Anna-völgy, Sárisáp. A bányászat további munkaerőt vonzott a környékre és a faluba. Fénykorában 14 ezer ember dolgozott a vállalatnál, de mondanom se kell, ebből a váján volt a legkevesebb."

A falu képe a hatvanas évek elején kezdett megváltozni. Az egyablakos házakból kétablakosak lettek, fürdőszobákat építettek, a gangot beüvegezték. Az átöltözési hullám Csolnokon 1963 tájékán indult meg, amikor a csolnoki asszonyok egyre többet mentek be Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A háború után született gyerekeket már nem is öltöztették viseletbe. „Költséges volt egy ilyen ruhatár. A lányok 12 évesen mindent megkaptak, miseruhát, házi ruhát, báli ruhát, külön böjti ruhát, kendőket, aztán azzal öregedtek meg. Derékban felhajtották, és szépen engedték le, ahogy nőtt. A háború után lassacskán szétbontottunk, átvarrtunk mindent. Nem is lehetett akkoriban blüsst

szerezni. Nem is volt már akkor senki, aki liszterszoknyát varrt volna, vagy monogramos hímzett köténytt csinált volna. Nem volt már idő sem ilyesmire. Télen-nyáron egyformán dolgozni jártunk. Meg aztán a herris kezelése könnyebb is volt. Nem szorította a szoknyakötő a gyomromat, és nem volt már nehéz az a sok szoknya." Négy-öt idős asszony azonban még hordja a népviseletet. Egyikük azt mesélte: „Én is átöltöztem. De nem tudtam megszokni. Így aztán visszaöltöztem, és ez így is maradt."

A bánya bezárására folyamatos elbocsátások után 1979-ben került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált. A használaton kívüli aknákat a vízbetörés veszélye miatt már a kezdetektől homokkal töltötték fel; ehhez 1934-ben külön homokvasút is épült, és ez nagyon megdrágította a kitermelést. A csolnokiak ma úgy emlékeznek a bányára, mint a falu megmentőjére.

„A szénbányászatnak köszönhetően a második világháború után Csolnokról nem telepítették ki a német lakosságot, így tudott a németség a mai napig is fennmaradni."

Sok embernek adott munkát a téesz és főleg a téesz melléküzemágai. Az Új élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központja nem Csolnokon, hanem Sárisápon volt, és jóval kevesebb csolnoki férfi volt téesztag, mint amennyi a bányánál dolgozott. A téesz-be az asszonyok vitték be a földet. A faluban a téesz egy galvanizáló üzemet működtetett, ahol ugyancsak elsősorban nők dolgoztak, továbbá a Mofémnek volt egy üzeme, amit a rendszerváltás után a falu önkormányzata vett meg.

A háború előtt Csolnokon a fiúk legfeljebb vájárnak és a bányával kapcsolatos iparokat tanultak. A lányok közül csak ketten tanultak tovább, a bíró lánya és egy mozgássérült. A parasztok egyáltalán nem taníttatták a gyerekeiket. A továbbtanulás a hetvenes években kezdett fellendülni. Ma viszont nincs olyan nyolc általánost végzett gyermek, aki ne menne középiskolába, és 60-70%-uk felsőoktatási intézményben tanul tovább. A legkedveltebb középiskola a pilisvörösvári kéttannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium, Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium, és kedvelt a csepeli kéttannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium is. Sokan tanulnak tovább Esztergom és Budapest egyéb középiskoláiban. A diplomások között az ELTE BTK német szaka mellett orvosi, műszaki és egyéb bölcsész diplomák egyaránt előfordulnak. A diplomások azonban nem tudnak elhelyezkedni Csolnokon, így ha a közeli településeken nem találnak munkát, kénytelenek messzebb vándorolni és lakóhelyet változtatni.

3.2. Véménd

3.2.1. Bizonytalan előtörténet

Véménd történelme a kolonializáció előtt meglehetősen bizonytalan. Kérdéses, hogy hol terült el, mi volt a neve, és honnan származnak német betelepülői. A különböző iratokban, határjárásokról szóló dokumentumokban, defterekben Émen, Emon, Emel, Émend, Éménd, Zemend nevű településekkel találkozhatunk, amelyek helyszíne bizonytalan. Hernai azt írja: „Émend eredeti helye éppúgy lehetett a Mühlgrundban, mint a katolikus temetőtől nyugatra. Egyelőre nem határozható meg pontosan."[17] Egy biztos, a török időkig csak magyarok lakták. Egyes források szerint a mohácsi csata előtt, majd a hódoltság idején szerbek telepedtek itt le. A török kiűzése után elnéptelenedett településre 1688-ban ismét szerbeket, ahogy itt mondják, rácokat telepítettek.[18]

A németek betelepedése körül azonban számos bizonytalansággal állunk szemben. Van olyan feltételezés, amely szerint az első németek 1722 és 1727 között jöttek Schleswig-Holsteinből, de rövidesen továbbköltözködtek.[19] 1739 és 1751 között a pécsváradi apátság[20] telepített ide németeket, de ezek a telepesek a környékbeli baranyai falvakból kerültek ki. 1748-ban 16 család érkezett Kakasdról és Belácról másodlagos migráció keretében.[21] A kakasdiak a Fulda melletti Rhön területéről származtak. Közülük 1752-ig, tehát 4 év alatt a fele továbbállt, kihasználva talán azt a lehetőséget, hogy újabb helyen újabb 3-4 évig adómentességet élvezhet.[22] 1752-ben 43 német család és 59 szerb ház volt Véménden. A betelepedést követően a két etnikai csoport területileg, nyelvileg és vallásilag is elkülönült. Németeknek, rácoknak saját templomuk, temetőjük és az együttélés kezdeteit leszámítva saját iskolájuk volt.

Az első német telepesek a templom körül telepedtek le, ami a mai temetőkápolna helyén állt. A második templomot 1796-ban szentelték fel, 1840-ben pedig bővítették. Az anyakönyveket 1789-ben kezdték

[17] Hernai (Hesz) Béla 1905-től tanított Véménden, 1925–1939 között iskolaigazgató volt. Több kötetnyi naplójának, feljegyzéseinek átiratát az Általános Iskolában őrzik.

[18] Bizonyítják ezt a szerb dűlőnevek is.

[19] Petri 1986.

[20] II. József szerzetesek híján az apátságot 1785-ben a pesti egyetemnek ajándékozta, amelyet Tanulmányi Alapnak vagy Vallásalapnak neveztek. Az apátsági telepítés földbirtokosi telepítési akciók sorába tartozott (Boros 2004).

[21] Petri szerint a kakasdiak már 1739 körül kezdtek beszivárogni.

[22] A kakasdi és beláci eredet mellett érvel Bajtai is (1999, 21).

vezetni, de ezek 1791-ben elégtek. Így nehéz a kezdetekről biztos képet kapni. Ma a véméndiek úgy tartják, és az itt beszélt nyelvjárás alapján feltételezhető, hogy őseik a Fuldai Apátság területéről származnak.

II. József idejében ismét volt egy szervezett telepítés. 1780 Württemberg környékéről érkeztek valóban sváb származású telepesek, akik a mai Fő utcán, akkor *Dájcsgasse*n déli irányban a keleti oldalon kaptak telkeket. Ezt a területet *Schwabenfeld*nek nevezték.

A pontos származási helyet dialektológiai kutatásokkal próbálják behatárolni. Ezek szerint a német telepesek a Rhön területéről, ezen belül is elsősorban Fulda környékéről és *Schwabenland*ból származnak. Véménd lakosai azonban nagy valószínűséggel másodlagos migráció keretében kerültek a településre.[23]

A telepesek megélhetését alapvetően a föld biztosította. Gabonát, répát, burgonyát, kukoricát termeltek, szőlőt műveltek, állatokat és szárnyasokat tartottak; gyakorlatilag önellátásra rendezkedtek be. A betelepedéskor a föld elosztása részben az érkezés sorrendjében, nem egyenlően történt. Ezért Véménden igen korán kialakult a gazdagabb egész telkesek és a szegényebb kisházasok rétege. 1782-ben 121 telkes jobbágy volt Véménden, ebből 28 családnak volt 32–48 holdja, 2 családnak 17–24 holdja és 91 családnak 9–18 holdja. Az egész telkes jobbágyok száma 80.[24] Bár az egésztelkesek csak relatíve voltak gazdagok – ugyanúgy dolgoztak földjeiken, mint szegényebb társaik –, de a birtokhelyzet szerinti társadalmi tagozódás a területi elhelyezkedésben is megmutatkozott. Az egyre módosabb német parasztok a Hegy utcából felköltöztek a főutcára, a *Deutschgasse*ra. A kisházasok itt maradtak, és elvegyültek a Hegy utcába költözött szerbekkel. A szerbek eredetileg a *Maria Berg*en és a *Mühlgraben*ban, a „malomárokban" laktak, de egy részük feltelepült a *Raizgasse*ra, míg svábok is laktak a *Graben*ban. Kisházasok laktak még a mai Arany János. Ady, Munkácsi és Rákóczi utcában. Ebben a gazdasági elkülönülés létrehozta helyzetben a szerbek megtanultak svábul, gyerekeik együtt játszottak és nőttek fel.[25] A kis-

[23] Boros 2004, 29.

[23] Az egésztelkes jobbágyoknak min. 22 hold szántója és 8 hold rétje, a telkeseknek 2–4 holdja volt réttel együtt. A 4 holdon aluliakat a zsellérek közé sorolták. Ezekről nincsenek feljegyzések (Boros 2004, 31).

[25] Az együttélés a szerbekkel nem volt mindig felhőtlen. Gyakran került sor összetűzésekre, lopásokra, verekedésekre, amit a feljegyzések szerint mindig a szerbek kezdeményeztek, illetve követtek el. Állítólag a szerbek többször gyújtottak fel német épületeket. Véménden 1777-től kezdve működött az önálló szerb plébánia és szerb iskola. A görög-keleti templom a Szerb utca végében 1844-ben épült, 1887-ben felújították. A két világháború között lerombolták, majd a háború után a szerb egyház eladta a téesznek. A szerb templomot a téesz magtárnak használta, majd lebontották, mert építőanyagára szükség volt a téesz magtárainak, illetve a tehénistálló felépítéséhez. 1918 decemberében a szerbek 45 emberrel megszállták Véméndet. A szerbek által húzott

házasok szaporodását, illetve a zsellérsorba süllyedést a németek öröklési rendszere is segítette.[26]

A község határa Bozsok irányában bővült, miután az ottani erdőket kivágták. Ezen a részen volt a háromszintes hombár. Itt lehetett a gabonát kicsépeltetni, ugyanakkor gyűjtő és begyűjtőhely is volt: a kincstár itt gyűjtötte össze a kenyérgabonát, és tartalékot képezett a rossz termésű évekre, egyúttal itt adták le a parasztok a tizedet és a kilencedet. Az 1870-es években elbontották, anyagából épült fel a közeli Trefortpusztán a magtár; ekkoriban azonban még erdő volt. Az épület úgy volt kialakítva, hogy tűz esetén a búzát leengedhették az épület alatti pinceüregbe, ahova kőlapokkal zárható lyukakon keresztül folyt le a búza. A hombárra a közelben lakó erdész felügyelt. Bizonyára a falut körülölelő erdőségek miatt az erdész fontos szerepet töltött be, mert már 1789-től vannak feljegyzések erdészekről. A régi iratok beszélnek egy *Reitsul*ról, vagyis lovardáról. Helyszíne bizonytalan, de egy 1873-ból származó térkép megjelöl egy helyet, amely a faluból kifelé kissé délnyugatra terül el; itt gyakorlatoztak az apró falvakba kihelyezett huszárok, ulánusok.[27]

---

határon keresztül állandó jelleggel folyt a csempészet, szerb csendőrséget hoztak létre. A szerb katonaságot az iskolában helyezték el. Rendszeresek voltak az erőszakoskodások. Hernai azt írja az emlékirataiban: „Terrorral kicsikartak mindent a lakosságtól, botütéseket is alkalmaztak. Időközben megtartott népszámlálás alkalmával a német anyanyelvű családokat, ha szerb hangzású nevük volt, nem németnek, hanem szerbnek mutatták ki, ha mindjárt egy szót sem tudott szerbül. Az iskolában szerb nyelv és történelem tanítása el lett rendelve, a magyar állam jelvényeit eltávolították, megsemmisítését elrendelték. Akik ezeket nem teljesítették, azokat testi fenyítéssel, letartóztatással kényszerítették. A község akkori szerb lelkésze jóindulatával többször közbenjárt a sérelmek orvoslásáért. Ezért a szerb plébánost Pájity Miklóst is letartóztatták, illetve naponkénti jelentkezéssel büntették. A 21-es év augusztus 19-ének éjjelén észrevétlenül, mellékutakon távoztak, de már előzetesen biztonságba helyezték azokat, akik a szerb uralom lelkes hívei voltak. Augusztus 20-a egyben községi ünnep is a nemzeti ünnep mellett." A faluból egy családot kivéve a szerbek visszaköltöztek Jugoszláviába. A szerb iskola 1929-ig működött. A németek „a Jugoszlávia részére optált és a községből eltávozott szerb lakásoktól 307 kataszteri hold földet, házat kb. 480 000 pengő értékben megvásároltak" – írja Hernai naplójában. Az 1936-ban felállított első világháborús hősi emlékművön a rossz viszony ellenére hét szerb név is szerepel. Az utolsó véméndi szerbet 1966-ban temették el.

[26] A törzsöröklési rendben csak az elsőszülött fiú örökölt, a többieket kifizették.

[27] Mivel Mária Terézia korában nem voltak laktanyák és a lovak takarmányozása szempontjából is sokkal előnyösebb volt, ha a huszárokat falvakban helyezték el, a katonaságot falvakban, gazdáknál szállásolták el. Így minden németek lakta faluba egy-egy szakasz ulánust helyeztek el. 20 ilyen ház volt Véménden, ahol általában két ló esett egy lovászra, vagyis a házigazdának két lovat és egy lovászt kellett eltartania. Ezeknél a háromablakos huszárházaknál mindig a harmadik ablak volt a lovász hálókamrája, tehát az első, hogy adott esetben könnyen riasztani lehessen. A házigazda kötelezte magát, hogy két lovat takarmányoz, és a lovászt élelmezi, miáltal vagyonmegváltási kedvezményben részesült.

3.2.2. Tradicionalitás – biztonság

A katolikus egyház összetartó ereje mellett a biztonságérzet kialakulásában nagy szerepet játszottak a mindennapok rutinjai, a szokások változatlansága, az ünnepek rendje.

Véménden sok más német faluhoz hasonlóan a katolikus egyház volt az egyetlen olyan intézmény, amely a közel 300 évvel ezelőtti betelepülés óta megtestesítette a stabilitást, állandónak bizonyult, valamint biztosította a szilárd normakereteket és a töretlen folytonosságot.[28] A közösségen belül a vallás az egyéni szükségletek kielégítésén túl a csoporton belüli egyensúly fenntartását is elősegítette. A templomi szertartások, a vallásgyakorlás kollektív módjai jelentették az egyik legfontosabb alkalmat ahhoz, hogy a közösség fennmaradjon és megerősödjön.

1788-ig Véménd Szebény egyházközségi filiáléja volt. 1789-ben kapott Véménd saját plébánost Marián Lénárd volt pálos rendi szerzetes személyében. Ettől kezdve a faluban a katolikus pap mindig meghatározó személyiség, szellemi vezető volt. 1791-ben egy tűzvészben, ami állítólag a szerbek bosszúja volt a németek létszámbeli fölénye miatt, a plébániával együtt leégett a fél falu; az anyakönyvek odavesztek. 1796-ban készült el az új templom, amit szeptember 29-én Szent Mihály arkangyal tiszteletére szenteltek fel. A temetőkápolnát Marián Lénárd emeltette a Fájdalmas Szűz, valamint Nepomuki Szent János tiszteletére.

Véménden mind a közigazgatásban, mind az egyházban a németek vitték a vezető szerepet. Az iskolában német anyanyelvű tanárok tanítottak. A papok, bírók, jegyzők a második világháborúig szinte kizárólag mind németek voltak, ha magyarosították is a nevüket. Ha került is a faluba magyar, megtanult németül, és beilleszkedett. Bár a szerbekkel időről időre konfliktusba keveredtek, létszámbeli fölényük meghatározta a falu német jellegét. Ez a fajta német közeg összeforrasztotta, egységgé kovácsolta a közösséget. Weber-Kellerman azt írja:

> „az is feladatuk volt [a betelepült németeknek], hogy ebben az új helyzetben a személyiségnek, a családnak és a szűkebb közösségnek szilárd tartást adjanak a változások közepette, s megőrizzék és ápolják a létnek szellemi és zenei területeit, melyeket örököltek és sajátjuk…" (1986, 119).

Hernai így ír a németekről: „Ezelőtt 25 évvel is ilyen szabású sötét ruhát viseltek. A nadrág a rendes polgári formájú nadrágtól azonban szabását illetőleg eltér. Alsó szára meglehetősen keskeny szabású, hasonló a csizmanadrághoz talpaló nélkül, jobb és bal oldalt kivágott slicc.

[27] Bindorffer 2001.

Ezen nadrághoz papucsot viselnek fehér gyapjúharisnyával, *pacsker*. A nők ruházata szintén sötét színű, bokájuknál felül érő szoknyával, sok alsószoknya. […] A németek igen konzervatívok, annyiban történt változás, hogy a férfiak közül egyik-másik polgári szabásúra csináltatja a nadrágját. A régi ruha értékesítésére nincs szükség, mert azt elviseli, a régi viseletet megbecsüli. A férfiak a 19. század végén kezdtek el hosszú szűk nadrágot és csizmát hordani, magyar mintára, de átvették a magyaroktól a bundát és a kabátot. Németek és magyarok egymásra hatása kölcsönös volt. A magyarok meg átvették a németektől többek között a zoknit, a nadrágtartót, a réklit, a lajbit, a nyakkendőt."

A konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német vagy már egyikük sem az, hogy a gyereknek legyen viselete. „Minden gyereknek van viselete, amiben táncol meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból" – mondta a falu egyik idős lakosa.

A stabilitás és az otthonosságérzés megteremtésében és megtartásában fontos szerepet játszottak a falu közösségi ünnepei. Ezek az ünnepek a második világháború előtt döntően a hitélethez kapcsolódtak. Minden hónapban voltak a falunak ún. fogadott ünnepei, amelyeket másutt nem tartottak.

Úrnapján „keresztjárást" tartottak,[29] Péter-Pál napja az iskolaév végét és az aratás kezdetét jelentette. Nagy ünnep volt Nagyboldogasszony napja, Mária mennybemenetele és az ún. *Weihbüschel*, vagy *Würzwisch* napja, amit Véménden *Wezpischl*ként ejtettek. Ekkor a lányok-asszonyok a mezőn virágokat s gyógynövényeket gyűjtöttek csokorba, amit a templomban a pap megáldott, és Mária ajándékaként őriztek otthon. Szeptember 8-án papjuk vezetésével Máriagyüdre vagy Máriakéméndre zarándokoltak, október 20-án ünnepelték Szent Vendel napját. Mindenszentek napján volt vége a munkának, vette kezdetét a tél, majd a készülődés a disznóvágásra, a Katalin-bálra és a svábok legnagyobb ünnepére, a karácsonyra.

3.2.3. Mérsékelt modernizálódás

Ez az állandóság, a mindennapi rutinok változatlansága azonban nem jelentette, hogy a faluban megállt volna minden fejlődés. A változások azonban csak a tárgyi kultúra terén következtek be; a viselkedés-

[29] A 19. század végétől kezdve állítottak a faluban és a falu határában hálaadó és áldozati kereszteket. Jelenleg kilenc keresztet tartanak számon. Vö. Bajtai 1999, 45.

minták rendszerének átalakulására csak a második világháború után került sor.

Az építkezések anyaga kezdetben vert fal, vályog, illetve fa volt. A telkek alakja hosszú csík, valószínűleg azért, mert a telkeket hosszában megfelezték. Tetőfedésre zsúpot használtak, csak a templomot fedte zsindely. Az építkezések második szakaszában kb. 1800 és 1918 között az iparosok háromszobás házat építtettek maguknak présházzal, nyári konyhával. A parasztok sokkal inkább a gazdasági épületekre koncentráltak, mint a lakóházra, mivel idejük nagy részét itt töltötték el. A cseréptetős házak 1882-ben jelentek meg. A vasút elindulásával vált lehetővé, hogy a véméndiek más építő- és tetőfedőanyagokat is beszerezhessenek.[30] Az építkezések harmadik szakaszában, az első világháború után a gazdasági fellendülés hatására a nagycsaládos életvitelhez igazodó, oszlopos, homlokzatukon gazdagon díszített ún. sváb hosszúházakat a polgári jellegű „kereszt"-házak váltották fel.[31]

A falut Palotabozsok felől lehetett elérni. A *Dájcsgasse* véget ért a templomnál, illetve a plébánia feletti Schwing háznál. A Feked felé vezető út mentén nem voltak házak. A Feked felé vezető utat (ma Zrínyi utca) a 20. század elején kezdték kiépíteni, ezért 1906-ban áthelyezték a Szentháromság-szobrot a templom elé. Véménd első postahivatala 1890-ben létesült. Később a 30-as években a bajai villanykirendeltség irodája, egyúttal a kirendeltség vezetőjének a lakása lett. A gyógyszertárat 1896-ban alapították. Az első gyógyszertár a pálmai iskolaigazgató háza volt. Néhány házzal odébb 1908-ban létesült a *Hautzinger* patika. Postai képeslapokon lehet látni a régi főteret: a tejcsarnok előtt állt a Szentháromság-szobor, a Fő utca sarkán pedig Mittag Nándor vegyeskereskedése. A mai orvosi rendelő helyén, a templom másik oldalán terült el a *Putzetuorje*,[32] ahol az első épület az 1926-ban 120 000 pengőért felépített körorvosi lakás és orvosi rendelő volt. A valamikori csendőrlaktanya, a szocializmus időszakában a téesz-iroda, 1927-ben készült el. A szegényebbek a vasút mentén, a mai József Attila utcában kezdtek építkezni.

A falu déli végén állt a hombár, a begyűjtőhely, de 1870-ben lebontották; anyagából épültek a Trefort-pusztai magtárak Palotabozsok és Véménd között. Postát 1890-ben kapott a község. 1893 márciusától tartottak vásárokat Véménden. A *Marktplatz* mellett működött a cédulaház, a vágóhíd, az *ötvájú*, nem messze innen állt a szeszfőzde, és a téglagyár. A 19. század végén hét vízimalom őrölte a gabonát egészen a

[30] Emmert 1997, 49.
[31] A „kereszt"-házak hosszabbik fele az utcára nézett.
[32] A *Putzetourjé*n 1885-ben már állt a kereszt.

Mittag Nándor által építtetett gőzmalom 1911-es megjelenéséig. 1909-ben kezdték építeni a Pécs–Bátaszék közötti vasútvonalat, amely sok véméndinek és környékbelinek adott munkát. A vasút 1911-ben nyílt meg, amelyhez Véménd anyagilag ugyancsak hozzájárult. Az 1921-ben már működő Fleischer-féle tejüzem még a szocializmus időszakában is működött.[33] A faluban volt három húsbolt, zsidók által fenntartott három vegyes-, illetve élelmiszer-kereskedés (pl. Klein Illés, Weisz Áron, Spitzer Béla). Kereskedéseket a németek is fenntartottak, például Milter János, Blázsek István, Falk György, Gungl József egyben kocsmáros, Berger Gyula, Bergeritzig Józsefné. Véménden három kocsma volt: Trábert József, Gungl József és a Schmidt János-féle „Vendéglő a szegény emberhez" nevű kocsma. Emellett a svábok megtermelték a maguk borát; a falu határában présházakat építettek.

Véménden a kezdetektől fogva volt háziipar és kisipar, melynek egy része a mezőgazdaság kiszolgálásának szolgálatában állt; a faluban mindig dolgozott zsákot készítő takács, kovács, kőműves, asztalos, ács, bognár, kötélgyártó, bádogos, téglavető, cserepes, kádár, borbély, kékfestő, molnár, szabó, szűcs, szitás, műköves, kalapos, cipész, órás, mézeskalácsos, gyertyaöntő, pék, műszerész. 1930-ban 58 iparost írtak össze.

Nagyipar nem volt, de a falu határában működött egy kőbánya, és volt egy téglagyár is. Véménd tradicionálisan híres volt a környéken a malmairól. Már II. József idejében három malma volt. 1828-ban azonban már hét működő malmot jegyeztek fel. A falu északkeleti végén húzódó árkot ezért a mai napig *Mühlgrabé*nak nevezik.[34] A vízimalmok 1911 után, amikor Mittág Nándor megnyitotta gőzmalmát, tönkrementek.

A villanyt 1928-ban vezették be a faluba. Bozsok felől az utat a község jelentős anyagi hozzájárulásával 1933-ban kezdték kövesíteni; a kövezés 1936-ra érte el a falu központját, majd elkészült a község vásárteréhez vezető országút is. Mivel az 1906-ban felállított Szentháromság-szobor akadályozta az út építését, 1932-ben felvitték a templom elé. Az útépítés 84 ezer pengőbe került; ebből a község 28 500 pengő fizetett.

[33] A rendszerváltás után több tulajdonosa volt, de a szarvasmarhatartás megszűnésével a tejbeszállítás megszűnt, és a sajtüzem sohasem talált magára. Véglegesen 2004-ben zárták be.

[34] A Ments-malomból a vizet facsatornán keresztül vezették át a völgy túlsó oldalán levő malomárokba a Gregorics-, Jäckl-, Staubachs-, Hengel-, a Braun- és Kessler-malmokhoz. Mivel a víz ereje kevés volt, ezek a malmok csak egykövesek voltak (Emmert 1997, 61).

3.2.4. Paraszti polgárosodás

Mint a fenti beruházásokból, a falu anyagi hozzájárulásaiból is látható, a századforduló után gazdasági stabilitás és viszonylagos jólét jellemezte a falut. Ha anyagi tekintetben nem is voltak kiugróan nagy eltérések a falu lakói között, Véménden is elkülönültek egymástól a gazdag parasztok a szegény zsellérektől. A falu társadalmi tagozódása a területi elkülönülésben a módos parasztok és az iparosok között is érzékelhető volt. A módos parasztok, akik a visszaemlékezések szerint a lakosság 20%-át tették ki, a főutcán laktak, a fekedi út, a *Strossz gasszé* pedig az iparosok utcája volt, de laktak iparosok a Szerb utcában is. Voltak két lábon állók is, vagyis olyan gazdák, akik a földművelés mellett ipart is űztek. „A Tízes Herbert is, aki igen gazdag volt, a 60 holdja mellett kőműves is volt." Nagybirtokos a faluban nem volt. Nemzetiségi tagozódás szerint a két világháború között volt magyar méhésze, erdésze, jegyzője is a falunak, és a sajtüzem vezetője, az állatorvos, valamint a csendőrlaktanya lakói is magyar nemzetiségűek voltak, de az iparosok között is akadt magyar. A falu értelmisége, az orvos, a pap, a bíró, a patikus, a postamester, a bank vezetője, a tanítók azonban svábok voltak, ha nem is származtak valamennyien Véméndről.

A két világháború között Véménden is megjelentek a parasztpolgárosodás jelei. Elősegítette ezt a folyamatot, hogy a vasút hatására a falu hermetikus elzártsága megszűnt, azonban Véménd belső fejlődésében is kereshetjük a csírákat. Elsősorban az oktatásra kell itt gondolnunk, amelynek következtében Véménden nem volt soha analfabéta.

A községnek 1754 óta van folyamatosan működő iskolája, ami az államosítás időszakáig a katolikus egyház fennhatósága alá tartozott. „Az 1754-es Esztergomból végzett vizita szerint Knöll Lőrinc végzi a tanítást, munkakörében alkalmasnak mutatkozik, a rácoktól is kap fizetést, mivel a jegyzői teendőket is ellátja. A gyerekek tanításáért kap 7 krajcárt fejenként" – írja Hernai. Boros szerint 1787-ben építettek új iskolát, ami leégett. 1826-ban egy egytantermes tanári lakással ellátott iskola épült a helyére. A 1927-ben adták át az új hattantermes iskolát két tanítói lakással. Az alagsorban kultúrtermet alakítottak ki,[35] ahol színi előadásokat és az ünnepségeket tartották.

Az első világháborúig az oktatási nyelv a német volt. A két világháború között magyarul és németül is folyt az oktatás. 1941-ben három ta-

[35] Az iskola építésével a falu jelentős adósságot vállalt. Az iskolaszék tagjai vagyonukat terhelő váltókat írtak alá. A 120 ezer pengős költségből 53 ezer pengő volt az adósság, amit csak az 1945-ös rohamos pénzromlás idején tudtak csak véglegesen kifizetni.

gozat alakult: a németre 195, a magyar–németre 50, a magyarra 15 tanuló járt. Az iskola színvonalára jellemző, hogy nem egy véméndi fiú tanult tovább polgáriban, gimnáziumban. Véméndről négy fiúból lett tanító. A tanítók felkeresték a tehetséges gyermekek szüleit, hogy rábeszéljék őket a gyerekek taníttatására.

1926-ban Bozsokon már működött egy fényképész, aki a vándorfényképészek mellett gyakran átment Véméndre. A faluban élénk kulturális élet folyt. Működött a *Leseverein*, a falu együtt énekelt a Dalárdában *(Gesangverein)*, amit Jahn Jakab tanító hozott létre 1925-ben. Később egy vegyes kórus is alakult 65 fős tagsággal, amely hamarosan 85 főre bővült, és 1934-ben, valamint 1935-ben első díjat nyert Harkányban a kórustalálkozón. Rendszeresen adtak elő színdarabokat a kultúrházban, működtek a *Spinnstube*k, a zenekarok, a templomi kórus, a leventecsapat és a KALOT, a „kaszinóban" kuglizni lehetett. A farsang idején 3 napig tartott a bál, de rendeztek bálokat húsvétkor, pünkösdkor, november 11-én a *Fresskirmes* napján és Katalin-napkor. A falunak mindig megvoltak a maga zenészei, még ma is emlékeznek például a híres Weigert-féle fúvószenekarra. A pünkösdi lovaglást a következő évben bevonuló regruták tiszteletére tartották. A lakodalmak ugyancsak táncos események voltak. Fontos ünnepi eseménynek számítottak a már említett katolikus egyházi ünnepek. 1929-ben megalakult a férfiak, majd a nők Mária-kongregációja.

Véménden a harmincas években Csolnokhoz képest komoly értelmiségi réteget találhatunk. Ehhez a rendszeres társasági életet élő, „kaszinóba tömörülő" réteghez tartozott többek között a község római katolikus plébánosa, Scharfenberger János esperes, Radics Teofál szerzetes pap, a görögkeleti lelkész, Benkő Albert községi jegyző, Szabó Béla segédjegyző, Bisoff István községi írnok, Martos (Milter) János körorvos, Hautzinger József gyógyszerész, dr. Aisenpress Ágoston nyugdíjas orvos, az öt tanerős római katolikus iskola igazgatója Hernai (Hesz) Béla és a tanítók: Torday (Trábert) Márton, Monoszlai (Müller) Endre, Monoszlainé Wágner Magdolna, Jahn Jakab, a Dalárda alapítója és vezetője,[36] a nyugdíjas kántortanító Beck Károly, Herbert József postamester, dr. (Merényi) Müller István, dr. Kelen Endre állatorvosok, továbbá az állomásfőnök, tisztek, tiszthelyettesek és ezek családtagjai.

[36] Jahn Jakab tanító egyben kántor is volt. 1925-ben alapította meg a Dalárdát, amelynek közel 100 férfi és női énekese volt. Emellett színdarabokat rendezett, vezette a Szívgárdát, a KALOT-ot és az Olvasókört. 1941-ben Újvidékre helyeztette át magát, miután feljelentették, hogy a Volksbund ellen agitál.

3.2.5. Háborúk, „bundusok", kitelepítés

Az első világháborúnak Véméndről 105 hősi halottja volt. Sokan kitüntetésben részesültek, vitézi rangot kaptak, vitéz Havasi János, Harsányi János, Ligeti János, Tordai János, Vilmos János. A vitézi kitüntetés egyértelműen vonta maga után a névmagyarosítást.

A Volksbund 1940-ben alakult meg Véménden. Feloszlatták a Katolikus Olvasókört, helyisége a Volksbund ifjúsági helyisége lett, ahol minden este *Heim-Abend*et tartottak. Az 1941-es népszámlálás döntő fordulatot hozott a véméndiek életében. A Volksbund amellett agitált, hogy minden rovatba németet írjanak, Jahn Jakab pedig a magyar nemzetiség és német anyanyelv mellett érvelt. A két táborra szakadt lakosság közül német érzelműnek vallotta magát 75%, magyarnak 25%. A „papírmagyarokat" kirekesztették a németségből. Dr. Milter János befogadta a magyar érzelműeket az Urak Kaszinójába, ahol a tagság száma meghaladta a száz főt.[37] Volt azonban más vélemény is: „Az az igazság, hogy a *Volksbund* összetartotta a svábságot. Magyar kormány nagy német befolyást engedett, és a svábok itták meg a levit."

1944 augusztusában 300 férfit vittek el német katonának. November elején 15 volksbundista család elhagyta a falut. A hónap végén bevonultak az oroszok. A csendőrlaktanyából fegyverekkel együtt elvitték a csendőröket is. Decemberben be kellett szolgáltatni az összes rádiókészüléket. 1944. december 8-án az első szentmisén az esperes úr kihirdette, hogy ezentúl a katonai parancsnokság elrendelte, hogy az istentiszteleteket csak magyarul lehet megtartani.

Decemberben már elkezdték összeírni a németeket, azokat is, akik az 1941-es népszámlálásnál magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezek száma 640 körül volt. A hónap végén 360 embert, nőket, férfiakat vittek el „malenkij robotra". Az *Új Dunántúl* című napilap december 31-ei számában kihirdették, hogy kit soroltak a német kisebbséghez, és kit fogadtak el magyarnak. Ezek szerint német az, aki a *Bund* tagja volt, német nemzetiségű, aki a magatartásával németséghez való tartozását kifejezésre juttatta. Az internálástól való félelmükben a németek egy része más községben, vidéken rokonoknál bujkált, mások névmagyarosítási kérelmet adtak be.[38]

[37] Bajtai 1999, 49.

[38] Véménden a névmagyarosításra már korábban is sor került; legtöbbször a hazafiúi hűség, a tanítói pálya és egyéb állami alkalmazások, valamint ténylegesen a kitelepítés elkerülése miatt került sor. Például Schwing: Szigeti; Kerner: Keresztes; Mandl: Mandulás, Magyari; Trábert: Tordai; Hauer: Havasi; Rückert: Reményi; Mittag: Martos; Milter: Martos; Müller: Monoszlai; Gungl: Gáti; Wágner: Váradi.

1945 májusában megérkeztek a Hadikfalváról származó bukovinai székelyek, összesen 68 család, akiket a Volksbund tagjainak házaiba telepítettek be. A németek nem fogadták szívesen őket, nem engedték be őket a lakásokba, csak a fészerben helyezkedhettek el. Erre a háztulajdonosokat arra kényszerítették, hogy írásban ismerjék el a székelyeket a ház és a vagyon tulajdonosának. Az együttélés azonban igen keserves volt. A bundusok közül azokat, akikre a székely telepesek panaszkodtak, elvitték Pécsre az internálótáborba. Végül a németeknek ki kellett költözniük a házaikból. A kiköltöztetés 1945 őszén kezdődött meg. „Minden kitelepítendőt helyben kisebb lakásban akarnak elhelyezni. Ennek megállapítására helybeliekből (Keresztes József, Schmidt Menyhért, Jékl Mihály, Szélig Ferenc, Hoff József, Treszner, Gregorics György, Tordai Márton igazgató-tanító, Farkas József, Till János) és más hivatalos tényezőkből álló bizottságot hoztak létre, hogy írja össze a Volksbund-tagokat, és állapítsa meg, ki hová kerülhet" – írja Hernai. Azoknak is el kellett hagyni a házukat, akik magyarnak vallották magukat. „A falu 70 százaléka volt a Bundban. De a háború után nem tettek kivételt, mindenkit üldöztek. Azokat is, akik önként, azokat is, akik kényszerből mentek az SS-be vagy a Wehrmachtba" – emlékezett vissza egy érintett.

A kitelepítés már 1946 elején szóbeszéd tárgya volt a faluban. Mivel a Volksbund-tagok egy része vagy már korábban távozott Németországba, vagy elfogták őket, most a német anyanyelvűeket emlegették, akik között voltak olyanok is, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezért a magyar nemzetiségű személyekről jegyzőkönyvet kellett felvenni, és kérvényt kellett írni, hogy mentesítsék őket a kitelepítés alól.

1947 áprilisában 45 felvidéki magyar család érkezett a Csallóköz és a Garam völgye számos településéről. A felvidékiek kétharmada katolikus volt, egyharmaduk református. „Teherkocsiszámra hordják holmijukat. Nincsenek megelégedve a lakással, mert azok kicsinyek." A felvidékiek tanultabbak és gazdagabbak voltak a véméndi átlagnál.[39] Májusban megkezdődött magyar nemzetiségű németek kilakoltatása is, hogy a felvidékieket elhelyezhessék. „A magyar nemzetiségűeken nem lehet segíteni, a felvidéki magyarság számára helyet kell szorítani. Azt mondják, ha a németeket nem tennék ki, úgy a színmagyarságot kellene kitenni. A németséget megbízhatatlannak tartják. Ha bármi kitörne, és változás állna be, a németség megint a németekkel tartana. Fő cél, hogy a jómódúakat mozdítsák ki a helyükről, és oda tegyék a módosabb felvidékieket. […] Határozatba ment, hogy holnapra meg-

[39] Csehszlovákiában már jóval korábban bevezették a 8 osztályos oktatást.

hívjuk a volt tulajdonosokat. Nekik meg kell mutatni az új gazdáknak földjeiket. Ha nem jönnének el, úgy karhatalmat vesznek igénybe" – írja Hernai. – „Az elkobzott állatállomány szétosztásakor elsősorban a felvidékiek részesültek, köztük akiknek nem volt elegendő jószágúk. Kevesen kaptak, mert hiszen mindegyiknek túlméretezett jószágállománya volt." De igényeltek házat, állatot a Véméndre beáramló magyarok is. „A kommunista társaság tagjainak nagy része ott lebzsel az UFOSZ környékén, hogy mit lehetne még igényelni. Arcátlanul igényelnek mindenfélét." […] „1947-ben 123 házban lakott székely család, 6 házban isaszegi család, 14 házban Pécs környékről beköltöző család, 4 házban bácskaiak, 42 házban felvidékiek, 31 házban más megyéből való betelepültek, tehát az összesen 220 házban laktak idegenek."

Az 1947-es választások névjegyzéke szerint 778 német anyanyelvűt fosztottak meg szavazati jogától. A németek kitelepítésére 1947. szeptember 7-én került sor. A véméndieket a szovjet megszállási zónába szállították. „A kommunisták igen tevékenyen részt vettek a kitelepítésnél. […] Mindenkinek a poggyászát átvizsgálták, csak 20 kg lisztet engedtek elvinni, és személyenként 10 Ft-ot. Ha ennél több pénz volt, úgy azt elvették. Így Mandulásné nagyapjától elvettek 5000 Ft-ot" – írja Hernai. A körülbelül 1400 véméndi kitelepített között 29 magát magyar nemzetiségűnek valló családot vittek el. „Itt sem volt kivétel, válogatás nélkül vittek mindenkit. Pedig mi a magyar kormánynak hű emberei voltunk. Haza is szöktünk. Majdnem mindenki visszaszökött. De mire megjöttünk a legnagyobb kínok árán, már nem volt semmink" – emlékezett vissza a negyvenes évek végére egy véméndi ember. Arra a kérdésre, hogy miért szöktek vissza, egyértelmű volt a válasz: „Mert csak itt lehet meghalni."

3.2.6. A szocializmus időszaka

1947-ben a bukovinai székelyek vezetője, Csoboth Gáspár lett a falu vezetője. A háborút követően a németek és a székelyek közötti konfliktusok halálesetet is okozó verekedésekben törtek ki, és ezekben a konfliktusokban mindig a székelyeknek volt igazuk.

1948-ban egyértelműen megváltozott a világ. A katolikus iskolát államosították. „A tanítóknak a kommunista szervezetbe kell belépni, a párttal jóban lenni. Ez a fő, a tanítási eredmény ezen át lesz elbírálva" – panaszkodik Hernai. A véméndi értelmiségi réteg azonban 1949-ben még a szokásos társasági életet élte, de a tradicionális civil és katolikus ünnepek mellé lassan felsorakoztak az új rendszer ünnepei és ünnep-

lési szokásai is. A két szokásrend sokáig keveredett, egymás mellett létezett. „Május 1. vasárnap. Kora reggel 5 órakor a kocsira felültetett muzsikusok, Weigert János, Brambauer Gáspár, Poller György, a Spitzel József által hajtott kocsin bejárták a falut muzsikával. A ½10 órai istentisztelet után a templomtéren két vidéki szónok, egy kommunista és parasztpárti beszédet tartottak. Eközben a párttagok sok zászlóval felvonultak, és a Gungl-féle kocsmánál 1 órát álltak. A kommunista szónok szidta az urakat, a parasztpárti szidta a hercegprímást. […] Délután sportünnepség volt futballpályán." Ezentúl nem múlt el ünnep labdarúgó-mérkőzés nélkül, lett légyen az szüreti bál, március 15. vagy május 1.

1949-ben alakul meg az első téesz *Vörös Csepel* néven. Tagjai az új betelepülők. Azonban a németeknek is be kell lépniük. *Boldog jövő* és *Keleti fény* névvel hozzák létre saját téeszeiket. A három téesz *Új alkotmány* néven egyesül. 1963-ban új téesz alakul *Új tavasz* névvel. A falu döntő többsége – kb. 800 fő – a téeszben és a téesz melléküzemágaiban dolgozik, emellett háztájija is van. Körülbelül 200 főt az ipar foglalkoztat. Működik a sajtüzem, a faluban 11 üzlet van. Egyre többen mennek középiskolába és egyetemre. 1969-ben már 45 érettségizett és 21 diplomás lakosa van Véméndnek.

Az 1960-as években romákat telepítenek a faluba, és ezzel megjelenik a faluban az analfabetizmus. Olyan nagy a cigány gyerekek elmaradása, hogy a 22 gyermek számára 1961-ben külön iskolát hoznak létre.

A továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta. „A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A téesz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is."

A véméndi gyerekek Mohácson és Pécsett tanultak tovább. A kedvelt felsőoktatási intézmények közé tartozott a bajai és a pécsi Jannus Pannonius Tudományegyetem német nemzetiségi szaka. A falu értelmiségi felvevő kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az. A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása.

A megmaradt parasztok a második világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. A háború utáni átalakulás éveire így emlékezett vissza egyik első generációs interjúalanyom: „Sokan lettek a fiúk közül bőrösök. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A taníttatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszesítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családos elvándorlás is.

Mentek a munkahely után. Helyettük jöttek a magyarok traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a téeszelnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is téesz-elnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. Ő lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé."

A kulturális élet színtere a 180 főt befogadó kultúrház volt. Az énekkar a háború után is tovább működött, 1952-ben Pillenger Adalbert szervezte újjá. A vegyes kórus a templomi kórus feladatát is ellátta. Hamarosan Mandulás (Mandl) János vette át a kórus vezetését. Utánpótlás híján a kórus egyre kevesebbet lépett fel, egyre inkább veszített jelentőségéből. 1985-ben a Falk házaspár kezdeményezésére a kórus újjászerveződött; kísérőjük Wildanger József volt. Az országos hírű kórus vezetője jelenleg Emmert József. 1989-ben jött létre a *Véméndi Quartett*. A nyugdíjasoknak saját kórusuk van. Ezenkívül a templomi kórust haláláig Zimmer József irányította Gász Erzsébettel együtt.

A fúvós zenének nagy hagyománya van Véménden. A faluban mindig voltak zenészek, zenekarok, amelyek a *spinnstube*ban, lakodalmakon és a bálokban játszottak. A jelenlegi Véméndi Fúvószenekart 1982-ben szervezte meg Gász Mihály. Húszéves tevékenység után Hahn János vette át a zenekar irányítását.

Az első néptánccsoport a hatvanas években jött létre, később külön felnőtt és külön gyermekcsoport alakult.

3.3. Közös és eltérő pontok a történelemben

A két település történeti fejlődésében számos közös és eltérő momentum található. A betelepülő németek eredete mind a két falu esetében bizonytalan. Az azonban tény, hogy Magyarországon kovácsolódtak faluközösséggé, és itt alakult ki beszélt dialektusuk is. Földművesként érkeztek, de Csolnok munkaerő-szerkezetében a bánya jelentős változásokat hozott. Véménd földművelésből, Csolnok többségében elsősorban a bányászatból és kiegészítő tevékenységként a földből is élt. Véménden is volt azonban két lábon állás, de jóval kisebb mértékben. A társadalmi tagozódás a vagyon, Csolnokon a megélhetés forrása szerint (fölműves – bányász – iparos) ment végbe, ami azonban egyúttal vagyoni különbségeket is jelentett. Szegények és gazdagok mindkét

helyen területileg elkülönültek egymástól, jellemzően a gazdag parasztok tartottak össze leginkább, és laktak a *Dájcse gasszén*.

A birtoknagyságot tekintve mind a két településen körülbelül a 30 hold felettiek számítottak gazdagnak. Csolnokon 45 gazdának volt 3035 holdja, ami „felmehetett akár még ötvenre is". Véménden 28 családnak volt 32–48 holdja. A középparaszti rétegnek Csolnokon 15–25 holdja volt, míg ez a réteg Véménden nagyon szűk. A kisparasztoknak Csolnokon maximum 12 holdja lehetett, de „két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni." Véménden viszont a 9–18 holdasok rétege volt nagyobb, mintegy 91 család tartozott ide.

Csolnokon nem volt törzsöröklési rend, a földet felszabdalták, de a bánya megélhetést nyújtott a kisparcellásoknak, míg Véménden ilyen lehetőség nem volt; a törzsöröklés miatt elszegényedett fiúk vagy elvándoroltak, vagy zsellérsorba süllyedtek.

Ennek ellenére a két világháború között Véménd gazdagabb volt, mint Csolnok. Ez a föld kiváló minőségének és az így elérhető magasabb termésátlagoknak volt köszönhető. Bár Véménd a periférián feküdt, mind közműfejlesztésekben, mint kulturálisan előbbre járt, és viszonylag széles értelmiségi rétege alakult ki, míg ez a centrumhoz közelebb eső Csolnokról nem mondható el. Véménd lakossága a vasútnak köszönhetően mozgékonyabb volt, vásárai miatt lényegében találkozóhellyé, afféle központtá vált. Bár Csolnok közelebb feküdt a centrumhoz, közlekedési nehézségei, valamint a helybéli munkahely miatt egy jóval zártabb település képét mutatta.

Mindkét falu lakosságának kb. 70-75%-a Volksbund-tag volt. A Volksbund itt is, ott is megosztotta a lakosságot, de Csolnokon a Volksbund-tagok és a nem tagok között minden bizonnyal az internálások, a malenkij robot és a kitelepítés elmaradása miatt nem került sor olyan éles elkülönülésre és konfliktusokra, mint Véménden. Bár kitelepítés nem volt, néhány családot kiköltöztettek házaikból, mert hét felvidéki család Csolnokra is érkezett, akik közül a legtöbbje egy idő után elhagyta a falut.

Ami a két településen élők identitásstruktúráját illeti, abban a világháború végéig egyértelműen a sváb etnikai identitás dominált.[40] Kö-

[40] A 18. században Magyarországra érkezett németeket a magyarok kollektíve svábok nevezték el, annak ellenére, hogy frankok, bajorok, hesseniek, pfalziak, elzásziak is voltak közöttük; az eredeti svábok aránya a magyarországi német népcsoporton belül kb. 2%. Ez a névhasználat, amely tartalmában korábban megegyezett a paraszt fogalmával, a svábokat a magyaroktól, és a németországi németektől és a magyarországi német polgárságtól egyaránt elkülönítette. A hivatalos magyar szóhasználatban magyarországi németeknek nevezik az összes, kulturálisan és nyelvileg heterogén sváb

szönhető volt ez annak, hogy mind Véménd, mind Csolnok lakossága immobil, zárt közösséget képezett, és annak, hogy a szomszédos településeken is többségében svábok éltek. Megerősítette ezt az identitást a Volksbund-korszak. A magyar nemzeti identitás a csolnoki parasztok között nem volt jelen. A bányászok között akadtak magyar érzelműek, de tömegesen nem volt kimutatható kötődés a magyarsághoz. Ezt a kötelező névmagyarosítás sem segítette elő, sőt közeledés helyett inkább távolodást eredményezett.

Véménden a falu értelmiségének egy része magyarosította a nevét, és ténylegesen magyar érzelmű volt. A *Hűség a hazáért* mozgalomban mindazok részt vettek, akik ellenezték a Volksbund térhódítását; ez kb. a falu 25%-át jelentette. Szóbeli közlések szerint Véménd volt az a német falu, ahova a kitelepítés után a legtöbben szöktek vissza.

Komoly etnikai konfliktusok Csolnokon nem alakultak ki. „A felszínen nem voltunk oda egymásért, de ott lenn a mélyben nem volt sváb vagy tót, vagy magyar, ott mindenki bányász volt. Ott nem volt különbség" – mondta egy idős bányász. Véménden etnikai konfliktusok a szerbekkel alakultak ki, ami a szerb megszállással csak fokozódott.

A szocializmus korszakában nem mutathatók ki jellegzetes különbségek a két település között. Csolnok és Véménd parasztsága téesztag lett. A téesz által a csolnokiak nem kötődtek a településhez, mivel több községet vontak össze egy termelőszövetkezetbe. A fő megélhetési forma továbbra is a bányászat maradt. Véménden a legtöbb munkaerőt a helyi téesz foglalkoztatta; szerepe nagyobb volt Véménd életében, mint Csolnokon. A hatvanas években mind a két településen elkezdődött a falu modernizációja, a házak átépítése, bővítése és komfortosítása. A hetvenes évek idejére tehető a továbbtanulási *boom* megjelenése, majd mintegy következményként, a nyolcvanas, kilencvenes években a fiatalok elvándorlása.

Mind a két településen élénk nemzetiségi kulturális élet folyt, tánckarok, énekkarok és zenekarok éltették a sváb népi kultúrát. Ebben a korszakban az etnikai identitás megélésének más terepe nemigen volt. Etnikai konfliktusok Csolnokon nem voltak. Véménden a kitelepítés borzalmai hosszú időre meghatározták a különböző származású csoportok viszonyát.

---

csoportot. Németországban gyűjtőfogalomként a *Donauschwaben* elnevezés használatos. Származást tekintve sváb és német szinonimaként használhatók. A kultúra és a nyelv tekintetében azonban különbséget kell tennünk. A sváb a *Mundart*, a tájszólás, a nép nyelve, településdialektus, amely a nyelvjárások keveredésével Magyarországon alakult ki; a német pedig a *Hochdeusch*, az irodalmi nyelv. A sváb kultúra a magyarországi németek/svábok népi kultúrájára utal, a német kultúra pedig Németországra.

3.4. A rendszerváltás után – napjaink

A rendszerváltás Véméndet sokkal jobban megviselte, mint Csolnokot. Ez egyértelműen periferiális helyzetének köszönhető. Véménd ma jóval szegényebb település, mint Csolnok. A rendszerváltás után mind a két helyen megszűntek a régebbi munkalehetőségek, szétesett a téesz, s mivel Véménden a fő foglalkoztató erőt jelentette, nagyobb munkanélküliséget vont maga után.

3.4.1. Csolnok

A rendszerváltás Csolnokot nem rendítette meg. A téesz melléküzemágai megszűntek, de a privatizáció miatt a környezetre káros galvanizálóval még mindig küszködik a falu. Az rt-vé átalakult téesz végleg csak jó tíz évvel később szűnt meg. A faluban működő MOFÉM-üzemet az önkormányzat vette meg, így az átalakult Szerelvénygyártó Kft. munkahelyeket és bevételt tudott biztosítani. A faluba települ egy német elektronikai vállalkozás, amely felszívta az állás nélkül maradt munkaerő egy részét. További munkalehetőségként a két iskola és óvoda, a polgármesteri hivatal, a zeneiskola, a Művelődési ház, a kisvállalkozások jöhetnek számításba, emellett a szakképzett és a diplomás munkaerő ingázik. Az ingázók legnagyobb része Esztergomban, Dorogon vállal munkát, de akadnak Budapestre utazók is. Munkájuk mellett a svábok művelik a szőlőjüket. „Van, hát most mit csináljunk vele. Műveljük. De az is csinál magának bort, akinek nincs szőlője. Megveszi a szőlőt, és otthon maga kipréseli, behordózza." „Ez is egy olyan hagyomány, amit folytatni kell. Én nemrégen kezdtem bele. Megvenném a mellettem lévő szőlőt is, mert ott áll, senki nem műveli, de a tulajdonosa nem adja el. Elkezdtem művelni azt is, hogy legalább a gyom ne jöjjön át az enyémre." A faluban kevés élelmiszerbolt található, mivel zömében a környékbeli városokba, a szupermarketekbe járnak az emberek bevásárolni. „Egy kiló kenyérért vagy egy liter tejért nem rohanok be, de a nagybevásárlást biztos nem itt csinálom." A faluban elérhető szolgáltatások, illetve üzletek: fodrász, kozmetika, gumiszerviz, fotókidolgozás, vegyes ruházati bolt, vasbolt, virágbolt, vegyes iparcikk, cukrászda, kocsma, autóklíma. A szolgáltatások vállalkozásban működnek. Sok vállalkozó él Csolnokon, akik vállalkozásaikat (pl. kertészet, autósiskola) nem a faluban üzemeltetik.

Csolnokon egy önerőből épített nemzetközi mércével is kiválónak minősített 750 m^2-es küzdőterű sportcsarnok szolgálja a sportolási lehetőségeket, de kulturális rendezvényeket is tartanak benne. Ezenkívül

a sportolást szolgálja egy jól karbantartott futballpálya, egy teniszpálya, egy tanuszoda, amelynek építését szintén az önkormányzat finanszírozta, van két sportegyesület, a Csolnoki Szabadidő Sportegyesület és a Horgászegyesület.

A faluban teljes körű a közművesítettség. A rendszerváltás után épült a csatorna- és telefonhálózat, és befejeződött a gázvezetékek kiépítése. Az összes út szilárd burkolatú. A kábeltelevíziós rendszeren keresztül közérdekű információkat adnak közre, és a községbeli eseményeket megörökítő videofilmeket vetítenek. A községben van nyugdíjasklub, cukorbetegek klubja, valamint egy mazsorettcsoport. A község határában található, szépen karbantartott horgásztó partján hétvégi házak sorakoznak. Csolnoknak ezen kívül van egy szállodája, és a falusi turizmus keretében is lehet szállást találni.

A polgármesteri hivatalban tudatos községpolitika folyik a fiatalok itthon tartására és a falu fejlesztésére, munkahelyek teremtésére.[40]

A 11 képviselő és a polgármester a német kisebbség képviseletét vállalta, és így a megválasztott önkormányzat átalakulhatott kisebbségi önkormányzattá.

3.4.2. Véménd

1990 előtt Véméndhez tartozott Szebény és Feked is. A közös községi tanácsot megszüntették, helyette közös körjegyzőséget alakítottak ki.[42] Az elmaradott térség gazdasági csődje már ekkor érződött.

A rendszerváltás után a téeszt felszámolták, területeit a gazdák visszakapták, illetve a Bólyi Gazdaság vette meg. A valamikor 100 főt foglalkoztató, menetközben több tulajdonost váltó híres sajtüzem 2004-ben hosszas agonizálás után végleg bezárt. Véménden ma gyakorlatilag a közintézményeken kívül alig van munkalehetőség, az iskola, az óvoda, a polgármesteri hivatal és az iskolával egybeépített Művelődési ház és könyvtáron kívül még a Bólyi Gazdaság malma jöhet számításba. A két varrodából az utolsót 2005-ben szüntette meg komlói tulajdonosa.

A legnagyobb problémát a roma lakosság munkanélkülisége jelenti. Legfeljebb napszámba mehetnek, de nem szívesen foglalkoztatják őket, mert a cigányokat megbízhatatlannak tartják.

[41] A fiatalok Csolnokon tartására kedvezményes áron juthatnak önkormányzati építési telekhez.

[42] A magyar lakosságú Szebény 1993-ban teljesen különvált. Barakonyiné Winiczai Klára 1993.

Az öt élelmiszerbolt mellett két üzletben lehet kisebb bevásárlásokat végezni, ajándéktárgyakat, ruházati termékeket vásárolni. 2005-ben bezárták a faluhelyen oly fontos vegyes boltot; ha valakinek rajzszögre van szüksége, akkor akár Mohácsra kell bemennie. Víz, gáz, telefon, kábeltévé van a faluban, de a szennyvízelvezetést nem sikerült megoldani.

Véménden a rendszerváltás utáni egyetlen beruházás az általános iskola tetőterének kialakítása, és egy hatalmas, a falu igényeihez és a kihasználhatóságához képest túlméretezett sportcsarnok építése volt. A tetőtérben vendégszobákat alakítottak ki. Az 1996-ra elkészült sportcsarnok, amely a csökkenő létszámú iskolások tornaórai igényeinek kielégítése mellett leginkább a nemzetiségi és egyéb rendezvények, lakodalmak számára biztosít helyszínt, és a faluház szerepét is betölti.[43]

Szórakozási lehetőség a faluban egyáltalán nincs. A két kocsmát leginkább a romák látogatják. A kulturális csoportok jelentik a fiatalok számára az egyetlen kikapcsolódási lehetőséget és a közösségi élet terepét. Emellett a Német Kisebbségi Önkormányzat és a GJU fejt ki jelentősebb tevékenységet a fiatalok faluhoz kötésére.

4. DEMOGRÁFIAI VISZONYOK, MULTIETNIKUS KÖZEGEK

Történetileg mind a két település multietnikus, de a döntő többség mindkét esetben a német népesség. Csolnokon a németek mellett kisebb számban szlovákok és magyarok, Véménden németek, szerbek, magyarok és cigányok éltek,[44] és itt is, ott is akadt néhány zsidó család is. A zsidók a legnagyobb létszámot Véménden érték el 1910-ben, ekkor 30 izraelita vallásút jegyeztek fel. Csolnokon a zsidó család összeházasodott a németekkel. Magyarokat Csolnokon a bányanyitás óta, Véménden 1880 óta tartanak nyilván. Szlovákok Csolnokra már a telepítés korában kerültek, de a bányanyitás után folyamatos volt a beáramlás a környékbeli szlovák településekről. Véménden a szerbek előbb jelentek meg, mint a németek, mára azonban már csak az emlékük maradt.

Népmozgás a két világháború között mind a két településen volt; Csolnokon nagyobb, Véménden kisebb mértékben, de egyik településen sem jelentett társadalmi átstrukturáló tényezőt, és nem okozott de-

[43] A sportcsarnok építése miatt elhalasztották a csatornázást, ami a mai napig nem valósult meg. A döntésben szerepet játszott az, hogy a templom 200 éves felépülését a község méltón szerette volna megünnepelni. Barakonyiné Winiczai Klára 1993, 293.

[44] A cigány népesség 1960 óta játszik szerepet Véménd életében, amikor a fekedi erdőkből a falu határába, a „cigánytelepre" költöztették át őket.

mográfiai-etnikai átalakulást sem. Csolnokon a falun kívülről történő házasodáson túl a bányába irányuló munkaerő-vándorlás miatt is erőteljesebb volt a népmozgás. Házasság útján csak németek érkeztek, de a munkaerő több nemzetiségből (magyarok, németek, szlovákok, külföldiek) rekrutálódott. Az „idegenek" beáramlása Csolnokon mindennapos jelenség volt, és szerves folyamatnak tekinthetjük. Az ide betelepülő munkavállalók azonban különböző elkülönült bányásztelepeken, munkásotthonokban éltek, és a csolnokiakat semmiféle kényszer nem terhelte befogadásukra.[45] Érdekes jelenség, amit egy csolnoki bányász mesélt: „Volt ugye a falu meg a telep, a Gregács. Itt magyarok laktak, meg a szegényebb német bányászok, akiknek a faluban nem volt lehetőségük, és itt kaptak lakást. Nagy volt az elkülönülés a falu és a kolónia között, külön kocsma, külön minden. A falubeliek lenézték a telepieket. De a föld alatt egészen más volt. Ott nem számított ki német, magyar, vagy szlovák, vagy hogy a faluban lakik-e, vagy a Gregácsban. Ott lenn mindenki egyformán bányász volt."

A háború utáni népmozgásnak Csolnokon sem örültek, de nem viselte meg a lakosságot. Ennek egyrészt az az oka, hogy ez jóval kisebb mértékű volt, mint a kitelepítést keményen elszenvedő Véménden. Másrészt a kitelepítés elmaradásával német tömbjük egységben maradhatott, ugyanakkor a bánya miatt a lakosság már száz évre visszamenően hozzászokott a más nemzetiségűek bevándorlásához.

Véménden a szerbek optálása után a németek kerültek és maradtak többségben a második világháború végéig. A faluban általában házasodással kerültek más településről származó németek. A tradicionális életmód miatt a parasztok között nem volt nagy népvándorlás; a polgáriasodó jelek és Véménd értelmiségének nyitottsága ellenére a falu zöme zárt társadalmat képezett. Ezért a háború utáni népmozgás, a lakosság etnikai szerkezetének átalakulása traumaként jelentkezett. A kényszer szülte traumatikus helyzetben azonban nem volt más mód, mint – ha lassan is, de – elfogadni a kialakult állapotokat.

A második világháború után Véménden a kitelepítés miatt jelentősen megcsappant a németek és jelentősen megnőtt a magyarok száma, míg Csolnokon a kitelepítés elmaradása miatt ez a nagymérvű etnikai átrendeződés elmaradt, bár kétségtelen, hogy a magyar lakosság száma itt is jelentősen megnövekedett.

Ennek ellenére mind a két falu szereti azt állítani magáról, hogy német település. Így gondolják ezt a csolnokiak is, és mivel a környékben csak itt nem volt kitelepítés, így tartja ezt a külvilág is: „aki csolnoki, az

[45] A telepiek kizárásának emléke a faluközösségből a mai napig él. Bár egyre kevésbé, de egyes esetekben még mindig terheli az interetnikus kapcsolatokat.

sváb". S bár az alábbi táblázatból kiderül, hogy Véménd lakosságának is csak 22%-a vallja magát svábnak, a falut meghatározó és a külvilág felé reprezentáló német kulturális csoportok továbbra is a német falu látszatát keltik. A tiszta német falu a szerbek optálása után alakult ki, amikor a német dominancia mellett a népek békésen éltek egymás mellett, etnikai konfliktusokra nem került sor. Az itt élő magyarok és zsidók is tudtak németül, a cigányok meg nem a faluban laktak, hanem kinn az erdőben.

A népszámlálási adatok tehát az utóbbi 20 évben nem igazolják vissza a tiszta német faluról szóló állításokat egyik településen sem.[46] A lakosság összlétszámához viszonyítva alacsonyak a bevallási adatok. Kétségtelen, hogy a háborút megelőzően a szlovákok, a magyarok, illetve a szerbek elenyésző, illetve alacsonyabb számuk miatt nem jelentettek etnikailag meghatározó tényezőt, ma azonban a magyar elem egyre jobban tért hódít.

1. táblázat. *Népszámlálási adatok*

Település	1980					1990					2001				
	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%
Csolnok	3668	14	0,3	396	11	3350	605	18	795	14	3406	1041	31	671	20
Véménd	2018	85	4	310	15	1824	344	19	459	25	1702	376	22	363	21

Mint a táblázatból látható, a települések összlakossága 1980-hoz képest csökkent, s bár nőtt mind a származást, mind az anyanyelvet bevallók száma, az összlakossághoz viszonyítva ezek aránya nem haladja meg az egyharmadot; csak egyetlen esetben ért el 31%-ot: 2001-ben Csolnokon a nemzetiségei bevallás esetében, holott ekkor már névtelenül lehetett nyilatkozni.

Az MTA Kisebbségkutató Intézete a népszámlálás kontrolljára 2002-ben felmérést végzett Csolnokon. A vizsgálat kiderítette, hogy a bevallási adatok és a tényleges helyzet 2001-ben sem fedték egymást. A csolnoki németek közlése szerint Csolnokon a lakosság 70%-a minden asszimilációs kényszer, vegyes házasság ellenére nemzetiségét tekintve még mindig németnek mondható.[47] Körülbelül 30%-ról azonban nem tudható, hogy melyik korosztályhoz tartozik, és miért nem vállalja származását. A falu lakói azonban pontosan tudják egymásról,

[46] L = lakosság összlétszáma, N = nemzetiség, származás, A = anyanyelv, AH = anyanyelvet baráti, rokoni körben használók, K = nemzetiségi kultúrához való kötődés.

[47] Az információk vezető csolnoki németektől származnak. A kérdezés úgy történt, hogy megmondták, melyik házban milyen összetételű, homogén, vagy heterogén házaspár(ok) él(nek)-e.

ki kinek a rokona, hogy háború előtt vagy után érkezett-e Csolnokra, sőt gyakran még azt is, hogy honnan. A németeken kívül csak „magyarországi magyarok" élnek a faluban, akik a legkülönbözőbb módokon: házasodással, munkavállalással, városból való kitelepüléssel stb. kerültek oda.

Véménden egy hasonló felmérés adatai pontosan egybeesnek a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallásaival. Itt is házról házra mondták el a megkérdezettek, hogy hol milyen nemzetiségűek laknak, illetve az adott házban homogén vagy vegyes házaspár él. Ebbe a számba az adatközlők a vegyes házasságokból származókat nem vették bele, tehát ez a szám ténylegesen néhány százalékkal magasabb is lehet.[48] A kapott adatok szerint Véméden 370 sváb származású él, amely szinte hajszálra meggyezik a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallási adataival.[49] Ez azt jelenti, hogy Véménden senki sem tagadja meg nemzetiségét.

Véménd ma is multietnikus közeg, ahol megkülönböztetik magukat és számon tartják a másikat: svábok, felvidékiek, erdélyiek, „magyarok" és romák.[50] Az etnikai megkülönböztetés a második világháború után vált mindennapi gyakorlattá, amikor a németek kitelepítése után bukovinai székelyek, majd felvidékiek kerültek a faluba. A németek létszáma a felére apadt, a zsidókat elvitték, és a hatvanas évektől egyre gyorsabb ütemben növekedett a roma népesség lélekszáma. A faluban olyan magyar nemzetiségűek is élnek, akik a második világháború előtt is itt éltek, vagy utána, napjainkat is ideértve, beköltözéssel, ideházasodással Magyarország más településeiről kerültek Véméndre, de a „magyar magyarokat" ritkán említik. Ennél sokkal gyakrabban esik szó a roma népességről, számuk gyarapodásáról és integrációjuk problémájáról. 2001-es adatok szerint a faluban 196 roma él, de a falu lakói számukat 300-ra becsülik. Hogy kinek mi a származása, honnan jött, kivel házasodott össze, homogén vagy vegyes házasságban született,

[48] Adatokat lásd 5.4.2. A házasságok alakulása Véménden című fejezetben.

[49] A hatfős hiányt halálesetek vagy elköltözések okozhatják.

[50] A romák eredetileg a szomszédos Feked körüli erdőkben éltek. A két világháború között jelentek meg a Véménd közeli erdőkben. A vajdájuk által szigorúan ellenőrzött 5-6 család gyakran bejárt a faluba kéregetni vagy az erdőben gyűjtött rőzsét eladni. Ugyanakkor kisebb-nagyobb szolgálatokat is tettek a falubelieknek, például teknőt, kanalat faragtak, fát hasogattak. Lakni azonban nem engedték volna be őket a faluba. A 60-as években felszámolták az erdei kalyibákat, és a falu határában, cigánytelepre költöztették őket. Ma a romák a *Grube* kis házaiban élnek, amelyeket a sváboktól vettek meg. Egyre többen költöznek be a faluba. „A régiek rendesek voltak, nem loptak. Mit mondjak, ezek lopnak, nem lopnak? De az biztos, dolgozni azt nem dolgoznak" – hangzott el egy interjúban. Munkalehetőség a romák számára nincs. Időnként alkalmi munkát kapnak a faluban.

egyelőre még átörökítendő tudást képeznek. Az általános iskolások is ismerik a falu lakóinak „származástörténetét"; megkülönböztetésre, illetve a másik számontartására esetükben azonban ma már nem sváb–székely, sváb–felvidéki, hanem magyar–cigány dimenzióban kerül sor.

Ebben a multietnikus mikro- és makrotérben, amit a lokális, falubeli színtér, illetve a tágabb magyar közeg jelent, amiben a svábok alapvetően a kitelepítés, majd a sokasodó vegyes házasságok, a magyar nyelvű szocializáció miatt már régen elvesztették falvaikban eredeti számbeli többségüket, asszimilációjuk és svábként való túlélési stratégiáik nem vizsgálhatók anélkül, hogy ne vennék figyelembe az interetnikus kapcsolatok alakulását is.

Csolnokon és Véménden a születések száma a nyolcvanas években kezdett visszaesni. Ez egyértelműen a fiatalok elvándorlásával magyarázható. Mindkét település lakossága fogy, és elöregedőben van. Míg azonban Véménden a falu vezetése semmit sem tesz a falu lakosságmegtartó képességének növelése érdekében, Csolnok nagy erőket mozgósít a fiatalok megtartására és visszavonzására.

5. ASSZIMILÁCIÓ

5.1. Az asszimiláció gátjai és okai

A városi német polgárság asszimilációs törekvései nem érték el sem Csolnokot, sem Véméndet. A két világháború között Csolnokon a német és szlovák falvak karéjában a kötelező magyar nyelvoktatás ellenére sem terjedt el a magyar nyelv használata. A csolnoki lányok eljártak ugyan szolgálni Esztergomba, Dorogra, Budapestre, de nem hoztak magukkal asszimilációs mintákat; a tradicionális faluközösség zártságának feloldásához ez kevés volt. A férfiak helybéli munkavállalása sem mozdította elő az asszimilációt még az akkulturáció szintjén sem.[51] Okait tekintve a névmagyarosítás sem jelentett asszimiláló tényezőt.

Véméndnek jelentős értelmisége is volt, köztük többen magyarosítottak, és a paraszti polgárosodás is megjelent, az asszimilációnak azonban még a tárgyi környezetben sem igen találjuk nyomát. Bár magyar nyelvű oktatás Véménden is folyt, a nyelvváltás csak a háború után kezdődött el. A német földrajzi környezet, a mobilitás és ebből következően más minták hiánya itt is biztosította a zárt falukörnyezetet.

[51] Az assszimilációról lásd Gordon 1964; Bindorffer 2002.

A gátló tényezők között kell megemlítenünk a faluközösség zártságát, a szigorú házasodási szokásokat, a németek etnikai identitásának erősségét és a hagyományokhoz való ragaszkodást, amely például nem engedte meg, hogy a lányok továbbtanuljanak. Kétségtelen, hogy ez a fiúk esetében sem volt általános, mert szükség volt a gazdaságban a munkaerőre és a svábok nem szívesen adtak ki pénz ilyesmire.[52] Az asszimilációt a szegénység is gátolta. Találkoztam olyan idős asszonynyal, aki hiába szeretett volna továbbtanulni, mert anyagi körülményei nem engedték meg. „Sírtam, amikor láttam, hogy M-t kocsira ültetik, és viszi be a kocsi itt ezen a sáros úton, be Mohácsra, polgáriba. Nekünk még új szoknyára sem tellett, olyan szegények voltunk akkor." Aki tanult, az általában már a háború előtt is elkerült a faluból.

A nagy átalakulások a háború után kezdődtek mind a két településen. Az asszimiláció terjedésének okai Csolnokon és Véménden is azonosak voltak, ha különböző mértékben, időben és sebességgel hatottak is a svábokra. A legfontosabb asszimiláló tényező a nyelvváltás volt. Véménden ez a folyamat összefüggött azzal, hogy a faluba a kitelepített svábok helyére magyar anyanyelvűek érkeztek, tilos volt köztereken és a hivatalokban svábul beszélni. Ezért aztán Véménden a nyelvi asszimiláció hamarabb kezdődött, és sokkal gyorsabb tempóban haladt, mint Csolnokon, ahol a beszélő közösség együtt maradt. A nyelvi asszimilációt nagymértékben támogatta a másodlagos nyelvi szocializáció, illetve az elsődleges sváb anyanyelvi szocializáció megszakadása, töredezettsége. Fontos asszimiláló tényező volt a nyelvváltásban a mobilitási csatornák megnyílása, a továbbtanulás, a falun kívüli munkavállalás, valamint a vegyes házasságok.

5.2. NYELVHASZNÁLAT

5.2.1. Csolnok

A számos helyről és különböző időkben érkező csolnoki németek nem lehetnek tehát egészen biztosak, hogy honnan is származnak őseik. A „valahonnan" Elzászból, Bajorországból, Rajna vidékéről, Frankhonból bizonytalan határozója számukra sem nyújt biztos kapaszkodókat. Ha ehhez a házasságkötés, illetve a bánya miatti belső migrálókat, a szlovák telepeseket, valamint az osztrák, német terüle-

[52] A tanítók igyekeztek rábeszélni a tehetséges gyermekek szüleit a továbbtaníttatásra. Végeredményben Véméndről kerültek fiúk Pécsre és Mohácsra polgáriba, tanítóképzőbe.

tekről a 19. században érkező bányamunkásokat is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy igen tarka egyvelegből alakult ki a település mai német népessége.

Manherz (1983; Manherz–Wild 1997) szerint a csolnoki *Mundart* az első, illetve a második hullámmal betelepülők rajnai-frank, majd a harmadik hullámban érkező bajor nyelvi szókincsből alakult ki. A nyelvészek a második hullámban Elzászból érkezők nyelvjárásának nyomait nem fedezték fel a kialakult Mundart szókészletében. Annak ellenére, hogy a tömeges elzászi származást ma már nehéz bizonyítani, mivel az egyetlen nyelvemléket a *Quintz* családnév jelenti, a helybéliek ragaszkodnak az elzászi eredethez. Talán azért, mert viszonylag könnyen behatárolható kisebb területet jelent. És mint tudjuk, az eredet, a származási hely, a kiindulási pont nagyon fontos az ember személyes identitásának kialakulásában.

Bizonyos szokások, mint például a húsvéti kerepelés, valamint a kereplő formája és elkészítésének módja viszont felső bajor eredetre utal. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították".

A falu lakói svábul s eleinte szlovákul, kisebb részben magyarul beszéltek. A szlovákok gyakorlatilag elsvábosodtak mind nyelvükben, mind kultúrájukban. A különböző kultúrájú közösségek között a katolikus hit volt a falu összetartó ereje. Az egyház őrizte a telepesek nyelvét, a káplánnak a magyar mellett németül is kellett tudnia.

Az iskolai nyelvhasználatban az első világháború után következett be változás, amikor bevezették a magyar nyelv oktatását.[53] 1926-ig az iskolában kétnyelvű, B típusú oktatás folyt. A tanulólétszám növekedésével egyre több tanerőre volt szükség, de nagyon nehezen kaptak német anyanyelvű tanítókat, és annak is örültek, ha egyáltalán eljött valaki Csolnokra tanítani, ezért áttértek a C típusra.

1935-ben elrendelték az egységes nemzetiségi iskolareformot, de Csolnokon csak 1938-ban hívták össze a szülőket, hogy megszavazzák a tanítási nyelvet; 39-en szavaztak a vegyes, 125-en a magyar nyelvű oktatás mellett.[54]

[53] A V. K. M 62.800/1925. VIII. sz. rendelete három típust vezetett be: A – kisebbségi tanítási nyelvű iskola, a magyar nyelvet mint tantárgyként oktatták; B – vegyes tannyelvű, ahol anyanyelven tanulták a kézimunkát, rajzot, természeti és gazdasági ismereteket, a történelem, a földrajz és a testnevelés magyarul folyt, számtant és éneket pedig mindkét nyelven tanították; C – minden tárgyat magyarul tanultak, a kisebbségi nyelvet tantárgyként oktatták, l. Vámos 1998.

[54] Fekete 1977, 55.

A 6 elemi azonban nem tanította meg olyan jól a németeket magyarul, hogy az iskola befejezése után sokan ne felejtették volna el vagy beszélték nagyon rosszul a magyar nyelvet. A faluközösségben a nyelvhasználat továbbra is a csolnoki dialektus maradt. „Az iskolában mi csak németül beszéltünk. Igaz, én még a háború előtt jártam. De én magyarul is nagyon jól tudtam, ez ritkaságnak számított akkor faluban" – állította egy 80 éves asszony.

Az első generáció egyik fiatalabb tagja mesélte: „Mi otthon tanultunk meg svábul. Nekünk ez volt az első megtanult nyelv. „Mi az iskola első egy-két évében tanultunk németül, de jött a háború. Utána pedig ez a folyamat megakadt. Van, aki ebből a korosztályból sem beszél, legfeljebb ha ért, de ezek kevesen vannak." A még fiatalabbak azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert „a háború utáni években tilos volt minden, ami német".

1948 után törés következett mind a vallási, mind a mindennapi nyelvhasználatban.[55] A vallási nyelvhasználat ezután vált magyarrá. A nyelvi asszimiláció a magyar nyelvű iskolai oktatás következtében itt is felgyorsult, de mivel volt kivel és volt hol svábul beszélni, a folyamat lassabban ment végbe, mint az olyan német településeken, ahol a németek elvesztették számbeli fölényüket, ahol repressziónak voltak kitéve, és ahol mindennap rájuk szóltak, hogy „Magyarországon élnek, beszéljenek magyarul!", meg „ne cváncigoljanak!"

Az ötvenes, hatvanas években annak ellenére, hogy egyre többet voltak kénytelenek magyarul beszélni, az iskolában tiltották a sváb szót, a tanácsnál, hivatalokban csak magyarul lehetett ügyet intézni, a munkahelyeken is csak magyarul lehetett beszélni, az anyanyelv használata mind az otthonokban, mind a faluközösségben rendszeres maradt. „Mi az iskolai szünetekben nem azért beszéltünk svábul, mert bosszantani akartunk valakit, hanem mert az sokkal könnyebben ment. Nem is titkoltuk senki előtt. Ma kijönnek a gyerekek a németóráról, és magyarul beszélnek" – sajnálkozott egy első generációs. „A német azonban kimaradt nekünk, így magyarul legalább olyan jól tudunk, mint svábul."

A bányába, amely szocialista nagyvállalattá alakult, egyre több magyar anyanyelvű bányász érkezett. Egymás között a háború előtt a bányában is svábul beszéltek, de a háború után egyikük azt mondta: „Nem jó lesz, gyerekek, beszéljünk inkább magyarul."

„Bizony én a téeszben is beszéltem svábul. Sokszor jobban megértették, mit kell csinálni, ha svábul mondtam" – emlékezett vissza egy téeszvezető.

[55] Csak 1960 után nyílt lehetőség arra, hogy a nemzetiségi tanulók átlagosan heti 6 és fél órában tanuljanak anyanyelvükön írni és olvasni, l. Vámos 1998.

„Az ötvenes években a parasztok nagyon rosszul beszéltek magyarul. Tudtak persze valamit, de hibásan beszéltek. Anyám nem tudott jól, ugye az ő korosztálya az iskolában németül tanult. Mindig azt mondta nekem, írd le fiam nekem magyarul, hogy ne legyen helyesírási hiba benne" – nyilatkozta egy első generációs asszony.

„Én inkább magyarul imádkozom, mert jobban rááll a nyelvem, pedig a fóder unzert svábul is lehet imádkozni. De sokan az anyanyelvhasználat mellett is magyarul számolják a pénzt, és magyarul álmodnak" – állította egy értelmiségi. – „De mivel svábul tanultunk meg először, most is kihallik a beszédünkből."

Németül először 1956 után lehetett tanulni, de csak tanrenden kívül, nulladik órában, ezért aztán nem volt nagyon népszerű. „Amikor általános iskolába jártam, emlékszem, hogy a szülői értekezleten leszúrták a szülőket, hogy nem beszélnek »rendesen« a gyerekekkel. Mert nem tudják jól a magyar nyelvtant."

A német nyelv fontosságát hangsúlyozza Bérces József polgármester, aki mindent meg is tesz azért, hogy a csolnoki gyerekek jól megtanulják a nyelvet.[56] „Az ünnepi beszédeket németül mondom. Svábul nem lehet. Belekeverek a németbe egy kis svábot is, de az az igazság, hogy a sváb ma már csak a konyhában jó. Kilépve onnan németül kell tudni" – állítja.

A hetvenes években azonban az akkori faluvezetőség többször felszólította a lakosokat, hogy ne beszéljenek svábul, különösen az utcán, de ez a felszólítás nem hozta meg az eredményt. A családi nyelvhasználatban Csolnokon az idősebb generáció körében még mindig igen gyakran a nyelvjárás dominál. Ez a korosztály a köztereken is használja a sváb dialektust. Sőt, a nagyszámú idős, egyedül élő esetében leginkább csak a köztereken kerül sor az anyanyelvhasználatra. „Az első generáció tagjai otthon tanultak meg svábul. Számukra a sváb volt az első megtanult nyelv. A korosztály alsó határa körüliek azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert a háború utáni években tilos volt minden, amit német". „Svábot, magyart, egyformán jól beszélem, Németül is beszélek, ha németül kell. Gyakorlatilag mind a három nyelvet egyformán. Azt szeretem jobban, amit éppen beszélek. Ha magyarok között vagyok, magyarul gondolkodom, a svábok között svábul. Németországban meg németül" – mondta egy másik idős interjúalany.

Az önkormányzatban lehet anyanyelven ügyeket intézni, mert az ügyintézők beszélnek svábul. A falu rendezvényein a polgármester két nyelven tartja beszédeit.

[56] Az önkormányzat külön ösztöndíjjal támogatja a német középiskolában tanulókat, illetve a nyelvvizsgázókat.

A második generáció tagjai is jól beszélik az anyanyelvet, hisz csak az óvodába, iskolába kerülve tanultak meg magyarul. „A tanácselnök az ötvenes években nem engedte meg, hogy svábul beszéljünk. De azokban az években még az volt, hogy mi gyerekek még az iskolában is svábul beszéltünk a szünetekben. Hiába volt az tilos, másként nem tudtunk megszólalni." Számos olyan házaspárral találkoztam, akik svábul és magyarul egyaránt beszélnek egymással. Egyikük mesélte: „A hatvanas években még a gyerekek is jól beszéltek svábul, de az iskolában csak ritkán használták annak ellenére, hogy az iskolában számos sváb tanár tanított. Akkor már egyre jobban tiltották, tilos volt, nem lehetett svábozni." „A tanácselnökünk a hatvanas években sváb volt. Az egyik november hetedikei ünnepségen azt találta mondani: Elhelyezem Csolnok község nevében a kranzot. Na hát, sváb volt. De azért ő is vigyázott."

„A hetvenes években a helyi értelmiség a köztereken már általában magyarul beszélt. Wagenhoffer tanár úr ezzel szemben a helyiekkel svábul érintkezett."

A telepen többen tudtak jól magyarul. Egy második generációs mesélte: „Én nem tudok svábul. Nem volt kitől megtanulni. A telepen laktunk, ott magyarul tudtak többen. Azért a telepen is volt olyan, hogy a gyerek nem tudott az iskolában jól magyarul. Ezért aztán a többiek csúfolták."

A nyelvváltás Csolnokon a harmadik generációban fejeződött be. Míg a második generáció tagjai felfelé töretlenül beszélik anyanyelvüket, lefelé egyáltalán nem használják. A harmadik generáció tagjaival szüleik addig beszéltek svábul, amíg kicsik voltak. Bár sokan tudnak svábul, csak passzívan használják. Viszont köszönhetően a nemzetiségi nyelvoktatásnak, a harmadik generációból nagyon sokan felsőfokon beszélnek németül. Míg az első generációs nagymama azt mondja, „Ahol a Mundartot tudják, ott mindjárt van egy kis terefere. Magyarul nem lehet olyan jól beszélgetni", addig unokája azt válaszolja erre: „Jaj, mama, ne beszélj olyan csúnyán. Ne beszélj hülyeségeket!"

A harmadik generáció esetében a Mundart értékként tételeződik, de megtartásának lehetősége bizonytalan. Az általános iskolában a helyi születésű, svábul tudó és azt anyanyelvüknek is valló német nyelvtanárok törekszenek arra, hogy a sváb nyelvvel is megismerkedhessenek a tanulók, kérdés azonban, hogy az iskolából kikerülve mennyi marad meg ebből a nyelvtudásból, illetve azt hol és mikor fogják használni.

Bár Csolnok német falunak tartja magát, teljesen német nyelvű misét csak ritka és különleges alkalmakkor tart Szeifert Ferenc plébános úr, a falu szülötte, aki viszont újra megvalósítandó értéknek tartja a két-

nyelvűséget; a vasárnapi szentmise imáinak egy részét németül mondja. Csakhogy az elmúlt évek erőteljes nyelvi asszimilációja következtében a svábok jelentős része már semmilyen nyelven nem tudja az imákat. Az egyház sokat segíthetne a kétnyelvű kultúra megőrzésében – mondja a kétnemzetiségi falu plébánosa. Véleménye szerint a nemzetiségek megmaradását és megújulását az egyháznak is segítenie kell. Ennek a minimuma az volna, hogy minden olyan településen, ahol az iskolában nemzetiségi nyelvet tanítanak, legyen német nyelvű mise.[57] Annak ellenére, hogy a csolnoki plébános és a kántor nem csupán német származásúak, de mindketten a falu szülöttei, és jól beszélnek németül, német nyelvű mise csak különleges alkalmakkor van. A misék általában kétnyelvűek, az evangélium magyarul, a prédikáció németül hangzik el, és németül énekelnek.

Az iskolában az alapoktól kezdik a német nyelv oktatását, bár a gyerekek az óvodában már tanulnak németül. Az óvónők mindegyike tud svábul, ennek ellenére nem beszélnek a gyerekekkel. Nincs olyan sváb család Csolnokon, ahol valaki ne beszélné az anyanyelvet, mégsem tanítják meg a gyerekeknek. Egyetlen ellenpéldával találkoztam. „Domi jobban tud svábul, mint a szülei. De németül ugyanolyan jól ért. Csak tudnám, mit fog az iskolában csinálni, ahol már elsőben kezdik ugyan a nyelvtanítást, de nem is tudnak a gyerekek se németül, se svábul. Lilike, a húga már nem volt annyit velünk, ő is ért, de nem hajlandó beszélni. Igaz, a második gyerekre a mi lelkesedésünk is alábbhagyott" – mesélte egy nagymama. Egy harmadik generációs anyuka mondta: „Mi már nem beszélünk egymást közt svábul. Szeretném, ha az anyám beszélne a gyerekemmel svábul, hogy úgy tudjon, mint Domi. Mert ha kihal a 60 fölötti generáció, senki sem fog már beszélni. Aztán majd húsz év múlva felfedezik, hogy jé, itt egy kihalt kultúra."

5.2.2. Véménd

Véménden a dialektológusok szerint a beszélt tájszólás a keleti frank, a pfalzi és a fuldai dialektusok keverékéből alakult ki.[58] A háború előtt az oktatás nyelve vegyes volt. A gyerekek délelőtt magyarul, délután ugyanazt németül tanulták. 1926-tól az írást, olvasást németül, a többi tantárgyat magyarul oktatták. A tanulók nem értettek magyarul, amit megtanultak, azt a legtöbbször nem értették meg. Keveset segített,

[57] Szeifert plébános úr szerint sajnos egyelőre ez nagy nehézségekbe ütközik; az esztergomi egyházmegyei zsinat ilyen irányú elhatározásai sem valósultak meg eddig.

[58] Weidlein 1956, 1967, 1977/74; Márvány 1970; Wild 2003.

hogy a véméndiek cseregyerekként Bátaszékre küldték gyerekeiket magyarul tanulni, ahonnan viszont magyarok jöttek németet tanulni.

Mivel anyanyelvük a sváb dialektus volt, mind a magyar, mind a német idegen nyelvet jelentett számukra. Wild Katalin írja:

> „A németség zömét alkotó parasztságnak szinte alig volt kapcsolata a városokban (pl. Pécsett is) élő és a bécsi német nyelv által befolyásolt irodalmi és köznyelvet használó német polgársággal és értelmiséggel. A városi németségnek a századforduló táján bekövetkezett asszimilációja után a városokból a környező falvakra irányuló, lényegében nem jelentős nyelvi hatások is megszűntek. Az iskolai német nyelvoktatás igen szerény eredményeket ért el a falusi iskolákban. A német nyelv így a hazai németség körében szinte kizárólag csak a különböző nyelvjárások formájában létezett és létezik túlnyomórészt ma is" (1987, 82).

1941-ben a 700/1941. ME-rendelettel szabályozták a nemzetiségi oktatást. Ez év januárjától Véménden mind a három típusú oktatás működött. Az A típusba (csak németül, de írás, olvasás magyarul is) 193 tanulót írattak, a B-be (vegyes) 50 főt, a C-be (csak magyar, de írás, olvasás németül is) 20 főt. Ebből is látszik, hogy a véméndieknél a nyelvi asszimilációra a polgárosodó jelleg sem volt hatással; a falu elitje ugyanis két nyelven, de inkább magyarul érintkezett egymással.

A háború után a sváb anyanyelv kiszorult a közterekről, és visszaszorult a magánéletbe. A családok otthon, a rokonságban és a baráti körben őrizték és beszélték anyanyelvüket, de egyre többször és többet kellett a magyar nyelvet használniuk. Az utcán, a közintézményekben, a munkahelyeken, az iskolában, a templomban csak magyarul lehetett beszélni. „A feleségem magyar, de svábnak nézték, mert jól tudott svábul, ezért nem vették fel a községi tanácshoz dolgozni" – emlékszik vissza egy férfi a szocializmus kezdeti éveire.

A hatás nem maradt el. Amikor a hetvenes években egy német család tehetséges leányát Pécsre, a német gimnáziumba akarta küldeni, a gyerek nem értette, és azt kérdezte: „Miért német gimibe, amikor mi magyarok vagyunk?" Egy másik családban azt mesélték: „Ha svábul szóltam Zs.-hez, azt mondta, ha nem magyarul mondod, nem csinálom meg. Most már sajnálja, és azt mondja, meg fog tanulni svábul, de szerintem már se ideje, se lehetősége nem lesz" – emlékezett vissza egy második generációs értelmiségi. „Amikor én iskolába jártam, nem beszéltünk szépen magyarul. Ugye otthon ment a sváb, az iskolában a német, rosszul ejtettük ki a szavakat magyarul. A magyartanár irodalomórán kifogásolta, hogy jobban tudunk németül, mint magyarul. Mit tehettünk? Igyekeztünk" – hallottam egy másik interjúalanyomtól.

Véménden csak a legidősebbek esetében, illetve a második generáció egy kisebb részénél beszélhetünk aktív anyanyelvhasználatról, köztük is elsősorban a saját korosztályon belül, illetve a második generáció tagjaival. Egy 64 éves interjúalanyom csak az iskolába kerülve tanult meg magyarul, mégis azt állítja, hogy bár mind a két nyelven egyformán jól beszél, magyarul sokkal könnyebben és spontánabbul fejezi ki magát. „Az iskolában rá voltunk kényszerülve. Otthon mi csak svábul beszéltünk, a nagyanyám nem is tudott magyarul" – mesélte. Az első és a második generáció között azonban az anyanyelv ismerete ellenére sokkal több a magyar szó, mint a sváb, bár a második generáció tagjai Véménden is az óvodában tanultak meg magyarul. Mivel jóval kevesebbszer és jóval szűkebb körben használhatták, anyanyelvhasználatuk sokkal inkább háttérbe szorult, mint csolnoki kortársaiknál. Ezért korábban is indult meg a nyelvváltás; beszélni a homogén sváb házasságokban is magyarul beszélnek. Felfelé még használják a svábot, hisz esetükben is fontos identitáselem. „Azt mondta az óvó néni, E.-né, hogy beszél a maga gyereke? Ezért aztán törekedtünk otthon a magyarra. De a nagyanyja nem tudott magyarul, vele másként nem beszélhetett" – kifogásolták sokszor az óvónők az otthoni anyanyelvhasználatot.

A véméndi harmadik generáció gyermekei csak a nagyszülőktől, vagy ahol még éltek, a dédszülőktől tanulhattak meg svábul, így sokan értik még a nagyszülők anyanyelvét. Különösen a nagycsaládokban volt ez jellemző, ahol több generáció élt vagy él még ma is együtt. A harmadik generációban azonban ez a tudás passzív; alig akadt egy-két fiatal, aki aktívan beszél még svábul, körükben inkább a német nyelv ismerete jellemző. „Értek, de minek?" – foglalta össze röviden és tömören a sváb dialektus használatának lehetőségeit egy harmadik generációs értelmiségi. A második és a harmadik generációban a sváb anyanyelvi identitás jelentősége a nyelvhasználat területeinek beszűkülésével csökkent ugyan, de érdekes módon még a passzív bilingvizmus, sőt a nyelv ismeretének hiánya esetén sem veszett ki teljesen. Az utóbbi két esetben ez az identitás az állandóan jelenlevő hiányérzetben és a hiányérzet pótlásának tervében jelenik meg: „Értem, amit a nagyanyám mond, de mindig magyarul válaszolok. Svábul nem megy már sehogy se." „Sváb környezetben nőttem fel, értem is, mert a nagyszüleim velem svábul beszéltek. Ma már csak egymás közt beszélnek, egyre kevesebbet." „Igaz, hogy én már nem tudok, de most tanulom. Ha jövőre visszajössz, majd meglátod." „Anyám beszél még svábul, de engem nem tanítottak meg. De ha nekem gyerekem lesz, vele csak svábul kell majd beszélniük" – fogadkoznak a harmadik generáció tagjai. Úgy is fogalmazhatnánk, anyanyelvi identitás az anyanyelv ismerete nélkül.

A törekvések a Mundart valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem használják vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációsan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk.

Véménden a több nemzetiség miatt az önkormányzat nem alakult át kisebbségi önkormányzattá, ezért itt a Német Kisebbségi Önkormányzat támogatja nemzetiségi diákösztöndíjjal a nemzetiségi oktatásban részesülő gimnazistákat.

A vallásgyakorlás Véménden is kétnyelvű; a véméndi plébános és a kántor szintén német származásúak; a kántor véméndi születésű. A miséken az énekek németül csendülnek fel, a prédikáció és az evangélium magyarul hangzik el.

5.3. Mobilitás, továbbtanulás, életmódváltás

A második világháború előtti értékrend folytonosságának megszakadása, a mobilitási csatornák megnyílása, a szokások átalakulása, a munkavállalás, a párválasztás, az ezzel együtt járó vegyes házasságok, a tanulás, a hivatás választása terén, a szakrális tradicionális ünnepek visszaszorulása, a vallási nyelvhasználat magyarrá válása, a nemzetiségi kultúra külsődlegessé válása, illetve folklorizálódása és színpadi kultúrává, előadássá válása mind asszimilációt elősegítő és támogató elemek voltak.

Csolnokon a háború után került sor arra, hogy az asszonyok levessék a „bájerisch”-t és felvegyék a „herris”-t, azonban a mai napig élnek még a faluban viseletben járó idős asszonyok. Számuk azonban jóval kevesebb, mint Véménden. A tánccsoportba járó gyerekeknek, az énekkaros felnőtteknek itt is varrnak viseletet, ami azonban már nem mindig követi az eredeti viseletmintákat.[59]

Véménden a konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német, vagy már egyikük sem az, hogy a gyerekeknek legyen viselete. „Minden gyereknek van viselete, amiben táncol meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból” – mondta a falu egyik idős lakosa.

A svábok a második világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. Csolnokon a továbbtanulást is meghatározta a bánya, sokan kerültek a bányaművéléshez köthető szakközépiskolákba, majd felsőfokú

[59] Például a felnőtt vegyeskórus nőtagjai „sopp”-ot tesznek fellépéskor a fejükre; eredetileg ezt csak lányok hordták.

tanintézményekbe. A bánya bezárása után a legkülönfélébb továbbtanulási lehetőségek felé orientálódtak a csolnoki fiatalok. Jelentős számot képviseltek a német tannyelvű gimnáziumokat és az ELTE Germanisztika szakát elvégzők.

„A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A téesz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is" – hallottam Véménden.

A háború utáni átalakulás éveire így emlékezett vissza egy szintén véméndi első generációs interjúalanyom: „Sokan lettek a fiúk közül bőrösök. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A taníttatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszesítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családos elvándorlás is. Mentek a munkahely után. Helyettük jöttek a magyarok, traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a téeszelnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is téesz-elnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. Ő lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé."

A falvak értelmiségi felvevő kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az. A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása. Mint állítottam, a továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta, mellette a vegyes házasságok jelentik a másik legnagyobb asszimiláló erőt.

Az asszimilációt gyorsította a hetvenes évek végén meginduló továbbtanulás is. Az első és a második generációból is voltak természetesen felsőfokú tanintézetekben továbbtanulók, de a jelenlegi harmadik generáció mondható az első igazán értelmiségi generációnak.

5.4. Maritális asszimiláció – vegyes házasságok

5.4.1. A házasságok alakulása Csolnokon

Csolnokon vegyes házasságokat a háború előtt nem kötöttek, de még arra is odafigyeltek, hogy a paraszt családok fiai, lányai a földterület növelése és a birtokegyesítés érdekében paraszt családok fiaival és lányai-

val házasodjanak össze. A házastársak a környékbeli németek lakta településekről, Zsámbékról, Máriahalomról, Leányvárról, Tátról, Tokodról, Epszőnyből, Vörösvárról, Sárisápról, Dágról stb. érkeztek. Bányászt csak igen ritkán fogadtak parasztok a családba, ha mégis, az akkor leginkább a bányánál dolgozó iparos volt – mivel szaktudását a parasztgazdaságban is ki tudták használni. Az ötvenes években kerül sor először valamikori gazdag parasztcsaládból származó lány és szegény bányász esküvőjére, amikor már a parasztoknak sem volt annyi, és már nem engedték a fiatalok, hogy beleszóljanak szüleik a párválasztásba.

A faluban a vegyes házasságok a hatvanas években jelentek meg. Számuk alacsonyabb, mint a homogén házasságoké, de nem nagy az eltérés; 125 homogén házasságra 98 vegyes házasság jutott. A homogén magyar házasságok száma 59. 1970–1981 között a vegyes házasságok száma növekedett, míg a homogén sváb házasságok száma stagnált; 125 homogén sváb házasságkötésre már 115 vegyes házasságkötés jutott, és 68-ra növekedett a megkötött homogén magyar házasságok száma. 1982–1990 között megfordult a trend, 43 homogén sváb házasság mellett 82 vegyes házasságot kötöttek. A homogén magyar házasságok száma 47. Az adatokból az is látszik, hogy csökkent az összes megkötött házasság száma. 1990–2000 között 25 a homogén sváb, 45 a vegyes és 28 volt a homogén magyar házasságok száma. Ebben az évtizedben már megjelentek az olyan vegyes házasságok is, amelyben a házasulandók már szintén vegyes házasságból származnak, így ahogy haladunk a legfiatalabb korosztályok felé, egyre nehezebb meghatározni a gyermekek nemzetiségét, származását.

Megnéztük az 1969 és az 1999 évek között születettek számát és származását. 30 év alatt felére csökkent a születések száma, és ezen belül is 80%-kal csökkent a homogén családokban született német származású gyermekek aránya. Ez számos kérdést vet fel a jövőre nézve mind a település nemzetiségi iskolapolitikája, mind a sváb kultúra megőrzésére, valamint a svábság túlélését tekintve.

A csolnokiak is úgy számolnak, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek is svábok, tehát hiába csökken a statisztikai szám, a csoportmeghatározás ezt felülírja. „A gyerekek 80 százaléka sváb gyerek” – mondja határozottan egy első generációs férfi.

5.4.2. A házasságok alakulása Véménden

Az asszimiláció kezdetét az akkulturáció, itt is elsősorban a kétnyelvűség megjelenése jelzi. Strukturális asszimilációként értelmezhető a véméndi németek megjelenése az állami alkalmazásban, amely gyak-

ran járt együtt névmagyarosítással. A névmagyarosítást felfoghatjuk a kényszerasszimiláció, a magyar állam asszimilálási törekvése jeleként is. Az identifikációs asszimiláció jeleként értelmezzük a részvételt a *Hűség a hazához* mozgalomban a második világháború idején, amelynek tagjai a *Volksbund*dal szemben határozták meg magukat. Mindezek azonban csak csíraszerűen jelentek meg Véménden, és nem terjedtek ki a falu teljes sváb vertikumára.

A háború utáni évek bepótolták az elmaradt asszimilációt. Mivel az asszimilációt Gordont követve folyamatként és nem állapotként fogjuk fel, úgy gondoljuk, hogy bár a véméndi svábok asszimilációja nincs befejezve, de igen előrehaladott állapotban van. Olyannyira, hogy ma már Véménden is a svábság túléléséért kell küzdeni.

Vegyes házasság kötésére a háború előtt ritkán került sor. Az etnikai csoportok közötti összeházasodást a felekezeti különbségek is gátolták; a németek katolikusok, a szerbek ortodoxok, a zsidók izraelita vallásúak voltak. A preferált házassági minta a falubeli és katolikus házastárs választása volt. Ha ritkán is, de előfordult, hogy a svábok más falvakból hoztak feleséget, vagy más faluból ideérkezett férfival kötöttek házasságot. A legtöbben Palotabozsokról, Fekedről, Bátaszékről, Somberekről települtek át házasság útján Véméndre. 1789 és 1954 között házasság útján azonban összesen 866 fő került Véméndre, ami, ha feltételezzük, hogy véméndiek is kerültek más településekre, nem jelent számottevő népmozgást.

Mausz (2001) vizsgálatai szerint 1931–1940 között a németek 16 alkalommal kötnek házasságot más nemzetiségű társsal – köztük 14-en katolikus magyarokkal, ketten szerbekkel, ahol már csak az egyik szerb volt görögkeleti vallású.

1945 után a falu lakosságának összetétele megváltozik. A svábokat kitelepítették, helyükre hadikfalvi és Istensegítsről származó székelyek, Hontfüzesgyarmatról, Garamszentgyörgyről, Dunaszerdahelyről felvidéki magyarok kerültek. Köztük többen a református felekezethez tartoztak. A falu vezetőségét „a kommunista párt küldte ide, azok mind magyarok voltak". Ezenkívül a legkülönbözőbb helyekről érkeztek emberek Véméndre Orosházától Várpalotán át Budapestig. Ez természetesen tükröződik a házasságokban is. Potenciális házastársak érkeznek az ötvenes években Pécsről, Isaszegről, Medináról, Tácról, Gödöllőről, Fótról, Jászfényszaruról, Szavasról, Polgárdiból. Tömeges bevándorlásról azonban nem beszélhetünk, egy-egy települést gyakran egyetlen bevándorolt képvisel. Nem szűnik meg a véméndiek kiházasodása sem, de a felekezeti elvet követve most már nem csupán svábokkal kötnek házasságot. 1949-ben veszi feleségül a székely Márton Piusz Schmidt Klárát. Ugyanebben az évben Magyarhertelendről

Szabó József kőműves veszi el Gaszler Máriát. 1950-ben köt házasságot a felvidéki Csoboth Ferenc Dietrich Erzsébettel. Idézzük Mausz Mihályt:

> „Az 1951 és 1960 közötti időszak az »őslakosság« és az újonnan érkezettek lassú összecsiszolódásának korszaka. Az egymás mellett, majd az együttélés nem megy súrlódások nélkül. A házasságok 79,059%-át még mindig azonos nemzetiségűek kötik. Nem csupán az eltérő anyanyelv választ el. A bukovinai székely, a felvidéki és az ország más térségeiből idetelepült magyar is saját »fajtájukkal« házasodik (75,325%). A vegyes házasságok párjainak nemzetiségi, népcsoportbéli hovatartozása ebben az időszakban még könnyen nyomon követhető. A németség az ilyen típusú házasságainak (26 házasság) felét olyan magyar anyanyelvűekkel köti, akik már a második világháborút megelőzően is a településen éltek. Mondhatjuk, hogy a fiatalokat nem a nemzetiségi hovatartozás választja el egymástól, hanem sokkal inkább a másik fél kellő ismeretének, a közösen megélt múltnak a hiánya. E két tényező bizalmatlanságot eredményez, amelyet csak erősítenek a közelmúlt történései, a kitelepítés, a lakosságcsere, a több éves otthontalan vándorlás" (2001, 24).

Az 1961–1971 közötti időszakban a házasságok alig kevesebb mint a felét már különböző nemzetiségekhez tartozók kötik. A következő 10 éves periódusban pedig megfordul a helyzet:

> „…a házasságot kötők közül 50%-nál kevesebben választanak saját csoportjukból párt. A jelzett tíz esztendőben bekövetkezett fordulat végleges, visszafordíthatatlan. […] A családot alapító új generáció tagjai csaknem kivétel nélkül gyermekkoruk óta együtt élnek a településen, függetlenül attól, hogy ki, honnan érkezett ide. A szülők előző évtizedekben tapasztalt idegenkedése, rosszabb esetben tiltása is a múlté. A falu kisebb olvasztókohó, hiszen a házasságok 7,895% (15 házasság) már olyan életközösség, ahol egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született" (Mausz 2001, 29).

Ma a migráció és a létszámában jelentősen leapadt svábság következtében, ami a párválasztási lehetőségeket erősen leszűkítette, minden vegyes házasságtípus megtalálható Véménden.

2003-ban megkértem régi véméndieket, svábokat és magyarokat, hogy házról házra mondják el, hogy ott szerintük vegyes vagy homogén házaspárok élnek. Az általuk adott információk alapján az arányok a következő képet mutatják.[60]

[60] Mausszal ellentétben nem az adott évben megkötött, hanem az akkor már létezett házasságokat néztük.

2. táblázat. *Homogén házasságok Véménden 2004-ben*

Sváb	105
Székely	53
Cigány	49
Magyar	41
Felvidéki	17

3. táblázat. *Vegyes házasságok Véménden 2004-ben*

Sváb–székely	33
Sváb–magyar	31
Sváb–felvidéki	11
Sváb–cigány	3
Sváb–sokác	3
Felvidéki–székely	7
Felvidéki–magyar	8
Székely–magyar	24
Magyar–cigány	4

Számos olyan házasság van Véménden is, ahol már a szülők is vegyes házasságban születtek, így gyermekeik származásának meghatározása még körülményesebb. Döntő szempont a gyerekek önbesorolásánál az, hogy melyik nagyszülői háznál nevelkedtek, vagy töltöttek el több időt. Fontos, hogy mely nemzetiség tölti be a gyerek számára a vonatkoztatási csoportot. A származás és a csoporttagság meghatározása ezekben az esetekben szocializációs kérdés. Ahol például a székely–magyar vegyes házasságból származó gyermekek a sváb nagyszülői házban, nagycsaládi keretek között nőttek fel, ott nem kétséges a svábság vállalása.

Bár az összes vegyes házasság száma magasabb, mint a sváb homogén házasságoké, a svábok aránya még döntő a falun belül. A problémát az jelenti, hogy a sváb homogén házasságok több mint a fele az első generációra esik. Ahogy haladunk a harmadik generáció, az unokák generációja felé, egyre szaporodnak a vegyes és többszörösen vegyes házasságok.

A többszörösen vegyes házasságok között a következőket találtuk: félig német–székely, félig német–német, félig német–felvidéki, félig német–magyar, félig német–cigány. A félig németen a némettel házasodó magyarok, felvidékiek, székelyek leszármazottai értendők. Előfordult az is, hogy mind a két házastárs vegyes házasságból született. Így a következő formációk álltak elő:

4. táblázat. *Vegyes házasságokból születettek*

Az egyik házastárs szüleinek nemzetisége	A másik házastárs szüleinek nemzetisége
Felvidéki és sváb	Székely és sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről sváb házasságból származó házastársat választott	
Székely–sváb	Magyar–sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről székely házasságból származó házastársat választott	

Megfigyeléseimet támasztják alá Mausz adatai is.

„Az 1990 és 2000 közötti időszakban a vegyes házasságok teszik ki a házasságok közel háromnegyedét (73,750%). Közülük is nagyobb százalékban találhatók azok, amelyekben egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született (59,322%). Az azonos csoporton belül kötött házasságok száma mindössze 21 (26,250%)" (2001, 35).

Egy adott pont után tehát az utódok származása már nem követhető. Ezekben az esetekben csak azt lehet számba venni, amit a megkérdezettek magukról állítanak, amennyiben már tudatosult bennünk származási sokféleségük. Mivel ez a tendencia legerősebben a 0–8 év közötti korosztályban jelentkezik, a kérdésre érvényes válaszokat csak évek múlva kaphatunk.

„Szomorú, hogy a svábság a vegyes házasságok miatt felhígult, és végső soron ki fog halni. A faluban ma már nagyon ritka, hogy mind a két fél tiszta sváb" – szomorkodott egy édesanya. A lánya erre azt felelte: „Hiába akarok én tiszta svábot, nincs kiből választani."

5.5. „Mitől sváb a sváb?"

Az asszimiláció, illetve a túlélés, a megmaradás kérdését összefoglalva elmondhatjuk, hogy a *Mundart* készségszintű ismeretéről és használatáról mind Csolnokon, mind Véménden az első két generáció esetében beszélhetünk. Többen állították mind a két generációból, hogy vannak témák, amelyeket csak svábul tudnak megbeszélni egymással. Mind a két településen általános jelenség volt, hogy a második generációs az óvodában tanult meg magyarul, otthonukban továbbra is még hosszú ideig sváboltak, tehát az anyanyelv mélyen gyökerezik etnikai identitásukban. A nyelvhasználat színterei elsősorban a családdal és a falu közösségi és kulturális életével kapcsolatosak. Dunabogdányhoz hasonlóan Csolnokon és Véménden is azt tapasztaltam, hogy a sváb az érzelem, a falun belüli belső világ, az intimitás nyelve, míg a magyar a

praktikum, a külvilág nyelve. Ugyanakkor ezeken a településeken is azt tapasztaltam, hogy a beszélő közösség tagjai igen gyakran kényszerülnek a kódváltásra.[60]

A törekvések a *Mundart* valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem használják vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációsan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk. Az első generációban az anyanyelvhasználat az anyanyelvi identitás megkérdőjelezhetetlen stabil eleme, a második generációban a gyerekkorhoz és a családhoz, a közösséghez fűző, még a gyakorlatban megélhető identitáselem. A harmadik generáció esetében az anyanyelvi identitás már csak egy fiktív elem, amely a gyakorlatból a múltra való emlékezés értékdimenziójába vonult át.

A *Mundart*ot értők száma a még fiatalabb generációk felé rohamosan csökken. Ma már úgy kerülnek óvodába a gyerekek, hogy csak magyarul beszélnek. Akad ugyan egy-két eset, ahol az egész kicsik is beszélnek, de ez nagyon ritka. „Az első gyereknél még csak svábolunk, de aztán a másodikra elfogy a buzgalom. Aztán meg »ne beszélj ilyen érthetetlen nyelven« – szólnak rá az óvodás korúak nagyszüleikre" – vallja be egy harmadik generációs értelmiségi Csolnokon. „Az unokám egyszerre beszélte a véméndi és a fekedi dialektust, mert mi és a fekedi nagyszülők is mindig svábul beszéltek hozzá, csodájára járt az egész világ, de amióta óvodás, nem akar svábul beszélni" – panaszolja egy véméndi nagymama. Egy második generációs értelmiségi maga idézte fel, hogy gyakran tette fel a kérdést nagyanyjának gyerekkorában: „Miért beszélsz svábul, magyarok vagyunk!" Ugyanő, annak ellenére, hogy már nem él a faluban, gyermekeivel születésüktől kezdve svábul beszél. Példáját még a faluban sem igen követi senki. „Inkább németül beszélek velük, ez sokkal fontosabb" – állítja egy némettanár édesanya.

Csolnokon a nyelvi asszimiláció később teljesedett ki, mint Véménden, de annál gyorsabban haladt előre. A harmadik generációban azok is a magyart vallják anyanyelvüknek, akik értenek svábul, az azonban kétségtelen, hogy egy-két ritka kivétellel sváb nyelvi jártasságuk nem éri el szüleikét. Szüleik felfelé beszélnek svábul, de lefelé magyar a kommunikáció nyelve. A szakirodalom úgy tartja, hogy a nyelvi asszimiláció folyamatában az anyanyelv először a közterekről vonul ki, és húzódik vissza a családi körbe. Csolnokon előbb vonult ki a családból, mint a közterekről, ahol ma is rendszeresen lehet sváb szót hallani. Véménden a történelmi események hatására korábban kényszerültek nyelvváltásra, de a hirtelen törés itt rögtön a második világháború után bekövetkezett.

[61] A nyelvi átalakulásról lásd Erb–Knipf 1999.

A sváb különböző használata felfelé, illetve lefelé, valamint a passzív bilingvizmus mind a két településen tapasztalható jelenség.

A nyelvi asszimiláció folyamatát egyik településen sem találják megállíthatónak. Ennek okát egy véméndi első generációs értelmiségi a vegyes házasságokban látja: „Hogyha két különböző nemzetiségű, egy német és egy magyar összekerül, akkor azon múlik, hogy mennyire erős a másiknak az akarata. Tehát ott van esélye igazán, hogy ha az anya tud németül, vagy neki fontos ez, és a férjével meg tudja értetni, hogy neki is fontos legyen. De ha nincs egy nagymama vagy dédmama, akkor sehogy se sikerül a dolog. De ha sikerül is, jön az óvoda, az iskola, aztán kész, vége."

Egy másik példa Véméndről: „Körülbelül egy fél éve, hogy a kisfiam állandóan rám szól, hogy ha én németül szólok hozzá, hogy ne így beszéljek… Biztos, hogy törést okozott az, hogy bekerült az óvodába, mert hát ő nem azt mondta, hogy kenyeret kérek, hanem a mai napig azt mondja, hogy brot. És akkor az óvó néni meg rászólt, hogy hát az a kenyér. Tudom, hogy az óvónő csak azt akarta, hogy tanulja meg magyarul is, de a gyerek ezt másként élte meg, hogy ezt így nem szabad mondani. És egyelőre nem sikerült meggyőzni, hogy ez nem így van."

A családi szocializációból spontán kieső sváb nyelvhasználatot igyekszenek támogatni az évenként megrendezett *Mundart*-versenyek. Ezek igen népszerűek, és a győzteseket mindenki számon tartja. Az irodalmi német ismerete azonban – különösen a harmadik generációban – általánosnak mondható. Köszönhető ez a nemzetiségi nyelvoktatásnak, amely már az óvodában elkezdődik. A nyolc általánost elvégző tanulók közül a legjobbak a német nyelvű gimnáziumba mennek mind a két faluból, de általában minden tanuló olyan középiskolában folytatja tanulmányait, ahol a német nyelvet is magas óraszámban tovább tanulja.

Az etnikai identitásban a nyelvhasználat átalakulási folyamatával párhuzamosan egyre inkább a származás és csoporttagság, valamint a kultúraőrzés veszi át a meghatározó szerepet. Ezt a megfigyelési tapasztalatot igazolják a 2001-es népszámlálás adatai.

5. táblázat. *A 2001. évi népszámlálás adatai*

	2001	Ebből			
	össz-lakosság	nemzeti-séghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyomá-nyokhoz kötődők	anya-nyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Csolnok	3406	1041	1290	671	858
Véménd	1702	376	470	363	397

A fenti táblázatból kiderül, hogy mind a két településen az összlakossághoz képest a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés a legmagasabb, és az anyanyelvi bevallások a legalacsonyabbak. Viszont a nyelvet családi, baráti körben használók magasabb számai azt bizonyítják, hogy bár nem a svábot jelölték meg a válaszadók anyanyelvüknek, de beszélik azt.

Manapság a nyelvi asszimiláció meggátolása a nemzetiségi oktatást végző általános iskolák feladata, tehát azt a feladatot, amit valamikor a család látott el, egy intézmény vette át. Elfelejtődik azonban az a tény, hogy az anyanyelv nem a *Hochdeutsch*, hanem a *Mundart*, tehát a *Hochdeutsch* iskolai szintű tanítása akár heti 6–10 órában, nem fogja tömegesen az anyanyelvi készség szintjére emelni a német nyelvet. Az anyanyelvet az ember az elsődleges szocializáció folyamatában tanulja meg. Addig, amíg a tanulók a nyelvóra végeztével – egyébként sváb anyanyelvű – tanáraikkal egyetemben magyarra váltanak, addig nem beszélhetünk nyelvi szocializációról, legfeljebb nyelvtanításról. Mind Csolnokon, mind Véménden elhangzott védekezésképp, hogy a gyerekek nyelvtudás nélkül kerülnek az iskolába – bár mind a két településen működik a nemzetiségi óvoda, ahol elviekben már meg kellene valamicskét tanulni németül –, valamint az az érv, hogy az iskolába sok nem német nemzetiségű gyermek is jár. Nagyon ritka az a család, ahol a ma iskolába kerülő gyerekek tudnak németül, erre Csolnokon egyetlen példát találtam, Véménden egyet sem. Viszont egyre többen kerülnek ki német egyetemekre, illetve választják ideiglenes vagy végső letelepedési helyüknek Németországot.

A kutatás során egyértelműen kiderült, hogy a vegyes házasságok jelentik ma a legnagyobb asszimiláló erőt.

„Az én osztályomból, akikkel együtt jártam, egy-két kivétellel, vegyesek a házasságok. De ha megnézem a férjem osztálytársait, ott is ugyanez a helyzet, a legtöbb vegyes házasság. Most ez így véletlen, hogy a férjem is falubeli, meg én is idetartozom, és hogy mind a ketten éppen ugyanahhoz a nemzetiséghez tartozunk, és ez végül is szerencsés. Tehát itt nem volt vita tárgya, hogy mi megbeszéltük, még mielőtt gyereket szerettünk volna, hogy mi igenis így fogunk velük beszélni. Tehát nem németül, nem magyarul, hanem ezt a tájszólást akarjuk nekik megtanítani. Németül megtanulhatsz az iskolában, magyarul úgyis megtanulja a közösségben, és akkor ez egy új, ez egy lehetőség, és a hangállománya rááll egy másfajta nyelvre."

Ha a harmadik generációban mind a két fél német, és jól is beszélnek akár svábul, akár németül, a kommunikáció nyelve a magyar.

„A vegyes házasságnak tulajdonképpen az az eredménye, hogy az a gyerek már nem fogja továbbvinni a svábot. A dolognak a lényege, hogy

tudjanak svábul, mert akkor mitől sváb a sváb? Ez szerintem hozzátartozik. Tehát, hogy tudja a nyelvet is. Most sokan vannak, akik mondjuk eljárnak táncolni, zenélni stb., de már a nyelvet nem beszélik. Mert annak idején sok szülő azt mondta, sőt egy német tanárnő ismerősöm is azt mondta, neki nem áll a szájára, és ő a gyerekével magyarul beszél, pedig hát ő is sváb. És még csak a németet sem tanítja neki. Majd az iskolában megtanulja címmel. És én úgy gondolom, hogy ez valahol nagyon rossz, mert ez egy egész pici erőfeszítésbe kerülne, és a gyereknek egy olyan előnyt tudok adni, hogy ha nem is azt a nyelvet beszéli, de mégis a megértés szintjén, hogy amikor iskolába kerül, sokkal könnyebb helyzetben lesz."

Mint már említettem, mindez felveti a svábság megmaradásának kérdését. Különösen azok érzik a nyelvi asszimiláció veszélyét, akik a svábság elidegeníthetetlen karakterisztikumának az anyanyelvet jelölik meg. Azt vetik fel, hogy ha kiveszik a nyelv, egy fontos integráló és kohéziós erő tűnik el, ami a csoport széteséséhez, felbomlásához, megszűnéséhez vezet. Az etnikai identitás reprezentációjában azonban ez a megtartó erő egyre kevésbé vagy már egyáltalán nem játszik szerepet. Az etnikai identitás nyelvi megjelenítése ma már csak az első generációra jellemző. A két település beszélő közösségei teljes mértékben kétnyelvűek; kommunikációs repertoárjukban anyanyelvi szintű ismeretekkel csak az első és a második generációban, bár nem egyenlő kompetenciával, egyszerre van jelen a sváb és a magyar. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az idősek kihalásával mind a két településen egyre inkább a másodnyelv domináns kétnyelvűség kezdi jellemezni az első generáció tagjait is. A második generációra Véménden szinte egyértelműen, de Csolnokon is egyre gyorsabban terjedően a másodnyelv dominancia a jellemző; a harmadik generációban pedig ehhez semmi kétség sem fér. Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az anyanyelvi dialektusok mára már az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit sem szolgálják ki, és a további generációk számára sem áll arányban az igényekkel.

A kétnyelvűséget Csolnokon és Véménden is diglossziás viszony jellemzi, ahol, Dunabogdányhoz hasonlóan, a diglosszia a magyar és a sváb dialektus között áll fenn.[62] Ez annak tulajdonítható, hogy az irodalmi németet, a „Hochdeutsch"-ot – ahol ezt a történelmi viszonyok

[62] Ferguson 1975; Hymes 1975, 1979; Bindorffer 1997, 1998, 2001, 2005.

lehetővé tették – a németül is tudók az iskolai oktatás keretében idegen nyelvként tanulták.

A harmadik generációs fiatal szülők szembesültek azzal a szomorú ténnyel, hogy gyakorlatilag már nem beszélik aktívan a *Mundart*ot, de ha igen, akkor is többet és jobban beszélnek magyarul; a vernakuláris elv a sváb dialektus esetében nem érvényesíthető. A nyelv amúgy is korlátozott funkcióköreinek szűkülése napjainkban tovább folytatódik. Ennek ellenére most született gyermekeikből svábot szeretnének nevelni, ugyancsak függetlenül attól, hogy házastársuk sváb vagy magyar, és szeretnék, ha a *Mundart*ot még beszélő szüleik és nagyszüleik svábul beszélnének az unokákkal. Ezzel a jelenséggel mind a két településen találkoztam.

Az asszimilációs veszélyre adott egyértelmű válaszok azok a disszimilációs és az etnikai identitás erősítéséhez kapcsolódó reakciók, amelyek mind a két településen tapasztalhatók; az eltűnés, illetve ezzel szemben a megmaradás, a túlélés kérdése napirenden van; a svábok teljes eltűnésének veszélyérzete egyre inkább jelentkezik realitásként minden generációban; a legidősebbek egyértelműen emellett foglaltak állást.

„Szerintem a svábok hosszú távon asszimilálódnak. Már alig van sváb–sváb házasság. A hagyományainkat, amíg lesznek még lelkes emberek, mint a F. E., akik mindent megtesznek. És továbbadják. De ki viszi majd tovább? Szerintem nagyon el fog tűnni. Én is próbálom megőrizni, a gyerekeknek továbbadni, de nem tudom, hogy hogyan fog alakulni" – festette fel a jövőképet nem egy idős véméndi asszony. „Ha a gyerekeink, akik még hallják, látják tőlünk, átadnák a saját gyerekeiknek, akkor talán, de már ők sem tudnak svábul. Németül sem mindenki. Egyre kevesebbet énekelünk, egyre kevesebbet táncolunk, mi az az egy tánccsoport…" – fejtette ki véleményét egy második generációs csolnoki.

„Amíg gyerek az ember, addig úgy érzi, kényszer ez a sok német. Én is úgy éreztem. Most azt mondom, hogy megérte. Csinálni kell, akár erőltetéssel is" – állította egy ugyancsak második generációs férfi Véménden.

„Ez a csapat, legalábbis a magja [a felnőtt tánckar] most már tizennégy éve együtt van. Sikerült mindenkibe ezt az érzést beleoltani, és már mindenütt megszülettek gyerekeik is, valakinek már föl is nőttek, és viszik tovább a táncot. Tehát ők már fogják ösztönözni a saját gyerekeiket arra, hogy menjenek, zenéljenek, táncoljanak" – reménykedett egy értelmiségi Csolnokon.

6. AZ ETNIKAI IDENTITÁS ÉS A NEMZETI IDENTITÁS ELEMEI

6.1. Az identitáskonstrukció elemkészlete

Az etnikai identitás konstrukciójában más német településeken végzett kutatások eredményeihez hasonlóan[63] a származás, a csoporttagság, névhasználat, az anyanyelv, a *Mundart* és a svábok tradicionális zenei és tánckultúrája, a közösségi ünnepek, a németországi partnerkapcsolatok játszanak fontos szerepet. A nemzeti identitás elemeit a magyarországi születés és iskoláztatás, Magyarország mint geográfiai tér, lakóhely, valamint mint kulturális és közösségi tér és a nemzeti csoporttagságot kijelölő hazakeret és hazaszeretet jelentik.

6.2. Etnikai identitás

6.2.1. Származás, csoporttagság, névhasználat

Generációtól függetlenül mind a két településen nagyon fontos a származás és az etnikai csoporthoz való tartozás. A származás és a csoporttagság vállalása egyik településen sem generációfüggő. Mind Csolnokon, mind Véménden generációs hovatartozástól és attól függetlenül, hogy homogén vagy vegyes házasságból született-e, minden megkérdezett svábnak vallotta magát. Számos esettel találkoztam, ahol már a szülők is vegyes házasságokban születtek, s bár itt a származás meghatározása már régen nem egyértelmű, a gyerekek mégis svábnak vallják magukat. Ebben az esetben azonban a svábként való önbevallás sokkal inkább a csoporttagság vállalására, mint a származás biztonságára vagy a tradicionális anyanyelv tudására épül. Ezekben az esetekben a származás egyre inkább csak emlékké válik, emlékezés arra, hogy a nagyszülők még egyértelműn „tiszta" svábok voltak. A csoporttagság realitása és megélhetősége a névhasználatban jelenik meg, amely az anyanyelv után már a származástól is elvált.[63]

Mint korábban említettem, a sváboknak szembesülniük kellett azzal is, hogy ha az iskolából kikerülve, ahol államilag finanszírozottan folyik az etnikai identitás megőrzésére való nevelés, nem tesznek valamit, akkor a származás nem is mindig egyértelmű és biztos tudata az etnikai identitás megőrzésében, és továbbadásában nem lesz elég muníció a jövőre nézve. Ennek érdekében mind a két településen iskolán

[63] Bindorffer 2001.
[64] Bindorffer 2001.

kívül is – kultúrcsoportokban – folyik az identitásnevelés. Az identitás kultúrán keresztüli átadásában a fő szerepet a második generáció viszi, amihez Véménden a harmadik generációs GJU-tagok is jelentős mértékben hozzájárulnak.

6.2.2. Tánc és zenei kultúra

A 5. táblázatból kiderül, hogy mennyire fontos a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés. A statisztikai adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat, mint a nemzetiségi önbevallások aránya és mint a csoport önképében megjelenő érték. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kulturális hagyományok erősen kötnek, és érzelmi hatásuk alól nem tudják és nem is akarják kivonni magukat az érintettek. A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés, a sváb kultúra iránt érzett vonzalom fontosabb lehet az emberek életében, mint a származás vagy az anyanyelv. Az ének, a zene és a tánc komoly identitáselemként vehető figyelembe; a kulturális hagyományok jelentik a legerősebb közösség-összetartó erőt (Bindorffer 2001).

6.2.2.1. Csolnok

Kulturális életük központjában, a Kossuth Lajos Művelődési Házban működnek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjai: a fúvószenekar, a vegyes kórus és az ifjúsági tánccsoport. Itt próbál a zeneiskola dzsesszbalett csoportja, és tartja összejöveteleit a Nyugdíjas Klub is. Az országos hírű Csolnoki Bányász Fúvószenekar, amely 150 éves múltra tekinthet vissza, létrejöttét 1860-ra teszik. 1958-ban a bányászzenekar tagjai között csupán két magyar nevet találunk. Számos szép eredménnyel dicsekedhet ma is, köztük egy nemzetközi 1. helyezéssel, melyet 1986-ban szerzett meg a németországi Werttingenben. Jelenlegi vezetője 1961 óta Fódi János karmester. Fódi kezei alól profi zenészek sora került ki. A zenekarban a csolnokiak mellett más környékbeli településekről is átjárnak zenélni a fiatalok. A fúvószenekar tagjaiból alakult a *Krigli Band*. A sváb zene mellett azonban a *Krigli Band* is mindenféle zenét játszik; a Sej, haj, Rozika mellett a rockzene is helyet kap a műsorukban. „Sok volt a falunapon az idegen, nem csolnoki. Átjöttek szórakozni, tűzijátékot nézni. Sajnos, az a helyzet, hogy az öregek estére már hazamentek, a fiatalok meg jobban szeretik ezt a beat zenét. A közönség óhaja, amit ki kell elégíteni."

A Német Nemzetiségi Vegyes Kórus Kultúrcsoport néven alakult 1951-ben. Az alapítók Meixner József, Seregi József és Reichenbach Ferenc voltak. A csoport többször átalakult, megszűnt, majd legutóbb 1986-ban alakult újjá Selmeczi Józsefné kezdeményezésére; azóta folyamatosan működik; művészeti vezetője Fódi János. Elsősorban helyben gyűjtött német népdalokat adnak elő, és szintén sok eredményes fellépést mondhatnak magukénak. 2001. augusztus 30-án művészeti nívódíjjal tüntették ki a bányászkultúra hagyományainak ápolásáért. A kórus tagjai az első generációból kerülnek ki. A csolnoki népdalok mellett magyarul is énekelnek, s nem egyszer láttam, hogy könnyezik közben a szemük.

A kórus tagjai zömében 60 év felett vannak, és egészségi okokból egyre-másra esnek ki tagjaik. Az utánpótlás kérdése azonban nincs megoldva. Az általános iskolákban van ugyan énekkar, de a gyerekek, akik otthon már nem tanultak meg svábul, magyarosan ejtik ki a szavakat. „Meg fog halni minden, ha mi kihalunk. A nagykórusban a régiek közül 58 éves a legfiatalabb. Az emberek passzívak, nem érdekli őket a saját énekkaruk, zenei kultúrájuk. A falunapokon mindig fellépünk, de mindjárt megvan a megjegyzés: már megint azok! Unalmasak."

A vegyes kórus mellett meg kell említenünk még a templomi kórust, és az egyre szebb eredményeket elérő *Wagenhoffer-kórus*t, melynek Mayer Istvánné a vezetője. A Wagenhoffer-kórus Wagenhoffer János helyi pedagógus halálának 10. évfordulójára jött létre helyi értelmiségi lányokból, asszonyokból. Fellépéseiken nem viselnek népviseletet, és népdalok mellett kórusműveket is előadnak. Mindkét kórusnak problémái vannak a harmonikakísérettel. Bár „Csolnokon, ha kutyát dobsz, zenészt találsz" – mondják, nehezen találni jó harmonikást.

A Német Nemzetiségi Ifjúsági Tánccsoport 1990-ben alakult néhány lelkes fiatal kezdeményezésére. Céljuk az 1951-ben elkezdett, majd megszakadt hagyomány újraélesztése és továbbvitele volt. Repertoárjukban főként helyi gyűjtésű táncok és motívumok szerepelnek, de más falvak táncait és koreografált táncokat is szívesen előadnak. 1999-ben a német nemzetiségi tánccsoportok országos fesztiválján bronz diplomát kaptak. A tánccsoport tagjai között szári, sárisápi, vörösvári, leányvári, esztergomi, sőt budapesti fiatalok is táncolnak. Mint megtudtam, vannak köztük „echte magyarok is". A csoport vezetője Tafferner Ingrid. Az ifjúsági tánckar mellett két gyermektánccsoport is van. Az egyiket ugyancsak Tafferner Ingrid vezeti, és a Művelődési Házban próbálnak, a másik az általános iskolában működik. Szükséges az utánpótlás, mert a tánckarban nagy a fluktuáció. „Mi is

kiöregszünk, férjhez megyünk, jön a gyerek, és már nincs idő próbákra járni."

Külön táncórákra egyre kevesebben járnak, mivel az általános iskolában is van tánctanítás. Mivel sok gyerek már vegyes házasságban született, a kultúrcsoportokban is megjelennek a „félsváb" és a magyar gyerekek. Bár a zöme csolnoki, a környező településekről is járnak különböző nemzetiségű gyerekek a csolnoki német nemzetiségi iskolába és a kultúrcsoportokba.

A Nyugdíjas Klub 1996-ban alakult, vezetője Janosek Istvánné. Ide a németek mellett kisebb létszámban magyarok is járnak. A Nyugdíjas Klub is részt vesz a falu kulturális életében, anyanyelvükön színi előadásokat tartanak, amelyek darabjait Klinger József helyi lakos írja, akit mindenki úgy emleget: *Mundartautor*. Józsi bácsi jeleneteket ír, amelyeket nyugdíjas klubbeli társaival adnak elő. A Nyugdíjas Klub tagjai évente kézimunka- és virágkiállítást rendeznek.

Az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18–19.) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúrcsoportok. Májusban a hagyományokat követve májusfát állítanak. Augusztus 19-én utcabál van, megünneplik a bányászathoz kötődő ünnepeket, megemlékezést tartanak az ötvenes évek kényszermunkatáboráról. Ha nem is minden évben, de szerveznek szüreti felvonulást és bált, Erzsébet–Katalin-napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A falunappal egybekötve a Nyugdíjas Klub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és tánctalálkozók, amikor más települések csoportjait látják vendégül, vagy utaznak a kultúrcsoportok más településekre.

Az általános iskolában karácsonykor a gyerekek koncertet adnak németül. Szenteste betlehemes játékot adnak elő a templomban, a Wagenhoffer-kórus pedig az éjféli mise előtt német énekeket énekel. „A hetvenes években nem volt más, csak az úttörődalok. A német dalok éneklése csak jóval később kezdődött. A jettingeniek[65] is segítettek ebben. Az egyik kolléganő hozott haza német dalokat. Óriási sikere volt a gyerekeknek."

A telepi Bányász Művelődési Házban működik a Bányász Klub és a Bányatörténeti Múzeum. Szeptember elején a klub és a Bányász Szakszervezeti Szövetség Csolnoki Nyugdíjas Alapszervezete bányásznapi rendezvényt tart. Ezenkívül Csolnokon van egy Helytörténeti Gyűjtemény is.

[65] Jettingen az egyik testvérváros. Lásd a következő fejezetet.

6.2.2.2. Véménd

Véménden hallottam egyik interjúpartneremtől, hogy „a hétköznapi életből eltűnt a sváb, csak a kulturális rendezvényeken erősítjük a hovatartozást". Kétségtelen, hogy ez országos jelenség, de az átalakult, modernizált életben a nemzetiségi kultúra ápolása jelenti az identitásőrzés egyik nagyon fontos területét. Véménden is működik tánckar, zenekar és vegyes kórus, bár itt nem tömörültek egyetlen egyesületbe.

A tánckar utánpótlása az általános iskola tanulóiból kerül ki, mintegy húszan vannak. Elsősorban lányok járnak, kevés a fiú, ahogy Csolnokon is. Az ok: sokkal inkább szeretnek focizni. „T. nem is jönne, ha otthonról nem noszogatnák" – pletykálkodnak a lányok. Próba előtt beszélgetünk. Kiderül, hogy a németórát összesen egy kislány szereti, egy másik szerint „az egész túl van erőltetve", és inkább angolul szeretnének tanulni. A gyerekek a próbákat kevésbé élvezik, de a fellépéseken aratott sikerekre és a versenygyőzelmekre nagyon büszkék.[66] Köztük is vannak magyarok, de itt sem tesz senki különbséget.

A 20–28 év közötti fiatalokat tömörítő ifjúsági tánccsoport hétvégeken próbál, mert hét közben nincs mindenki a faluban. A tánccsoport összetétel kisebb-nagyobb szünetekkel állandó változásban van. „Ha lányok férjhez mennek, elköltöznek" – panaszkodik Horváth Etele, aki ezt a csoportot is vezeti. Ezek a fiatalok nagyon szeretnek táncolni, élvezik, amit csinálnak. A harmonikazenét Poller József, aki egyben a falu kántora, és a fia szolgáltatja mind a két csoportnak. Az ifjúsági tánckar próbája után élénk társasági élet folyik az iskola tornatermében. Véménden nincs diszkó, a mozit bérbe adták, van ugyan két kocsma, de oda a tánckaros fiatalok nem szeretnek járni. „Mit lehet itt ezen kívül csinálni? A falu dögunalom" – mondja egyikük, de azért el nem költözne Véméndről. A hagyományőrzés egy csoportba hozza össze a fiatalokat, és ha nem is hangsúlyozzák azt, hogy ők németek – a mostani csoport tagjai mind svábok, és tudnak is svábul –, az összetartozás-tudat átélése mindenképpen megerősíti identitásukat. A tánccsoportok vezetője a szomszéd faluból, a magyarok lakta Szebényből nősült Véméndre, és nagyon sokat tesz a hagyományok megőrzése és a csoport összetartozása érdekében.

Véménden, mint minden sváb faluban, hagyományai vannak a hangszeres zenélésnek. „Régen a zenét a családban tanultuk" – mesélték az öregek. A háború a zenélés folytonosságát nem tudta megtörni. Az egyik leghíresebb zenekar vezetője, a 87 éves Brannbauer Gáspár az

[66] 2005-ben Horváth Etele általános iskolai tánckara nyerte meg a Solymáron rendezett országos versenyt.

egész életét végigzenélte, „még a székelyeknek is játszottunk” – mondta nem kis büszkeséggel.

A véméndi fúvószenekar Gász Mihály karnagy vezetése alatt lett országos hírű. A véméndiek azt tartják, hogy „egész Véménd Gász Mihálytól tanult zenélni”. A zenekar, vezetőjével ifj. Hahn Jánossal együtt, csupa fiatalból áll, akik mélységesen tisztelik elődeiket. Minden év nyarán, július vége felé, a fiatalok meghívják és megvendégelik az idős zenészeket. Ezen a „pincebulin” fiatalok és öregek igazi örömzenét játszanak. Az öregek a zenét még otthon, a családban tanulták. „De mi legalább pénzt csináltunk belőle! Mi pénzért játszottunk! A házam, a kocsim a zenélésből jött össze. Mi a bálokra csak zenélni jártunk, nem táncolni. De még a székelyeknek is húztuk, azok is hívtak. De ezek most ingyen fújnak, de meddig?” – vetette fel egy idős zenész. Kétségtelen, a jelenlegi zenekar kedvtelésből játszik együtt, pénzt ezért senki sem kap. Mégis együtt vannak, és senki sem mulasztaná el a pénteki próbát.

A véméndi énekkar 1952-ben Adalbert Pillinger vezetésével újjáalakult, majd Mandulás János és Zimmer József vezette. Az utánpótlás hiánya miatt a kórus a nyolcvanas években hanyatlásnak indult, amikor 1985-ben a Falk házaspárnak köszönhetően Zimmer József vezetésével újjászerveződött. Zimmer karnagy halála után a kórus vezetését Emmert József vette át. A kórus tagjai a település elitjéhez tartoznak, és szoros baráti kört alkotnak. Többségében a második generációt képviselik. Népdalok mellett többszólamú kórusműveket is énekelnek, és komoly művészi eredményeket értek el német nyelvű többszólamú dalaikkal. A próbák szünetében azonban magyarul folyik a szó, bár kétségtelen, hogy egy-egy sváb mondat is becsúszik. A kórusban házastársként székelyek is énekelnek, őket teljes mértékben befogadták. Ezenkívül meg kell még említeni az 1989-ben alakult és nagyon népszerű *Véméndi Quertett*et és a Nyugdíjas kórust is.

A szokások jelentős része azonban menthetetlenül kiveszett. Amikor rákérdezek, hogy mikor volt az igazi utolsó sváb lagzi a faluban, mindenki a színpadra állított és díjat nyert előadást említi meg. A szokások őrzésének egy másik mozgatója mindenképpen a minősítések megszerzése, díjak elnyerése. „Versenyfolklór” – ahogy egyik beszélgetőpartnerem megjegyezte. Kétségtelen, hogy a hagyományok felvonultak a színpadra, és szabadidős tevékenységgé váltak. Mindazonáltal funkciójuk van. Ez az utolsó szalmaszál, amelybe még kapaszkodni lehet, ami összeköt a már nagyon is távolivá vált múlttal. Bál már nincs, mert az öregek nem mennének el: „mi már nem vagyunk odavalók, fáradtak vagyunk”, hallottam többektől, fiatalok pedig alig vannak. „Svábbált pedig nem is lehetne tartani, mert a soknemzetiségű falu nem sváb lakói állítólag nem vennék jó néven.”

A hagyományőrzés és az összefogás szép példája, hogy a Német Kisebbségi Önkormányzat megvette a falu legszebb, ám igen romos állapotban levő házát, és saját erőből nekilátott felújításának egy Nemzetiségi Múzeum számára. A svábok felajánlottak egy-egy szobát a helybéli székelyeknek és felvidékieknek is, akik szintén beszálltak a munkálatokba.

6.2.3. Testvérvárosi kapcsolatok német településekkel

A németországi partnerkapcsolatok ugyancsak fontos identitáserősítő tényezők. Az identitásnevelés fontos eleme a nyelvoktatás és a kultúrcsoportokban való részvétel mellett a testvérvárosok meglátogatása, amely talán a leginkább megerősítő tényező. A partnerkapcsolatok azonban a gyerekek mellett a felnőttek számára is fontos azonosulási lehetőséget jelentenek. Mind a két faluban rendszeresek a találkozók, vendégjárások, Véménden a *Treffen*ek, amikor a kitelepítettek találkoznak egymással.

6.2.3.1. Csolnok

Az első partnerkapcsolati szerződését Csolnok 1992-ben kötötte a bajorországi Jettingen-Scheppach településsel. A kapcsolat gyökerei még a rendszerváltozás előtti időkre nyúlnak vissza.

A jettingeni zenekar egyik lelkes tagja, Michael Vogel és a csolnoki zenekar vezetője, Fódi János barátsága révén a csolnoki Bányász Fúvószenekart 1986-ban meghívták Németországba. Így került sor az első találkozásra, és kezdődött el a két zenekar között a barátság. Ez később sportolókra, iskolásokra, majd az akkori tanács vezetőire is kiterjedő kapcsolattá alakult, élővé azonban csak a rendszerváltás után vált. A partnerkapcsolat a szerződés aláírása után kiteljesedett, bekapcsolódtak a kulturális és sportegyesületek, az iskolák, illetve több személyes barátság is létrejött.

A második partnerszerződés megkötésére 1998-ban ugyancsak Csolnokon került sor, ezúttal a baden-württembergi Ubstadt-Weiher településsel. A kapcsolat felvételét Ubstadt-Weiher önkormányzatának néhány tagja – közülük is legfőképpen Franz Fischer – szorgalmazta, az ott és a város környékén élő kitelepített „svábok” kezdeményezésére. Azóta éves, kétéves rendszerességgel látogatják meg egymást a zenekarok, a testvértelepülések sportolói, iskolái között is rendszeres a cserelátogatás.

6.2.3.2. Véménd

Véméndnek hivatalosan aláírt testvérvárosi szerződése nincs. Ennek ellenére igen élénk kapcsolatot tart fenn több német településsel is. A véméndieket a baden-württembergi Mietingen környékére telepítették ki; a kapcsolatfelvétel ötlete a kitelepített németek Véménden tartott *Treffen*je, találkozója kapcsán jött létre. A másik település az ugyancsak baden-württembergi Herrlingen.

A közös zenei kultúra erős kapcsot jelent a németországi településekkel. Fúvószenekaraik és más kulturális egyesületeik minden évben meglátogatják egymást.

Fontos németországi kapcsolatot jelent Hamburg is, ahonnan a második világháborúban Hamburg bombázása elől idemenekített iskolások, ma már idős emberek, találtak Véménden ideiglenesen otthonra.

6.2.4. Identitásnevelés – nemzetiségi oktatás, nyelvtanulás és hagyományőrzés

Bármennyire is a svábok létszámának csökkenését mutatják a statisztikák, bármennyire is valós a teljes asszimilációtól való félelem az egyéni megnyilatkozások szintjén, a kisebbség csoportként a túlélésért küzd. Az etnikai identitásba való belenevelődés az elsődleges családi szocializáció során, nem utolsósorban a nyelvi asszimiláció miatt, illetve a modernizáció hatására töredezetté vált, illetve megszakadt. Az identitásnevelést a nyelvtanítással együtt különböző intézmények, mint az óvoda, iskola, zeneiskola, kulturális csoportok, GJU, Német Kisebbségi Önkormányzatok, vették át.

6.2.4.1. Csolnok

Az identitásnevelés a nemzetiségi óvodában kezdődik, majd az általános iskolában folytatódik. Csolnokon két óvoda működik összesen 123 gyerekkel. 2004-ben az óvodában összesen három gyerek értett valamennyit svábul, bár a becslés szerint a gyerekek 80%-a sváb abban az értelemben, hogy legalább a nagyszülők közül az egyik az. Egyre kevesebb azonban a mindkét részről sváb családban született gyermek, de a szülők a nyelvtanulás miatt kérik a nemzetiségi óvodát. Az óvodákban a német nyelv játékos oktatása folyik. Az általános iskolában a nemzetiségi nyelvoktatásban és az identitásnevelésben minden olyan tanuló

részt vesz, akit szülei ide írattak be – és vonatkozik ez az egyre növekvő nem német származású gyerekekre is.

A falu települési önkormányzata az elmúlt két ciklusban kisebbségi önkormányzattá nyilvánította magát. A nemzetiségi hovatartozást a faluban azonban nem csak a települési önkormányzat átalakulása jelzi. Csolnok különös gondot fordít a nemzetiségi nyelvoktatásra és identitásnevelésre. „Gyermekeink magas színvonalú németoktatásban részesülnek az óvodás kortól kezdve, kulturális életünk gyökerei ebből is táplálkoznak" – mondja Bérces József polgármester. „Oktatásukról óvodánk, általános iskolánk és zeneiskolánk elhivatott, jól képzett pedagógusai gondoskodnak, természetesen nagy hangsúlyt fektetve a német nemzetiségi hagyományokra és a német nyelvre."

Csolnokon az általános iskolai oktatás két épületben folyik; a faluban és a Rákóczi-telepen 302 gyerek tanul. A gyermekek jelentős része már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát. A hagyományőrzés, az otthoni gyűjtés ezért fontos szempont, a nemzetiségi oktatás része. Az iskola folyosóján vitrinben német használati tárgyak, viseletek láthatók. A gyerekek itt ismerkednek meg dédszüleik, nagyszüleik kultúrájával, szokásaival, itt tanulják meg, mit jelent svábnak lenni.

„Eljönnek az idős nénik, elmondják a gyerekeknek, hogy hogyan volt régen. Sajnos magyarul. Farsangra sütünk fánkot. Halas néni viseletben jött, a gyerekek megtanulták, hogyan kell a viseletet felvenni, hogyan kell kezelni a ruhákat, megtanultak kontyot kötni" – mesélik az iskolában. „Az óvodai, iskolai nyelvoktatás során a gyerekek megtanulnak németül, ma már mondhatjuk, hogy mindegyik, de a sváb nyelv megmaradásához ez nem elég. Otthonról a gyerekek már nem hozzák a svábot, a nyelvátadás megállt" – panaszkodott ugyanakkor egy tanárnő. Ezért az iskola német tanárai, akik kivétel nélkül mind csolnokiak, a német nyelvórákon igyekeznek a sváb dialektust is megismertetni a gyerekekkel.

Az iskolában hat némettanár heti öt órában tanítja a gyerekeket németre. Tudásukat az iskola német nyelvű színjátszó csoportjában kamatoztathatják. Ezen kívül német szakkört is szerveznek a továbbtanulni vágyók számára. Innen a gyerekek a vörösvári, a csepeli német gimnáziumba vagy Dorogra, Esztergomba mennek továbbtanulni. „Az iskola kéttannyelvű volt. Amikor kijött az a rendelet, hogy csak szakos tanár taníthatja a szaktárgyakat, akkor visszaminősítettük magunkat, mert nem tudtuk megoldani, hogy a földrajzot, matekot, biológiát szakos tanár tanítsa németül. Egyszerűen nem kaptunk ilyen kollégát" – panaszkodott az egyik tanár.

6.2.4.2. Véménd

A véméndi óvodába 2004 őszén 67 gyerek járt; köztük 6 származott mindkét szülői ágról sváb családból, és egyetlen gyermek akadt, aki értett valamit svábul. Vegyes házasságból 15, magyar családból 28, roma családból 20 gyermek származott. Annak ellenére, hogy fontos a német kisebbségi tudat és lét, a kisebbségi identitásra való nevelés, a származást a gyermekek személyiségi jogaira való hivatkozással sehol sem szabad megjelölni, számon tartani. Figyelembe venni csak azt a nyilatkozatot lehet, amit a szülők aláírnak, hogy igénylik vagy se a német nemzetiségi óvodát; minden idejáró gyermek szülei igényelték.

Az általános iskolában egy ideig két nyelven folyt az oktatás. A történelmet, a földrajzot és az éneket németül oktatták. „Az a helyzet, hogy amit németül is tanultak, abból kevesebbet és kevesebbet tudtak" – állította egy szülő. Problémát okozott, hogy a földrajz magyar és német részét nem tudták szinkronba hozni, mert mind a kettőt más tanította, és ez nehézséget okozott a gyerekeknek.[67] 1998-ban, amikor rendelet született arról, hogy kétnyelvű oktatás esetén a tantárgyak 51%-át németül kell tanítani, a korábbi 32%-hoz viszonyítva, ez valóban soknak bizonyult. Jelenleg az iskolában nemzetiségi nyelvoktatás folyik.[68] A szülők, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül, igénylik, és örülnek, hogy gyerekük legalább németül jól megtanul. Az első öt osztályban naponta van németóra, 6–8. osztályban 5+3 órában folyik a nyelvoktatás, illetve az identitásnevelés, azaz az 5 német óra mellett egy földrajz, egy történelem- és egy énekóra folyik németül.[69] A német nyelvű népismeret óra anyaga részben beépül a német órák anyagába, részint a helyi hagyományokkal ismerteti meg a tanulókat. Az iskola folyosóin, a tantermekben a régi sváb mindennapok tárgyi világa jelenik meg. Az identitásnevelés keretében a gyerekek megtanulják a magyarországi németek történetét, tanulnak helytörténetet, felelevenítik a szokásokat, összegyűjtik a nagyszülők fiatalkorának szokásait. Az iskolában tanulják meg, hogyan díszítették valamikor a karácsonyfát cérnára fűzött pattogatott kukoricával, szakkörökön tanulják meg, hogyan kell kuglófot sütni.

A véméndi általános iskolában napjainkban nemzetiségi ismeretekkel kiegészítve bővített nyelvoktatás folyik. Az alsó tagozatban heti öt

[67] A szinkron azért is lehetetlen volt, mivel magyarul két, németül csak egy földrajzórát tartottak. A német földrajzórán az egyik pedagógus szerint szókincsbővítés folyt, tehát nem helytálló a szülői megjegyzés.

[68] A kétnyelvű oktatásformát bővített nyelvoktatásnak nevezték, ez változott mára nemzetiségi nyelvoktatásra.

[69] Véménden elegendő jelentkező esetén a 7–8. osztályban lehetőség van fakultatív német földrajz és német történelem oktatására is.

órában tanulják a német nyelvet, ehhez jön felső tagozatban 3 óra identitásnevelés. „Aki bizony nemzetiségi osztályba megy, annak végig kell hallgatnia a kitelepítést is, akkor is, ha nem német, hanem mondjuk székely", de a kiváló minőségű német nyelvoktatás mellett ezt egyetlen szülő sem bánja. A gyerekek esetenként azonban sokkal jobban szeretnének angol nyelvet tanulni, és van olyan sváb gyerek, akik szerint „ez az egész túl van forszírozva".

A továbbtanulók azonban szinte mind olyan középiskolát választanak Mohácson vagy Pécsett, ahol folytatják a német nyelv tanulását, illetve nemzetiségi gimnáziumban tanulnak tovább.

A tanulólétszám Véménden is évről évre csökken. Az iskolának 2002/2003-as tanévben 166 tanulója volt, a 2003/2004-es tanévre pedig 20 elsős iratkozott be.[70]

A hagyományokat tehát őrzik, ápolják, de mindennapjaikba a tradicionális sváb szokások már egyáltalán nem illeszthetők bele. Megkérdeztem 16–18 éveseket, hogy mi a véleményük, mire emlékeznek az iskolában hallottakról, élnének-e úgy, ahogy nagyszüleik, és dolgoznának-e annyit. Az első reakció a barátságos nevetés volt. Aktív emlékezetük nem tárolta a tanultak többségét, de hívószavakra felrémlettek a falutörténet egyes elemei. Ezek a fiatalok azonban már nem szeretnének bőszoknyában járni, nem szeretnének olyan önkizsákmányoló életet élni, mint tették azt nagyszüleik.

A véméndi szülők azonban nagyon nagyra értékelik azt, amit a gyerekek az iskolában kapnak. „Sokat köszönhetünk az itteni német tanároknak. Az unokám már csak negyedig sváb, mégis azt mondja, hogy ő sváb akar lenni. Hát lehet ennél nagyobb sikert elérni?" – mondta egy első generációs értelmiségi.

Véménd kulturális életében fontos szerepet játszik a Jordán Gábor vezette országosan ismert, GJU.[71] A véméndi csoportról, mint jó és követendő példáról, gyakran ír a *Neue Zeitung*. Tagjainak egy része nem lakik a faluban, legfeljebb csak hétvégén jár haza. „Hétvégi GJU" – mondta róluk valaki. A GJU jelenlegi vezetői azonban igen sokat tesznek a felnövekvők identitásneveléséért. Rendszeresen tartanak foglalkozásokat a GJU-házban, táborokat, találkozókat szerveznek, közösen kirándulnak, színdarabot adnak elő *Mundart*ban; igyekeznek részt venni a falu kulturális életében. A GJU a baráti kapcsolathálóra épül, amely Bozsokra is kiterjed. Tagjaik között van félsváb és magyar, alig néhányuk beszél aktívan svábul, s bár sokan értenek, egymás közti

[70] Fekedről és Szebényből is ide járnak át a gyerekek, ahol az első két osztályban összevontan tanulnak, és nincs felső tagozat.

[71] Gesellschaft Junger Ungarndeutschen (Magyarországi Ifjú Németek Társasága).

kommunikációjuk nyelve magyar. A törzsgárdát huszonéves fiatalok alkotják. „Mi már a második generáció vagyunk. Lassan mi is kiöregszünk. Eddig négy GJU-lagzink volt, jövőre is lesz kettő. De aztán jönnek a gyerekek, és egyre kevésbé érünk rá. Most azon dolgozunk, hogy kineveljük az utánpótlást, ezért tartunk gyerektábort az általános iskolásoknak. Elég nagy az érdeklődés" – lelkesedett egy GJU-tag. „A GJU egy baráti társaság. De hogy mi a sváb e mögött, az kérdéses" – állapította meg egy középgenerációs asszony. „Persze a tánccsoportban, a zenekarban és az énekkarban is vannak magyarok" – tette hozzá. „Én a baráti kör miatt járok a GJU-ba. J. G. és T. J. nagyon jól összefogja a baráti köröket a hagyományápolás érdekében. Színdarabokat rendezünk, csinálunk véméndi nemzetiségi napot, bált rendezünk, tartunk salzkippel versenyt, gyerektáborokat, hogy összetartsuk a sváb fiatalokat" – mesélte egy másik GJU-tag. Egy középgenerációs interjúalanyom mesélte: „A GJU-ban sokat svábolnak a maguk módján. Ezért mondta az én fiam is, hogy anyu, tanítsd meg nekem is a véméndi sváb dialektust."

A jövőt illetően azonban nem mindenki ennyire optimista: „Cirka 33 fő a GJU, ebből tizenöten laknak itt, a többiek hétvégén jönnek csak haza. Kábé húszan vagyunk aktívak, a többiek csapódnak, ha buli van, mert menni lehet valahova. Ha havonta egyszer össze tudunk jönni, az már jó. Karácsony, focikupa, nemzetiségi nap, amit mi rendezünk, ilyenkor együtt vagyunk, de részt veszünk a halászléfőző versenyen is. A majálist is mi szerveztük. Szeretnénk spinnstubét is szervezni. De lassan elindul a lavina. Mindannyian érezzük az átalakulást. Ezért kell gyorsan fiatalítani, ha nem akarjuk, hogy a GJU megszűnjön."

A GJU nagyon sokat tesz azért, hogy a fiatalokat valamennyire a településhez kösse; ha területileg ez nem is megy, legalább lelkiekben. Emellett nem elhanyagolható az az erős, a lokalitásból táplálkozó sváb tudat, amely ezeket a fiatalokat jellemzi. Aki nem tud svábul, az sajnálja, és irigyli, hogy J. és É. „cváncigolnak". Vannak köztük, akik soha, semmilyen körülmények között nem mondanák magukat magyarnak; ez is egy túlélési stratégia. „Véméndről menekülnek a fiatalok. Mi ezt meg szeretnénk állítani. Meg akarjuk tartani a fiatalokat. Kevés a tiszta német már, a GJU-ban sem mindenki az. De ilyen alapon mi nem válogatunk" – foglalta össze röviden a fő célt egy beszélgetőpartnerem.

6.3. Nemzeti identitás

Mivel a svábok a szocializmus évei alatt etnikai mivoltukban elnyomottnak érezték magukat, a rendszerváltás utáni felszabadult etnikai identitás fontosabb számukra, mint a magyar nemzethez való tartozás,

bár nem tagadják meg azt. A nemzethez való tartozás azonban gyakran keveredik össze az állam és a haza fogalmával. A nemzetet Magyarország földrajzi határaival azonosítják, illetve a magyar állammal, amelynek polgárai. Ebben az értelemben a svábok az államalkotó nemzet tagjainak tekintik magukat, és nem osztják a kulturális nemzet ideológiáját; a Dunabogdányban tapasztaltakhoz hasonlóan mind a nemzethez tartozás, mind a magyarságuk megítélésében az államnemzeti koncepció érvényesül. A magyar kultúrnemzeti koncepció értelmében nem lehetnének a nemzet tagjai; származásuk és kultúrájuk egy része nem nemzeti, hanem etnikai dimenzióban jelenik meg.

„Én nem mondhatom magamról, hogy magyar vagyok, amikor az apukám és az anyukám is sváb."[72] A természetes identitás szintjén az első, spontán reakciókban nem jelenik meg a többségi magyarokhoz való tartozás tudata, de azt sem érzik, hogy a német nemzethez tartoznának. Hangsúlyt kap Véménden és Csolnokon is az, hogy „mi magyarországi németek vagyunk".

Tehát Csepeli (1992) nemzeti identitástipológiáját tekintve a *Gemeinschaft* típusú sváb közösség tagjainak Csolnokon és Véménden is *Gesellschaft* típusú nemzeti identitása van. A magyarokétól eltérő származás – még a vegyes házasságokból születettek esetében is – az etnikai csoporttagság preferenciáját teremti meg. Az önmeghatározás: magyarországi német vagy sváb, a származásra és az elsődleges csoporttagságra egyaránt utal.

Mivel tehát az elsődleges referenciacsoport a saját etnikai közösség, a vizsgált két község minden generációjában svábok szuperior identitása nem a nemzeti, hanem az erősen tudatosított etnikai identitás,[73] amely viszont Dunabogdánnyal ellentétben a falu határában sem Csolnokon, sem Véménden nem ér véget.[74]

A magyar állampolgárság, a magyarországi születési hely és a lakhely, a hazaszeretet, az állami és a nemzeti szimbólumok, valamint a magyar társadalmi-politikai és gazdasági mező az, ami Magyarországhoz kapcsolja a svábokat. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a primer

[72] Interjúalanyom apját, anyját kitelepítették, de visszaszöktek Magyarországra.

[73] A nemzeti identitás a társadalmi létet konstituáló identitáskonstrukción belül csupán az identifikációs készlet egy részét jelenti; van, aki számára elsődleges és szuperior identitás (Hobsbawm 1990, 11).

[74] Figyelembe kell vennünk ennél a megállapításnál két tényt. Elsősorban azt, hogy Dunabogdány közvetlen közelében csak Visegrádon éltek kis számban más nyelvjárást beszélő svábok, akikkel a közvetítő nyelv a magyar volt. Csolnok és Véménd viszont német falvak karéjában helyezkedik el. A területi elhelyezkedés is szerepet játszik tehát az etnikai identitás falun kívüli reprezentálásában. Másodsorban a dunabogdányi kutatás idején (1993–1996) még más kisebbségpolitikai térben szerveződött az etnikai identitás reprezentálhatósága.

etnikai identitás mellett, amit a svábok fiatalabb nemzedékei korántsem az elsődleges, hanem a másodlagos szocializáció során sajátítottak el, az ugyancsak a másodlagos szocializációs folyamatban elsajátított nemzeti identitás háttérbe szorul.

A haza kérdése különösen a kitelepítést, illetve visszaszökést megélt legidősebbek számára releváns. Ennek megnyilvánulásai a következő kijelentések:

„Hát hogyne szeretnénk itt élni! Miért akarnánk innen elmenni? Ez a mi hazánk. Még ha magyar, akkor is. Magyar a haza, és magyar állampolgár, és német anyanyelv." „Ahol az ember születik, ahol leéli az életét, ott a hazája."

„Mi itt akarunk svábok lenni" – mondta egy asszony. Ez egyértelmű utalás arra, hogy szülőföldjüket nem kívánják elhagyni, és Magyarországot tekintik a hazájuknak.

Amikor Magyarország külföld előtt jelenik meg, magyar állampolgárokként egyértelműen büszkék hazájukra, a magyarok teljesítményeire akár a kultúra, a tudomány vagy a sport területén.

„Tudod mi a himnuszsorrend? Magyar himnusz, bányászhimnusz, a magyarországi németek himnusza és utána csak a német" – mondta egy második generációs értelmiségi Csolnokon.

A KETTŐS IDENTITÁS TERMÉSZETE – ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Eltérően a dunabogdányi eredményektől, mind a két településen minden megkérdezett egyértelműen svábnak vallotta magát. Ez a határ azonban már a származásban sem jelentett merev határokat, mivel már a második generációban is jócskán találkozhatunk vegyes házasságból születettekkel. A harmadik generáció felé közeledve egyre gyakrabban hallható a sváb helyett a német meghatározás Ennek ellenére a csoporttagság kérdésében még a vegyes házasságból születettek is inkább a svábokhoz, azaz, egyre inkább elterjedő szóhasználatuk szerint a németekhez sorolják magukat, ahol a magyarországi jelző már nem minden esetben hangzik el. A származástudat megerősödését a népszámlálási adatok is igazolják. Abban a helyzetben, amikor a *Mundart*, továbbá a szokások jelentős része kihal, vagy csak mint megőrzendő, színpadra állítandó érték tételeződik, amikor reflexnyelvvé a magyar nyelv válik, a származástudatra való emlékezésből és a csoporttagság, a belső kohézió erősítéséből lehet a túléléshez erőt meríteni. A német irodalmi nyelv, az etnikai kultúra, a népismeret iskolai oktatása, az a képzet, hogy a *Hochdeutsch*ban anyanyelvüket tanulják újra, a Németországgal ápolt intenzív testvérvárosi és egyéni kapcsolatok a belső ko-

héziót táplálják. Ez a Németországból, mint eredeti anyaországból érkező – akár szimbolikus, akár tényleges – támogatás németségükben erősíti meg ennek a kisebbségnek a tagjait. Ugyanakkor ez egy másfajta összetartozás-tudatot is generál, nevezetesen a Németországhoz való tartozást. Ez a származási összetartozás-tudat azonban még nem terjed ki a német nemzethez mint politikai egységhez való tartozásra, még nem gyengíti a kettős identitás magyar nemzeti dimenzióját. Ha azonban meghallgatjuk a német zenekarok újabban kiadott CD-it, a magyarországi sváb zene mellett egyre gyakrabban hallhatók a német és osztrák dal- és zenekultúra kincsei. A tradicionális kultúra megőrzése nagyon fontos, de tartalékai a túléléshez kevésnek bizonyulnak. Ezért a megújuláshoz a svábok a németországi kultúrához folyamodnak, ami jelen pillanatban még a sváb etnikai identitást erősíti, de nem kizárt, hogy a *Hochdeutsch* elsajátításával és az egyre erősödő, de az egyelőre még csak szituatíve és csak érzelmi dimenzióban megjelenő összetartozás-tudattal együtt a német identitás felé fogja a jövőben megnyitni az utat. A svábok politikai és társadalmi értelemben továbbra is Magyarországhoz kötődnek, továbbra is ebben az országban vannak otthon, ez a hazájuk, amelyet nem szándékoznak elhagyni. Az együttes élmény, az egy hazában őket is ugyanúgy érintő magyarokéval közös sors, az egymáshoz egyre inkább közeledő habitusok, reagálásmódok, a közös kultúra, a mindennapi élet közös gondjai, félelmei, örömei, perspektívái, vagy éppen az élet kilátástalansága, viccei, babonái, a közvélemény még mindig erősebb kötőszálakat jelentenek a németországi származástudatnál.

A kettős identitás szép példája az alábbi, egy harmadik generációs csolnoki értelmiségivel készített interjúrészlet:

– *Mikor mondanád magadról azt, hogy sváb vagy, és mikor, hogy magyar vagy?*

– *Sváb, hogyha a nemzetiséget kérded. De Magyarországon lakom, és magyar hazámat én nagyon szeretem, sohasem fordulnék ellene. Szóval azt soha nem mondanám, hogy magyar vagyok, mert sváb vagyok, azt viszont igen, hogy Magyarország a hazám, mert azt én nagyon szeretem.*

Ugyanez a jelenség Véménden is tapasztalható. Végezetül álljon itt egy részlet egy véméndi harmadik generációs értelmiségivel készült interjúból a nemzethez, nemzetiséghez való tartozásról:

– *Minek tartod magad?*

– *Német vagyok, de Magyarországon.*

– *Érzel valamit, ha meghallod a magyar himnuszt?*

– *Hát könnyezek, az biztos.*

– *Miért?*

– *Hát mert magyar, azért. Hát mert magyarok vagyunk, azért.*

– De most mondtad, hogy német vagy.

– De magyar is.

– Akkor ez most hogy van? Német is vagy, magyar is vagy?

– Igen, német nemzetiségű vagyok, de a magyar nemzethez tartozom. A nemzetiség és a nemzet nem azonos! De nem zárják ki egymást.

– Biztos jól értem, a magyar nemzet tagjának érzed magad?

– Abszolút. Abszolút a magyar nemzethez.

– Hol válik el a nemzetiség és a nemzet? Gondolkodtál már ezen?

– Hát végül is talán ott, hogy itt élünk. Akik itt élnek, azok mind magyarok. Itt vagyunk otthon, és nem akarunk elmenni. Különös egy dolog ez.

– Mennyiben érzed magad magyarnak?

– Hát tán annyiban, hogy itt élek, és nekem fontos az, hogy mi történik az országban, és hogy Magyarországot külföldön hogy ítélik meg. Nekem például az fáj, hogy ha valami rosszat mondanak rá. Tehát attól függetlenül, hogy német vagyok, Magyarországra nekem senki se mondjon rosszat. Most teszem föl, nem szoktam focit nézni, de ha focit néznék, vagy bármilyen sporteseményt, akkor nekem az lenne a fontos, hogy a magyar nyerjen. Ha németekkel, akkor is magyar legyen az első, mert azért az én hazámban van.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bajtai Zsigmond 1999. *Véménd története 1998-ig képekkel*. Véménd.

Barakonyiné Winiczai Klára 1993. Véménd község kétéves önkormányzati múltjának mérlege. In Kovács T. (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 281–285.

Bindorffer Györgyi 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban *Szociológiai Szemle*, 2, 125–141.

Bindorffer Györgyi 1998. No Language, no Ethnicity? *Review of Sociology. Special Issue*, 143–157.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Bindorffer Györgyi 2005. *„Wir schwaben waren immer gute Ungarn”*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.

Bindorffer Györgyi 2002. Asszimiláció és túlélés. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1–31.

Boros Brambauer, Johann 2004. *Véménd*. Véménd, Véménder Deutsche Minderheitenselbstverwaltung.

Emmert József 1997. Das deutsche Bauernhaus in Wemend/Véménd. In K. Manherz (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*, Nr. 14, 47–74.

Erb Mária – Knipf Erzsébet 1999. Új lehetőségek, új kommunikációs stratégiák. A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás*, 2, 176–187.

Fekete Tibor 1977. *Der Janzabach entlang. A Janza patak mentén*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Ferguson, Ch. A. 1975. Diglosszia. In Pap M. – Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 291–317.

Gordon, M. Milton 1964. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origin*. New York, Oxford University Press.

Hernai Béla *Néprajzi anyag*. Hernai hagyaték, I. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Helytörténet*. Hernai hagyaték, II. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Die unvergessene Heimat*. Hernai hagyaték, III. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Napló, I*. Hernai hagyaték, IV. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Napló, II*. Hernai hagyaték, V. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hutterer Miklós 1975. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Balassa I. – C.Klotz – Manherz K. (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Budapest, Néprajzi Társaság, 11–33.

Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In Pap M. – Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Budapest, Gondolat, 91–145.

Hymes, Dell 1979. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Cs. – Terestyéni T. (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 213–263.

Juhász Márta 2004. Deutsche Grabinschriften in Tscholnok/Csolnok. In K. Manherz (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Bd. 21, 45–97.

Mausz Mihály 2001. *A Véménden 1895. október 1. és 2000. december 31. között kötött házasságok adatainak elemző bemutatása*. Kézirat. Mohács, PTA TK Könyvtárában.

Manherz Károly 1983. *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft*. Budapest, TIT.

Márvány János 1970. Zur Gliederung der deutschen Mundarten im südlichen Transdanubien. In *ALH, 20*.

Manherz Károly – Wild Katalin 1997. *Zur Sprache und Volkskultur der Ungarndeutschen*. Budapest, ELTE BTK Germanisztikai Intézet.

Pál Dénes 1981. *200 éves a bányászkodás a dorogi szénmedencében*. Dorog.

Petri, Johann 1986. *Die Geschichte von Véménd*. Essenbach, J. Petri Ausgabe.

Seewann, Gerhard 1992. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutsche, Donauschwabe. In Uő (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. 139–155.

Tisovszky Zsuzsanna 1986. Hasonlóságok és különbözőségek egy magyar, egy szlovák és egy német faluközösség folklórjában: Bajna, Kesztölc és Csolnok népszokásainak és hiedelemvilágának összehasonlító vizsgálata. Esztergom.

Vámos Ágnes 1998. *Magyarország tájnyelvi atlasza*. Budapest, Keraban Kiadó.

Weber-Kellermann, Ingeborg 1986. A „nyelvsziget-néprajz"-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In Kovács E. (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény*. II. köt. Budapest, Tankönyvkiadó, 107–126.

Weidlein, Johann 1956. *Die Deutschen in der Schwaben Türkei*. Würzburg, Holzner Verlag.

Weidlein, Johann 1967. *Die Schwäbische Türkei. 1. Beiräge zu ihrer Geschichte und Siedlungsgeographie*. Sindelfingen, Landsmannschaft d. Deutschen aus Ungarn.

Weidlein, Johann 1973/74. Die Mundarten der Donauschwaben. *Archiv der Suevia Pannonica*, Jg. 8, 28–35.

Wild Katalin 1987. Baranya megye német anyanyelvű lakosságának nyelvéről és népi kultúrájáról. In Magyarlaki Józsefné (szerk.): *Nemzetiségeink – A Baranya megyei horvátszerb és német nemzetiség múltja, jelene, kultúrája*. Pécs, Baranya megyei Pedagógiai Intézet, 77–95.

Wild, Katharina 2003. *Zur komplexen Analyse der „Fuldaer" deutschen Mundarten Südungarns*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.

BINDORFFER GYÖRGYI – SÓLYOM BARBARA

A pomázi szerbek identitása

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunk a pomázi szerbek etnikai és nemzeti identitását vizsgálja a kutatási célkitűzéseknek megfelelően diakrón és szinkrón dimenzióban. Először a kutatás elméleti hátteréként szolgáló identitásfogalmat tisztázzuk, majd külön-külön foglalkozunk a nemzeti, illetve az etnikai identitás jelenségével. Külön kiemeljük – ami a tanulmány lényege is – a kettős identitás fogalmát és jelenségét összetevőivel, mechanizmusaival és működésével együtt, majd ennek létezését empirikus kutatásunkkal támasztjuk alá. Sólyom Barbara interjúi alapján felvázoljuk a „saját csoport", a szerbek és a „másik csoport", a nem szerbek jellemzőit, megítélését, valamint elemzem a szerb öntudat jellemzőit és működését.

A dolgozat elméleti és empirikus részét egy átfogó, nemcsak Pomázra, hanem egész Magyarországra vonatkozó népesedési és történelmi áttekintéssel is összekötjük. Ezt azért tartjuk fontosnak, hogy jobban megismerjük a szerb nemzetiség helyét a magyar történelemben, a magyar kultúrában és politikában, valamint helyük és szerepük változását a külső és a belső tényezők hatására. Ennek egyik kiemelt pontja a szerb–magyar történelmi konfliktusok vizsgálata, amelyek meghatározóak voltak, és meghatározók mind a mai napig a többség-kisebbség viszonyában, az identitás alakulásában.

A Pomázon végzett empirikus kutatás eredményeinek bemutatásában az identitás témakörében részletezzük a pomázi szerbek történelmét mint vonatkoztatási pontot, asszimilációjuk folyamatát és ennek tényezőit, a szerb nemzetiségi iskola működését vagy éppen nem működését és ennek meghatározóit, az egyház, a vallás szerepét a szerbek életében, feltárjuk a helyi szokásokat, ünnepeket, a szerb nyelv helyét és szerepét a közösségben. Kihangsúlyozzuk az előbb felsorolt témakörök jelentőségét a kettős identitás kialakulásában és fennmaradásá-

ban, illetve a kettős identitás változását is, amit a generációk közötti különbségekkel illusztrálunk. Külön kitérünk a kilencvenes években lezajlott szerb háborúra is, vagyis arra, hogy ez a háború megváltoztatta-e, és ha igen, hogyan változtatta meg a pomázi szerbek kapcsolatát a nem szerbekkel általában, a helybéli nem szerbekkel, a más településeken élő szerbekkel és az anyaországgal.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen Pomázon végeztünk kutatást, vagy éppen miért csak Pomázon. Pomázon öt nemzetiség[1] él együtt békességben, komoly súrlódások nélkül. Egy ilyen társadalmi környezetben érdemes megnézni, hogy ez az együttélés hogyan, mi módon valósul meg. Fel kell-e áldozni valamit a saját etnikai identitásából az együttélés érdekében, és ha igen, mit, milyen mértékig, vagy élhet-e egy kisebbségi egyszerre saját és a többség csoportjában is? A kérdésekre Pomázon releváns válaszokat kaphatunk, mivel a városban az erős identitású szerb kisebbségi csoport mellett más kisebbségi csoportok is léteznek és élnek együtt a többségi magyarsággal. Egy ennyire összetett, bonyolult városi közösséget ritkán találunk, amely ráadásul földrajzilag nagyon közel esik az ország fővárosához, és nem tud kitérni annak erőteljes, több területre kiterjedő mobilizációs és asszimiláló hatása elől. Gondoljunk csak a munkalehetőségekre, a tanulási/továbbtanulási lehetőségekre, az interperszonális kapcsolatok tárházára vagy a kikapcsolódási/szórakozási lehetőségekre.

2. AZ IDENTITÁS ELMÉLETI HÁTTERE

Az identitás kategóriája Erikson nevéhez és munkásságához kötődik.[2] Az identitás szó etimológiai jelentése azonosság, és az egyén és a társadalom közötti viszony pszichikus közvetítésére vonatkozó tények egy jelentős csoportját foglalja magába. Az identitás abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol a szocializáció, vagyis az egyén társadalmi reprodukciója és a társadalmi részrendszerek reprodukciója találkozik és egybefonódik; ezáltal a társadalmi totalitás újratermelődik. Ebből következően az identitás leírható tartós és hierarchikusan szervezett kognitív szerkezetként, de egyúttal folyamatos szerveződési és újraszerveződési folyamatként is.

Az identitás egyik fontos funkciója az, hogy pozitív társadalmi értékeléshez és az ezzel járó pszichológiai jó érzéshez juttassa az egyéneket.

[1] Magyarok, németek, szlovákok, szerbek és romák. A második világháború előtt hat nemzetiség falujaként emlegették, amikor a zsidókat is számon tartották.

[2] Erik H. Erikson (1902–1994) 1950-ben kiadott *Childhood and Society* című könyvében dolgozta ki identitáselméletét.

Az identitás vonatkozhat az egyén saját személyére („én X. vagyok") – ez a személyes identitás, valamint a társadalomra is, amelyben az egyén él („én ide és ide tartozom") – ez a szociális identitás. A személyes identitás individuális létünk tényének és folyamatosságának, folytonos azonosságának pszichikus leképeződése, amelynek tapasztalati kerete és alapja az egyéni élettörténet, illetve annak folyamatos megszerkesztése, átszerkesztése. A szociális identitás az egyén sajátos társadalmi minőségének, különösségének képviselője, vagyis olyan sajátszerűségeké, amelyekben másokkal osztozik, de ezt is a maga egyéni módján teszi. A szociális identitás az önmagunkra vonatkozó tudásunk meghatározott körét tartalmazza. Ez a tudásunk általában észlelhető, megtapasztalható, objektív társadalmi minőségeinket és minősítéseinket képviseli, például nemünket, korunkat, etnikai és réteg-hovatartozásunkat, foglalkozási jellegzetességeinket.

Erikson az identitás tartalmi összetevőit identitáselemnek nevezte el,[3] amelyek lényegüket tekintve megkülönböztető sajátosságokat hordozó tudáselemek. Az identitáselemek nem egyszerűen megnevező és azonosító tudást tartalmaznak, nem csupán besorolnak valamely társadalmi kategóriába, hanem alternatív tudást és gyakorlati kompetenciát is tartalmaznak.[4]

Az identitás tudatos, valódi döntések révén, illetve csupán ösztönös-alkalmazkodó, alacsony tudatossági szinten lezajló mintakövetés útján is létrejöhet. A fentiekből is kitűnik, hogy az identitáselemeknek vagy identitáskategóriáknak több típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezekből épül fel tehát az identitás, vagyis sajátos, részleges elemekből, tudniillik szerep-, illetve kategoriális és csoportazonosulásokból szerveződő kognitív alakzat, amelyhez hozzátapadnak az értékelő és érzelmi-indulati tényezők.

Az identitásproblémák akkor jelentkeznek, ha a társadalmi változások olyan gyorsan történnek, hogy már az egymást követő nemzedékek sem tudják változatlan alakban átszármaztatni öröklött identitásmintáikat. Vagy kihullnak alóluk az őket fenntartó társas alakzatok, vagy a gyorsan születő új minták versengése szorítja ki őket. Éppen ezért identitásdilemmáról, identitásvesztésről, identitáskeresésről beszélni

[3] A szakirodalom használja még az identitáskomponens és az identitáskategória elnevezéseket is.

[4] Az identitáselemek meghatározzák, hogy az egyén hogyan, milyen viselkedési minták és életstratégiák révén valósítja meg társadalmi léte minőségeit. Az identitás elemei bonyolult, összetett, szerteindázó tudásegyütteseket hordoznak, amelyeknek gazdagsága, kiterjedtsége, tudatosságának mértéke nagyon különböző lehet, ez pedig jórészt az egyén önreflexív erőfeszítéseitől függ. Az identitáselemeknek történelmi mélységük is van: előtörténetük a személyes élettörténet kezdetéig nyúlik vissza.

egyetemes kórtünet, ami a második világháború után a modernizációnak és a migrációnak kitett magyarországi etnikai csoportok estében is megfigyelhető.[5]

A nemzeti hovatartozás az ember társadalmi identitásának részeleme, és funkciója az, hogy az egyén az emberek nagy csoportjai között képes legyen elhelyezni önmagát az ismerősség és az idegenség dimenziója szerint.[6] Ez a megállapítás az etnikai hovatartozásra is vonatkoztatható.[7]

A nemzeti és az etnikai identitás, és ezzel összefüggésben a többség és a kisebbség viszonyának kérdésköre, az elmúlt 10-15 évben egyre inkább jelen van a hétköznapi életben. Ennek oka valószínűleg az, hogy az első világháború óta a szocializmus időszakán át számos olyan esemény történt Magyarországon, amelyek közvetlenül érintették az egyének és csoportjaik önbecsülését, nemzeti büszkeségét, nemzeti identitását, etnikai hovatartozását, önrendelkezésének elvét. A rendszerváltás következtében azonban megteremtődtek azok a feltételek, amelyek a nemzeti és etnikai identitással kapcsolatos jogi, politikai, társadalmi és lélektani kérdéseket tisztázhatják.[8]

Csepeli[9] a nemzeti identitás, nemzeti azonosságtudat két fajtáját különbözteti meg. Természetes vagy spontán nemzeti identitásnak nevezi a nemzeti ideológia társadalmi működésének azt a következményét, hogy az ideológia által fölkínált tudáskészlet elemeinek segítségével az egyének magukat a nemzeti kategória hatálya alá sorolják, és a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseit magukra is vonatkoztatják; ezenkívül ismerik a nemzeti összetartozást szolgáló rítusokat, és bennük résztvevőként szerepelhetnek.

Ennek alapvető feltétele, hogy a személy ugyanazt a nemzeti kategóriát alkalmazza saját magára is, mint amit őrá alkalmaznak az adott kategóriába tartozók, és azok is, akik más nemzeti csoportokba tartoznak. Hogyha ez a három forrás ugyanazt a kategóriát használja, akkor az identitásérzés problémátlan. Az összes többi esetben identitászavarok támadhatnak.

A természetes identitás által megteremtett, érzelmileg színezett, ismerősnek érzett megismerési horizonton belül lehetőség nyílik az identitásérzet tudatosodására. Ez a nemzeti attitűdök kialakulását eredményezi. A nemzeti ideológia értékei a nemzeti társadalom tagjainak befogadásában attitűdökké válva a nemzeti kultúra, történelem, gazda-

[5] Vö. Bindorffer 2001.
[6] Csepeli 1997.
[7] Bindorffer 2001.
[8] Lázár Guy 1995.
[9] Csepeli 1992.

ság, politika, erkölcs stb. kérdései körében folytatott mindennapi kommunikációs közös háttértudásként szolgálnak.

Az etnikai identitás fogalmát Bindorffer (2001) definíciójából kiindulva a szerbek esetében a következőképpen határozzuk meg: az etnikai identitás az egyén azon szubjektív azonosságérzése és élménye, csoportlojalitása, amelyet azon kisebbségi csoport iránt érez, melybe beleszületett, s ahol elsődleges szocializációja során a speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező elemkészletet tartalmazó, etnikai tudásanyagot elsajátítja. Ebben a tudáskészletben találjuk a származás közös tudatát megalapozó hitet, a megkülönböztetést szolgáló kulturális repertoárt, a szokásokat, hagyományokat, a habitus hasonlóságát meghatározó tradíciókészletet és értékrendszert, valamint a túlélési stratégiák megkonstruálásának és működtetésének gyakorlatát. Ezen az azonosulást és elkülönülést felkínáló bázison alakítja ki az adott csoport saját identitását. Vannak olyan etnikai tudáskészleti elemek, amelyek azonosak a többségi nemzet tudáskészletének elemeivel, és vannak olyanok is, amelyek eltérnek tőlük. A szerbek etnikai identitásának számos elemét tekintve, mint például a származás közös tudata, szokások, a habitus hasonlósága, a kulturális repertoár és a vallás azonosságot mutat a szerb nemzeti identitással.

A csoportidentitások nem közvetlenül vesznek részt a társadalmi identitás konstituálásában, hanem az etnikai identitás mint csoportidentitás különböző „identitás-aggregátum”-ból, identitáshalmazokból áll össze, ezek pedig különböző elemekből tevődnek össze.[10] A kutatás szempontjából a kulturális „identitás-aggregátum”-ot vettük figyelembe, amely azokból az identitáselemekből áll, amelyek az egyénnek a kulturális (nyelvi, etnikai, vallási stb.) nagycsoportokhoz való tartozását tükrözik. Az identitás-aggregátumok eltérő súllyal vannak jelen az egyes kisebbségek nemzeti önazonosságában, önmeghatározásában.

3. NÉPESEDÉSI ADATOK

3.1. Országos áttekintés

A népesedési adatok alakulásnak vizsgálatát azért tartom fontosnak, hogy lássuk, hogyan alakult a szerbek lélekszáma az elmúlt évszázadokban, évtizedekben. A lakosság létszámának adataiból következtetéseket lehet levonni a szerbek magyarországi pozíciójára vonatkozóan;

[10] Lázár 1995, 1996.

arra, hogy a többségi társadalom hogyan viszonyult hozzájuk, mennyire fogadta el szerb létüket, mennyire engedte vagy akadályozta a szerb öntudat fennmaradását, illetve hogy a szerbek beleolvadtak-e, s ha igen, mennyire, a többségi kultúrába.

A szerbek beköltözése több évszázados folyamat volt, és több hullámban ment végbe. Egyes források szerint a szláv elem a magyarok honfoglalása előtt, már az 5., illetve a 6. században megjelent Pannóniában, pontosabban Dél-Dunántúlon. A magyar törzsek megjelenése után ezek a csoportok részben délebbre húzódtak, részben pedig mellettük éltek tovább, és idővel asszimilálódtak volna. A szakemberek másik csoportja viszont úgy látja, hogy az előbbi feltevés bizonyítása nincs kellően megalapozva. Szerintük a szlávok először a mai Magyarország déli részén csak a középkor dereka táján jelentek meg. Ez az elmélet inkább bizonyítható, mivel a népcsoport a korabeli krónikákban és oklevelekben is szerepel.

A szerbek középkori betelepülése békés úton, részben szervezett telepítések formájában a tatárjárás után, a lakosság pótlásának érdekében történt, majd az Oszmán Birodalom terjeszkedése miatt csoportjaik menekültként érkeztek Magyarország területére. Az 1389-es rigómezei csatában Szerbia elvesztette függetlenségét, melynek következtében szerbek az öt évszázados folyamatos török megszállás miatt több hullámban menekültek a Magyar Királyság területére. Az oszmán terjeszkedés elől menekülve húzódtak mindig északabbra, részben pedig mint az oszmán sereget kísérő kereskedők vagy segédcsapatok érkeztek magyar területre. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy spontán, természetes terjeszkedés útján is kialakultak településeik.[10]

Az idevonatkozó létszámadatok ellentmondanak egymásnak, illetve ha összeszámoljuk a 15. század végéig letelepedett szerbek számát, akkor a magyarországi lakosság egynyolcadát kellene szerbnek tekinteni, ami kizárható. A becslések 50–150 ezer főre teszik az akkori szerbek számát.

Az utolsó nagy betelepedés 1690-ben volt, amikor közel negyvenezer délszerbiai család indult meg Magyarország felé. A 17. századi szerb beköltözésekről és lélekszámokról sincsenek megbízható adatok, egyesek 200 ezer, mások 100 ezer főre becsülik a század végén beköltözött szerbek számát. A 18. század végétől a nemzetiségek számát csupán megközelítő adatokból tudhatjuk. Ezek szerint a szerbek száma 700–800 ezer fő lehetett. A magyarországi szerbség jelentős hányada élt Pest és Buda környékén; az 1720-ban tartott népszámlálás adatai szerint Buda lakosságának 37,6%-a, Pest lakosságának 10%-a volt szerb.

[11] Ferkov Jakab: A magyarországi horvátok, szerbek és szlovének népművészete http://mohacs.jpm.hu/?nyelv=HU&menuID=2&cikkID=68&sorszam=2&PHPSESSID=f65c28f900a9188c6604b95637f77b6b

Jelentős szerb lakosság élt a Vajdaságban. A szerbeket erős szálak fűzték a határon túli szerb fejedelemséghez is. Sose tartották magukat kisebbségnek Magyarországon – úgy gondolták, a birodalom egy más részén élnek. Az alábbi táblázatban anyanyelvi és nemzetiségi bevallás szerint láthatjuk létszámadataikat.

1. táblázat

Év	Az eredeti ország-területen	Mai ország-területen	Az eredeti ország-területen	Mai országterületen		
	anyanyelv	anyanyelv	nemzetiség	nemzetiség	anyanyelv használata	kötődés a kultúrához
1900	437 682 5,54%	24 254 0,35%				
1910	461 091 4,69%	26 248 0,34%				
1920		17 132 0,21%				
1930		7 031 0,08%				
1941	164 755 3,30%	5 442 0,06%	159 346 2,28%	3629 0,04%		
1949		5 158 0,06%		4190 0,05%		
1960		4 583 0,05%		3 888 0,04%		
1970		7 989 0,08%				
1980		3 426 0,03%		2805 0,03%		
1990		2 953 0,03%		2905 0,03%		
2001		3 388 0,03%		3816 0,04%	4186 0,04%	5279 0,06%

Forrás: KSH.
% az össznépesség százalékában

A trianoni béke következtében a Vajdaság és vele együtt a szerbek lakta területek jelentős része Jugoszláviához került. A szerbek létszámának csökkenéséhez az 1921 és 1930 közötti lakosságcsere – optálás – is hozzájárult. A népszámlálás adatai szerint 1941-től 10 évenként 400–500 fővel csökkent a szerb népesség száma.[12]

[12] Ács 1986.

Az 1949. évi népszámlálást a magyar–jugoszláv konfliktus közepette tartották, így nem csoda, hogy a szerb anyanyelvűek száma tovább csökkent. 1960-ra a többi kisebbséggel ellentétben a szerbek száma növekedett. 1970-ben kisebb növekedés következett be. 1980-ban azonban a szerb anyanyelvűek száma a tíz évvel előtti felére csökkent, s ez a szám 2001-ben is stagnált. Nemzetiségi létszámadataikat illetően a becslések túlmutatnak a bevallási adatokon, szerbek 5–10 ezer fő közé teszik saját létszámukat. Érdekes adat, hogy míg például a németeknél anyanyelv és nemzetiség bevallási adatai nem fedik egymást, 1980 óta a szerb anyanyelvűek és nemzetiségűek száma gyakorlatilag megegyezik. A 90-es években a délszláv háborúk újabb szerb menekülthullámokat indítottak el. Valószínűleg ennek (is) köszönhető 1990 után a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások emelkedése. A magyarországi szerbség 43%-a Budapesten és Pest megyében, további 44%-a a délvidéken, Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya és Békés megyében él. Létszámuk leginkább Budapesten növekedett. A növekedés azonban nem belső, hanem külső migráció eredménye, a bevándorlók elsődleges célja Budapest. A főváros és az említett megyék területén 2001-ben együttesen a szerb nemzetiségűek mintegy 90%-a élt.

3.2. Pomáz szerb lakossága

1559-ben a törökök összeírták birtokaikat, amelyből kiderül, hogy Pomázon ekkor 14 család élt. Pilis megye 1701. évi összeírása szerint Pomázon mindössze 73 családfő volt, akik házasok voltak, és volt állatuk, búzájuk, boruk – tehát csak néhány száz lakosról beszélhetünk. Az 1715. évi összeírás szerint akkor 46 helybeli ház és egy idegen ház volt található, ez kb. 330 főt jelenthetett, az 1720-ból származó összeírás szerint akkor 80 családfő élt Pomázon, ez kb. 576 fő lehetett, majdnem kétszerese az 1700-as évek elejinek. Pontos lakosságszámot nem tudunk mondani, mert az akkori összeírásoknál csak a családfőket írták be, és ahhoz, hogy a hozzávetőleges lélekszámot kiszámolhassák, egy külön módszer, kulcs létezett, amellyel az egy házban élő lakosság átlagos számát tudták megbecsülni. A lelkészi hivatal 1829. évi összeírása szerint Pomázon összesen 155 ház volt 1027 lakossal. Ez a 19. század első felére esik, amikor Pomázon a legtöbb szerb élt, utána a hanyatlás időszaka következett.[13]

A 18. század folyamán szlovákok, magyarok és németek telepedtek le Pomázon. Míg az 1800-as évek végén kb. háromezren éltek Pomázon, és egészen 1930-ig nem emelkedett ez a szám ötezer fölé, addig

[13] Jaksity 1990; Golub 2001b.

lassan, fokozatosan, tízévenkénti ezres, kétezres növekedéssel 1980-ban az állandó népesség elérte a 11 000 főt. Innentől kezdve szintén lassan, de fokozatosan nőtt a lakónépesség száma, 2002-ben 15 500 főre emelkedett. 1850 körül a szerbek a lakosság felét (kb. 1200 fő) tették ki. A faluösszeírások szerint a szerbek 1881-ben már csak 817-en voltak; 1895-ben 827, 1900-ban 822, 1924-ben 622, 1929-ben 424, 1931- ben 421 és 1958-ban 356 szerb nemzetiségű lakost regisztráltak. 1881 és 1958 között a szerb lakosság létszáma kevesebb mint a felére csökkent (KSH 2001). 1990-ben a szerbek száma nem érte el még a 300 főt sem.

A számok mutatják a természetes fogyás jelenségét, amelybe olyan történelmi jelenségek is beleszólnak, mint például az első világháborút követő években mintegy 300 pomázi szerb lakos Jugoszláviába való visszatelepülése, ún. optálása.[14] A nagycsaládosok, az 5-6 gyerekesek a föld reményében költöztek Jugoszláviába, ugyanis ingyen földet ígértek nekik. Ez az ígéret azonban csak részben teljesült; nem mindenki kapott jó földet. Sokan visszajöttek, de ha már beilleszkedett a család az új környezetbe, ha már a gyerekek ott jártak iskolába, akkor inkább kint maradtak. A szerbek fogyása azonban a szlovákokhoz és a németekhez viszonyítva kisebb, mivel a szlovákok kb. ötödannyian voltak 1949-ben, mint 1881-ben, a németek pedig főként a kitelepítések hatására negyedannyian maradtak. A magyarok aránya ötszörös gyarapodással a legmagasabb értéket mutatja.

2. táblázat. *Szerbek Pomázon*[15]

	ÖL	N	A	NH	K
1980	11 738	153 1,3%	187 1,6%		
1990	12 474	140 1,1%	141 1,1%		
2001	14 404	151 1,0%	123 0,8%	124 0,8%	182 1,3%

Forrás: KSH.

Ha a vallás és felekezet szerinti megoszlást nézzük, akkor 2001-ben Pomázon 126 fő vallotta magát ortodoxnak; ez az összlakosság 0,9%-a.[16]

[14] Golub 2001b.

[15] ÖL = összlakosság, N = nemzetiség, A = anyanyelv, NH = nemzetiségi nyelvet családi, baráti körben használók, K = szerb kultúrához kötődők.

[16] A fentiek kapcsán magyarázatra szorul, hogy miért van különbség a vallás és felekezet szerinti, illetve a nemzetiség szerinti megoszlás között, hisz a két kategóriában a szerbek száma eltérő. A vallás és felekezet szerinti besorolásban valószínűleg a szerb pravoszláv ortodox vallást egyszerűen szerb vallásnak jelölték meg a népszámlálást végzők.

A nemzetiségi bevallások az összlakossághoz képest az elmúlt 20 évben, ha nem is drasztikusan, de folyamatosan csökkentek. Hasonlóan más kisebbségekhez az anyanyelvet bevallók aránya is csökkent, de míg a nyelvi asszimiláció „kiegyensúlyozásaként" az etnikai identitás a nemzetiség, a származás bevallásában számottevő növekedést mutat, a szerbeknél nem jelentős a létszámbeli növekedés. A szerb kultúrához való kötődést azonban meghaladja a másik három bevallás számait, így azt feltételezhetjük, hogy a szerb identitás megélésének terepe a kulturális reprezentációkra tevődött át. Mint majd látni fogjuk, ezek a kulturális kötődések nagymértékben a valláshoz és a vallási ünnepekhez kötődnek, és a profán dimenzióban már kevés hagyományelem található meg.

4. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

4.1. A szerbek magyarországi történelme – szerb–magyar konfliktusok

Ahhoz, hogy tudjuk, milyen szerepet töltöttek be Magyarországon a szerbek a magyarok életében, hogy milyen volt a kapcsolat a szerbek és nem szerbek között, ez a kapcsolat hogyan, milyen tényezők hatására változott, röviden szükséges áttekintenünk a szerbek magyarországi történetét. Külön kiemelem a magyar–szerb konfliktusokat is, amelyek közül párat mind a mai napig emlegetnek a mai szerbek, és meghatározzák a mai viszonyukat a többséggel. Ezt követően térek ki konkrétan a pomázi szerbek történelmére is. Ez a fejezet részletes háttér-információul szolgál a szerb identitás egyik összetevőjének megismeréséhez, hisz mint már említettem, a közös múlt, a közös gyökerek egyik, ha nem a legfontosabb, alkotóeleme a szerb öntudatnak.

A szerbek magyarországi jelenléte a honfoglalás előtti időkre tehető. A honfoglalás után az itt talált délszláv szórványok hamar beolvadtak a magyarságba, és egyre több új beköltöző és telepes is érkezett. Árpád-házi királyaink és a délszlávok között baráti, katonai, családi, rokoni kapcsolatok is létesültek. A szerbek a magyarok oldalán részt vettek az 1044. évi ménfői csatában és Pozsony ostromában is részt vettek. A Kálmán és Álmos közötti viszályban a szerb főurak Álmost támogatták. Kálmán győzelme után megtorlásként nemcsak Álmost és fiát vakították meg, hanem néhány szerb főurat is. A szerbek befolyása II. Béla uralkodása idején kezdett növekedni, mivel felesége, Urosa Ilona a

A nemzetiségek címszó alatt azért lehet valamivel több szerb személy, mert nem minden szerb vallásos, nem minden szerb lakos sorolta magát a szerb vallásúak közé.

raskai szerb zsupán lánya volt. Urosa Ilona a férjétől ajándékba kapott Csepel-szigetre telepítette le szerb szolgáit. A délszlávok betelepítése hazánkba a 14. század végétől öltött tömeges méreteket. Ez a törökök Balkáni terjeszkedésével is összefüggött. A törökök első nagy győzelmüket a szerbek fölött 1371-ben a Marica folyó menti csatában aratták. Szerbia sorsa 1389. június 28-án a rigómezei csatában pecsételődött meg; öt évszázadra török elnyomás alá került. Ezzel megkezdődött a szerbek egyre nagyobb hullámokban történő elvándorlása. A török veszély ellen Lazarevics István és Brankovics György szerb fejedelmek többször kértek segítséget a magyar Zsigmond királytól. A segítség fejében Lazarevics István hűbérurának ismerte el a magyar királyt, aki cserébe megígérte, hogy megvédelmezi Szerbiát a törökkel szemben. Ennek jeleként magyar katonákat küldött szerb várakba, amelyeket a szerbek adtak át a magyar királynak, a király pedig birtokadományokkal kötelezte le a szerb urakat, akik belépve a magyar arisztokrácia soraiba, személyükben is a magyar korona alattvalói lettek. 1421-ben Brankovics György vezetésével például a nemesekkel együtt 80 ezer szerb kapott engedélyt az ország déli részein való letelepedésre.[17]

Hunyadi János a török elleni harcaiban a délszláv népekre is támaszkodott, seregében több ezer délszláv katona és paraszt harcolt. Mátyás uralkodása alatt István és Demeter vajdák vezetésével több mint ezer szerb katona érkezett Magyarországra, akiket a király Nagylakon és környékén telepített le. Mátyás katonapolitikai okokból döntött így. A Szerémség és Dél-Alföld védelmében komoly erőt jelentettek a szerb arisztokraták lovascsapatai. A Fekete Seregben 5000 rác harcolt, valamint a déli végeken szolgáló naszádosok jelentős része szintén szerb volt. A katonai segítség azonban nem mindig volt önkéntes; a 15. század második felében és a 16. század elején a szerb területeken a törökkel megütköző majd visszavonuló magyar hadak tízezrével hozták vagy kényszerítették magukkal a szerb parasztokat. 1526-ban, a mohácsi csatában a szerbek Bozsity Radity vezetésével vettek részt. A csatát követően a szerbek egy része Zápolya János, míg másik részük Ferdinánd király mellé állt. Ferdinánd húszévi adómentességet adott a

[17] A szerbek szívesen telepedtek le a folyók, elsősorban a Duna mellett fekvő, a tranzitkereskedelem szempontjából fontos városokban. Távolsági és helyi kereskedelemmel és vízi áruszállítással foglalkoztak. Sok volt az iparos is (pl. paplanosok, zubbonykészítők, csizmadiák, tímárok, kovácsok), akik, ha tehették, mesterségük mellett szőlő- és gyümölcstermesztéssel is foglalkoztak. A görög és szerb távolsági kereskedők szinte monopolizálták a balkáni, erdélyi és hódoltsági kereskedelmet. A Balkánról különböző posztókat és kelméket, Erdélyből főként sót, a Délvidékről, Dunántúlról bort, az Alföldről szarvasmarhát és állatbőrt, nyugatról pedig különféle árucikkeket szállítottak. Társaságokba tömörülve járták a Dunát (Ács 1986; Popovics 1998).

szerb kapitányoknak, és a töröktől szerzett zsákmány egyharmada is őket illette meg.[18]

A középkori Magyarországon nem beszélhetünk nemzetiségi elnyomásról. Az asszimiláció, a természetes beolvadás mellett voltak bizonyos elzárkózási törekvések, amelyek inkább az eltérő életformákból, jogi viszonyból és felekezeti különbözőségekből fakadtak. Az ellentéteket nem is a már Magyarország területén élő szerbek generálták, hanem a kor harci cselekményei. A török hódoltság alatt a szerbek a törökök segédcsapataiként többször is végigdúlták és fosztogatták a magyarok lakta vidékeket, vagy a török zsoldban álló katonák szolgálatuk fejében adómentességet kaptak, és éppen ez volt az egyik kiváltó oka az itt élő magyar őslakosság és a betelepültek között kirobbant konfliktusoknak. Szerbek és magyarok között azonban a 17–18. század fordulóján intézményesült a szembenállás, amely kölcsönös sérelmekkel és vádaskodásokkal megterhelten egészen az első világháborúig kísérte a két nép kapcsolatát.

A kancellária 1690-ben felszólította a délszlávokat, hogy támogassák a császári csapatokat a törökök ellen. I. Lipót császár megígérte, ha akciójuk nem sikerül, a délszlávok a törökök haragja elől áttelepülhetnek Magyarországra; a császár biztosítja számukra a vallásszabadságot, maguk közül választhatják egyházi és világi vezetőiket, templomokat építhetnek, érsekük püspököket szentelhet. Amíg a császári udvar üldözte a magyar protestánsokat, a szintén más vallású, nem római katolikus szerbeknek teljes autonómiát ígért. A hadjáratban a Habsburgok vereséget szenvedtek, a szerbek pedig megkezdték a már korábban említett „nagy bevándorlást". A bécsi udvar a szerbek segítségével akarta elzárni a rebellis magyarokat a töröktől, ezért 1694-ben a Duna–Tisza közét jelölte ki számukra állandó lakhelyül. Bács, Bodrog, Csanád, Arad, Csongrád vármegyékben privilegizált szerb településrészek jöttek létre. A szerbek ügyeiket saját maguk intézhették, a magyaroknak nem volt beleszólásuk életükbe, sőt a magyar kormányszervek és vármegyék hatásköre alól kikerültek. Ez az állapot a korabeli magyar rendi gondolattal összeegyeztethetetlen volt.

A törökök kiűzése után Lipót császár 1691-ben kiadta a szerbeknek a korábban megígért kiváltságlevelet. Ez a privilégium alapozta meg a szerbek kollektív nemzetiségi tudatát, ugyanis Lipót a szerbeket mint politikai nemzetet fogadta be, és kollektív kiváltságokat juttatott nekik. A diplomát I. József, III. Károly és Mária Terézia is megerősítette, sőt, újabb kedvezményeket adott. Ez a kollektív kiváltság lesz majd nemzeti mozgalmuk hivatkozási alapja. Egyházilag és etnikailag zárt

[18] Ács 1986; Popovics 1998.

tömböt alkothattak, és privilégiumaik birtokában hamarosan nagyobb számban telepedtek le a magyar városokban. A szerbek a magyar jobbággyal, a földesúrral és a vármegyével egyaránt összeütközésbe kerültek.[19] De a szerbeknek is voltak sérelmeik; annak ellenére, hogy Lipót császár megtiltotta a szerbek megadóztatását, mégis több helyütt megtették. Előfordult az is, hogy a katolikus püspök akarta rajtuk behajtani a tizedet, ezért a szerbek több faluból is elmenekültek.

A Rákóczi-szabadságharc idején a Dunántúlon véres harcok is folytak a magyarok és a szerbek között, aminek következtében a szerbek 60%-a elpusztult. Erre válaszként pusztító „hadjárat" következett, a „rácjárások" tömegével tették lakatlanná a lassan benépesülő tájat.

A szerbek politikai különállását az eltérő vallás és a szerb ortodox egyház is támogatta, nemzetiségi mozgalmukat is az ortodox egyház indította el; ez a törekvés automatikusan összekapcsolódott az állam kérdésével. A szerb állam török kézre kerülése után az egyház vállalta magára a szerb nemzet jogfolytonosságának fenntartását. A 16. században joghatósága alá vonta Magyarországon a szerb lakta területeket egészen Budáig, vagyonával pedig lehetővé tette a szerb iskolák fenntartását és az anyanyelvi oktatást. A magyar nemesség etnikumként nem ismerte el a szerbeket, és elutasította részvételüket a magyar országgyűlésben. A szerb főpapság ekkor Bécs felé fordult. II. József halála után 1790-ben összeült a szerb egyházi zsinat, és politikai követelésként egy szerb terület létrehozását követelte. Jogegyenlőséget kívánt a hivatalviselésben, továbbá szerb városi tanácsosok kinevezését és a határőrvidéken a robot csökkentését követelte. A magyar országgyűlés válasza erre az volt, hogy őket is magyarnak tekintik, mint mindenki mást, aki itt él, így az állam mindenkire nézve egyenlő jogokat ad.

Az 1848-as események a nemzetiségek lakta vidékeken is lelkesedést váltottak ki; úgy tűnt, a közös szabadság mégiscsak elérhető, van esély a közös megegyezésre, a különböző nemzetiségek békéjére. A pest-budai szerbek nem akartak elszakadni Magyarországtól, nem kifogásolták a magyar nyelv hivatalossá tételét sem, de belső ügyeiket az anyanyelvükön maguk akarták intézni. Követelték a szerb iskolák és

[19] Nem ismerték el maguk felett a magyar földesúr hatalmát. Azt hangoztatták, hogy ők a császár katonái, ezért őket nem érdeklik a birtokhatárok, ott legeltethetik állataikat, ahol akarják. A letelepedett szerbek nagy része sem dolgozni, sem katonáskodni nem akart, vándoroltak, ideiglenesen telepedtek le mindenhol. A földet nem művelték, az új bevándorlók már szőlőt sem tudtak termeszteni. Megyei adót nem fizettek, ezt csak a magyar jobbágyoknak kellett, ők viszont inkább elvándoroltak. Így a vármegyék az elszökött magyar adófizetők miatt is haragudtak a szerbekre. Tolnában és Baranyában az élet- és vagyonbiztonság megteremtése miatt is le kellett csillapítani a szerbeket, az akkori feljegyzések szerint loptak, raboltak, embert öltek, újabb falvak benépesítésénél már nem fogadták be őket (Ács 1986).

kulturális intézmények szabad, független szervezését és igazgatásának jogát, évente nyilvános nemzeti kongresszus megtartását és a császárral közvetlenül tárgyalási lehetőségek biztosítását. Kossuth az autonóm szerb vajdaság létrejöttének kivételével elfogadta követeléseiket. Azonban a Karlócán összeült kongresszuson a szerb mozgalom egyik szárnya ennél már jóval többet kívánt: elszakadást Magyarországtól, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesült királyságának kikiáltását, nemzeti függetlenséget és saját vajda megválasztását, és ezzel a szerbek jelentős hányadát a magyar forradalom ellen fordította.[20]

1861-ben ismét kongresszust tartottak Karlócán. Továbbra is széles körű autonómiát követeltek a magyar országgyűléstől, és igényt tartottak a Vajdaságra mint önálló igazgatású területre. Az 1868-ban megszületett első kisebbségi törvény deklarálta, hogy a törvény és a törvényhozás nyelve a magyar, de bizonyos területeken és esetekben a nemzetiségi nyelv is használható. A nemzetiségek vezetői elutasították a törvényt, mert nem teljesítette legfontosabb politikai kívánságaikat: nem ismerte el a nemzetiségek létét, nem engedélyezett számukra kollektív jogokat és politikai intézményeket. A törvényhozás a hetvenes évektől egyre jobban szűkítette a nemzetiségek nyelvi-kulturális jogait, ami a szerb–magyar viszony további elmérgesedéséhez vezetett (Ács 1986; Popovics 1998; Niederhauser 2001).

Feltétlenül meg kell említenünk az első világháború kirobbantásának ürügyét, a szerb *Gavrilo Princip* 1914-es merényletét Szarajevóban Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös és felesége ellen. Tette „casus belli"-t szolgáltatott a monarchiának a Szerbia elleni hadüzenetre; kitört az első világháború.[21]

[19] Ezen az sem segített, hogy a magyar szabadságharcnak volt szerb minisztere, Vukovics Sebő (a Száva nevet később álnévként vette fel). A Pallas Nagylexikona szerint: „1849-iki igazságügy-miniszter, szül. Fiumében 1811., megh. Londonban 1872. nov. 19. Atyja V. Sebő előkelő szerb polgár volt. Az ifju V. jó nevelésben részesült, a magyar nyelvet azonban csak serdülő korában tanulta meg. Közpályáját Temes vármegyében kezdte mint aljegyző. Ugyanezen vármegyében később szolgabiró, azután alispán lett. Mint fiatal vármegyei hivatalnok kiskövetül küldetett Pozsonyba, s ott az országgyülési ifjuság tárgyalásain jó nevet szerzett alapos készültségével és szónoki tehetségével. Mikor vármegyéjébe visszatért, ott már erősen jelentkeztek a nemzetiségi zavarok. A magyar kormány az erős kezü V.-ra bizta a zavarok elsimítását. 1849. ápr. 14. a Szemere Bertalan elnöklete alatt létre jött minisztériumban az igazságügyi tárcát kapta. Itt a törvényszékek rendezése körül szerzett nagy érdemeket. Klapka Györggyel is jó kapcsolatokat ápolt. A világosi katasztrófa után először a Lónyay, majd Vladár családnál rejtőzködött, hol emlékiratait irni kezdte, s végre külföldre menekült. Emlékiratait 1856-ban Londonban fejezte be. Kiadta Besenyei Ferenc országgyűlési képviselő" (Budapest 1894). *Forrás:* http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/107/pc010741.html

[21] Jugoszláviában – álmai egységes délszláv országában – Principet nemzeti hősként tisztelték.

A szerbeket Trianon ugyancsak érzékenyen, traumaként érintette, mert elvágta őket az anyaországtól; a békeszerződés értelmében a Vajdaság és vele együtt a Magyarországon élő szerbek többsége Jugoszláviához került. Ugyanakkor Magyarországon Gavrilo Prinzip merénylete miatt bűnös népnek számítottak. Ezért az optáláskor az 1920-as évek közepén nagyon sok szerb család telepedett vissza Szerbiába, a szerbek száma tovább csökkent. Megmaradt azonban egy fővárosi mag, elsősorban értelmiségiek, akik továbbvitték a „szerbséget", mindent megtettek annak érdekében, hogy nemzetiségi létük, identitásuk fennmaradjon. A két világháború között a szerb közösségi életet a templomok és az olvasókörök szolgálták. Társadalmi, politikai szervezeteik nem voltak, azonban a budai szerb püspök, dr. Zupkovics György utolsóként tagja volt az Országgyűlés felsőházának.

A Rákosi-korszakban, az 1950-es évektől Jugoszláviával megromlott a viszony, és számos szerb családot telepítettek ki a Hortobágyra. Ennek ellenére 1945-ben a szerbek és a szlovákok megalapították a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontját, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének jogelődjét, amely 1990-ben oszlott fel, és helyette önálló szerb, horvát és szlovén szövetségek jöttek létre, mint például a Szerb Demokratikus Szövetség, amely a szerbek egyedüli érdekvédelmi és érdekképviseleti szervezete volt 1995-ig. Segítségével létrejött az önálló szerb oktatási és kulturális intézményhálózat, helyi szerb közösségek, segített az anyanyelv és a kultúra ápolásában, vagyis a szerb identitás megerősítésében és megőrzésében. 1994 végén helyi szerb kisebbségi önkormányzatok is létrejöttek, és 1995 márciusában az Országos Szerb Kisebbségi Önkormányzat.[22]

4.3. A pomázi szerbek történelme

Pomázt név szerint először 1138-ban említi oklevél, amikor is a király a dömösi apátságot megerősítette pomázi birtokaiban. Már itt szó esik a szőlőtermelésről is. A jelenlegi Pomáz területén több középkori faluról tudunk.[23] A pomázi szerbek története a középkorban kezdődik; bizo-

[22] Popovics 1998.

[23] Topográfiailag azonosítani lehet a középkori néven Alsó- és Felsőkovácsit, ma Kis- és Nagykovácsi puszta, Szencsét (Pilisszente, Szentemajor, majd Luppát és Mandics majort. Nem biztos a helye a nyomtalanul elpusztult Aszófő falunak. A középkor folyamán Pomáz fejlődik, a Klissza dűlőn állott román stílusú templomát megnagyobbítva gótikusra cserélik, fölépül mellette egy nemesi udvarház, amely az idők folyamán a Kartal nemzetségbeli Csikó (Czyko) családé lesz. Nevüket máig őrzi a két andezitvulkánhegy, a Nagy és Kis Csikóvár. A templomok hajdani szépségére, magas művészi színvonalára a Nemzeti Múzeumban látható emberarcos oszlopfő és sárkány-

nyíthatóan Zsigmond király és Mátyás király idejében is éltek már itt csoportjaik. A község életét megtöri a mindent elpusztító török hódítás. Az első török adóösszeírás 1546-ban csupa magyar nevet említ. A török idők érdekes emléke egy dűlőnév: a *Tavan dűlő* egy Tavan pasa nevű török tisztviselő birtoka volt. 1685-re a falu lakatlan. A török idők alatt elpusztult település újjáépítése a szerbek nevéhez fűződik, akik a Nagy szerb elvándorláskor (szerbül *Szeoba;* jelentése elvándorlás, bevándorlás, költözködés) 1680–1690 között a törökök elől menekülnek a mai Magyarország és ezen belül Pomáz, Szentendre, Budakalász területére.[24] Pomáz és környéke a Wattay család birtokához tartozott, és a törökök kiűzését követően a Wattay család egyik földesura szerbeket telepített Pomázra, Csobánkára és Kalászra, hogy a birtokain dolgozzanak. Mint minden általuk alapított faluban, így Pomázon is első feladatuk egy iskola és egy templom felépítése volt. Az ősi Szerbia területéről érkező szerbek távoli szülőföldjük dimbes-dombos tájaira ismerhettek a Pilis lankáiban, a Dera-patak kanyargó völgyében, a Duna árterének gazdagon termő földjében.[25]

A középkori magyar népesség teljes kipusztulására és a korai pomázi szerb jelenlétre a szerb eredetű helynevekből, a toponimák nagy számából is következtetni lehet, amelyek az egykori falu határának különböző részeit, mezőit, legelőit, erdőit, dűlőit, dombjait jelölik. E helynevek egy része a mai napig is őrzi a tisztán szerb formáját, s így él a környék köztudatában. Az ősi pomázi toponimák többsége a középkori magyar népesség teljes kipusztulása miatt egyértelműen szerb eredetű (lásd az említett Szelistye – másképpen Szeliste –, vagyis Falu elnevezést, amellyel a szerbek talán éppen megtelepedésük fő területét jelölték.[26]

Az alábbi táblázat, amelyet Golub Xéniától (2003) idézünk, a Po- mázon fellelhető szerb vagy szerb névváltozatban is létező helyneveket és azok magyar megfelelőit, illetve a nevek magyar jelentését foglalja össze.

---

motívumos vállkő utalnak. A középkor végi „modern", a reneszánsz is érdekes és jelentős emléket hagyott Pomázon. A 18. századi Teleki kastély átépítése során került elő egy 1519-es évszámmal datált pasztoforium-töredék. *Forrás:* Gyurgyik Gyula, http://www.pomaz.hu/1_1.php

[24] Golub 2003.

[25] Golub 2003.

[26] 1690-ben III. Arszenije Csarnojevics, a szerb pátriárka vezetésével és I. Lipót osztrák császár és a magyar király engedélyével nagyszámú szerb menekült a törökök elől Magyarországra. Otthonukból való távozásuk kényszerű volt, hiszen Belgrád (Nándorfehérvár) ostrománál a szerbek a török legyőzése reményében I. Lipót császár csapatai mellé álltak. A csatát elvesztették, és a pátriárka a pogány bosszútól tartva hazája elhagyása mellett döntött, és népének is ezt ajánlotta. Mint már említettem, segítségére voltak a császári kiváltságlevelek, melyekben I. Lipót a Magyarországra bevándorló szerbeknek szabad vallásgyakorlást és egyházi autonómiát ígért. A becslések szerint a nagy bevándorlás idején 30–40 ezer szerb család került Magyarországra.

A szerb nevek magyar kiejtés szerinti átírásban	A szerb nevek magyar jelentése (idézőjelben másik magyar nevük)
Meselia (Velika, Mála, Szuva)	Meselia (Nagy, Kicsi, Száraz) „Mesélő-hegy”
Taván	Padlás, ti. fennsík
Szencsa	Szencse-tanya
Prekobrdica	Dombontúli terület
Zdravlják	Egészséget hozó (forrás?)
Siroke	Széles földek
Orlovác	Sasfészek
Klissza	Várdomb
Drenova megya	Somhegy határa (mezsgyéje)
Majdánpolje	Nyílt színi kőbánya
Szvetli Kamenác	Világos kövecske
Susnyár	Csalit, bozót
Jaszenovo brdo	Kőris-hegy
Koszica	Kaszáló
Ugljárovica	Szénégető
Lug	Mező, liget
Vrhovác	Csúcs-hegy
Urvina	Szakadék, hegyomlás, „Zengő-völgy”
Provalija	Szurdok, szakadék
Tresnyev potok	Cseresznyés-patak
Szavina csaira	Szávó rétje
Teodorova csaira	Teodorék rétje
Radosevica	Radosevityék földje
Dobra voda	Jó víz
Zovin bunár	Bodzás-forrás
Plavetna voda	Kékvízű-forrás
Bukova gláva	Bükkös tető
Cerovác	Csertölgyes
Szuvi klanác	Száraz szurdok
Vreteno	Orsó
Jazina potok	Borzas-patak
Pod meszecom	Hold alatti, „Holdvilág-árok”
Szokolovác	Sólyom-dűlő
Beli breg	Fehér-hegy
Jorgován	Orgona-liget
Oszoje	Árnyas oldal, „Oszoly-tető”

Itt-tartózkodásukat eredetileg átmenetinek gondolták, a hazatérés reménye 1699-ben a karlócai békekötéssel szertefoszlott, vagyis az elvándorolt szerbek csak ekkortól rendezkedtek be véglegesen a diaszpórában való kisebbségi létre.

A szerb nevek magyar kiejtés szerinti átírásban	A szerb nevek magyar jelentése (idézőjelben másik magyar nevük)
Szeliste	Település, lakott hely
Kozárovo kosziste	Kecskésék kaszálója
Sztarogroblje	Öreg temető
Alcsevica	?
Hrnkovác	Halom
Vrevác	Forró-dűlő
Rávna	Lapos-dűlő, lapály
Csaire	Rét, legelő
Mále petine	Kis búzakereszt
Velike petine	Nagy búzakereszt
Szmolnica	Szurokföld, gyantásföld
Pozsár	Leégett (erdő?)
Budzsák	Sarok, szöglet, zug, földdarab
Muszelinovác	Török vezérhelyettes földje
Tubin bunár	Tuba-Golubék forrása
Csicsak mála	Bogáncsos mahala (a török *mahala* kerület, városrész szóból)
Dolina	Víznyelő
Szalabasina	?
Gumno	Szérűskert
Potkamen	„Kő-hegy”
Podity	Fennsík
Klanác	Szurdok, kátyú, láp

A helynevek egy része a mai napig is őrzi a tisztán szerb formáját, s így él a környék köztudatában. Közülük egyesek török elnevezések elszlávosodott változatai. Ilyen például a *Meselija*, a mai Mesélő-hegy (!) szerb neve (*mese* törökül tölgyet jelent), a Taván (szerbül padlás), illetve egyes vélekedések szerint a *Dera* elnevezés is a török patak, völgy jelentésű *dere* szóból vezethető le. Ez az igen gazdag helynévanyag pótolja a környék történelméről beszámoló, hiányzó írott forrásokat.

1690-ben, a török utáni első összeírás alkalmával Pomázt már ismét lakott helyként vették számításba, 1699-ben már faluközösségről is tudunk. A nagy bevándorlást követő években Pomáz lakosságát szinte teljes mértékben szerbek tették ki.[27]

A katonai, határőri szolgálat mellett a szerb többség földművelésből, szőlőtermesztésből, borászatból, gyümölcstermesztésből, kereskedelemből élt,[28] emellett a paplankészítés, a bőrkikészítés, a posztószállítás, a gyertyaöntés és a mézeskalács-készítés jelentette a főbb mester-

[27] Glolub 2001a, b; Jaksity 1990.
[28] Híres volt a pomázi cseresznye és a sárgabarack.

ségeket. A mesterségeket generációkon keresztül átörökítették, mára azonban kihaltak. A szerbek közül a módosabbak kereskedelemmel foglalkoztak, szarvasmarhával és az ún. török árukkal kereskedtek.[29]

Pomáz évszázadok óta többnemzetiségű település; a szerbek mellé magyarok, németek, szlovákok és cigányok költöztek be.[30] Erre utal a város címere is, amely egy 5 ágú fát ábrázol, az ágak a nemzetiségeket szimbolizálják.[31] A szlovák, szerb, német és cigány kisebbségnek kisebbségi önkormányzata és közösségi háza is van.

1924-ben az optáláskor a szerbek közül Pomázról kevesen tértek vissza az anyaországba, mivel nem akarták itthagyni a földjüket. Innen elsősorban a kereskedők, illetve az értelmiségiek hagyták el Magyarországot. Az ortodox egyház nem támogatta a visszatérést. A budai püspök egyenesen megtiltotta az optálást a tanítóknak és a papoknak.

Az államosítások következtében az 1940-es évek végétől az egyház szerepe némileg csökkent, de a vallásgyakorlás és a szerb szokások, hagyományok gyakorlását megengedték. A Kádár-korszakban tovább enyhült a helyzet. Habár a szocializmusban rendszeresen előfordult, hogy behívatták a helyi papot és a kántort, és „megkérték" őket a tanácsházán, hogy ne induljanak el a szerbek a hagyományos húsvéti körmenetükre, mert gond lehet belőle. A szerbek ugyanis nem léptek be a pártba, kívülállóként voltak részei a rendszernek, és ezért csak rendőri felügyelettel gyakorolhatták vallási szokásaikat.

5. ISKOLÁZTATÁS MINT IDENTITÁSELEM

5.1. Szerb iskolák Magyarországon

A szerb identitás kialakulásában és fenntartásában döntő jelentősége van a nyelvhasználatnak és az iskolának. Az iskola egyrészt a nyelv elsajátításának színtere, másrészt szocializációs közeg, ahol a gyerekek nem kizárólag a szerb nyelvet sajátítják el, hanem a szerb kultúrát is. A következő részben a pomázi szerb iskola sorsának nyomon követése mellett kitérek a szerb nyelv magyarországi alakulására és annak érdekességeire is.

Karlócán 1791-ben nyitotta meg kapuit az első szerb gimnázium, majd 1812-ben Szentendrén az első szerb tanítóképző, amely négy év

[29] Bőráru, textil, élelmiszer.

[30] Egy 1728-ban készült összeírásban az áll, hogy 26 család, „örökös régiknek maradéki, kiknek elei az török időkben is itt laktak", jobbágycsaládként visszajött Pomázra. *Forrás:* Gyurgyik Gyula, http://www.pomaz.hu/1_1.php

[31] A második világháború előtt jelentős számban zsidók is éltek Pomázon.

múlva Zomborba költözött. A szerb nyelvű iskoláztatás a standard szerb nyelven folyt, a nyelvfejlődés Magyarországon követte a szerbiait. A szerb nyelv fejlődését, illetve szinten tartását segítette az a tény is, hogy a Monarchia időszakában Szerbiából sokan Budapesten folytatták egyetemi tanulmányaikat. Az egyház által a Veres Pálné utcában fenntartott Thökölianum *(Tekelianum)* szolgált a szerb egyetemisták kollégiumául. Egy évvel a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása után, 1826-ban hozták létre a *Matica Srpská*t, saját irodalmi és tudományos akadémiájukat, amely a magyarországi szerbek nyelvének alakulására, modernizációjára is óriási hatással volt. A szerbek értelmisége nagyrészt Budapesten élt. Azt lehet mondani, hogy a szerbek lépést tudtak tartani az anyaország nyelvének fejlődésével egészen az iskolarendszer felszámolásáig. Ez alól bizonyos mértékig kivételt képez Pomáz és környéke, amelynek nyelvjárásai sok archaikus elemet megőriztek.

Az első világháborúig 179 szerb iskola működött, számuk a két világháború közötti időszakban a szerbek létszámfogyásával csökkent. Ebben az időszakban is az egyház képviselte a szerb érdekeket, és erősítette a szerb nemzeti öntudatot, identitást. Figyelemre méltó tény azonban, hogy az egyház mindenütt gondoskodott a szerb gyerekek anyanyelvi taníttatásáról, olyan faluba is küldtek tanítót, ahol csupán két gyermek volt. 1941-ben már csak 16 szerb iskola működött Magyarországon. A szerb nemzetiségű gyerekek anyanyelvi oktatását 1948-ig a görögkeleti szerb felekezeti népiskolai hálózat tette lehetővé. Az iskolák fenntartói a helyi egyházközségek voltak. A papokat a szerbek maguk képezhették, a püspökök maguk nevezhették ki őket, és iskolákat tarthattak fenn, ami abban az időben kivételes lehetőségnek számított. A felekezeti iskolák az 1948-as államosítást és körzetesítést követően megszűntek (Popovics 1998).

A hazai tanítóképzésre 1946-ig kellett várni; ekkor hozták létre a pécsi délszláv nyelvű tanítóképző intézetet. 1950-től az intézet a budapesti Rózsák terére költözött. Az eddig szerb–horvát intézmény Jugoszlávia szétesése után az 1992/93-as tanévre kettévált. Ma a Rózsák terén szerb óvoda, általános iskola és gimnázium, valamint diákotthon működik.

5.2. Iskola és anyanyelv, nyelvhasználat Pomázon

5.2.1. Iskolatörténet, nyelvtörténet

Ha megnézzük Pest megye 1700. évi falusi iskolákról szóló összeírását, akkor látjuk, hogy Pomázon 1701-ben hoztak létre iskolát, és nagyon valószínű, hogy ez Mária Terézia *Ratio Educationis* iskolarendeletének

volt köszönhető. Jaksity Iván kutatásai szerint 1722-ben már Pomázon is volt egy a szerb püspökség által felügyelt iskola. A tanító Istenhez imádkozni, olvasni és írni tanította a gyerekeket. A pomázi szerbség is éves kivetett adóval – amelyet az egyének vagyonához mérten arányosan jelöltek meg – fizette a tanítót. Ezen kívül meszeléssel, tűzifával járultak hozzá a templomudvarban működött iskola fenntartásához. A Horthy-rendszerben a iskolában négy elemi és két ismétlő osztály volt. Akik tovább akartak tanulni, azok a szentendrei polgári magyar iskolában folytatták tanulmányaikat. A szerb ortodox egyház által fenntartott iskolát 1948-ban szüntették meg.[32]

A háború után Pomázon élt a környékben a legtöbb szerb, ezért itt létesítettek egy körzetesített, bentlakásos, kollégiummal ellátott „délszláv" nyelvű általános iskolát. 1954-ben ez az iskola beköltözött a budapesti Rózsák terére. A diákok száma kb. 200 fő volt, a létszám ma sem sokkal több. Pomázról kevés gyerek jár ebbe a ma már tisztán szerb nyelvű iskolába. Ebben több ok játszik közre. Eleve kevesebb a homogén házasságból született gyermekek száma, és a vegyes házasságból született gyermekek nem mindig szerb anyanyelvűek lesznek. Meg kell itt említeni azt is, közrejátszanak itt a közlekedési és anyagi nehézségek is. Az iskolabusszal csobánkai és budakalászi gyerekek is utaznak. Az utaztatás intézményesen nincs megoldva, minden évben problémaként merül fel az erre szükséges összeg előteremtése.[33]

A rendszerváltást követően a szerb egyházközség kérésére visszaadták az egykori felekezeti iskola épületét. Az iskolát felújították, és a helyi szerb önkormányzat, a SZEDESZ helyi szervezete, egy 200 kötetes szerb könyvtár és a vasárnapi iskola kapott helyet benne. A vasárnapi iskolában kiegészítő anyanyelvi oktatás folyik, ezen kívül népismeretet tanítanak, és a vallási népszokásokkal ismertetik meg a gyerekeket.

A pomázi tanítók közül a legismertebb és legemlékezetesebb *Sztevan Sztojity* tanító volt. Több intézményt létesített, de a leghíresebb tette a templomi kórus megszervezése volt. Ez a kórus még mindig fennáll, és sikeresen működik.[34]

Vukovics Koszta[35] elmondása alapján a szerb nyelv pomázi archaikus változata tükrözi a szerbség korai elszakadását szülőföldjétől. A nyelvre hatással volt másfelől a nemzetiségek évszázados együttélése. A magyarországi szerbek nyelve a Szerbiában ma is beszélt szerb nyelv archaikus

[32] Jaksity 1990.

[33] A szerb önkormányzatok kénytelenek saját költségvetésükből megoldani a gyerekek utaztatását.

[34] Tiszteletére a pomáziak utcát neveztek el róla.

[25] Vukovits Koszta művészettörténész, a Szentendrei Szerb Kisebbségi Önkormányzat elnöke.

és bizonyos fokig leegyszerűsített változata. A pomázi szerbek nyelve is sok archaikus, régi, régies elemet őriz, amelyet ma már egyáltalán nem vagy csak elvétve találunk meg az anyaország ősi területein, de találkozhatunk velük történelmi írásokban, népdalokban, mondókákban, mesékben stb. Az anyaországgal kevéssé érintkező közösségekben – így Pomázon is – erőteljesebben jelentkezik a nyelv régies volta, illetve jobban megőrződnek a tipikus helyi kifejezések, fordulatok is. Az archaizmusok, régies fordulatok között észrevehetően sok – az anyaországban már nem használt, mondjuk úgy, kikopott – a török eredetű szó, olyan hétköznapi tárgyak, dolgok jelölésére, mint például az utca *(szokák)*, bolt *(dutyán)*, híd *(tyuprija)*, udvar *(ávlijá)* stb. (Golub 2001b).

A német településdialektusokhoz hasonló jelenséget tapasztalhatunk a környék szerb településein is. Külön nyelvjárást képez a pomázi, a csobánkai, a budakalászi és a szentendrei szerb nyelv. Valószínűleg külön területekről jöttek ezek a szerb csoportok, és anyanyelvük helyi nyelvfejlődésen ment keresztül. Ezek a nyelvjárások eltérnek az irodalmi szerb nyelvtől.[36]

A szerb iskolákból kikerült idősek a származással együtt anyanyelvként a szerbet jelölik meg. A szerb származás és csoporttagság egyetlen generációban sem kérdőjeleződik meg. Még a legfiatalabbak közül is sokan a szerbet tartják anyanyelvüknek.

6. NYELVHASZNÁLAT ÉS NÉVADÁSI SZOKÁSOK

A magyarországi szerbek, hasonlóan a többi Magyarországon élő kisebbséghez, kétnyelvűek, vagyis anyanyelvi szinten egyszerre beszélik a szerbet és a többségi magyar nyelvet. A magyar nyelv hatása a szerb anyanyelvi tudást óhatatlan erodálja; a gyakrabban használt nyelv minden generációban a magyar. A családokon belüli nyelvhasználat egyre kevésbé tudja felvenni a versenyt a más szocializációs intézményekben, szociális közösségekben, az óvodákban, iskolákban, a munkahelyeken, baráti társaságokban használt magyar nyelvvel vagy a magyar nyelvű médiumokkal.[37]

A szerb nyelv visszaszorulásának, és tegyük hozzá, a nyelvi asszimilációt követően a strukturális és identifikációs asszimilációnak legfőbb oka a vegyes házasságok egyre nagyobb száma. A vegyes házasságok esetében ugyanis egyre nehezebb átörökíteni fiatalabb generációk szá-

[36] Pomázon az irodalmi nyelv e-ző változatát beszélik, amely a Vajdaságban és Közép-Szerbiában honos.

[37] Golub 2001b. Szerb nyelvű televízióadás csak külön műholdas csatornákon érhető el.

mára a nagyszülők idejében még könnyen, természetes módon továbbadott anyanyelvet. Mivel az egyik házastárs nem ért szerbül, a családi nyelvhasználat kétnyelvű. A kódváltás azonban a homogén családokban is gyakran előfordul, különösen az olyan esetekben, amikor a magyar szófordulatokat frappánsabbnak érzik a szerbnél, ahogy egyik alanyom nevezte: „ilyenkor keverék nyelven beszélünk".

A szerb családokban, még ott is, ahol magyar házastársak is jelen vannak, generációtól függetlenül nagyon erős az igény a szerb nyelv használatára, illetve megtanulására. A vizsgált családokban mindenütt előfordult a szerb nyelvhasználat, és nem csupán „lefelé", a gyerekek felé, hanem „felfelé", a szülők, nagyszülők generációja felé is. Az a jelenség, amit a szakirodalom passzív bilingvizmusnak nevez, Pomázon kevéssé lelhető fel; a fiatalok tudatosan törekszenek arra, hogy megtanulják és gyakorolják otthon a szerbet azokban a családokban is, ahol az egyik szülő nem szerb anyanyelvű. Számos vegyes házasságból született gyermek jár a város 1983-tól működő szerb nyelvet is tanító óvodájába, valamint szerb iskolába.

Ennek ellenére a családokban általában fele-fele arányban beszélnek szerbül és magyarul. A magyar nyelv használata a vegyes családokban eltolódik a magyar felé. Több huszonéves vegyes házasságban született fiatal mondta, hogy most, felnőtt fejjel szeretne jól megtanulni szerbül, mivel gyerekkorában szüleinek a munka mellett sem idejük, sem energiájuk nem volt arra, hogy „rendesen" megtanítsák őket, így csak a „konyhai szerbet" beszélik. „A komolyabb kérdéseket, problémákat egyszerűbb volt magyarul megbeszélni." Azt mondhatjuk, hogy Pomázon a vegyes házasság önmagában nem támogatja a nyelvi asszimilációt, de megnehezíti a szerb nyelv átörökítését.

A szerb nyelv fennmaradását segíti, hogy a vallásgyakorlás nyelve. A szerb nyelvű iskoláztatás és a szerb nyelviskola, a vasárnapi vagy hétvégi iskola a leghatékonyabb eszköz a kétnyelvűség egynyelvűvé válása ellen. Pomázon a szerb családok adnak az anyanyelv megőrzésére, családon belüli átörökítésére. Bár az óvodában van szerb nyelvoktatás, az általános iskolában a nyelvet csak fakultatív órakeretben tanítják. Akik adnak arra, hogy gyermekük jól beszélje a szerb nyelvet, azok Budapestre, a Rózsák terén levő szerb iskolába, illetve gimnáziumba járatják gyermeküket.

A nyelvi és kulturális tradíciók hordozói és átörökítői elsősorban az idősebb generációból kerülnek ki; ők jelennek meg a szerbség képviselőiként, de ez a generáció is mind a két nyelven beszél. A nyelvhasználat területei a család, rokonság, baráti kör, a szerb klub, az egyházi élet, különböző szerb kulturális rendezvények és a szerb kisebbségi önkormányzat. Az utcán a szerbek is szerbül beszélnek egymással, illetve mivel a polgármester szerb, ezért a szerbek vele is szerbül beszél-

nek, ha maguk között vannak. Családon belül a gyerekek is felváltva beszélnek szerbül és magyarul. Munkahelyükön, hivatalos ügyek intézésekor vagy falugyűléskor a szerbek magyarul beszélnek.

Érdekes azonban, hogy napjainkig a pomázi szerb nyelvre leginkább a sváb nyelv hatott, és nem a magyar. A tipikusan helyi jövevényszavak kimutatása igen nehéz, hisz a magyar és a német nyelv hatása más szerbek lakta településeken is tapasztalható volt. A magyar nyelv hatókörét csak kevés számú és nem kizárólagos használatú jövevényszó vagy szóátvétel mutatja. Ilyenek például a *hasznirati* (használni), *haszna* (haszon), *kopar* (kapor), *fela* (-féle), *lájblik* (férfi zakó) szavak, amelyek azonban más magyarországi közösségekben is használatosak. A pomázi szerb nyelvben azonban nagyon sok a sváb eredetű jövevényszó. Ugyanezt nem tapasztaljuk azokban a szerb közösségekben, amelyek nem voltak közvetlen kapcsolatban sváb közösséggel. A po- mázi szerbben megtalálható és a nagyrészt ma is élő sváb átvételek túlnyomó része a magyar nyelvbe is bekerült. A szerb nyelvben rögzült, meggyökeresedett változatuk igazodott a szerb szavak hangzásához, például a könnyebb ejthetőség kedvéért -a vagy -ija végződést kapott. Ilyen sváb jövevényszavakat leginkább a ruházat, bútorzat, konyhai tárgyak, kézimunka, mesterségek témakörében, kifejezései között találunk. Íme néhány: *fuszekle* (zokni), *reklija* (rékli), *firangla* (függöny), *samla* (sámli), *kaszna* (doboz), *flasa* (üveg), *krigla* (korsó), *slingeraj* (hímzés, csipke), *suszter* (cipész), *moler* (szobafestő, fényképész), *snajder* (szabó), *sparhelt* (takarékos tüzelésű tűzhely). Különlegességnek számít a karácsonyfa jelentésű *kriszkindla* szó, amelyet például egy délvidéki szerb meg sem ért, mivel a karácsonyfa állításának szokása eredetileg nem szerb népszokás, a közelmúltban átvett szokásnak számít, éppen ezért a megfelelő szerb kifejezés hiányzott a nyelvből. Hasonló jelenség, hogy az augusztus 20-ai ünnepet *Styefán* (István) néven emlegették a pomázi szerbek, a katolikus körmenetet pedig a *procesija* szóval írták le.[38]

A nyelv mellett nagyon fontos a névadás. A szerbek esetében nem csupán a családnevek, de a keresztnevek is gyakran szerbül hangzanak. Ezen kívül pedig elég gyakoriak a családi gúnynevek, a ragadványnevek is. Ezt más kis közösségben is megtalálhatjuk (pl. a dunabogdányi sváboknál), de Pomázon szinte minden családnak volt ilyen neve. A családot jelölő ragadványnév tulajdonképpen a család egyik prominens tagjának gúnyneve volt, és tőle „örökölték" az utódok is. Volt olyan család, aki maga is vállalta és használta ragadványnevét – ami nem mindig a pozitív tulajdonságokat emelte ki, és nem mindig jóindulatból fakadt –, leggyakrabban azonban e neveket „csak a kívülállók

[38] Golub, 2001b.

emlegették az érintettek háta mögött". Ezek a ragadványnevek keletkezhettek állatnevekből (pl. Gúnár, Gácsér, Bolhás, Kecske), mint már említettem külső vagy belső, pozitív vagy negatív emberi tulajdonságokból (Himlőhelyes, Imbolygó, Sánta), utalhatott foglalkozásra (Disznósajt) vagy a származásra (Bácskai, Szerémségi, Sziszeki, Pentelei).[39]

A leggyakoribb ősi családnevek a Golub, a Luppa és a Mandics. Az első nemesi család a Konsztantinovics család volt, ahol a családfő később Belgrádira változtatta nevét. Az egyházi anyakönyveket mindig szerbül, cirill betűs írással vezették. Ide mindig a magyar név fordítását írták be.

A szerbek úgy emlékeznek, hogy erőszakos nyelvi asszimilálásuk a Horthy-korszakban következett be. A születési anyakönyvekben a szerb nevek helyett automatikusan, az érintettek megkérdezése nélkül magyar nevet írtak be a hivatalnokok. Ez a helyzet egészen a hetvenes évekig fennállt. Ekkor azonban, ha a szülők azt akarták, hogy gyermekük az eredeti szerb nevet kaphassa meg anyakönyvi névnek, külön engedélyt kellett kérniük. A rendszerváltás után jó pár évig járt még külön engedélyezési procedúrával egy szerb név elfogadtatása. A helyzetet mind a mai napig nehezíti, hogy nem tudni, hogyan kell átírni hivatalosan és helyesen a neveket. Nincsenek rá nyelvi szabályok. A szerb nyelvben például nincs „a" és „á" hang, de van rövid „á" és hosszú „á" is. Ez megnehezíti a hivatalok munkáját, ezért inkább lefordítják a neveket. Ezért is lehet, hogy a mai fiatalabb generációkban egyre többen adnak divatneveket gyermekeiknek, például Jessica, Nikoletta. Házasságkötés után a lányok csak a keresztnevüket tarthatják meg; fel kell venniük a férjük vezetéknevét. A férj teljes nevét -né formában nem is tudnák felvenni, mert a szerb nyelvben nincs rá megfelelő kifejezés. A megszületett gyermekek szokás szerint a nagyszülők neveit kapták, tehát a keresztnevek nem szülői, hanem nagyszülői ágon öröklődtek. A vegyes házasságok azonban kezdik megváltoztatni a névadási szokásokat is, egyre kevertebb a kép.

7. EGYHÁZ ÉS VALLÁS, VALLÁSI IDENTITÁS

Mint a történelmi áttekintésben is láttuk, a szerbek életében központi helyet foglalt el vallásuk, a pravoszláv felekezethez való tartozásuk. A magyarországi szerbség etnikai tudatának, kultúrájának és hagyományainak máig is legfőbb őre a bizánci rítust követő Szerb Ortodox Egyház.[40] Idéz-

[39] Golub 2001b.

[40] Később kifejtjük, hogy a szerb etnikai identitás nagymértékben egybeesik a szerb nemzeti identitással.

ve egyik alanyomat: „A vallás tartotta meg a közösséget, és tartja meg most is. A vallás fontos, tudom, hogy hova tartozom." Egy másik vélemény szerint: „Ez tartotta össze a nemzetiséget 300 éven keresztül és a mai időkben is, a nehéz időkben is. Gyakorlatilag minden oda kötődött, nincs esemény, ami nem kötődne a valláshoz."

A magyar törvényhozás 1790-ben kimondta az ortodox vallásúak egyenjogúsítását. Az Országgyűlés az ortodox egyházat 1848-ban „bevett" vallássá nyilvánította, és 1868-ban rendezték a különböző nemzetiségű egyházmegyék helyzetét. Ez a törvény az ortodox egyházat „görögkeleti" névvel jelöli.[41]

Az ortodox templom 14. századi, gótikus eredetű, mai formáját az 1719 és 1722 között történt barokk stílusú átépítés során kapta.[42] Jaksity (1990) szerint egyházi anyakönyvezés már 1720-tól folyt, de 1752-ig ennek nincsenek írásos nyomai; születési, házassági, halálozási anyakönyvek, keresztlevelek csak 1752 után állnak rendelkezésre. Az anyakönyvek tanúsága szerint mind a mai napig csak egyetlen kikeresztelkedésre, illetve névmagyarosításra került sor. A nevét Békeffyre változtató Mirkovics nevű férfi Budapestre költözött, és iparos lett.

A szerbeknél a legerősebb és legfontosabb nyelv-, kultúra- és identitásmegtartó, közösség-összefogó erő a vallás és a hozzá kötődő szokások még akkor is, ha nem minden szerb hívő. A vallás hordozta a nyelvet, a kultúrát, amely „a független állami lét megszűnése után a török hódoltság évszázadaiban összeforrt a szerb nemzeti kultúrával" (Papp 2004, 214). Az egyház összeforrt a nemzet kultúrájával, és társadalmi-kulturális kölcsönössége a mai napig elválaszthatatlan a szerb identitástudatban. A szerbek etnikai különbözőségüket elsősorban a vallás és nem a közös származás terminusaiban fogalmazzák meg. Ahogy Papp írja: „Mindkét tartalom, az etnikai s a vallási is összekeveredik, egymást kiegészíti a saját kultúra megélése és az önazonosságtudat megfogalmazásának terein egyaránt" (2004, 214–215). A szerbeknél tehát a vallás etnikus jegyeit kell hangsúlyoznunk.

[41] Ez az elnevezés ment át a köztudatba is, annak ellenére, hogy „görögnyugati" egyház nincs, és e vallást követők többsége sem görög, hiszen ezt a vallást követik a szerbek, az oroszok, a bolgárok, a grúzok, a románok és az ukránok többsége is. A pravoszláv elnevezés is használatos, de ez sem helyes, mert úgy értelmezhető, mintha ez a szlávok vallása volna. A *szlava* szó dicsőséget jelent, és nincs köze a szláv szóhoz. Ezért az ortodox megjelölés a helyes, amely szabadon fordítva igazhitűt jelent (Popovics 1998).

[42] Az ikonosztáz és a püspöki trónus jelentős barokk alkotás. Az ún. királykapu szárnyait az angyali üdvözlet jelenete díszíti. Az oldalkapukon Gábriel és Mihály arkangyal képe látható. A keretezés is rendkívül igényes munka. A templom körül régi sírkövek láthatók. *Forrás:* http://www.pomaz.hu/4_5.php

Pomáznak saját papja van, és rendszeresek a szerb nyelvű misék.[43] A liturgia nyelve a speciális egyházi szláv nyelv szerb verziója, vagy úgy is mondják, a szerbesített ószláv nyelv, ami archaikus mivoltán túl kiejtésbeli különbségeket is tartalmaz. Ezért az egyház az irodalmi szerb nyelv bevezetésével próbálkozik, például a bibliai idézeteket szerb irodalmi nyelven mondják el. Bár a liturgia tradicionális nyelvét az idősek sem értik, noha tudják mit jelent, ragaszkodnak használatához, mert a fejükben van. Az énekeket amúgy is nehéz az egyházi nyelvről az irodalmi nyelvre átültetni, így a misék „kétnyelvűek". Az új pomázi pap az utóbbi időben a modern szerb nyelv bevezetésére törekszik, elsősorban a fiatalok megtartása miatt, akik számára ez könnyebbséget jelent. Ez az idősebb generáció tagjainak szokatlan, a fiataloknak viszont az iskolában is tanult irodalmi szerb nyelv a könnyebb.

A vallásgyakorlás módja évszázadok óta nem változott, szokásait a mai napig követik, ünnepeit megtartják. Régen szégyen volt, ha egy gyermeket nem kereszteltek meg. Ez nagyon ritkán fordult elő; amellett, hogy a gyakori gyermekhalál félelmétől minél előbb igyekeztek a szülők megkeresztelni gyermekeiket, maga a közösségi tudat is elég volt a szokás követésére. Idézem egyik interjúalanyomat: „Szerbnek lenni az egyet jelentett azzal, hogy gyakorlod a hitedet, ennek pedig része a keresztelés is." A vegyes házasságok esetében is gyakori, hogy a gyermeket ortodox pap kereszteli. Mostanában nagy divat lett a keresztelkedés, a szerb név felvétele, a szokások szerinti esküvő, de a hétköznapokban már nem tartják magukat a vallási szokásokhoz, és nem gyakorolják a hitüket. A szokások szerint a más vallásban keresz-

[43] Külsőleg egy szerb templom és egy katolikus templom között nincs lényeges különbség, leszámítva a tetején levő keresztet. Azonban ha kicsit jobban odafigyelünk, mégiscsak találunk érdekes eltéréseket. A kisebbségek Mária Terézia engedélyével építhettek saját templomokat, de csak kikötésekkel. Például tornyot csak a katolikusok építhettek, és templomaik mindig magasabb területen állnak. További különbség, hogy szerb templom ajtaja nem nyílhat a főutcáról; bejáratok hátul vagy oldalt nyílnak. A szerb templomokhoz később hozzáépítettek tornyokat, de még mindig nem lehettek magasabbak, mint a katolikus templomtornyok. Ez látható Pomázon is. Belül a templom legdíszesebb része a kelet felé néző ikonosztáz, a szentélyt elválasztó szentképfal. Az ikonosztáz képein magyarázták el az írástudatlan hívőknek az evangéliumot.

A szerb templomban nincsenek ülőhelyek, végig kell állni a misét, ami most egy óra 20 perc, de régen 2 óra volt. A fal mellett találunk ugyan néhány széket, de azok a betegeknek és régen a gazdagoknak voltak fenntartva. Az oltár és a férfi templom között szintkülönbség van, az oltár magasabban áll. A női részt egy fallal vagy széksorral választják el. A női templom után található az ún. *priprata*, egy elkerített rész, ahol azoknak kell tartózkodniuk, akiket nem ortodox vallásban kereszteltek meg. Ők a liturgia első harmadáig lehetnek csak bent, a szentséget és az áldozást nem nézhetik végig.

teltek vagy a felekezet nélküliek a liturgia alatt csak a *pripratá*ban állhatnak, de Pomázon ezt ma már nem tartják be ilyen szigorúan.

Ma is él azonban a szigorú előírás, hogy az oltárba nő soha nem léphet be, a takarítást is férfi végzi, valamint az áldozáskori kenyeret – a *naforá*t – csak özvegyasszony készítheti, és csak menopauzás időszakban. Ezt nagyon komolyan veszik; a szertartásban a szexualitás beszennyezne, tehát semmilyen vonatkozásban nem lehet jelen. Erre a kenyérsütésre a közösség felkér egy személyt, és fizet neki munkájáért. A kenyeret a pap megszenteli, és ahhoz, hogy megszentelhesse, a szigorú feltételeket be kell tartani.

7.1. Vallási tradíciók és ünnepek – az identitáskonstrukció vallási elemei

A szerb népszokások, hagyományok és a vallás mindig is nagyon erősen meghatározták és meghatározzák ma is a szerb öntudatot. A szerbek körében ma is hagyományosan megtartott ünnepek és az átörökített népszokások a közösség összetartozását erősítik, azonosságtudatát, identitását tartják ébren. A legtöbb szerb népszokás az egyházi ünnepekhez kötődik. Sok olyan szokás, szokáselem él ma is náluk, amelyeknek eredete a kereszténység előtti időkre, az ősi szláv kalendáriumra megy vissza, amelyeket a vallás átvett, és a hivatalos egyházi gyakorlat őrzött meg.

A Magyarországon élő szerbek az ortodox (pravoszláv) ónaptárhoz igazodnak, és egyházi ünnepeiket ehhez igazítják.[44] Dátumhoz kötött állandó ünnepeiket a nyugati keresztény országokban megszokottnál 13 nappal később ünneplik; a karácsony december 25-e helyett január 7-ére esik, a húsvétot a hold járásától függően valamikor március 22. és április 25. között tartják, Szent György napja április 24-e helyett május 6-án, Szent Miklós napja december 6-a helyett december 19-én, az egyházi újév pedig január 14-én van.

Ha a szerbek ünnepei hétköznapra esnek, akkor szabadságot vesznek ki a munkahelyükön, mert rítusaik megtartása nagyon fontos. Viszont amikor a katolikus többség a saját ünnepeit tartja, akkor a szerbek is otthon maradnak. A vegyes házasságok esetében kétszer van karácsony, húsvét, újév, s mindkét alkalommal komolyan veszik az ünnepet. Ennek a gyerekek örülnek a legjobban, minden évben két karácsony, két húsvét kétszeri ajándékozással jár.

[44] Ónaptáron a Kr. e. 46-ban bevezetett római Julianus-naptárat értjük, melyet 1582-től az ún. újnaptár, a Gergely- vagy gregorián naptár váltott fel.

7.2. Családi ünnepek

7.2.1. Karácsony és újév

A karácsonyi ünnepkör elemei és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek, a rítusok, a mágikus eljárások szinte kivétel nélkül az egyén, a család és javaiknak – állataik, házuk, gabonájuk, gyümölcsösük – egészségét, szerencséjét, bő termését vagy jó szaporulatát vannak hivatva elősegíteni. A karácsonnyal kapcsolatos ünnepek a november végi hathetes nagyböjttel kezdődnek, amelyet valóban betartanak még a legfiatalabbak is. December 19-ére esik a szerbek egyik legnépszerűbb ünnepe, Szent Miklós *(Szveti Nikola)* ünnepe. Szent Miklós családi védőszent, így nem közösségi ünnep, mint a katolikusoknál. Csak azok a családok ünneplik, akiknek Szent Miklós a védőszentje.

Utána jön maga a karácsony, a január 6-ai szentestével és karácsony első és másodnapjával. A szenteste délután 5 órakor, beharangozáskor kezdődik. Az ünnep elhagyhatatlan kellékei a bort, búzát, békességet jelképező karácsonyi kalács, a szobában bokáig elterített szalma – régen az egész lakást beterítették vele –, a *cseszniсa*, a szerencsekalács[45] és a gyertya. Karácsonyfa nincs.

Az ünnepre kenyeret sütnek és szentelnek. A kenyérsütést – ami egészséget *(zdrávlye)* jelent – a ház asszonyának kell végeznie, nem bolti kenyeret szentelnek meg. A kenyeret egy férfi szeli fel; annyiszor vágja meg, ahány családtag van, plusz két vágást szán a váratlan vendégeknek.

Karácsonykor a házat is megszentelik. Meggyújtják a gyertyát, és dióval keresztet vetnek a szoba minden sarkába. A kenyeret megszelik, a füstölőt végigviszik a házon, a mézes pálinkát poharakba töltik. Ez mind a férfi dolga, nő ezeket nem végezheti.

Az asszony szentestekor föl sem kelhet az ágyból, még egy kis szalmát is tettek régen a székére, hogy megakadályozzák leülését, mert az a hiedelem, hogy a tyúkok nem fognak kotlani, ha a háziasszony fölugrál a helyéről. Ezért mindent el kell készíteni még a szenteste előtt. Az asztalterítő alá egy kis pénzzel egy kis szalmát tesznek, eléneklik a karácsonyi éneket, majd utána előre megterítenek, és kitesznek minden ételt.

A karácsonyi menü változatos, de kitétel, hogy böjtösnek kell lennie, vagyis sem sajt, sem hús, sem tej nem lehet az ételben. Elsőként az almát kell elfogyasztani – az alma az összetartozás jelképe, annyi gerezdre vágják, ahányan a családban vannak, mézbe mártják, és úgy fogyasztják. Közben karácsonyi dalokat énekelnek. Ezt a ceremóniát is a

[45] Ez a karácsonyi édesség egy mézes sütemény.

házigazdának kell elvégeznie. Utána látnak neki a többi ételnek. Az ünnepi asztalra tésztaféléket (pl. diós tészta, mákos guba), levest (pl. bableves, borleves, halleves, lencseleves), böjtös töltött káposztát, főzeléket (pl. lencsefőzelék), sült halat, aszalt szilvát és házi kompótot, befőttet tesznek. Az étkezést követően le kell ülni, a mosogatást másnapra hagyják, hogyha éjjel a ház szellemei, a holtak, meglátogatják a családot, tudjanak mit enni.

A karácsonyi bőségkalácsot, ami készülhet kenyértésztából vagy kelt tésztából is, másnap lehet megkezdeni, de van, aki még napokat vár vele, vagy esetleg meg sem eszi, elteszi emlékbe. Ennek díszítése családonként más, és családonként tovább öröklődik. Ez egy fonással négy részre osztott kalács, a négy rész kereszt formájú. Középen van egy rózsa, annak közepébe kerül egy bazsalikom csokor piros cérnával körbe tekerve ördögűzés céljából, meg egy gyertya. Az első részben Krisztust ábrázolják pólyában, a másodikban Isten óvó keze van, a harmadik négyzetbe egy kalászt tesznek, utalván a fő tevékenységükre, a földművelésre. A negyedik rész egy gyümölcsöskertet jelképez, almával, körtével, szilvával és szőlővel. Itt lehet még különféle motívumokat felhasználni, például igavonó állatok ökörszarvát. A kalács mellé tesznek négy almát, diót, alája kukoricát, aranypénzeket, régi dukátokat, ami a családokban generációról generációra öröklődik, és minden olyan egyebet, ami a gazdagságot jelképezi, és amit termel az adott család.

Az ajándékozás a vacsora után kezdődik, a gyerekeknek a szalmába rejtik a meglepetéseket. Karácsony másod-harmadnapján nemigen mennek vendégeskedni a háziak, mert a szalmát nem szabad egyedül otthon hagyni.

Pomázon a betlehemezést ma már csak a karácsonyi vecsernye után, a templomban tartják meg, a házról házra járó gyerekekkel már évek óta nem találkozunk, habár más szerb közösségekben még előfordul. Ezt az ünneplési formát az együttélés során a magyaroktól és a németektől vették át.

Újév napján szokás a gyermekeket kelt tésztából készült babákkal, az ún. *vaszilicá*kkal (Vazul napján) megajándékozni. A lányok fiúbabát, a fiúk pedig lánybabát kapnak. A babák szeme és szája a Pomázon elterjedt apró szemű zsaké szőlőből készült.

7.2.2. Szlava ünnep

A szerbek legnagyobb ünnepe a *szlava*, amely apáról fiúra száll. Ha egy lány férjhez megy, akkor a férjének a családi szentjét örökli. A *Kriszna Slava* vagy *Szvecsár* napja az egyik változat szerint annak a szentnek

ünnepnapja, akinek a napján a család távoli ősei sok évszázaddal ezelőtt felvették a kereszténységet, és házukat, családjukat a szent oltalma alá helyezték. A másik változat szerint pedig az a nap, amelyen valamilyen nagy esemény történt a családban – haláleset, háborús megmenekülés – , ami miatt a család a védőszent segítségét kérve az ő nevét vette fel. Egy faluban/városban több családnak is lehet ugyanaz a védőszentje; a legnépszerűbbek Szent János, Szent Miklós, Szent György, Szent Lukács, Szent Ignác.

A házi ünnep előtt mindenkinek illik elmenni a templomba szentmisére. Mise után az ünnep otthon folytatódik. A *szlava* kellékei közé tartozik a szenteltvíz, amellyel a pap megszenteli a házat és annak lakóit aznap vagy előző nap. A megszenteléshez szükséges a füstölő a rossz szellemek elűzése és a ház megtisztítása miatt. Füstölés után a pap a szentelt vízzel megszenteli a családi szentképet, ikont, amely előtt égő mécses áll. Bazsalikomból csokrot kötnek, és vízbe mártják.

Az ünnepi asztalon gyertya, bor, az ünnepi kalács és a dióval és mandulával, citromhéjjal, szegfűszeggel, mazsolával, cukorral ízesített és a főtt búzából készült *kolyivo*. A háziasszony által készített kerek kelt kalács jelképezi a gazdagságot, a szentnek való áldozatfelmutatást.

A kalácsra a „Jézus Krisztus élni fog" motívumot egy „pecsét" formájában viszik fel. A szerbek nem ostyával, hanem egy kis fehér pogácsával áldoznak; ezt a „pecsétet" beleütik a kalácsba. A kalácson még kis madarak is vannak, amelyek a szabadságot jelképezik, valamint egy kis négyzetben a családtagok neveinek kezdőbetűje is olvasható.

Ezt a kalácsot a pap felszeli. Megcsókolják, mire a pap azt mondja: „Krisztus közöttünk van." Erre a jelenlevő családtagok és barátok azt válaszolják: „Most és mindörökké." Ezt háromszor ismétlik meg. Ezt követően a pap vörösborral megszenteli a búzából készült süteményt, és a szépen feldíszített *kolyivó*t. Amikor a szertartásnak ez a része lezajlott, a kántor az apostolok könyvéből, a pap pedig az evangéliumból olvas fel. Tulajdonképpen egy kis családi mise zajlik. Ezt követi az ünneplés, gyertyát gyújtanak, és asztalhoz ülnek.

A család együtt ünnepel a rokonokkal, a barátokkal, de bárki betéved, megvendégelik. Régen ez az ünnep akár több napig is eltartott, még zenekari kíséret is volt. A dédapák idejében előfordult, hogy a családok gyalog vagy szekérrel szlava alkalmából kirándulni mentek, kint a szabadban sütöttek-főztek, együtt ünnepeltek és vigadtak. A szlava egyértelműen közösségformáló és közösségi tudaterősítő ünnep volt, mint ahogy ma is az, pedig már csak egy napig és egyre szűkebb körben tartják.

7.2.3. Tavaszi, nyári ünnepek

A húsvétot a szerb vallási szokásoknak megfelelően nem pénteki napon, a szenvedés napján tartják, hanem vasárnap, a feltámadás napján. Az ünnep csütörtökön kezdődik, amikor a 12 evangéliumot olvassák fel, nagypénteken van a temetés, amikor Pomázon az oltáron a *plastanicá*n, a Jézus Krisztus sírba tételét ábrázoló textilképen van az áldozat előkészítése, ez a legnemesebb darab, ami a templomban létezik. Ezt viszik körbe háromszor a templom körül, ami maga a temetés. Húsvét hétfőjén Pomázon, a szerb szokásokkal ellentétben, a szerbek is locsolkodnak. Ez a magyar szokásokból átvett rítus.

Fontos ünnep még Szent Iván napja.[45] Ezen a napon, június 24-én az ortodox, illetve a pravoszláv naptár szerint július 7-én a hazai szerbek ún. Iván napi koszorút fonnak, mellyel feldíszítik a házakat, templomokat, köztéri szerb emlékkereszteket, emlékhelyeket, gazdasági épületeket, istállókat, ólakat annak reményében, hogy elűzik a rossz szellemeket, és a baj, a betegség, a szerencsétlenség elkerüli a házakat és a gazdasági épületeket. Több szerbek lakta vidéken koszorút visznek a temetőbe is halottaik sírjára. A népi hiedelem szerint azt a házat, amelyet Szent Iván napján nem koszorúznak meg, Szent János haragja megbünteti. A fenti koszorúnak gyógyító hatást is tulajdonítanak. Annál a lányos háznál, ahol az éjjel ellopják a koszorút, még abban az évben esküvőre számíthatnak. A koszorú egész évben fenn van a házakon, a következő évben újat fonnak.[46] Maga a koszorú azt jelképezi, hogy a természet, amely a nyár közepén fejlődésének csúcsára ért, megkoronázza saját önfejlődését, ontogenezisét. Éppen úgy, mint a menyegzőre váró fiatal jegyesek, akik a házasságkötésük alkalmával megkoszorúzzák az esküvői frigyet. Az ortodox vallásúaknál, így a szerbeknél is, a fiatal jegyespárt az esketés alkalmával az esküvői templomi szertartáson megkoronázzák. Az Iván-napi koszorú jelképként a többnemzetiségű és különböző felekezetű községekben az ortodox hitűek azonosságtudatát és összetartozását is reprezentálja.

Mindebből egyértelműen látható, hogy a szerb népszokások zöme a vallási élethez kötődik, s közülük – mint a fent említett Iván napi

[46] Szent Iván napja a keresztény vallásban Keresztelő Szent János születésének ünnepe. Az ünnep mai népszokásai pogány kultikus hagyományokra vezethetők vissza, melyek egy részét a keresztény egyház is átvette. Ezek elsődlegesen a családi otthon oltalmát, a gonosztól, bajtól való védelmet, a termékenység biztosítását és a halottak iránti tiszteletet sugallták.

[47] A koszorú készítéséhez sárga mezei vadvirágot használnak, amely régebben Pomáz egész környékét beborította, ma már egyre kevesebbet találunk, illetve az időjárás változása sem kedvez ennek a virágnak, ugyanis mire eljön a koszorúfonás ideje, addigra már elvirágzik.

koszorú kötése is máig élő hagyomány – némelyik azonban már csak a közösségi emlékezetben él. A megváltozott életkörülmények, a történelmi, társadalmi, gazdasági változások, az urbanizáció hatása, a megnövekedett mobilitási lehetőségek koptatták azokat a hajdan általánosan megtartott szokásokat, amelyek szorosan hozzátartoztak a közösség életéhez. Ilyen volt például egykor a marhaszentelés rítusa is.[48]

A családi ünnepek közül ki kell emelnünk a névnapokat és a születésnapokat. A pomázi szerbek a névnapokat előnyben részesítik, vendégeskedéssel, megvendégeléssel jár, a rokonok, barátok, ismerősök felkeresik otthon az ünnepeltet. A születésnapot inkább csak szűk családi körben ünneplik, nincs olyan nagy jelentősége, mint a névnapnak. Ez azért is érdekes, mert más szerbek lakta területeken a névnapokat sem ünneplik, mert a keresztnevek többsége olyan, a szerb nyelv szókincséből képzett név, amely nem található a bibliai és a későbbi korok szentjeit felvonultató egyházi naptárban. A nőknek hivatalosan nincs névnapjuk.

7.3. Közösségi ünnepek

Ahogy a családi, úgy a közösségi ünnepek is a valláshoz kötődnek. Sokszor nem is különíthetők el egyértelműen az ünnepfajták, mivel a családi ünnepekre is gyakran meghívják az egész közösséget, és együtt ünnepelnek. Ilyen „átmeneti" jellegű ünnep Péter-Pál júliusban, amit kéthetes böjt kísér, a Nagyboldogasszony augusztusban, valamint Szent János feje vétele szeptember 17-én az egynapos böjttel. Ezeket az ünnepeket a mise után a családok külön tartják.

7.3.1. Szentek ünnepei, búcsú

Az év Szent Ignác ünnepével kezdődik, amit január 2-án a mise után nagy mulatsággal egybekötve zajlik.

Népszerű Szent György, templomuk védőszentjének ünnepe. Május 6-ával kezdődően háromnapos búcsút tartanak. A templomot ekkor a környéken található fák ágaival díszítik. Az ünnep alkalmából a szerbek választanak maguknak egy komát – a komaság a szerbeknél nagyon fontos, szinte szent titulus, ami egy évre szól, és ő készíti el azt az áldozati kalácsot, amelyet *kolyivó*nak neveznek. Ezt felajánlják Szent György vértanúnak és a délutáni vecsernye alkalmával szétosztják a népnek. Utána jöhet a tánc a portában, a templom udvarán, természetesen szerb népzenére.

[48] Gloub 2001.

Ünneplik még Szent Márkot is, ez a búzaszentelés ünnepe. Régebben a háromágú templomi zászlóval körmenetet tartottak, és az eladó lányok búzából font koszorúikat rákötötték a zászló keretére. A napot a búcsú zárta. Pünkösdkor a templomot szépen feldíszítik, és a hívek koszorút fonnak a templomba.

7.3.2. Nemzeti/etnikai ünnepek

A szerbek saját nemzeti ünnepeket is tartanak, ebből azonban jóval kevesebb van, mint a vallási ünnepekből. Nemzetiek ezek az ünnepek, hisz a szerbek közös történelmével, vallásával kötődnek össze, viszont ha a magyar államkeretben vizsgáljuk őket, a többségi magyarság között élő kisebbség ünnepeiként, etnikaiként kell definiálnunk.

A Szent Száva a legnagyobb szerb nemzeti ünnep, ezt az első szerb tanító, iskolaalapító emlékére tartják meg, aki elérte, hogy a szerbek keresztények lettek, és 1219-ben létrejött az önálló szerb egyház. Ez az alkalom munkaszüneti nap, liturgiával és este nagy bállal jár.

A másik nemzeti ünnep tulajdonképpen gyásznap; az 1389-es rigómezei csatára való megemlékezés, amikor is a szerb nemesség szinte teljesen elpusztult, és Szerbia vazallusi helyzetbe került. A monda szerint ezen a napon annyi vér folyt a csatamezőn, hogy magától kikelt a bazsarózsa. Ezen a napon halotti misét tartanak.

Pomázon és környékén több helyen is álltak keresztek, ahova az ünnepek alkalmával körmenetek vonultak, és megemlékezéseknek adtak helyet. A keresztek azonban a szocializmus idején eltűntek. A hívők nem tudják miért és hova kerültek, de sajnálják, hogy egyes szokások a keresztek eltűnésével együtt megszűntek, mint például a *Szpaszovdan* ünnepe, az Úrnapi körmenet, ami hozzátartozott a szerb vallási élethez.

8. EGYÉB ÖSSZEJÖVETELEK, PROGRAMOK – AZ IDENTITÁS KULTURÁLIS ELEMEI

Említettük már a híres tanító és népművelő, néptanító, Sztevan Sztojity nevét, aki több maradandó intézményt is létrehozott; neki köszönhető a máig működő templomi kórus megszervezése. A Szerb Klub, amely 1968-ban alakult meg, első volt a magyarországi délszláv klubok között. Rendezvényeivel és klubnapjaival kezdettől fogva a művelődést, a szerb nyelv terjesztését és a szerb folklór megőrzését teszi lehetővé. Munkájának hatékonyságát két tényező segíti: egyrészt a klub éves

programjának megtervezése, szervezése és lebonyolítása az egyházközség anyagi és erkölcsi támogatásával és közreműködésével történik, másrészt a klubnak szerb nyelvű könyvtára is van.

A klubélet fellendítése és a nyelvtudás továbbfejlesztése érdekében irodalmi, történelmi, művészeti előadásokat szerveznek a szerb nyelvű színjátszó körrel, a tánccsoporttal, a sikeres Vujicsics-együttessel. A minden évben megrendezett és már hagyománnyá vált Szerb Napokon kiállításokat, hazai és külföldi folklóregyüttesek fellépésével rendezvényeket, majd este búcsúbált szerveznek. A zenei és a tánchagyományok őrzésében és továbbadásában fontos szerepet játszik a Vujicsics-együttes és az Opanke Táncegyüttes.[36]

A magyarországi szerbeknek önálló hetilapjuk is van, a *Szrpske narodne novine* (CNN). A *Szrpszki ekran* címmel televíziós műsorokat közvetítenek, de rádiós műsorok is hallgathatók szerbül. Műholdas kapcsolatok révén szerbiai tévéadások is foghatók, például a belgrádi televíziók csatornái.

9. KAPCSOLATTARTÁS A HAZAI SZERBEKKEL

Az szerb identitás megőrzésében és fenntartásában fontos tényező a többi szerb nemzetiségű egyénnel való állandó kapcsolat. Ez elengedhetetlen része a „mi tudat", a kollektív tudat, a közösségi tudat kialakulásának. Kutatásom során rákérdeztem erre az elemre is.

A Monarchián belüli szabad mozgás következtében, az egyház összetartó ereje kapcsán, valamint a rokoni szálak útján az itt élő szerbek kapcsolata soha nem szakadt meg sem más magyarországi területeken élő szerbekkel, sem az anyaországgal. Mind a 18. mind a 19. században állandó kapcsolatok kötötték össze az itteni és a Szerbiában élő szerbeket. A szerbek önszerveződése elég komoly múltra tekint vissza, tulajdonképpen a nagy bevándorlástól, 1690-től származtathatjuk.

A pomáziak rendszeres kapcsolatokat ápolnak a szomszédos településeken, Budakalászon, Csobánkán, Szentendrén élő szerbekkel, de állandó a kapcsolat az ország más szerb közösségeivel is. Egyik interjúalanyunk szerint ma olyan kevés szerb nemzetiségű él Magyarorszá-

[49] Vujicsics Tihamér (1929–1975) zeneszerző és népzenekutató volt; munkássága a szerb anyanyelv ápolására, megőrzésére és a szerb hagyományok megtartására fókuszált. A pomázi szerbek zene iránti szeretetét mutatja az a nagyszámú és részben napjainkig élő néptánc és népi dallamkultúra, amelyek a nagyobb ünnepek, vigasságok alkalmával hallhatók. Ezek összegyűjtésében, lejegyzésében, feldolgozásában és így megőrzésében volt nagy szerepe Vujicsics Tihamérnak. Szellemi hagyatékát a szerb klub és az ahhoz kapcsolódó különböző művészeti csoportok tartják életben.

gon, hogy 70%-uk biztosan ismeri egymást. Az országos találkozókra sokan, rendszeresen eljárnak. A környékbeli szerb közösségek összetartozás-tudata igen erős; ez a közös nyelv, kultúra mellett annak is köszönhető, hogy gyakran tartanak közös ünnepeket. Budakalászon tartják a farsangi bált, Pomázon az újévi és a Szent György-napi búcsúbált, Szentendrén Szent Vid-ünnepet tartanak. Ezen a napon nyitják meg a hagyományos nyári magyar–szerb festőiskolát. A kéthetes közös alkotó munkát kiállítás fejezi be Szentendrén. A Pomázi Szerb Kisebbségi Önkormányzat tevékenyen részt vesz a minden évben megrendezendő országos Szent Szava-bál megszervezésében. A bálra minden szerb településről jönnek szerbek. Ilyenkor a távoli rokonok találkozása mellett a személyes kapcsolatok kibővülnek, a régi kapcsolatok megerősödnek, és új kapcsolatok jönnek létre.

10. ÖNKORMÁNYZATISÁG – AZ IDENTITÁS POLITIKAI/KULTURÁLIS ELEMEI

Az állandó kapcsolattartásban segít az 1995. január 4-én megalakult pomázi szerb kisebbségi önkormányzat is.[50] Tagjai – a törvény értelmében 5 fős testület – pomázi lakosok, és társadalmi és közösségi megbízatásként végzik munkájukat. A testület hivatalos nyelve eleinte a szerb volt, jegyzőkönyveiket így készítették, de magyar nyelvű kivonatot is írtak belőle. Ma már a hivatali ügyintézés megkönnyítése miatt áttértek a magyar nyelv használatára. A kisebbségi törvény értelmében az önkormányzat feladatai között szerepel a pomázi szerb kisebbség jogainak, érdekeinek képviselete és védelme. A Pomázi Szerb Kisebbségi Önkormányzat ennél jóval többet vállal. Ellátja és szervezi az anyanyelvi oktatással kapcsolatos és a közművelődési feladatokat, ennek megfelelően kulturális programokat szervez. Annak érdekében, hogy elősegítse a hagyományőrzést, támogatja a szerb egyházközséget és a vallási rendezvényeket. Mindezen feladatok megvalósítása érdekében együttműködik a települési önkormányzattal, a város kulturális és társadalmi intézményeivel, tartja a kapcsolatot a megye többi szerb kisebbségi önkormányzatával és az Országos Szerb Kisebbségi Önkormányzattal, valamint az anyaországgal.

[50] 1994-ben Magyarországon 18 szerb kisebbségi önkormányzat alakult, ebből kilenc Pest megyében (Baja, Battonya, Budapest, Hercegszántó, Pécs, Deszk, Magyarcsanád, Újszentiván, Szeged, Budakalász, Csobánka, Érd, Pomáz, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Lórév, Szigetcsép, Medina). 1998-ban 34 re nőtt az önkormányzatok száma, ebből 14 működött Budapesten. 2002-ben országosan 44 szerb kisebbségi önkormányzat alakult.

1995-ben megalapították a Pomázi Szerb Kisebbségért Közalapítványt. A Közalapítvány anyagi támogatásával folyik a hagyományápolás, ebből szervez az önkormányzat megemlékezéseket, rendezvényeket. A hagyományos nemzetiségi és egyházi rendezvényeket, mint a Szent György-napi búcsút, a Szent Száva ünnepét, a karácsonyt, a húsvétot, a szerb újévet és ezek báljait a Közalapítvány támogatja, de a szerbekkel, a falutörténettel kapcsolatos kutatásokat is fedezi. A Közalapítvány gondot fordít a nyelvoktatás segítésére – egy óvodai csoportban szerb nyelvoktatás folyik, de idesorolhatjuk az iskolabusz megszervezését, amellyel a környék szerb kisebbségi önkormányzataival együtt szállítják az iskolás gyerekeket Budapestre, a szerb iskolába. A gyermekrendezvényeket kiemelt fontosságúnak tartják, szponzorálják az Anyák napját, a Gyermeknapot, a barkaszentelést, a Mikulás-ünnepséget. Támogatják a táncegyüttest, a népi zenekart, fellépéseket, kiállításokat szerveznek, utazásokat szerb emlékhelyekre, és szociális feladatokat is ellátnak (pl. idősek támogatása). Műemlékvédelemmel is foglalkoznak, kiadványokat (pl. falinaptárt) jelentetnek meg, és az ország első szerb színháza, a *Joakim Vujic Szerb Színház* is pomázi alapítású, habár nincs állandó épülete. Szerbiából, az anyaországból a helyi szerb önkormányzat fogadja és vendégül látja az onnan érkező együtteseket, kórusokat, elősegíti a pomázi Opanke Táncegyüttes szerbiai szerepléseit, zarándokutakat szerveznek és bonyolítanak le Szerbiába.

Mindezek mellett egy komoly politikai cél elérése lebeg az önkormányzat előtt: 1990 óta nincs parlamenti képviselője a magyarországi szerbeknek. Ezen szeretnének mihamarabb változtatni.[51]

11. KAPCSOLATTARTÁS AZ ANYAORSZÁGGAL

Az interjúk során kitértem a kilencvenes évek elején 1991–1995 között zajló szerb polgárháborúra is. Az érdekelt, hogy ez az esemény megváltoztatta-e az emberi kapcsolatokat Pomázon, hogyan hatott az anyaországgal fenntartott kapcsolatokra és az identitásra.

A szerbiai eseményeket kivétel nélkül mindenki figyelemmel kísérte, és érzelmileg mindenkit mélyen érintett. A kegyetlenkedések nagyon bántották a pomázi szerbeket, voltak, akik sírtak emiatt. Kétségtelenül látszott rajtuk az az érzelmi zavar, amit a szerbiai helyzet kiváltott bennük. Interjúalanyaim kifelé azonban mindig megvédték a szerbeket, a médiumokban hallott és látott híreket a „helyükre tet-

[51] Popovics 1999.

ték". Úgy is mondhatnánk, hogy kiálltak szerbségük mellett. „De hogy a szerbeket is ölték, és a másik fél is tett azért, hogy a háborús helyzet kialakuljon, az senkinek nem jutott eszébe." Az anyaországbeliek melletti kiállást erősítették a magyarok részéről jövő rendszeres és igaztalan támadások, megalázó kérdések is: „Na most milyen érzés szerbnek lenni?" Sokan az itteni szerbeket tették felelőssé az ott kialakult helyzetért, és rajtuk kérték számon a történteket. Pomázon sok szerb kitette házára a fekete zászlót, többen fekete ruhában jártak, tiltakozva a háború, ugyanakkor Magyarország politikai állásfoglalása ellen. Egyes sajtóorgánumok és tévécsatornák, valamint egyes „falubeliek" is felháborodva fogadták a tiltakozásnak ezt a fajtáját, sőt fenyegetések is elhangzottak. Bűnösöknek, agresszoroknak tartották a szerbeket, és felszólították őket, hogy jobban tennék, ha „felhagynának ezzel a viselkedéssel, mert még bajuk származhat belőle". Horogkeresztet és feliratokat pingáltak a szerb templom kerítésére. A szerbek büntetésként élték meg, hogy pár évre kiiktatták a belgrádi tévécsatornákat a kábeltévérendszerből, ami pedig a nyelv és az identitás megőrzésének egyik fontos forrása volt.

Szerencsére ezek a magyarok felől érkező ellenséges akciók nem állandósultak, periferikusak maradtak, és a kapcsolat a „falubeliekkel" nem romlott meg. Akik eddig jóban voltak, azóta is jóban vannak. „A buta emberekkel nem kell foglalkozni. Azok mindig voltak és mindig lesznek is" – mondták jóindulatúan a szerbek.

A háború alatt szinte minden szerb család befogadott menekült szerb gyerekeket. A fiúkat a katonaságtól,[52] a lányokat a kegyetlenségektől, az erőszaktól féltették. Magyarországi tartózkodásuk alatt a menekült gyermekek és fiatalok a szerb iskolában tanulhattak. Ellátásukhoz mindenki hozzájárult, adományról mindenki gondoskodott.

A Daytoni Egyezményt Szerbiában hasonlóan élték meg, mint a trianoni békekötést Magyarországon. A magyarországi szerbek, a kisebbségi önkormányzatok adományokat gyűjtenek, gyerekeket hoznak át hosszabb-rövidebb időre. Úgy vélik azonban, hogy az egyezménynek a pomázi szerbek életére semmi hatása nincs, mivel őket nem érinti; rájuk a magyarországi törvények vonatkoznak. Azt azonban többen sajnálják, hogy a politikai feszültség következtében az anyaországba való „ingázások", rendszeres látogatások megszűntek, illetve nagyon megritkultak. Ezek a látogatások, a kapcsolattartásnak ezek a formái sokat jelentenek az itteni szerbek számára, mert megerősítik őket nyelvükben, vallásukban és kultúrájukban.

[52] A szerb hatóságok már 16-17 évesen is besorozták a fiúkat.

12. ÖNKÉP ÉS CSOPORTKÖZI KAPCSOLATOK

12.1. Önkép

Mint minden népcsoportnak, a szerbeknek is pozitív az önképük. Ez az etnocentrikusan szerkesztett kép ugyancsak identitásképző erő, összetart és megkülönböztet annak ellenére, hogy a szerbek egyetlen szavukkal sem mondtak negatívumokat sem a velük együtt élő többségi magyarokra, sem a városban élő többi kisebbségre. Ezek szerint egy szerb mindent megad, megtesz embertársainak, de ha egyszer csalódik, ha úgy érzi, becsapták, akkor keményen visszaüt. A szerbek büszkék, erősek testben és lélekben, erős a karakterük, domináns személyiségek. Mindig vállalják szerbségüket, akár a hatalommal szemben is – például mikor a vallásgyakorlásuk a Rákosi-érában a templomon kívül tiltva volt, akkor is megtartották a körmeneteket, vagy mikor a szerb háború idején fekete zászlót tettek ki a házakra.[53]

A magyarországi szerbek végtelenül elkötelezettek saját nemzetiségükért, egymásért mindent vállalnak, kötelességtudóak, megtörhetetlenek, szorgalmasak, mindent megpróbálnak saját erőből megoldani, hogy ne kelljen segítséget kérni. Függetlenek, saját maguk szeretnek dönteni a dolgaikban. Kevés a kétszínű és jellemtelen szerb, többségükre jellemző az egyenesség és becsületesség, valamint a nyílt szókimondás. Mondhatnánk, hogy mivel egyetlen negatív tulajdonságot sem említettek, túlteng az etnocentrizmusuk, azonban ez a pozitív önjellemzés nem áll távol más nemzetek, etnikai csoportok önjellemzésétől; az egészséges szociális identitás tünete.

12.2. Interetnikus kapcsolatok szerbek és magyarok között

Amikor a szerb identitással, a szerb léttel kapcsolatos kellemetlen élményekre kérdeztem rá, akkor legtöbben a nevük és a nyelvhasználatuk miatti megjegyzéseket említették. Hivatali ügyek intézésénél, az iskolában – természetesen nem szerb iskolában – apró célzások, megjegyzések hangzottak el a nevek hallatán. A szerbiai polgárháború idején neve hallatán megkérdeztek egy férfit: „Te is olyan szerb vagy, mint odaát, akik gyilkolják egymást?” A névből az idegenséget leszűrve kérdezték egyik interjúalanyomtól: „Mit keresel itt? Te nem vagy

[53] Az interjúalanyok megjegyezték, hogy ezekből az eseményekből soha komoly konfliktus nem született, békén hagyták őket, elfogadták őket olyanoknak, amilyenek.

magyar! Miért nem mész haza azokhoz?" A szerb háború alatt egy kórházi ügyintézésnél csupán a beteg neve hallatán hangzott el: „Hogy kerül maga ide?" Mire interjúalanyom így felelt: „Hát HÉV-vel és villamossal."

Nyelvük használata miatt diszkriminatív, sértő kijelentéseket kellett sokuknak eltűrniük. Több történetet is elmeséltek interjúalanyaim, amikor kisebb atrocitások érték őket nyelvük miatt tömegközlekedési eszközökön. A HÉV-en, a buszon a szerbek szerbül beszélnek egymással. Többször előfordult, hogy a beszéd hallatán az egyik utas egyszerűen pofon vágta a beszélőt, mondván, hogy „Magyarországon magyar kenyeret eszik, beszéljen magyarul". Tettlegesség felnőtteket és kamaszokat egyaránt ért már. Az utasok közül senki sem segített a sértetteknek. A szerbek a sértésekre adandó reakció kétféle típusát különböztették meg; volt, aki azt tartotta helyesnek, ha a sértett ilyenkor visszaüt. Legyen kemény, legyen büszke szerbségére, ne hagyja magát. Mások inkább a szóbeli revans mellett tették le a voksukat, mint például: „Ha te nem tudnál magyarul, akkor ugatnál. Én tudok magyarul is meg szerbül is, vagyis több vagyok nálad." A békésebbek azt mondták, hogy ilyenkor a legjobb megoldás a konfliktus elkerülése, egyszerűen le kell szállni a járműről, mintha mi sem történt volna. „A két fél közül az egyiknek okosabbnak, bölcsebbnek kell lennie, ha lehet, el kell kerülni a konfliktust. Nem kell bajba keveredni egy olyan társadalomban, ahol a szerbek kisebbségben vannak. Így is elég bajt csinálnak az otthoni [értsd szerbiai] szerbek."

Pomázon belül a szerbeket a többségi lakosság részéről semmilyen atrocitás nem érte, sőt megbecsülésnek örvendenek; Pomáz polgármestere is szerb származású. Az itt élő emberek nemzetiségtől függetlenül mindig békességben éltek egymással. Az idősek még beszélik egymás nyelvét, a svábok beszélnek magyarul, németül és gyakran szerbül is, a szerbek pedig svábul és magyarul. A hosszú történelmi együttélés során a különböző nemzetiségek átvették egymás szokásait is, a szerb népszokásokban találunk a sváboktól vagy magyaroktól átvett elemeket, vagy a zsidó és szerb kereskedők mindig is együttműködtek tevékenységükben. Eszükbe sem jut ma sem bármi módon bántani a másikat. Idézet egy interjúból: „…annyira tiszteletben tartották a katolikusok a szerb ünnepeket, és fordítva is, és eljártak egymás búcsújára mindig is, régen is, ma is. Úgyhogy én csak jókat tudok mondani, soha semmi probléma egymással nem volt." A szerb háború idején a templom kerítésének falára festettek ugyan egy szerbellenes feliratot, de ezt a szerbek az emberi butasággal és tudatlansággal magyarázzák.

A pomázi szerbek jól érzik magukat Pomázon, a haza itt és nem másutt van. „Én nem is tudnám elképzelni, hogy máshol éljem az életemet." „Ránk is jellemző, hogy itthon vagyunk otthon" – mondják.

12.3. Intraetnikus kapcsolatok magyarországi és szerbiai szerbek között

Az interjúkban többször is felmerült, hogy különbséget lehet és kell tenni szerbiai szerb és magyarországi szerb között. A pomáziak a kintieket lazábbaknak tartják, mivel Tito ideje alatt azt tettek, amit akartak, szabadok voltak, és mind a mai napig is szabadabbnak érzik magukat, szabadabb erkölcsökkel élnek. Állításaik szerint a szerbiaiakra az a fajta vallásgyakorlás nem volt jellemző, mint az itthoniakra.[54] Ezen nem csodálkozhatunk; a magyarországi szerbeket a vallás tartotta egybe. Közösséget teremtett és őrzött meg, identitásmegélési terepet kínált, ezért sokkal jobban ragaszkodtak hozzá.

Ha a pomázi szerbek kimennek Szerbiába, akkor magyarországi szerbnek nevezik magukat, ezzel is megkülönböztetvén magukat. A magyarországi jelző használata már erős kötődést mutat a magyar szülőföldhöz és a magyar hazához.

13. A KETTŐS/TÖBBES IDENTITÁS ISMÉRVEI

A kettős identitás Bindorffer által megfogalmazott definíciója szerint:

> „a kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelemileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitáskonstrukció egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás. A kisebbségi helyzetű etnikum identitás-egyensúlyának fontos feltétele az etnikai és nemzeti oldalról egyaránt ható másságok, az etnocentrizmusok és az exkluzivitások kezelése" (2001, 11),

[54] A helyzet Szerbiában is változott, mondják, a vallásgyakorlás gyakorisága és intenzitása ott is megnőtt.

a pomázi szerb kisebbség esetében nem minden tekintetben valósult meg. Vegyük sorra ezeket.

Történetileg a szerbek sohasem tartották magukat Magyarországon belül kisebbségnek; úgy érezték, hogy a birodalmon belül csupán egy más országrészben laknak. Ez a tudat segítette a szerb identitás fenntartását, ami leginkább a nyelvben, illetve a valláshoz kötött szokások gyakorlásában nyilvánult meg. A szerbeknek mindig megvolt a saját szerb nemzeti öntudatuk, ami esetükben egybeesett az etnikai, származási, nyelvi, vallási és kulturális öntudattal. Magyar nemzeti öntudat kialakulását a szerb etnikai és a szerb nemzeti identitás egybeesése nem támogatta. A más nyelv, írásmód, az ortodoxia, inkább eltávolított, mint egybekötött. A szerbeknek identitásuk stabilitásának megőrzése érdekében nem volt szükségük arra, hogy internalizálják és érzelmileg átéljék a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásuk elemkészletéből hiányoznak, mert ilyen hiányok semmilyen téren nem mutatkoztak. Tehát azt mondhatjuk, hogy egy szerb identitás létezett. Amelyben a szerb nemezeti elemek egyúttal az etnikai identitás elemeit is magukba foglalták. A szerbeknek történetük során a mai napig bezárólag szoros kapcsolataik voltak és vannak a szerb állammal, identitásuk szilárd támogató bázisát adta. A szerbek papjait Belgrádból nevezték ki és küldték Magyarországra a szocializmus időszakában is.

A magyar államisághoz való viszonyukban a szerbek a történelem során nem voltak egységesek. Részben Bécs-pártiak voltak, de a polgárosodó rétegek intenzíven támogatták az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot.[55] A szoros kötődés a szerb államhoz és nemzethez, mint a szerb származás, kultúra megtestesítőjéhez kiküszöbölte a magas és a népi kultúra közti azon különbségeket, amelyek például a magyarországi németek esetében megjelentek (vö. Bindorffer 2001). Gellner (1983) szerint a nemzeti kultúrát az iskola által oktatott és közvetített szabványosított magas kultúra alkotja, és ezzel szemben áll a nép, esetünkben a kisebbség közvetítette kultúra. Mivel a szerbeknek a második világháborúig Szerbiából támogatott és az ortodox egyház által fenntartott országos iskolahálózatuk volt, az ún. magyar magas kultúra közvetítésére, a szerb identitás nemzeti és etnikai vonatkozásainak szétválására csak a második világháború után került sor.

Az interjúkon alapuló empirikus kutatásból az jól ki is kitűnik, hogy a szerb nemzeti identitás a generációk előrehaladásával csökken, és lassan csak etnikaivá válik – vagyis kiesnek az identitáskonstrukcióból,

[55] Lásd Damjanich tábornok és Kossuth kormányának első pénzügyminisztere, Vukovits Sebő példáját.

vagy átalakulnak a szerb nemzeti identitás elemei, egyúttal megjelennek a magyar nemzeti identitás jelei. A társadalom tagoltságának csökkenése, az átlagosan magasabb iskolai végzettség, a mobilizáció, a lakóhelyi kiszakadás, az egyre gyakrabban előforduló vegyes házasságok elősegítik a magyar többséggel való asszimilációt, így „automatikusan" a szerb identitás szerb nemzeti tartalma is csökken.

Az iskolai végzettségeket tekintve akár az országos átlagot nézzük, akár a pomázi átlagot, mindegyik esetben azt mondhatjuk, hogy a szerbek között a legnagyobb a középfokú (30% fölötti) és a felsőfokú végzettséget (20–30% közötti) szerzettek aránya. Az értelmiségi réteg szerepe a szerb nemzetiségűeknél, de még inkább a szerb anyanyelvűeknél kiemelkedően magas. Sokan dolgoznak az egészségügyi, a szociális, az oktatási és a kulturális szférában, jelentős a tudományos fokozatú, vezető beosztású értelmiségiek (orvosok, egyetemi oktatók, kutatók) száma. Egyre emelkedik a kereskedők és vendéglátással foglalkozók száma is. Ezzel ellentétben és ebből következően az országos átlaghoz viszonyítva alacsony az ipari foglalkozásúak aránya (Popovics 1998). A most hetven–nyolcvan évesek generációjában főként földművesek voltak, és az ő gyerekeikkel kezdődött meg a felfelé mobilitási folyamat, amely összefüggött az akkulturációval, az ezzel együtt járó nyelvi asszimilációval. Az akkulturáció során azonban szokásaikat igen nehezen adják fel. Strukturális asszimilációjuk azonban teljesnek mondható, egyre nagyobb teret nyer körükben a maritális asszimiláció. Ami az identifikációs asszimilációt, vagyis a kettős identitás megjelenését illeti, azt mondhatjuk, hogy jelen esetben kétszeresen kettős identitásról beszélhetünk minden generáció esetében, amely tartalmazza egyfelől a csökkenő, de még feltétlenül meglevő szerb nemzeti identitást, ugyanakkor a szerbiai szerbektől már elválasztó Magyarországon kialakult etnikai identitást és a magyarsághoz való tartozás tudatát. Ezen belül beszélhetünk a szerb–magyar kettős identitásról, de ebben az esetben a szerb nemzeti identitás elemeit nem vesszük figyelembe.

Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy az idős generációhoz tartozó hatvanas–hetvenes éveikben járók és negyven–ötven éves középkorúak elsősorban szerbnek és utána magyarnak tartják magukat, de mindenképp a kettőnek együtt; ebben az értelemben beszélhetünk kettős identitásról. Magyarnak a szerbek a szülőháza jogán tartják magukat. E két generáció tagjai még jól vagy akár anyanyelvi szinten beszélnek szerbül. Idézünk egy középgenerációst: „Én szerb vagyok, de ezzel együtt nem okoz nekem problémát, hogy magyar legyek, az is vagyok. Élek egy országban, felnevelkedtem egy országban, én nekem itt lehetőséget adtak arra, hogy tanuljak, hogy dolgozzak, engem megbecsül-

tek mindenhol, ahol voltam. És ezt nem elsősorban szerb környezetben csinálták, hanem magyar környezetben. Én nekem nem Szerbia a hazám, nem Jugoszlávia volt a hazám, hanem Pomáz, és az Magyarországon van."

A húsz–harminc éves fiatalok elsősorban magyarnak érzik magukat, hiszen mostani iskoláik munkahelyeik, barátaik, párkapcsolataik révén többet mozognak magyar közegben, de emellett fontosnak tartják szerb hovatartozásukat is, ez is része az életüknek. Büszkék szerbségükre, a családi-vallási szokásokat megtartják, a nyelvet már kevésbé vagy egyáltalán nem beszélik, de többen mondták, hogy szeretnék elmélyíteni tudásukat a szerb történelmet, ünnepeket és nyelvet illetően. Az ortodox vallás miatt azonban nem szakadtak el az összekötő szálak Szerbiával sem; elsősorban vallás és a nyelv köt még mindig oda.

Nézzük, hogy mitől szerb ma a szerb Magyarországon? Fontos, hogy aki szerbnek tekinti magát, valamilyen szinten ismerje a magyarországi szerb történelmet, elsősorban a pomáziak történelmét. Ezen a fontosabb eseményeket, fordulópontokat, dátumokat értették (pl. a nagy bevándorlás eseményét). Ahogy egyik ötvenes évei végén járó hölgy interjúalanyom mondta: „Hát persze, hogy fontos, ettől függ az identitástudat, ez az alapja." Ez a kijelentés a közösségen belüli történelmi sors kötő szálaira utal, amely nagyon fontos identitáselem.

Ezenkívül egy szerbnek legyen bizonyos alaptudáskészlete, ismerje a szerb vallási szokásokat, történelmi személyiségek, a mai közéleti személyiségek, jelentősebb írók, tudósok neveit. A szerb asszonyoknak ismerniük kell egyes szerb ételek, kalácsok készítését, és meg kell csinálniuk azokat (pl. karácsonyi kalács, ajvar).

Ha a korosztályi, generációk közötti tudást nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az életkor növekedésével jobban ismerik a szerbek történelmét, és minden vonatkozásban nagyobb az alaptudáskészletük. A fiatal korosztályok, a húsz–harminc évesek kevesebbet tudnak a szerbségről, mint az idősek. Az azonban mindenképp pozitív hozzáállást jelent, hogy a fiatalok szeretnének többet tudni, szeretnék pótolni hiányosságaikat a szerb történelemi, kulturális és nyelvi ismereteik terén. Szégyenlik, hogy nem tudnak többet, és igyekeznek minél előbb „felzárkózni", ezért már sokan tesznek is. Budapesten sok tájékoztató, „felvilágosító", ismeretterjesztő programot szerveznek, pontosan ebből a célból. Pomázon is évente van három-négy ilyen jellegű rendezvény, a szerb önkormányzat erre odafigyel, egyik alapvető feladatának tekinti. Főként hazai tudósokat, kutatókat, történészeket, zenészeket hívnak meg ezekre az alkalmakra, de ha a körülmények megengedik, akkor anyaországbeli hírességeket is felkérnek egy-egy előadásra. A helyi helytörténeti gyűjtemény is segít a „felzárkózásban".

A szerbek a nyelvet is nagyon fontosnak tartják, akár jól, akár kevésbé jól beszélik, de figyelembe véve a nyelvi asszimiláció megjelenését a szerbek esetében is, egyre kevésbé meghatározó a szerb identitásban. A nyelv esetében egyszerre van jelen az „anyatejjel szívom magamba" jelensége és a nyelvórán való részvétel.

A szerb nyelv szerepének csökkenése ugyancsak hatással van a szerb nemzeti identitás gyengülésére. A pomázi közösség szerbként fogadja el azt is, aki nem beszél már szerbül, de megtartja és részt vesz az ünnepeken, gyakorolja a szokásokat, esetleg templomba jár. Ma már az ortodox pravoszláv hit sem kritériuma a szerbségnek, vannak nem vallásos szerbek is Pomázon, akik ettől függetlenül az ünnepeket ugyanúgy megtartják, és az évi egyházi adót kifizetik, így szerezvén jogot arra, hogy itt temettethessék el magukat. Ez a tény is a lokális etnikai identitást erősíti a szerb nemzeti identitással szemben. A származás, az ősök eredete, az életvitel ugyancsak fontos elemei a szerb identitásnak. Idézzük néhány interjúalany nagyon kifejező mondatát: „A szerbség a szívben van, és a lélekben, nem a külsőségekben." „A szerbség attól függ, hogy hogyan él az ember, mit tesz, és mit érez." „Én ezt nem tudom magának megfogalmazni. Ezt érezni kell. Én például szerbül álmodom, szerb nyelven. Én még a mai napig is szerbül tudok csak összeadni, kivonni, számolni. Úgy tanultam meg. Ha én csúnyát akarok mondani, akkor az először szerbül jön ki a számon."

Mivel a szerb közösség létszáma az asszimiláció következtében egyre inkább csökken, a felsorolt identitáselemekből akár egy-egy is elegendő ahhoz, hogy valakit a szerbek csoporttagként ismerjenek el. Az egyház is messzemenően toleráns, és igyekszik mind a híveit, mind az ünnepeit megtartani.

14. ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Végül szeretnénk hangsúlyozottan kiemelni a pomázi szerbek kettős identitását. Ebben az identitáskonstrukcióban pomázi interjúalanyaink egyrészt szerbeknek, másrészt magyaroknak vallják magukat, és ez jól megmutatkozik kettős nyelvükben és vallásukban, illetve szokásaikban is. Itt visszautalnék a liturgia magyar nyelvére, és hogy a hagyományosan szerb népszokások mellett vannak már magyarral kevert szokások és átvett, teljesen magyar szokások is. A magyar identitást erősíti az a tény, hogy szerb nemzetiségű magyar állampolgároknak vallják magukat, és Magyarországot tartják hazájuknak. Ennek történelmi előzménye, hogy őseik szülőföldjének tekintik Magyarországot, akiket itt temettek el. A jelent illetően itt élnek, többet beszélik a ma-

gyar nyelvet, mint a szerbet, ismerik és gyakorolják a magyar kultúrát, itt tanulnak, dolgoznak, magyar barátaik, rokonaik, kollégáik vannak, bizonyos magyar szokásokat is átvesznek és tartanak; mindennapjaik Magyarországhoz kötik őket. Másfelől azonban gyökereikben, nyelvükben, kultúrájukban szerbek is. Szerb területről vándoroltak ide, néhányuknak anyaföldi szerb rokonaik vannak, szerbül beszélnek egymás között, és bizonyos ünnepekkor, rituálékkor, ha tehetik, szerbül tanulnak, vagy taníttatják gyerekeiket, tudatosan törekednek a szerb hagyományok, szokások megtartására és átörökítésére, szerb házastárs választására. Ahogy több alanyom is fogalmazott, a szerbség a szívben van, az álmokban, az érzésekben.

Az identitás kettőssége nem jelent semmiféle belső konfliktust interjúalanyainknál. Nem ütközik egymással a két „hovatartozás". Egymás mellett megfér az egyénben a magyarság és a szerbség is. Egyik „lét" sem zavarja, akadályozza a másikat, nem kell lemondani és korlátokat szabni egyik működésének sem. A pomázi szerbek gazdagabbnak érzik magukat ezáltal, tapasztaltabbnak, toleránsabbnak, nyitottabbnak, rugalmasabbnak tartják gondolkodásmódjukat. Az identitás kettőssége nem hátrány, hanem előny a személyiség fejlődésében és az interperszonális kapcsolatokban. Az exkluzivitásokat és az etnocentrizmus megnyilvánulásait a szerbek igyekszenek békésen kezelni.

Ugyanakkor a generációk között vannak különbségek, hogy a mérleg nyelve a magyarság vagy a szerbség felé tolódik-e el. Három generáció összehasonlító vizsgálatával kiderült, hogy a mai huszonévesek inkább magyarnak vallják magukat, mint szerbnek, több szálon kötődnek a magyarsághoz, mint a szerb kultúrához. Az idősek elsősorban a szerbségüket hangsúlyozzák, az az elsődleges meghatározó pont életükben. Identitásproblémáik nincsenek.

Mint utaltunk rá, identitásproblémák a gyors társadalmi változások hatására jönnek létre. A szerbek esetében az egymást követő nemzedékek tudatosan törekszenek változatlan alakban átszármaztatni öröklött identitásmintáikat. A szerbek esetében előfordult, hogy a szerb identitást fenntartó társas alakzatok kiestek, és a modernizációs új minták háttérbe szorították a tradíciókat, de ez nem öltött olyan mértéket, hogy identitásválságot okozott volna. Sokkal inkább okoz identitásproblémát a külvilág reagálása a szerbekre. A fiatalok ezért nem minden esetben tudják vállalni szerbségüket, vagy egyszerűen zavarban vannak, hogy ők most tulajdonképpen micsodák. Például: „Az iskolában az egyik tanárom rendszeresen cikizett a szerb nevem miatt, állandóan megjegyzéseket tett a szerbek bunkóságaira, és ez nagyon kellemetlen volt. Inkább meghúztam magam, más tanárnál sem akartam

kitűnni, egyszerűen nem értettem mi a baja a szerbekkel, néha szerettem volna, ha a nevem magyar volna."

Pomázon jelenleg a szerb identitást több tényező erősíti, illetve tartja fenn: az egyház, a vallás; a szerb nyelv; szerb népszokások, ünnepek. Az idősek szerint ide tartozik a közös múlt, a szerb történelem is, de a fiatalok ezt már nem tartják annyira fontosnak. A természetes, spontán identitást a szocializáció során sajátítják el, ennek legfontosabb közege a család, amely minden esetben nagyon fontos. A természetes azonosságtudatot kiegészíti, erősíti, ráépül a tudatos identitáserősítés, a vallási szokásokat, a népszokásokat, a szerb nyelv elsajátítását sorolhatjuk ide. Ezeket identitásmintáknak is nevezhetjük, a közösségi, kollektív mintának.

A bevezetőben ismertetett identitáskategóriák alapján azt mondhatjuk, hogy a szerb identitás választása napjainkban tudatos, valódi döntések révén jön létre, amelyekhez a kategorizációs folyamatokból következően értékelő, attribúciós, valamint érzelmi-indulati tényezők is tapadnak.

Bár hangsúlyoztuk a szerbek identitásának kettős – szerb etnikai és magyar nemzeti – jellegét, Csepeli (1992) nemzeti identitáskategóriáira visszautalva azt mondhatjuk, hogy a szerbek spontán nemzeti identitásában a szerb és a magyar nemzeti elemek egyaránt jelen vannak; nemzeti identitásuk tehát számos elemet figyelembe véve önmagában is kettős.

A nemzeti érzés- és tudatvilág mint rendszer az individuumot, a személyiséget is magába foglalja. A szerbek történelmi sorsának alakulása hozta létre azt a sajátos helyzetet, hogy e kettős nemzeti identitás a személyiség tartópillérévé vált, összekötő kapocsként két nemzethez köti őket.

A szerb nemzethez köt a nyelv és a vallás, valamint bizonyos – mára már szimbolikussá vált – sorsközösség, a szerbség és a szerb állam iránt érzett lojalitás. Az a tudáskészlet azonban, amelyet a szerb nemzeti identitás felkínál, számos tekintetben egybeesik a szerb etnikai identitás mint magyarországi kisebbségi-etnikai identitás elemeivel.

A magyar név identitáskijelölő univerzumában, amelyet a szerbek számos dimenzió szerint magukra nézve is elfogadhatónak tartanak, a szerbek is részesednek, ismerik azokat a forgatókönyveket, amelyeket a magyar nemzeti tudáskészlet ajánl fel számukra. A magyarok elfogadják a szerbeket a magyar nemzet tagjaiként, így a szerbek esetében identitászavarokkal nem, vagy csak kevés esetben kell számolni. A magyar nemzeti identitás kereteit a hazaszeretet, a magyar állami és nemzeti szimbólumok elfogadása jelöli ki.

A nemzeti identitás elképzelhetetlen az adott nemzetre vonatkozó tényismeret nélkül. A szerbek idősebb generációinak mind a két nem-

zetre nézve megfelelő a tényismeretük; a fiatalabb generációknak a magyar nemzeti identitás tudáskészleti elemei válnak döntővé és meghatározóvá. A magyar nemzeti identitás tehát nem írja felül a szerbet, de elemei, a magyar nyelv, a hazaszeretet, az állampolgárság, a kettős interakciós mezőben való szocializáció miatt kialakult gondolkodásmód erősítik a magyar identitást.

Ebből a hármas konstrukcióból következően, mint láthattuk például a szerbiai háború esetében is, a „mi" és az „ők" csoport határai szituatívan átalakulnak, az összetartozásélmény, a sorsközösség élménye hol elválaszt, hol összeköt.

Felhasznált irodalom

Ács Zoltán 1986. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth.

Farkas Ciprián 1998. Soknemzetiségű nagyközség a Pilis kapujában. *Magyar Nemzet*, augusztus 18., 13.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti identitástudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Csepeli György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.

Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.

Csepeli György 2002. *A nagyvilágon e kívül… – Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970–2002*. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó.

Golub Xénia é. n. *A pomázi szerb templom művészeti értékei*. Kézirat. Pomázi Helytörténeti Gyűjtemény.

Golub Xénia 2001a. *A pomázi szerb egyház története, szerepe a szerb közösség életében*. Pomáz, Pomáz Város Önkormányzata.

Golub Xénia 2001b. *A soknemzetiségű falu – szerbek*. Pomáz, Pomáz Város Önkormányzata.

Golub Xénia 2003. Hollós Attila 70. születésnapjára. In Abonyi Réka – Janurik Szabolcs – Zoltán András (szerk.): *Miscellanea Corviniana – Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék, 83–86. http://us.share.geocities.com/corviniana/2MiscCorv.doc

Gyurgyik Gyula *Pomáz – Történeti visszatekintés*.

Lázár Guy1995. A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. *Regio*, 6 (1–2), 28–63.

Lázár Guy 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni T. (szerk.): *Többség, kisebbség*. Budapest, Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 9–117.

Jaksity Iván 1990. *A pomázi szerbek rövid története*. Pomáz, PMHK.

Niederhauser Emil 2001. *Nemzet és kisebbség*. Budapest, Lucidus Kiadó.

Papp Richard 2004. Történelmi egyházak és kisegyházak a Vajdaságban: eltérő etnikus stratégiák. In A. Gergely A. – Papp R. (szerk.): *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok*. 1. Budapest, MTA Etnikai és nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális antropológiai Szakcsoport, 212–248.

Pataki Ferenc 1997. Identitás – személyiség – társadalom. In Lengyel Zs. (szerk.): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.

Popovics György 1998. Szerbek. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. Budapest, Auktor Könyvkiadó, 277–315.

Popovics György 1999. Szerb kisebbségi önkormányzat Pomázon. In Csefkó F. – Pálné Kovács I. (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 316–324.

Sólyom Barbara 2004. Társadalmi és házassági mobilitás Dunabogdányban. *Tabula*, 7 (I), 71–96.

2001. évi Népszámlálás. 2002. Budapest, KSH.

HORVÁTH SÁNDOR

A grádistyei horvátok 16–20. századi asszimilációjának példái

1. BEVEZETÉS

Vas megyében ma is jelentősebb számú horvát él Felsőcsatáron, Horvátlövőn, Horvátzsidányban, Nardán, Ólmódon, Peresznyén és Szentpéterfán. Felsőberkifalu, Bozsok, Harasztifalu, Horvátnádalja és Tömörd az elmagyarosodás – mondhatni – végső stádiumában van. Az elmagyarosodás elsősorban a nyelvhasználatban érhető tetten.

A horvátok nyelvének romlásáról már a 18. századi források is szólnak. 1781-ben kiadott imakönyvében a következőket írja Sosterich:[1]

> „Sokan azt mondják majd: Ez nem igazi horvát nyelv […] minthogy a nyelvünk a magyar királyságban már annyira romlott, kevert, hogy szinte minden faluban másként beszélnek, ahogy ezt magunk is meg kell erősítsük, hogy itt a némettel, ott a magyarral, másutt a szlovákkal, vagy még más nyelvvel is keveredik, romlik és pusztítódik a nyelvünk. Ugyanígy van az írásban és a nyomtatásban […] mindenki másként írja le a horvát szavakat…"

Tulajdonképpen az azóta eltelt jó két évszázad alatt az összes település elmagyarosodhatott volna. Mégsem ez történt. Az egyik falu elmagyarosodott, a másik nem. Miért? Mi okozta az egyiknél az elmagyarosodást? A másiknál mi volt másként, vagy mi hiányzott? Tanulmányomban nem elégedtem meg a közszájon forgó klisékkel, mint: a konzervatívabb faluközösség jobban megőrzi kisebbségi jellegzetességeit, a munkakörülmények megváltozása gyorsítja a beolvadást, a vegyes házasságok siettetik a (kisebbségi) anyanyelv elhagyását. Azt gondoltam, ha igaz is volna az, amit a klisék állítanak, meg kell néznünk végre közelről, mi és hogyan hat az identitás megőrzésében, elvesztésében vagy megváltozásában.

[1] Sosterich, Jeremias: Marianszko czveche […] Soprun, 1781. Közli Hadrovics 1974. – Makaróni nyelvként emlegetik e horvátok „romlott nyelvét".

2. AZ ETNIKAI VEGYES HÁZASSÁGOK ÉS AZ ASSZIMILÁCIÓ

Az elmagyarosodás részben a vegyes házasságokkal magyarázható. Vízválasztóként a második világháborút vagy a téeszesítést említik, amikor az itt élő, idősebb generáció tagjai megemlegetik, hogy régen nem volt szokás a falun kívülről házasodni, mint most. Ez persze csak a hagyományos kultúrájú közösség ideálképe, amely nem azonos a valósággal, a reálképpel. Az ideált tudja, s alkalmanként hangoztatja a közösség egyik vagy másik tagja, a reált pedig megéli. Régebben „az emberek emlékezete alapján Nagynardán minden fiatal helybeli házastársat keresett magának. Mondták is arra, aki más faluból – vagy más faluba – házasodott, hogy „senkinek sem kellett Nardán!". *A Délnyugat-Dunántúl mikrotáji vizsgálata* című kutatás azt is tudakolta, hogy honnan házasodtak az egyes településen élők. A vizsgált községekben alig válaszolták azt, hogy csak lokálisan endogám – tehát falun belüli – házasság volt szokásban. Csak Horvátlövő, Harasztifalu és Horvátnádalja esetében hangsúlyozták a falun belüli házasodást.

A harasztifalusiak azt mondták, hogy falun belül házasodtak, nagyon ritka volt a vidékről hozott házastárs. A horvátnádaljaiak a „helyben" mellett a környéket is megemlítették. Hogy Horvátnádalja faluközössége konzervatívabb volt, zártabb rend uralkodott benne, ezt mutatja az is, hogy megpelyvázták a leány házát, ha kérőjéhez nem ment hozzá, tehát, ha akadt helybeli kérője, illett hozzámennie, vagy az egész família lenyelte a békát, hogy szégyenszemre megpelyvázták a házukat. Viszont szinte egyöntetűen csak horvát[2] településeket jelöltek meg a házasodási körzetekben. Horvátzsidányban például kiemelték: 1945-ig csak horvátokkal és katolikusokkal házasodtak. Közelről kellett házasodni, magyarázták Nardán: „Mert így van még a könyvekben is: házasodj minél közelebbről, komát pedig minél távolabbról szerezz. Most meg pont fordítva van."[3] A kérdőívre adott válaszokban az alábbi nem horvát településeket említették: Bozsokon Perenyét, Velemet, Kőszegszerdahelyt, Nardán Vaskeresztest, Ólmodot, Kiszsidányt, Szentpéterfán Kertest és Jákot.

Az ideállal azonban szembesítenünk kell a reálképet: át kell tekintenünk a házassági anyakönyveket. A vizsgált települések matrikuláit e szempontból – Horvátnádalja kivételével – megvizsgáltuk, illetve vizsgáljuk. A részeredmények tanulságait a exogámia arányát érzékeltető grafikonokból vontuk le. A sorból Szentpéterfa lóg ki: 1831-től 1895-ig a lokális exogámia itt átlagosan 20–25%-os. Az összes többi településen

[2] Mindig a többségében horvátok lakta falvakról van szó.
[3] Horvátul: „Ženi se iz čin bližega a kumi se iz čin daljega. Sad je pont fordítva."

az 50% körül mozog. 1850 után Nagykölked és Ólmod és kisebb mértékben Harasztifalu és Horvátzsidány esetében nagyobb a kilengés fölfelé, azaz a házasodásnál kifelé. A század első feléből még nincs meg minden településről a grafikonunk, másrészt a 18. századra eddigi elemzéseink alapján igazolódni látszik Örsi Julianna megállapítása:[4]

> „Fő tendenciaként megfogalmazhatjuk, hogy Magyarországon a települések – a házassági kapcsolatokra tekintve – a 18. században nyitottabbak. Az endogámiára való törekvés legerősebb a 19. század második felében. Napjainkra ismét az exogámiára való visszatérés a jellemző."

Még mielőtt bármily elhamarkodott következtetéssel kijelentenénk, hogy az exogámiagrafikonok alapján a múlt században s különösen annak második felében – Szentpéterfa kivételével – meglehetősen nyitottak voltak az érintett települések, figyelembe kell vennünk valamit. Az exogámia mellett ugyanis kigyűjtöttük az etnikai exogámiát is.[5] A grafikonból kiderül: Szentpéterfa falun kívüli házasodásaiból csak 1-2% horvát, tehát a péterfai lokális exogámia szinte mindig etnikai exogámia is. Az etnikai exogámia átlagát tekintve ilyen Harasztifalunál is. De ennél alacsonyabb Narda, Ólmod és Horvátzsidány esetében. Harasztifalura jellemző, hogy bár az átlag alacsony, a kilengések magasak: 0-tól 40%-ig terjednek. Ólmod grafikonjának szélsőségei azzal is magyarázhatók, hogy itt nagyon kis lélekszámú település házassági kapcsolatairól beszélünk: a kevesebb házasságkötés osztályozásánál az arányszámok szélsőségesebbek. Vagyis Szentpéterfa 14%-os, tehát legkisebb etnikai exogámiája – 1871-től 80-ig – 13 házaspárt jelent, ugyanakkor Ólmod legmagasabb, 23%-os etnikai exogámiája – 1811-től 20-ig – mindössze 2 házaspárt takar. A házassági kapcsolatok számszerű vizsgálatának ez a másik veszélye, ha az értelmezésnél figyelmen kívül hagyjuk.

Esetünkben van egy harmadik módosító tényező is, amely nem teszi teljesen pontossá a grafikonjainkat. A római katolikus egyház matrikuláiban mindig csak az egyes fárákhoz, anyaegyházakhoz tartozó településeken kötött házasságok szerepelnek. Ha a legény vagy a leány egy másik plébániához tartozó templomban lépett oltár elé, akkor egyszerűen elvész a szemünk elől. Pedig az is exogámia, ámbár igaz, hogy ezek az ifjú házasok többnyire másutt, vagyis a szülőfalujukon, addigi lakóhelyükön kívül élnek esküvő után, tehát nincs vagy csupán cse-

[4] Örsi 1983, 36.

[5] Pontosabb meghatározás hiányában a 19. században többségében horvátok lakta településekről hozott házastársi etnikai endogámiának tekintettük. A vezetéknév és a nemzetiségi hovatartozás kollerációjáról lásd Horváth 1989.

kély hatásuk van arra a közösségre, amelyet elhagynak.[6] Míg az eddig említett falvakra etnikai endogámia a jellemző, addig Tömördön, Nagykölkeden és Horvátlövőn erősen keveredett az új családokban az anyanyelv. Ráadásul Tömördnél az etnikai exogámia zömében nem a vegyes anyanyelvű házaspárokat jelenti, hanem szinte kizárólag magyar településről származó nőt és férfit. A satírozott területen látható görbe mutatja, milyen arányú az a házasságkötés, amelynél sem a menyasszony, sem a vőlegény nem horvát. A válasz egyszerűbb, mint gondolnánk: a helyi Guary- és Chernel-birtok alkalmazottai voltak e magyarok. Ezt elegendő biztonsággal állapíthatjuk meg az anyakönyv ilyen bejegyzéseiből: „szolgálók", „Tömördön szolgálnak", „napszámos", „cseléd". Ha megnézzük az első táblázatot, észrevehetjük, hogy Tömörd lakossága csaknem megkétszereződik, amikor az exogám házasságok szaporodnak. Amikor pedig hirtelen megugrik a duplán exogám házasságok száma, akkor stagnál a népesség száma: vagyis az „őslakosság" aránya csökken. De ez már ismét a munka vizsgálatához vezet minket.

A nardai házassági kapcsolatok vizsgálatánál már számba vettük, mi minden befolyásolja a házasodási kör kialakulását – hogy milyen típusú exogámiákról beszélhetünk, ha következetesen alkalmazzuk az Örsi Julianna-féle terminust.[7] Most ezeket a szempontokat alkalmazzuk a vizsgált településekre.

A házasságkötésnél alapvető tényező a vallás. A Tömörddel szomszédos Nemescsón és Meszlenben, valamint a Bozsokhoz közeli Kőszegdoroszlón, Cákon és Lukácsházán szép számban voltak s vannak ma is evangélikusok, míg a Nagykölked és Harasztifalu melletti Kiskölkeden és a Rádócokon reformátusokat találunk. A katolikus horvátokat ugyan a 17. században próbálták protestánssá változtatni, de ez minden erőfeszítés ellenére sikertelen vállalkozás maradt. Érthető, hogy a vallás egészen a közelmúltig éles határvonalat jelentett társadalmi kapcsolataikban. Tehát ha nyitottak is a magyar települések felé a horvát falvak a házasságkötéseikkel, csak kivételes esetben nyitottak evangélikusok vagy reformátusok felé. A bozsokiak a kérdőíves válasznál csupa magyar községet neveztek meg házassági körzetül, de nem Kőszegdoroszlót, Cákot és Lukácsházát, hanem Perenyét, Velemet és Kőszegszerdahelyet. A tömördiek is kiemelték: az azonos vallás fontos volt. A valóban nyitott – exogám – házassági kapcsolatrendszerű Bo-

[6] Egészen sajátos a kivándorlók, valamint az egyházi rend kebelébe távozók – például a szerzetesnőnek menők – hatása szülőhelyükre. Itt Szentpéterfát hozhatjuk példának.

[7] Vö. Örsi 1983; és Horváth 1989, 89.

zsokon azonban nem említették egy szóval sem a déli szomszédot, Bucsut. Azért, mert az már egy másik, önálló fára, anyaegyház.

Tömördnél a plébánia körzete nem lépte át a falu határát, ezért itt az exogám házasságoknál gyakori az etnikai endogámia néhány horvát faluval: Horvátzsidánnyal, Peresznyével és Harasztifaluval. Tömörd lakossága nyitni volt kénytelen, hisz nemcsak magyar települések gyűrűjében található, hanem a szomszédban részben evangélikusok is élnek. A másik oldalon pedig a megyehatár húzódott Tömördnél: Bük, Csepreg, illetőleg Horvátzsidány és Peresznye már Sopron megyéhez tartoztak. Fontosabb volt az etnikai endogámia, mint a megyehatár és a fizikai távolság. (Harasztifalu mintegy 40 kilométerre van Tömördtől.) Tömörd elmagyarosodásának egyik – legfőbb – okát mégis az exogám házasságokban, méghozzá a duplán exogám házasságokban látjuk. Felsőberkifalu és Horvátnádalja, Nagykölked és Harasztifalu elmagyarosodásában viszont épp az egyház játszott nagy szerepet. Az egyház, a világi hatalmasságokkal karöltve. Mindkét falu a körmendi plébániához soroltatott. Ott nem volt külön horvát papjuk. Pedig még „1646-ban Horvátalja, Felsőberkifalu, Harasztifalu és Nagykölked lakói egy horvát papot fogadtak, akit Nagykölkeden iktattak be plébánosnak”.[8]

Meg kell jegyezzük, hogy a 16–18., sőt még a 19. században sem volt egyedülálló, hogy horvátországi vagy Horvátországban tanult papok, illetve kántortanítók tevékenykedtek a grádistyei horvát településeken. A Muraközből származhatott Grgur Mekinich-Pythiraeus, akinek a neve az első Nyugat-Magyarországon kiadott horvát nyelvű könyv kiadójaként maradt fenn: 1609-ben jelent meg először protestáns imakönyve. De őt megelőzően a kelénpataki glagolyita pap, „Juraj Zywanych” is vélhetően Horvátországból érkezett a grádistyei horvátokhoz 1561-ben. Horvátországból származott Tömörd 1647-ben említett tanítója, Thomas Franetic, a nagynardai plébánosok: Georg Pribanics (1755-től 1790-ig), Michael Zadravecz (1830-tól 1863-ig, közben Rohoncon is plébánoskodik), valamint Frideczky György. Frideczky nagynardai plébánosként adta ki 1869-ben *Angjel cuvar* (Őrangyal) című imakönyvét, ami azért kiemelkedő a grádistyei horvátok művelődéstörténetében, mert először ebben szerepelnek a – magyar mozgalommal szinkronban működő – horvát nyelvújítással bevezetett (hacsekes) horvát betűk.[9] Mégis erőszakos elmagyarosítással kell számolnunk a 18. századtól kezdve a Körmend környéki falvak, valamint Bozsok esetében. „A körmendi úriszék pl. határozatot hozott, hogy az uradalom-

[8] Völgyes 1987, 4
[9] Bencsics 1984, 14–18.

hoz tartozó három horvát falu lakosai csak a körmendi papnál gyónhatnak és kereszteltethetnek."[10]

A sematizmusokra a települések nyelvével kapcsolatban nem kell adni, figyelmeztet 1871-ben napvilágot látott könyvében Fran Kurelac.[11] Az ebben a könyvben leírt tapasztalatokat 1846-os és 1848-as gyűjtőútján szerezte e horvát hazafi. Szerinte:

> „a magyar sematizmusokra ilyen számbavételnél senki sem támaszkodik, mert azokban csak ott írják, hogy »Lingua Croatica«, ahol horvátul prédikálnak, (!) de hány olyan falu van, amelyikben a romlatlan horvát nyelv mellett sem horvát pap, sem horvát prédikáció nincsen! Ilyen falvak Bozsok, Nádalja stb."

Kurelac hivatkozása zavaros, de minden bizonnyal Horvátnádaljáról mondja el azt, hogy az emberek elpanaszolták neki a szentkúti búcsúban, hogy saját pénzen kitaníttattak egy nádaljai legényt, hogy legyen, aki a saját nyelvükön hirdesse nekik Isten igéjét. De ennek a papjuknak megtiltották, hogy horvátul prédikáljon.[12] És valami hasonló történt a horvát pap nélküli Bozsokon is. A bozsokiakat a tanítójuk nem vezethette a horvát búcsújárásra Incédre (németül: Dürnbach), hanem egy német településre, magyarok közé mehetett csak velük.[13] Ugyanakkor Kurelac felidézi azt a pillanatot is, amikor éppen Rohoncra tartott, és megpillantott egy asszonyt, aki kisfiával horvátul beszélt. Egy arra járó városi alkalmazott rászólt a nőre, miért beszél azon „a kutya nyelven".[14]

A szentpéterfai plébánia leányegyházai adnak arra magyarázatot, hogy a nagyon erős lokális endogámia mellett a kevés exogámia miért jelent a legtöbbször etnikai exogámiát is. Az exogám házasságoknál Monyorókerék, Kolom és Tótfalu nagyon gyakran szerepel. Ezek pedig a szentpéterfai plébánia települései. A nardai exogámiánál kimutattuk, hogy az etnikai endogámia mellett a közigazgatási régiók is meghatározhatták az exogámia területét. A matrikulák alapján Nagynarda házasodási körzetébe Felső- és Alsócsatár, Kisnarda, Csém és Incéd tartozott. Horvátlövő nem. Mert Narda és Horvátlövő a 20. század elején más közigazgatási egységhez tartozott: Narda a felsőcsatári körjegyzőséghez, Lövő a németlövőihez. Azelőtt pedig Horvátlövő évszázadokon át az Erdődyek birtoka volt, Narda pedig – egyebek mellett –

[10] Kállay 1985, 97.
[11] Kurelac 1871, XVI és tovább.
[12] Kurelac 1871, XXX.
[13] Kurelac 1871, XXIX.
[14] Kurelac 1871, XXX.

Incéddel és Csémmel együtt a Batthyányaké.[15] Az ottani körjegyzőség Kőszegszerdahely központtal ugyanekkor a plébániával azonos területtel érintett: tehát a magyarosításuk könnyebben történhetett, ugyanúgy, mint a Körmendhez tartozó horvát falvaké.

Horvátlövőnél azonban nem találunk jelentős átfedést sem a házassági körzet és a plébánia területe, sem a házassági körzet és a közigazgatási egység között. A 16. század folyamán a horvátok csak kivételes esetben telepedtek le etnikailag zárt, csak horvátok lakta faluban. Eddigi ismereteink szerint a vizsgált települések közül valószínűleg csak Tömördöt telepítették teljesen újjá a horvátok: az 1569-es urbáriumban csak horvát vezetéknevűek szerepelnek.[16] Horvátlövőn kezdettől különösen sok német is élt. Ezért is házasodtak gyakrabban – Németlövő mellett – magyar- és németkeresztesiekkel, pornóiakkal a horvátlövőiek.

A házastárs megválasztásánál szerepet kapott a társadalmi, gazdasági státus, az anyagi helyzet is. Ezt főképpen az akkori speciális szakmák esetén figyelhetjük meg könnyedén. (Gondoljunk csak a már említett esetekre, a Tömördön szolgálók házasságkötésére.) Az anyagiak befolyásának egyik elég általános példája, hogy a 19. század második felében erősödik az endogámiára való törekvés, amint azt Örsi Juliannától is idéztük. A párválasztást Narda házassági kapcsolatainak elemzésénél közvetve a jobbágyfelszabadítással, közvetlenül a birtokosztódás megakadályozásával, csökkentésével, késleltetésével hoztuk összefüggésbe.[17] Bármily magasra szöknek is az exogámiát ábrázoló grafikonjaink, a 19. század végére minden esetben lefelé hajolnak. A legszegényebbekhez tartozó zsellérekből, mezőgazdasági segédmunkásokból és szolgákból számszerűleg a legtöbb Felsőcsatáron, Szentpéterfán, Harasztifaluban és Horvátnádalján volt – tanúsítják a múlt századi összeírások. Vagyis úgy tűnik, az anyagi helyzet nem dönti el, hogy egy faluközösség elveszíti-e etnikai identitását, vagy sem.

3. A MUNKAVÉGZÉS ÉS AZ ASSZIMILÁCIÓ

A munkavállalást szokás az etnikai exogámia mellett az elmagyarosodás másik jellemző okának tartani. Amikor idegenben kell dolgozni, vagy amikor a helyiek idegenekkel keverednek munka közben. A mi falvainkban általában csak az uradalmakba, az uraság majorjába érkez-

[15] Horváth 1989, 200–201.
[16] Hajszan 1993, 138.
[17] Horváth 1989, 195.

tek idegenek dolgozni: a kérdőívre ezt válaszolták Bozsokon, Horvátzsidányban, Nagykölkeden, Tömördön és Nardán. De módosabb családoknál másutt is dolgozhattak részesaratók, mint például Horvátnádalján a Mazalin és a Károlyi családnál. Csak a bozsokiak, a harasztifalusiak és a tömördiek tagadták a kérdőíves válaszadásnál, hogy ők eljártak volna máshová munkára. És ez talán Tömördnél sem ellentmondásos – mert a majorokban dolgozók mobilitására hivatkoznak –, bár a meszleniek és a kőszegdoroszlóiak állították, hogy tömördiek is jártak oda dolgozni.

A többi horvát faluból nemcsak a környező majorokba, de „Stájerba", Bécsbe is gyakorta eljártak. És bár gyér adataink vannak, mégis azt mondhatjuk, hogy a pendlizés, a vendégmunkáslét sokkal régebbi, mint gondoltuk: a 19. század elején már eléggé általános.[18] Említi ezt Berzsenyi Dániel is:[19]

> „A magyar lakta jobb tájaink között alkalmasint legnépesebbek Sopron és Vas vármegyék' rónái; de ez a népség is csak ollyan, hogy ott sem győzi a magyar a maga gazdaságát, ott is Hénczek és Horvátok pergetik a sarlót és a csépet, s még Kőszeg tövében is láttam csehországi kaszásokat."

Fényes Elek pedig jó cselédeknek és híres fuvarosoknak nevezi e horvátokat.[20] A Varasdig, Zágrábig, Fiuméig is elmenő horvát fuvarosokról, valamint az általánosabb – a Stájerország határától a szinte a Balaton partjáig tartó –, Vas vármegyét átszelő *furmanság*ról már az újabb szakkutatások is plasztikus képet nyújtanak. A piacozókat, vásározókat a városokban ért hatások sem hagyhatták érintetlenül. A 17. századi Kőszeg környéki viseletről például ezt olvashatjuk Chernel Kálmánnál:[21]

> „A nők öltözete lehető egyszerű, minden határozott jelleg nélkül, fényűzésre, piperére mit sem adnak, habár tekintetben a városban gyakran megforduló szomszéd magyar és horvát falvak asszonyai – kik a tarka barka költségesb ruházatot tulságosan hajhásszák – az utánzásra elég csábító példát nyújtanak."

A környező magyar és horvát falvak asszonyai nyilván piacozni jártak, már annak idején is, és ha az ő „tarka barka költségesb" ruházatuk nem is hatott a városiakra, a városok, a városiak nyilván hatottak rájuk.

[18] Horváth 1986, 744.
[19] Berzsenyi 1833.
[20] Fényes 1991, 14.
[21] Chernel 1877, 16.

Századunkban nyilván óriási élmény volt sok szentpéterfai lánynak, hogy elment Budapestre szolgálni. Szinte nem volt olyan nő a ma még élő, legidősebb generációból, aki ne ment volna ősztől Péter-Pálig szolgálni. Szentpéterfáról származó apácák szerezték nekik a munkát.[22] Mégsem látjuk az idegenben végzett munka és az elmagyarosodás közötti kapcsolatot, egyenes arányosságot egyik típusú munkánál sem. Figyelemre méltó, hogy a burgenlandi grádistyei horvát településen, Pásztorházán (Stinatz, horvátul: Stinjaki) ugyanezt tapasztalta Gaál Károly:[23]

> „A hajadon nők a XIX. sz. végétől néhány évre rendszeresen bementek Magyarországra vagy kimentek Ausztriába szolgálni. Amíg a férfiak háromnyelvűek voltak, addig az asszonyok döntő többsége csak a falu horvát nyelvét beszélte. A szolgálat alatt megtanult nyelvet elfelejtették."

4. AZ ANALFABETIZMUS ÉS AZ ISKOLA SZEREPE A MAGYAROSODÁSBAN

Szokás arról beszélni, hogy az analfabétizmus segíti a hagyományos kultúra őrzését, az iskolázottság vagy legalább az írni-olvasni tudás gyorsítja az asszimilációt. A reformkorban a nemzetiségi területeken a magyar nyelv iskolai oktatása kiemelt feladat volt. Az elmagyarosítást szorgalmazták tulajdonképpen az erre vonatkozó törvénycikkelyek. Amit erről Tilcsik György fogalmaz: „a közélet magyarosítását, a más ajkú népek értelmiségi rétegének elhódítását, nevezzük nevén: asszimilálását szolgálták" ezek a törvények, és a hozzájuk kapcsolódó akciók, mozgalmak. Ugyanitt olvashatjuk Tilcsiknél, hogy:[24]

> „Vas megye közgyűlése a 19. században először 1820. április 24-én foglalkozott az alsó fokú oktatás nyelvének kérdésével […] úgy határozott, hogy a jövőben csak olyan iskolamestereket lehet alkalmazni a megyében, akik tudnak magyarul."

Itt még az az érv dominált, hogy a magyar településeken olyan iskolamesterek tanítanak, akik nem tudnak magyarul. Néhány év múltán ez a törekvés egyértelműen a nemzetiségek elmagyarosítását célozta meg – így a horvátokét is. Nem véletlen, hogy még a 19. század második felében elsősorban a nemzetiségi településeken nyit a vármegye óvodát. „Trianon és környéke", tehát századunk húszas évei (s a késő-

[22] Adatközlő: Kurz Ferencné, Harangozó Mária 1912 és Geosits Károlyné, Rumpell Julianna 1912. Gyűjtés: 1992. 06. 11.
[23] Gaál 1991, 444.
[24] Ticsik 1990, 232–233.

biek is) különösen bővelkedtek irredenta magyarosításban. E korszak sajátos „virágának" tekinthetjük Szentpéterfa esetét, ahol a szinte kizárólag horvátok lakta falu kettébomlott: magyar és osztrák hűséget esküvő részre. A magyar „párt" egyik fő korifeusa egy – a szomszédos településről származó – horvát kántortanító volt.[25] Szentpéterfa végül Magyarországhoz csatolódott, s köszönetképp „a leghűségesebb falu" elnevezést nyerte el.

Hogy a tanító-plébános-jegyző hármasa mily nagy hatású tevékenységet fejthet ki például az elmagyarosításban, az éppen a Nagykölkeddel szomszédos, napjainkra már szintén elmagyarosodott falu, Horvátnádalja példáján keresztül válik világossá. A település új iskolájának felszentelésekor 1894-ben már arról írt a *Vasvármegye*, hogy:[26]

> „A község lakói eredetileg horvát ajkuak voltak, most is a házi magánnyelv a horvát. A gyermek, midőn iskolába kezd járni, csak horvátul beszél, de az iskolában és az egyházban a nyelv csak a magyar; most a tökéletes magyarosodás utján gyorsan halad előre; ezen magyar nemzeti missióban nagy érdeme van az egyházi elöljáróságnak s a tanitóknak, kik e községben egykoron alkalmazva voltak, vagy jelenleg ott működnek. […] mily magasztos nemzeti szolgálatot tesz a tanitó, ki 900 lakostól származó gyermeket nyelv és érzésben magyarrá nevel s a magyar állam tekintélyét külsőleg is nagyobbitja."

Frano Zenko Donadini az első világháborúban Körmenden volt katonaként. Krpan szerint[27]

> „A horvátok Körmend környékén (Magyarországon)" címmel 1916-ban Splitben kiadott kötetecskéjében többek között ezt írta: Horvátnádalján „négy magyar (bevándorolt) család él, mégpedig a tanítóé, a jegyzőé, a kocsmárosé és a tulajdonosé".

Az elmúlt századokban a fenti négy státust betöltő ember vagy a tanító-pap-jegyző hármasa óriási szerepet töltött be a grádistyei horvátok identitásának megőrzésében. Ha a nyelv és az etnicitás megnyilvánulását vagy éppen annak megszüntetését, átalakítását vesszük górcső alá, akkor elsősorban az iskoláról kell beszélnünk. A horvát nyelv népiskolai oktatásban betöltött szerepéről és a magyarosításról kell szólnunk.

A magyar nyelvalap korszakunk végéig a magyar nyelv minél hatékonyabb iskolai elsajátítását volt hivatott serkenteni. Emellett egyes

[25] Szentpéterfa kántortanítója sok évig a nagykölkedi horvát származású Németh János (1880–1961) volt.
[26] Iskola-szentelés. *Vasvármegye*, 1894. dec. 16., 5.
[27] Krpan 1990, 359.

területeken további anyagi juttatást remélhettek a magyarosításban élenjáró tanítók. A Zichy család nyugalmazott jószágigazgatója, Tárnok Alajos például 1867-ben tett alapítványt a magyar nyelv tanításáért a németújvári járásban.[28] „Az inczédi Kath. Iskola horvát nyelvü valamennyi tanulói magyar tankönyvekkel ajándékoztattak meg; mert nevezett község derék lelkésze a serdülő nemzedéknek megmagyarosítását vette czélba."[29]

„A horvát és vend községek közöl a Bach-korszak óta hétnél több elnémetesedett, és a horvát s vend községek topografiai helyzete lassu folyamatban van most is, pedig a magyar állam érdeke nem ezt kivánja; és épen ezen érdek miatt kivánatos, de a vasmegyei nem magyarajku nép példás – mondhatnám ösztönszerű hazafias – érzületével eléggé indokolva is volna, hogy a magyar nyelvbe járatlan egyének ezen tankerületben – de egyáltalán Magyarországon néptanitók – ne lehessenek, s ne legyen megtürve azon állapot, mely szerint, hogy példát állítsak, mit nem örömest teszek, a Szt.gothardi járás 28 tanítója között 18-nak sejtelme sincs a magyar nyelvhez […]"[30]

Ekkor Vas vármegyében – amint a jelentésben olvashatjuk – 30 magyar, 150 német, 14 vend, 16 horvát, 1 magyar–német, 4 német–magyar, 17 magyar–vend, 4 horvát–magyar és 1 vend-német nyelvű elemi népiskola működik.

Amikor az 1874/75-ös tanévben megvizsgálták az iskolákat, horvát falvaink tanítóinak a jellemzésénél az egyik fő szempont volt, hogy mennyire tud magyarul, s mennyire akar magyart tanítani a gyerekeknek. A horvátnádaljai iskola: „A magyar nyelv tanításában kitűnő"; a felsőberkifalusi: „Jól rendezett iskola, a taneredmény főleg a magyar nyelv tanításában jó"; a csatári tanító: „Fiatal s eleven horvát tanító, de nem elég képes. Kész a magyar nyelvet tanítani." Vannak még ennél is tanulságosabb feljegyzések. Pósaszentkatalinnál a megjegyzés rovatban szerepel, hogy: „A nép szivesen tanítatná gyermekeit magyarul, de a tanító ehhez nem tud. A nép sem a horvát, sem a magyarországi horvát nyelvet nem érti."[31] Nagykölkednél és Nádaljánál pedig ezt a megjegyzést találjuk: „Ezen horvát község az iskola által elmagyarosodik."[32]

Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1850 után a horvát településeken a horvátországi tankönyveket kellett volna használni, a grádistyei

[28] VaML IV. 401/b. 339. 1867/123.

[29] VaML VI. 502/b. 364. Doboz. – Évi jelentés a vasmegyei tankerület népoktatásának állapotáról 1874/75. tanévben. Előadva az isk. tank. 1876. március 30-i gyűlésén. 5.

[30] Uo. 6.

[31] A mondat az eredetiben áthúzva.

[32] VaML VI. 502/b. 364. Cs. Vasm. Tanfelügy.

horvátok ebben az időben mégis saját dialektusukra alapozott tankönyvek írásába fogtak. Az osztrák történész Johann Seedoch ebben látja a grádistyei horvátok nemzetiségi öntudata ébredésének a kezdetét.[33] A horvátországi könyvek bevezetéséhez a püspökök beleegyezését kérte a minisztérium: erre a győri püspökségtől a horvát papok javaslatára nemleges válasz érkezett, míg a szombathelyi püspökségről nem válaszoltak. A győri egyházmegye válaszában fogalmazódott meg a helyi nyelvre való átültetés igénye. A szombathelyiben elvileg 1853-tól bevezették a horvátországi alaptankönyvet, bár ennek megvalósulásáról pontos adataink nincsenek.[34]

A horvát tanítók értekezletéről szóló beszámoló végét idézzük a korabeli sajtó levelezési rovatából:[35]

> „Végül csak azt kivánva, vajha a nép eszme – horvátainkat magyarizálni – és iskoláinkat a kor szinvonalára emelni – egyesek szükkeblüsége és viszszavonása által hajótörést ne szenvedne! A nép – legalább nálunk örvendne, hogy gyermekeik az anyanyelv mellett a magyart is megtanulták – annál is inkább – mert horvát mulattatva oktató – könyveink nincsenek, s a köznép jókora része – a helyett hogy szépen honn olvasgatna, a vasárnapok délutánnait vagy a csapszékben, vagy más nem épen épületes beszélgetések közt kénytelen eltölteni, és a nagy hiányon a magyarnyelv elsajátitása által segitve lenne."

Még talány, milyen nyelven beszéltek szombathelyi diákjaikkal – nyilván latinul társalogtak velük az órákon kívül is – a horvát tanítók a 16. században. „Feltűnő, hogy a szombathelyi iskolamesterek a 16–17. században többnyire horvát nyelvűek, sőt horvát származásúak" – írja kéziratban maradt s csak nemrég kiadott munkájában Horváth Tibor Antal.[36] A legjobb példa erre kosztajnicai „Kitonich János", aki a szombathelyi gimnázium első világi igazgatója volt – 1591 nyarán már úgy fogalmaznak, hogy évek óta ő az igazgató. Belőle később szombathelyi várnagy, tiszttartó, majd 1619-ben a magyar szent korona ügyésze lett. Horvát tanító elődei már az 1570-es évektől nyomon követhetők Szombathelyen.[37] Akkoriban ez még nem járt nemzeti villongással, a nyelvi fölény szándékával. De ebből arra is következtethetünk, hogy a falvak horvátjai sem voltak híján tanítóknak, s bizonyára sokkal nagyobb volt a 17. században az írni-olvasni tudás, mint ahogy azt eddig sejtettük. A vizitációk e feltételezésünket megerősítik.

[33] Seedoch 1995, 146.
[34] Tobler 1995, 242.
[35] Uo.
[36] Horváth 1993, 326.
[37] Horváth 1993, 330.

Röviden visszatérve eredeti kiindulópontunkhoz: meg kell állapítanunk, hogy „az analfabétizmussal szemben az iskolázottság gyorsítja az asszimilációt" állításra is azt kell válaszolnunk, hogy néha igaz, néha nem. Az ellenpéldát a Sopronnal szomszédos Kópháza nyújtja. Ott nagyon korán élénk írásbeliség fejlődik ki. Mégsem az ennek a következménye, hogy a falu horvátjai elmagyarosodnának.

5. AZ EGYHÁZ SZEREPE A MAGYAROSÍTÁSBAN

A – nemzeti, nemzetiségi értelemben vett – etnikai tudatot leginkább a vallás, a nyelv és a politika élteti, erősíti. Talán ezért is kerülhetett a horvátországi *Etnicitás, nemzet, identitás (Horvátország és Európa)* című kötet három nagy fejezetének a címébe is e három fogalom – abba a kötetbe, amely a legutóbbi évek etnikai folyamait elemzi elsősorban szociológiailag;[38] sőt, egy Oxfordban kiadott – etnicitásról szóló – tanulmánykötet is hasonló nagyfejezeteket tartalmaz.[39] Érdemes tehát nekünk is külön figyelmet szentelnünk e három szempontra a grádistyei horvátok asszimilációját vizsgálva.

Ha magyar nyelvű – horvátul nem beszélő – pap került egy plébániára, akkor szinte adott volt az elmagyarosodás lehetősége. Ez meg is történt például Bozsokon. Már 1846–48-ban panaszkodtak a bozsokiak a nyugat-magyaroszági horvátokat járó, népdalokat gyűjtő Fran Kurelacnak, hogy a legsúlyosabb bűnöket is elmondhatják papjuknak a gyónás keretében, mert ő minden oktatás, minden elégtétel mondása nélkül feloldozza őket, hiszen semmit sem ért, mert nem beszél horvátul.[40] A káldi születésű Góczán József 1852. november 22-én foglalhatta csak el a helyét a kőszegszerdahelyi plébánián, mert a január 3-án történt kinevezése ellen nagy volt a bozsokiak tiltakozása. Ahogy maga jegyezte be a plébánia krónikájába: „mert a plébániáért folyamodó horvát ajkú vetélytársaim felizgatták a bozsoki híveket arra, hogy horvát ajkú plébánost kérjenek maguknak, és ezt meg is tették".[41] A helyi plébánia megszűnte után Bozsok Szerdahely filiája volt. „Hazafiságáért bántalmazott plebános" címmel számolt be rövid hírben a tömördi plébános magyarosítási törekvéseinek következményére a Vas megyei napilap 1895 márciusában:

[38] Čičak-Chand, Ružica – Kumpes, Josip 1998.
[39] Hutchinson–Smith 1996.
[40] Kurelac 1871, XXIX.
[41] Kuntár é. n., 58.

„Szamálovics Ferencz, a tömördi lelkes fiatal plebános a templomban az iskolásgyermekekkel magyar nyelven énekeltetett s velök magyarul imádkozott – olvassuk a Vasvármegyében. – […] A mult hét egyik napján ugyanis a tömördi biró és egy Vlassics nevü egyén, már az isteni tisztelet alatt lármázni kezdtek és a papot szidalmazták, mikor pedig a templomból kijött, egész tömeget vezettek ellene, megragadták karját, meglökdösték s a biró és Vlassics fennhangon fenyegették, hogy ha még egyszer magyarul mer imádkoztatni a gyerekekkel, hát ki dobják a templomból s nem bánják, ha 10 esztendőre elitélik is őket. Szamálovics plebános az ügyet a püspök ő méltósága elé terjesztette, a ki e szép és hazafias szavakkal vigasztalta a panaszkodó fiatal papot: »Ne bándd fiam, ha mint szt. Sebestyént megköveznek is a hazáért és magyarságért!« Örömmel és lelkesedéssel jegyezzük fel a magaslelkü főpásztor ezen emlékezetes és gyönyörü igéit."

Schápy József nardai plébánosnak meggyűlt a baja nagynardai híveivel a magyarosítás ügyében. „A nardai háboru" címmel vezércikk jelent meg a *Vasvármegye* 1902. január 12-ei számában, amely így indul:[42]

„Magyarosodásnak eredt horvátjaink között olyan jelenségek ütköztek elő a napok folyamán, melyek alkalmasak arra, hogy mélyreható aggodalmakat ébresszenek. Nagy-Nardán, ahol Schápy József a plébános, aki vendvidéki származása daczára, egész pályafutása alatt lelkes előharczosa volt mindenkor a magyar nyelvnek és a magyar kulturának: a millennáris év kezdetén bevezette nagy-nardai és felső-csatári templomaiba a magyar éneket."[43]

De mi is történt?!? – A magyar nyelv templomi bevezetése során 1901. december 29-én a litánia alatt

„a magyar éneklést közbeszólásokkal zavarták a nardaiak; ugyanez történt Szilveszter estén is, amikor Schápy plébános a hivek hazafias érzésére apellálva, kérte őket, hogy a magyar nyelvnek ugy mint eddig, ez után is engedjenek a templomba utat. […] Most már ugy áll a dolog, hogy míg felsőbb intézkedés e czélból nem történik, a nardaiak a templomban nem énekelnek sem magyarul, sem horvátul. […] nem engedhető, hogy a magyarság templomára, mely oly nagy fáradtsággal és költséggel felépittetett, nehány zavarosban halászó izgága természetü ember üszköt vetve, azt porrá égesse."

A megyei napilap annak ellenére pártját fogta a nardai plébánosnak, hogy a képviselőválasztás idején néppártiként a legádázabb ellenségük volt.[44]

[42] A nardai békétlenkedők. *Vasvármegye,* 1902. jan. 8., 3.
[43] A nardai háboru. *Vasvármegye,* 1902. január 12., 1.
[44] K. B.: A nardai háboru. *Vasvármegye,* 1902. jan. 12., 1.

„A magyarság szempontjai döntők a mi szemeinkben, s épp azért odaállunk a néppárti plebános oldalára ebben a kérdésben és védelmezni sietünk az ő igazát, mivel igaza annak van, aki ebben a hazában arra törekszik, hogy a hivek ajkain az Istent dicsérő zsolozsmák magyarul hangozzanak"

– olvashatjuk az említett vezércikkben, amely befejezésül a következőt deklarálja:

„Nem szabad és nem is fogjuk engedni, hogy a lelkes pap, aki egyébiránt heves politikai ellenfelünk, rövidséget szenvedjen vagy elbukjék olyan ügyben, mely a magyarság ügye és a nemzeti nyelv kérdése. Ezen szempontból itéljük meg a nardai háborut, melyet akként kell befejezni, hogy tisztelettel környezve kerüljön ki abból a magyarság zászlóhordozója!"

A megosztásra tett kísérletnek tűnik a *Vasvármegye* 1902. január 8-án közzétett bekezdése a „nardai háború" kapcsán:[45]

„Az általa elvetett mag termékeny talajra is talált, különösen a felső-csatári hivek lelkében, kik józan gondolkodásu, a magyar fajhoz ragaszkodó derék polgárok, a hazafias érzést ápolják, gondozzák és fentartják s mint ilyenek példaképül állithatók a többi szintén nem magyar ajku községek elé. Ők elitélik a nardaiak zavargását s mind ilyentől távol tartva magukat buzgó igyekezettel munkálkodnak a magyar nyelv terjesztése érdekében; amiért a legmelegebb hangu, osztatlan dicséret illeti őket!"

6. A SAJTÓ SZEREPE A MAGYAROSÍTÁSBAN

A sajtó egyes képviselőinek erős nacionalizmusára már az eddigiekben volt számos példánk. Gondoljunk csak a papok magyarosítási törekvéseinek védelmére a *Vasvármegye* című napilapban. A 19. század második felében a nemzeti-etnikai szempontú vélemények formálásába már erősen beavatkozott a sajtó. Már 1867-ben a cseregyerek intézményét propagálta a megyei lap, mert ez segítheti a magyarosodást: „[…] nem lesz megyénkben vend, német, horvát, ki anya nyelve mellett a magyart is teljesen ne bírná, s azt önként szerzett sajátjának ne vallaná!" – fejeződik be a „Magyarosodjunk!" című írás. A magyarosodást támogató sajtóra további példákat találunk, ha a *Vasmegyei Lapok* 1884. évi számait lapozgatjuk.[46] „Magyarosodás Német-Gyiróton" címmel írták a következőt:

[45] *Vasvármegye*, 1902. január 8.
[46] *Vasmegyei Lapok*, 1884. május 22., 2.

„Német-Gyiróton a mult hó végén tartatott meg az iskolai zárvizsga, a' melyen kellemesen lepte meg a jelenlevő hallgatókat az iskolagyerekek tiszta magyar felelete, s midőn az »Isten áldd meg a magyart« az apróságok köréből felzendült, nem egy szemben ragyogtak örömkönnyek. Csak előre!"

7. A MAGYAROSÍTÁS RÉTEGORIENTÁLTSÁGA ÉS VISZONYA A MOBILITÁSHOZ

Az 1945 előtt zárt közösségek mítoszát tovább rombolják a zarándoklatok, valamint a helyi búcsúk. A jáki Jakab-napi búcsún például 1751-ben részt vettek horvátnádaljaiak is, derül ki egy boszorkányperből.[47] Igaz, a péterfaiak mesélték, hogy csak lopva utaztak el századunk 20-as éveiben még lányfejjel lovas kocsin a kertesi Anna-búcsúra, s ott csak egy nótát táncoltak, s irány haza! Féltek, meg ne tudják a szüleik. „Sehová sem jártunk. Nem mehettünk – mondták. – Miért tiltották? – Hát nem tehettük meg. Amit a szüleink mondtak, az szent volt." Ez még a konzervatív, régi, hagyományozó közösség modellje: a generációk egymás alá- és fölérendeltsége dominál: a normákat az idősebbek határozzák meg. Szentpéterfát sok egyéb jelleg alapján is hagyományos, konzervatív közösségnek kell tekintenünk. És ezt többek között az endogámia tartósan nagyon nagy arányával lehet magyaráznunk. Ezért alakult ki konzervatívabb, konzerválásra hajlamosabb faluközösség. Ennek ellenére itt született a múlt század végén és – különösen – századunk elején a legtöbb vállalkozó szellemű ember, aki kivándorolt Amerikába.

A jobbágyfelszabadítás a maga kétpólusú hatásával a társadalom nagy tömegében teremtette meg a mobilitást. Tehát nemcsak lehetőséget nyújtott az etnikai keveredésre, hanem ezt gerjesztette is. Eközben a nemzetállam gondolatával ez nem fért össze. A közösségeket a csoporttudat élteti. A „mi"-tudat gyakran a másik lenézését, alacsonyabbrendűségét emeli ki.

A grádistyei horvátok egy részénél jöhetett csak szóba a magyarosítás: azoknál, akik semmit sem – vagy csak nagyon keveset – tudtak magyarul. Ez a helyhez kötöttebb, konzervatívabb paraszti réteg volt. Egy másik csoportjuk éppen azért vált, válhatott mobillá, mert a horvát anyanyelve mellett magyarul és/vagy németül is tudott. Ők lettek a fuvarosok, kereskedők. Például Stinác, avagy Pásztorháza[48] volt egyike a fuvarosközpontoknak. A perenyei kocsmában meglopott horvát állatkereskedő is vélhetően e többnyelvű réteghez tartozott.

[47] Schramm 1983, 731.
[48] Ma: Stinatz, Ausztria.

A homokiak és hidegségiek a tradicionális zöldségtermesztés elindítójának egyesek egy 18. századi kiscenki remetét tartanak, míg mások szerint ezt Csetkovics István hidegségi plébános honosította meg a 19. század közepén. A remete elindítója lehetett ennek, de igazi zöldségtermelővé e falvak csak később, a 19. század közepe után váltak: a vármegye 19. század közepi leírásában még nem emelik ki e településeket zöldségtermelő specialistákként, holott minden sajátos termelési ágat jeleznek. A megtermelt zöldséggel való kereskedés nagyobb mobilitással járt, s ezáltal segítette a magyarosodást. Ez is Hanák Pétert igazolja, aki szerint a „modern árutermelés és városiasodás, illetve a városiasodás és magyarosodás közötti szorosa korrelációra”[49] számos példát lehet mutatni. Igaz, az asszimilációban ő jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az iparosodásnak – szemben a mezőgazdasággal –, de éppen Homok példája mutatja, hogy a nem tradicionális mezőgazdaság a termeléshez szorosan köti a kereskedelmet, s így növeli a mobilitást.

Az idegenforgalom, a turizmus első fellendülése Homok térségében a 19. század első felében kezdődött: miután Széchenyi István megnyittatta fertőbozi fürdőjét a Fertő-tavon.[50] A turizmus magyarosító hatásáról e korszakból nincs kézzelfogható adatunk. A fertői turizmus 20. század végi fellendülésének következményei első pillantásra a magyarosodás irányába hatnak, hiszen falu települ a falu mellé: a homoki üdülőfalu. A tények mégis arra uralnak, hogy a turizmus színesítése is arra ösztönzi a helyieket, hogy újra felfedezzék horvát gyökerüket. Különösen a folklórral tudnak sajátosat nyújtani a turisták számára, de a nemrégen megnyitott tájház is e célt szolgál: s udvarán már rendszeresen szerveznek kézműves programokat, amelyekkel olyanokat is odacsábítanak, akik önmagáért a tájházért még nem mennének el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bencsics, Nikolaus 1984. Einige Bemerkungen zu älteren Beziehungen der burgenländischen Kroaten zur alten Heimat. In *Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst.* Burgenländische Forschungen. Sonderband VII. Eisenstadt, 14–18.

Berzsenyi Dániel 1833. A magyarországi mezei szorgalom’ némelly akadályairol. In *Berzsenyi Dániel összes művei.* Közrebocsátá Döbrentei Gábor. 3. kiadás. Budán, 1842.

Čičak-Chand, Ružica – Kumpes, Josip (szerk.) 1998. *Etničnost, načija, identitet.* (Hrvatska i Europa). Zagreb.

[49] Hanák 1974, 516.
[50] Tilkovszky 1960, 181–185.

Chernel Kálmán 1877. *Kőszeg sz. kir. Város jelene és múltja*. I. rész. Szombathely.
Fényes Elek 1836 (1991). *Vas vármegye. Mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Vas megyei levéltári füzetek, 4. Szombathely.
Gaál Károly 1991. Megjegyzések a stinátzi (Burgenland) hímestojás alakulásához. In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*.
Hadrovics László 1994. *Scíhriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert.* Budapest, 523–524.
Hajszan, Robert 1993. *Die Herrschaft Güns im 15. und 16. Jahrhundert.* Güttenbach–Pinkovac.
Hanák Péter 1974. Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle*, XVII, 4.
Horváth Sándor 1986. Kölcsönhatások a nyugat-magyarországi horvátok népi kultúrájában. In Eperjessy E. – Krupa A. (szerk.): *A III. békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.* Budapest–Békéscsaba.
Horváth Sándor 1989. Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán. *Vasi Szemle*.
Horváth Tibor Antal 1993. *Szombathely a XV–XVIII. században*. Szombathely. Acta Savariensia, 8.
Hutchinson, John – Smith Anthony D. (szerk.) 1996. *Ethnicity.* Oxford–New York, Oxford Readers.
Kállay István 1985. *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században.* Budapest.
Krpan, Stjepan 1990. *Frano Ženko Donadini – malo poznati pohoditelj zapadnougarskih Hrvata. Migracijske teme. Časopis za istraživanje migracije i narodnosti.* Zagreb.
Kuntár Lajos é. n. *Bozsok*. Szombathely.
Kurelac, Fran 1871. *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Zagreb.
Novák L. – Ujváry Z. (szerk.) *Lakodalom*. Debrecen. Folklór és etnográfia, 9.
Schramm Ferenc1983. *Magyarországi boszorkányperek. 2.* Budapest.
Seedoch, Johann 1995. Razdoblje Franje Josipa. In *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb.
Tilcsik György 1990. A magyar nyelv iskolai oktatása Vas megye nemzetiségi vidékein a reformkorban. In *Előadások Vas megye történetéből.* Szombathely, 232–233.
Tilkovszky Lóránt 1960. Széchenyi István fertőbozi fürdője. *Soproni Szemle*, 2, 181–185.
Tobler, Felix – Seedoch, Johann 1995. Školstvo od 16. stoljeća do 1921. godine. In *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb.
Völgyes Ferenc 1987. *Harasztifalu története. Az iskola története.* Kézirat. SNA–1633. Szombathely, Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának Adattára.

FÜGGELÉK

KOZMA ISTVÁN

Identitás-repertoárok a magyarországi örmények, ruszinok és lengyelek körében

1. NÉHÁNY SZÓ A FELMÉRÉSRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia 2002 elején javaslatot tett a magyarországi kisebbségek országos önkormányzatai és kutatóműhelyei számára a 2001. évi népszámlálás anyanyelvi, nemzetiségi adatainak településszintű kontrollvizsgálatára. A települési hálózattal rendelkező, illetve a települési hálózattal nem rendelkező kisebbségek lekérdezésére – az eltérő adottságokat figyelembe véve – a kutatók két különböző metódust dolgoztak ki. A települési hálózattal nem rendelkező – bolgár, görög, ruszin, örmény, lengyel, ukrán – kisebbségek számára országos önkormányzataik 200, ún. önkitöltős kérdőívet küldtek ki. Bár garantálták a kérdőívek visszaérkezését, ennek végül is teljes mértékben csak a ruszinok tudtak eleget tenni. A lengyelektől és örményektől ennél csekélyebb számban érkeztek vissza a kérdőívek. A görögök esetében csupán a kérdőív részleges kitöltése történt meg, míg az ukránok és a bolgárok részéről nem érkeztek vissza időben a kérdőívek. Ezért érdemben csak az örmények, a lengyelek és a ruszinok anyagával tudtunk foglalkozni. A kérdőívek elemzését 2003-ban végeztük; a tanulmány 2004-ben készült el.

Az elemzés elsődleges adatait szolgáltató kérdőíven a vizsgált nemzetiségek önértelmezéséről, identitásuk szerkezetéről és ennek generációk közötti változásairól, a kisebbségi és a többségi nyelvhez fűződő viszonyukról, nyelvi kompetenciáikról, nyelvhasználati szokásaikról és etnokulturális igényeikről, az anyaországhoz fűződő viszonyukról, nemzeti kisebbségük helyi és országos állapotáról, valamint a nemzeti és etnikai identitást befolyásoló tényezők fontosságáról tettünk fel kérdéseket.

Noha a kívánatosnál talán kevesebb adatközlőt sikerült megszólaltatni, a feldolgozott anyag így is hatalmas. Terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban csak az első megközelítésben legjellemzőbbnek, legfontosabbnak, legszembetűnőbbnek bizonyult eredményeket közlöm.

2. FÖLDRAJZI, DEMOGRÁFIAI, MŰVELTSÉGI, FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTEL, REPREZENTATIVITÁS

Minden mintavételen alapuló vizsgálat megalapozottságának fő kérdése az, hogy a minta vajon megfelelően reprezentálja-e a vizsgálni kívánt sokaságot. A reprezentativitást szolgáló legbiztosabb lépés az, ha a minta kialakításánál figyelembe vesszük a kutatás tárgyául választott sokaság – jelen esetben egyes magyarországi nemzeti kisebbségek – nagyságát, legfontosabb földrajzi, demográfiai, műveltségi és szociális mutatóit. E számok legtöbbje azonban még nem volt ismeretes a kutatás kezdetén. A 2001-es népszámlálásnak a nemzeti kisebbségek részletes adatait közlő kötete csak 2004-ben látott napvilágot. A lengyelek és az örmények esetében az ismertté vált népszámlálási adatok alapján elmondhatjuk, hogy a mintavétel annak ellenére reprezentatívnak bizonyult, hogy sok kérdőív maradt kitöltetlen. A ruszinok esetében azonban, legalábbis földrajzi szempontból – de ez hatással volt a minta egészére –, markáns egyoldalúság érvényesült, amit csak a lekérdezők koncepciója indokolhat, nevezetesen az, hogy érdeklődésük nem a hazai ruszinság egészére, hanem csak bizonyos földrajzi és történeti rétegére irányult.

Az örmény megszólaltatottak összetételére férfi dominancia, a magas átlagéletkor, az urbánus, ezen belül a fővárosi és nagyvárosi elemek túlsúlya, a kiemelkedő igazolt műveltségi szint és ezzel összefüggésben az értelmiségiek meghatározó szerepe a jellemző. Ez egészült ki azzal, hogy a megkérdezettek $^2/_3$-os többsége a magyar társadalomba az elmúlt 300 évben mélyen beágyazódott, sőt asszimilálódott, de eredettudatukat szívósan őrzik a családok. További egyharmad részük viszont 20. századi, zömmel a legutóbbi évtizedekben bevándoroltakból áll, akiknek az előzőekhez képest egészen más az élményanyaguk, reflexeik, mentalitásuk, történelemképük, szokásrendszerük, kulturális meghatározottságuk, nem mellékesen ismerik az örmény nyelvet.

A lengyelek rekrutációjának legszembetűnőbb sajátossága a $^2/_3$-os női túlsúly, ezen túlmenően az 1945 után Magyarországra költözött, de Lengyelországban született nők meghatározó szerepe; a minta kb. 42-43%-át képviselik. További sajátos karaktervonásuk, hogy közöttük a legmagasabb az anyaországban születettek hányada. Történeti rétegzettségük konkrét arányai, a Magyarországhoz és a magyarsághoz fűződő kapcsolatuk időbelisége éppen reciproka az örmény mintáénak. Közöttük is van, de csak kb. 25-30%-nyi arányban, egy közel 300 éves múltra visszatekintő, továbbá egy kb. 10-12%-os köztes, a 19. századtól az 1940-es évek elejéig bevándorolt történeti réteg, de a többség a legutóbbi évtizedekben költözött hazánkba. Az utóbbiak zömmel nagyvá-

rosokban, egymástól távol, szétszórtan élnek. Főként nekik köszönhetően magas a diplomások és a szellemi foglalkozásúak, köztük az értelmiségiek aránya. Közöttük a legmagasabb az aktív korúak, ebből adódóan a keresők aránya. Mintájukban jelentős, közel egyharmadnyi a falusi népesség képviselete. A legrégibb történeti réteg esetében jellemző a térbeli kontinuitás is, amely a kezdetben többségi vagy jelentős arányú lengyel népességet magában foglaló kis községekben valósult meg. Ez a réteg rokon vonásokat mutat a hasonló adottságú ruszinokéval.

A ruszin adatszolgáltatók majdnem mindenben különböznek a másik két sokaságtól. Valójában csak a ruszinság egy bizonyos részéről adnak képet, igaz, róluk nagyon hiteleset. A minta kialakítása során ugyanis markáns egyoldalúság érvényesült: a lekérdezettek 96%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, amit tetéz, hogy a komlóskaiak és a múcsonyiak az összes lekérdezett 38,4, illetve 35,5%-át teszik ki. A legutóbbi népszámlálás szerint Komlóskán a hazai ruszinok 7-8%-a, Múcsonyban alig 1%-a, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében összesen 15%-a élt. Ma a ruszin kötődésűek 35%-a fővárosi, 20, illetve 21%-a nagy-, illetve kisvárosi, 24%-a falusi. Ezzel szemben a mintában szereplők 78%-a él falvakban, 15% vidéki nagy-, 5%-a kisvárosokban s csupán 2%-a a fővárosban.

A kérdőívezést végzők figyelme tehát a hazai ruszinok egykor legfontosabb tömbterületére, egyúttal legarchaikusabb történeti rétegeire összpontosult; mintha a kérdezőket elsősorban az érdekelte volna, hogy a rurális környezetben, kistelepüléseken élő ruszinság mennyiben őrizte meg etnikai identitását. Az adatszolgáltatók négyötöde falusi környezetben él, iskolázottságuk a legalacsonyabb színvonalú, foglalkozási szerkezetükben a fizikai alkalmazottak és a nyugdíjasok a meghatározó kategóriák, kicsiny az értelmiségi rétegük. Szinte teljes egészében Magyarország mai területén születtek, archaikus, bár a külvilág hullámverései miatt már bomlófélben levő etnikai közösségük több száz évre visszatekintő falvaiban. A ruszinoknál a legmarkánsabb a település, életforma és etnikai csoport egybeesése és ennek kontinuitása. Az ő felmenőik költöztek legrégebben Magyarország mai területére, sőt, azon belül is zömmel a lekérdezettek szűkebb térségébe. Korábban bevándorolt felmenőik a történeti Magyarországhoz kötődtek; annak északkeleti végeiről származtak. Őshonos lakosként és anyaország hiányában Magyarországhoz ezt a réteget fűzik a magyar államkerethez a legrégibb és talán a legerősebb szálak. A magyar nemzetiséggel, a magyar kultúrával szorosabb kapcsolatuk viszont csak a 19. század utolsó harmadától kezdődően a kapitalista modernizáció lassú ide szivárgásával, ennek hatására közösségeik zártságának kényszerű

oldódásával és ezzel egyidejűleg a magyar nemzetiségpolitika, különösen az iskolapolitika expanzívabbá válásával párhuzamosan alakult ki.

A három lekérdezett nemzetiség eltérő karakterű etnikai kisebbségeket reprezentál; identitásuk szerkezetét, illetve alkotóelemeit kutató kérdéseinkre adott válaszaik is eltérő sajátosságokat mutatnak.

3. NÉVHASZNÁLAT, ÖNBESOROLÁS – KETTŐS IDENTITÁS

A kérdőíveket szétosztó szervezők – a kisebbségi önkormányzatok, helyismerettel rendelkező személyek segítségével – azokat keresték meg, akikről személyes ismeretek alapján tudták, hogy származáson alapuló kapcsolat fűzi őket a vizsgálandó nemzetiséghez. Ezt azért kell mindjárt a fejezet elején tisztáznunk, mert – nemzetiségenként eltérő mértékben – nem teljesen elhanyagolható azoknak a hányada, akik az etnikai önazonosításnak a kérdezőbiztosok által felkínált, a többes kötődés legkülönfélébb módozatainak artikulálására lehetőséget biztosító, igen széles választási spektruma ellenére semmilyen kombinációban sem vállalták az adott etnoním magukra vonatkoztatását. Tehát – Bindorffer Györgyi kategóriáit használva[1] – ők legalábbis az adott szituációban csak a származás közösségét vállalták, de a névhasználattal is kifejezett etnikai csoporttagságot elutasították.

Első megközelítésben a megkérdezett kisebbségek nemzetiségi kötődéseinek összképét vizsgáljuk meg és hasonlítsuk össze.[2]

Mindhárom csoportban azok vannak meggyőző többségben, akiknek nemzeti/etnikai önértelmezésében mindkét komponens szerepet játszik. A ruszinok és az örmények között e tekintetben szinte nincs különbség, a megkérdezettek 64%-át adják mind a két mintában. A lengyel csoportban ez a réteg szűkebb (58%), az ő soraikban valamivel éle-

[1] Bindorffer 2001.

[2] A melléklet 1. táblázatának alsó sorában (és később még számos helyen) olvasható ún. pontértékátlagok úgy alakultak ki, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán helyeztük el minden egyes adatközlőnek a „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?" kérdésre adott válaszát. A tisztán kisebbségi identitású válasz 1-es értéket, a tisztán magyar 5-ös értéket kapott. A két érték közé helyeztük el a kettős identitásúak válaszait, a nem magyar identitás túlsúlyát mutatóké 2-es, a magyar identitás túlsúlyát mutatóké 4-es, a teljes egyensúlyról nyilatkozóké 3-as osztályzatot kapott. Az egyes konkrét válaszokhoz tartozó számokat összeadtuk, majd elosztottuk az összes válaszoló mínusz a „nem tudom"-mal válaszolók számával. A 3,00-ás átlag jelentené tehát a kétféle (magyar és nem magyar) identitáselemek erősségének teljes egyensúlyát. Ehhez képest különösen a lengyel (2,61), de az örmény (2,72) mintában is eltolódás tapasztalható a nem magyar identitáselemek dominanciája irányában, a ruszin mintában viszont lényegesen hangsúlyosabb az önmeghatározás magyar komponense (3,70).

sebb a polarizáltság az egykomponensű, azaz a csak magyar, illetve a csak lengyel identitásúak között. Ebben a mintában a legmagasabb azoknak az aránya, akiknek egyetlen komponens tölti ki nemzeti azonosságtudatát: több mint 30%-uk *csak* lengyelnek, 9,4%-uk *csak* magyarnak vallja magát. Az örmény mintában a lengyeléhez hasonló a magukat teljes mértékben a kisebbséghez sorolók köre, egyúttal közöttük a legkevesebb a kisebbségi csoporttagságot már egyáltalán nem vállaló lekérdezett. A ruszin származásúak ebben a vonatkozásban az örmény minta reciprokát mutatják; közel 30%-uk már csak a származást vállalja fel, de az etnikai közösség határán kívülre helyezi magát.

A kérdőív lehetőséget nyújtott a kettős identitás alkotóelemeinek súlyozására is. Eszerint a ruszin és a lengyel mintában a kettős identitásúaknak több mint a fele, az örményekében viszont csak egyharmada érzi úgy, hogy esetükben a kétféle kötődés teljes egyensúlyban van. A ruszin–magyar önmeghatározást érvényesnek tartók között csekély az aránya azoknak a kettős identitásúaknak (5,4%-a), akik úgy érzik, hogy azonosságtudatukat az etnikai csoportjukhoz tartozás elemei uralják, annál nagyobb azoké (40,8%), akik magukban már inkább a magyarság attribútumait érzik meghatározóbbnak. Az örmény származású válaszadók között még nagyobb az utóbbiak aránya (50%), de egyúttal valamivel magasabb azoké is, akikben erősebbek vagy számosabbak az örmény, mint a magyar szálak. A lengyelek között a kiegyenlített kötődésűek magas reprezentációja mellett a ruszinokhoz és az örményekhez képest ritkábbak a magyar, sűrűbbek a lengyel dominanciájú kettős identitásúak sorai, de mégis úgy, hogy az előbbiek felülmúlják az utóbbiak számát.

Mindent összevetve a nem magyar dominanciájú identitás a lengyelek 42, az örmények 39%-át, a ruszinoknak azonban csak 9,4%-át jellemzi. Magyar elemek vannak túlsúlyban a ruszin megkérdezettek 56%-ának, az örmények 37%-ának, illetve a lengyelek egynegyedének önmeghatározásában. A megszólaltatottak harmada-negyede a két identitáselem egyensúlyáról nyilatkozott.

Az itt tapasztaltak, amint az várható volt, egybevágnak az egyes minták történeti rétegzettségével, a lekérdezettek és felmenőik magyarországi jelenlétének időbeliségével. A részletadatok is azt bizonyítják, hogy az önértelmezés kisebbségi komponensének súlyát minden más tényezőnél (nem, életkor, foglalkozás, iskolázottság stb.) alapvetőbben határozza meg a lekérdezett születési országa, illetve maga és családja bevándorlásának ideje. Minél régebbre tehető a megkérdezettek és felmenőik magyar államkeretek, különösen Magyarország mai határai közé költözése, annál nagyobb a valószínűsége az önmeghatározás, önelnevezés magyar összetevőjének dominanciájára. Ez azonban önma-

gában nem eredményezi a származás megtagadását, de még a kisebbség etnikai karakterjegyeit mutató tudattartalmak, az „etnikai tudáskészlet" kiürülését sem, sőt nem feltétlenül vezet a másik, a kisebbségi csoporttal való azonosulás, az oda *is* tartozás felmondásához. Hosszú távon azonban mindenképpen a partikuláris csoportazonosság rovására változik az etnikai kötődések hierarchiája.

Az összehasonlított kisebbségek között a 2. táblázatban látható eltéréseket bizonyos morfológiai sajátosságok indokolhatják. Az örmények és a lengyelek esetében igen nagy (2 pont körüli vagy annál is nagyobb) a különbség az egyes rovatokba besorolt válaszadók nemzetiségi kötődésének irányultságát kifejező pontszámok szélsőértékei között. A ruszinoknál ez lényegesen kisebb (0,57-0,58). Utóbbiak mintájában a túlnyomó többség olyanokból áll, akik az etnikai csoport mai magyar területen levő régi, hagyományos településkörzetében élnek, s akiknek felmenői is ugyanitt éltek már 150–300 éve. Akiknek viszont a családja a 20. században települt be, azok is a történeti magyar államkereteken belülről származnak, ahol felmenőik, az előzőekhez hasonlóan, évszázadokat töltöttek. Ennek az adottságnak ellentmondásos következményei vannak: egyfelől előrehaladott állapotban van a magyar elemek térfoglalása azonosságtudatukban, másfelől viszont nagy hasonlóságot mutat az egyes történeti rétegek identitásszerkezete, ami arra utal, hogy a létkeretek térbeli kontinuitása, ami etnikai tömbjük szállásterületén belül valósult meg, a külvilág és a múló idő hatásai ellenére konzerválni tudta valamilyen szinten és mértékben az etnikai identitáselemeket.

A lengyelek között szintén van egy ilyen, bár a ruszinokénál szűkebb, térbeli etnikai kontinuitást hordozó történeti réteg, s talán ez indokolja, hogy esetükben kisebb az olló nyílása a szélsőértékek között, mint az örményeknél. A lengyel mintában szereplőknek – a ruszinokkal ellentétben – van anyaországuk, ahonnan a 20. század második felében is, meg-megújulóan, számottevő népi utánpótlást kaptak. Ennek hatását a számok világosan jelzik is. Dualizmus korabeli munkavállalói migrációjuk jelentős része városokon, nagyvárosokon belül került egy tömbbe, ahol tartós kolóniákat alkottak. Ugyanakkor az urbánus környezet, a munkahely, a szabadidő eltöltésének és a kapcsolatok kialakulásának közterei, az iskolák stb. mind a többségi nemzet által uralt vagy éppen multietnikus színterek voltak. E kolóniák etnikai identitásjegyeinek konzerválódása mellett tehát a nemzeti többség tudáskészlete is gyorsan beszivárgott tudatvilágukba. Az akkulturáció, a vegyes házasságok, a társadalmi mobilitási lehetőségek megragadása pedig táplálta és gyorsította az asszimilációs folyamatokat, melyeket a nemzeti többségével közös, római katolikus vallásuk is megkönnyített.

A nemzetiségi kötődés magyar irányban való eltolódása az 1918–1945 közötti történeti rétegükben valószínűleg azzal magyarázható, hogy ebben a körben többségében az 1939-ben menekülteket találhatjuk, akik közül sokan még kisgyermekként kényszerültek hazájukat elhagyni. Ezek a körülmények és az a tény, hogy akkor, életveszélyben, a magyar állam befogadta őket, indokolhatóvá teszi önmeghatározásuk magyar vonulatának súlyát, amely felülmúlja az időben korábbi, a dualizmus korabeli történeti rétegéét.

A 17–18. században Erdélybe települt örmények leszármazottai magukat hangsúlyozottan „magyarörménynek" nevezik. Már maga az önelnevezés eleve kettős kötődésről árulkodik. Természetesen a címke, amelyet a csoport ragaszt önmagára, nem feltétlenül érvényes minden egyes egyedére, pontosabban: minden egyedre, akit a csoport a tagjának tekint. Magyarország mai területére átköltözve nem alakultak ki örmény települések, és a településeken belül sem alakultak ki olyan méretű kolóniák, mint például a lengyeleknek Kőbányán. Ide vándorlásuk Erdélyből – az 1918 és az 1944 utáni krízishelyzetektől eltekintve – nem kollektív migrálás, hanem egyéni akciók sora volt. Területi szétrajzásuk miatt, illetve azzal párhuzamos társadalmi átrétegződésük következtében – iparosokból, kis- és nagykereskedőkből, vállalkozók „előfutáraiból" megnemesített földbirtokosok, katonatisztek, tisztviselők, értelmiségiek, művészek, polgárok lettek – középosztályi és elit pozíciókban erősen felülreprezentáltan nyelvükben, szokásrendszerükben, habitusukban, értékrendszerükben a magyar „úri társadalomhoz" idomultak és abba integrálódtak. A hasonulást és a befogadást mintegy szentesítette 1848/49 nagy közös élménye, az általuk kiállított mintegy ezer honvéd, és két vértanújuk, Lázár Vilmos és Kiss Ernő. Történelmi tudatukban mind nagyobb teret foglaltak el a magyar történelem eseményei, amelynek az együttélés következtében immár ők is alkotóelemeivé váltak. A magyar nemzet történetét ők is egyre inkább magyar szemmel látták. Örmények és magyarok közös történetét, kapcsolódásai pontjait a ténylegesnél is régebbi időkre kezdték visszavetíteni. Mindaz, ami velük 17–18. századi bevándorlásuk előtt ténylegesen történt, tudatviláguk ritkábban, inkább csak önreprezentációjuk ünnepi alkalmai során felidézett emlékké zsugorodott. Következésképp az idő múlásával együtt önmeghatározásuk építőkövei között túlsúlyba kerültek a befogadó többségi etnikumtól átvett és internalizált elemek, etnikai identitásuk valamilyen szintű megőrzése mellett kialakult magyar nemzeti identitásuk is, és önértelmezésükben ez utóbbi vált elevenebbé, személyesebbé, magától értetődőbbé és átélhetőbbé. A származás tudata, számontartásának fontossága, illetve az örmény származás értékességében való meggyőződésük viszont alig halványult

az idők során, még a magukat a csoport határain kívülre helyezők között sem.

A minta kicsinysége miatt nehezen értelmezhető, hogy a 20. század első felében Magyarország mai területére költözöttek leszármazói között miért látszik a magyar kötődés hangsúlyosabbnak, mint a 19. században betelepültek reprezentánsai között. Valószínűsíthető, hogy az előbbiek többsége az utódállamokból az impériumváltást követően optált és trianoni területre költözőket fedi. Az optálás, a magyar állampolgárság választásának a ténye már eleve erőteljes magyar kötődést feltételez, ami, úgy látszik, továbbörökítődött az utódgenerációkba is.

A második világháború után az anyaországból és ázsiai törzsterületekről Magyarországra települt örmények válaszaiban – egyetlen kivételtől eltekintve – egykomponensű, csak örmény önelnevezéssel találkoztunk. A kivétel örmény dominanciájú kettős önmeghatározással élt. E történeti rétegben – akárcsak az újabban bevándorolt lengyelek többségében – a magyarországi jelenlét során kapott impulzusok még nem kérdőjelezték meg, nem kezdték ki önértelmezésük egyértelműségét, azonosságtudatuk még nem vált szét örmény és magyar, illetve etnikai és nemzeti mezőre. Identitásuk egyszintű: az egyetemes örmény nemzethez tartozónak vallják magukat. A távolabbi diaszpórákból érkezettek is örmény dominanciájú identitásról számoltak be, a spektrum körükben a csak örménytől az „elsősorban örmény, másodsorban magyar" választípuson át az „egyformán magyar és örmény" lehetőségek választásáig terjedt. Az utóbbiak között tehát már jelentkeztek a kettős identitás különböző variánsai, amit megkönnyít, hogy korábban sem nemzeti állományuk tömbterületein, hanem idegen környezetben, diaszpórában éltek. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a kétféle etnonimet választók a kettős identitásnak nem a „magyar nemzet örmény etnikumú tagjai" változatát élik meg, hanem inkább az „egyetemes örmény nemzet magyar állampolgárságú, a magyar nemzet iránt lojális" variánsát.

Ami a korosztályok és önbesorolás, illetve a nemek és önbesorolás kapcsolatát illeti, ezek alárendelődnek az előbbiekben tárgyalt változóknak, tehát annak függvényei, hogy az adott korosztályban, illetve nemben milyen arányban vannak a korábban vagy később bevándoroltak, a Magyarországon vagy az anyaországban, törzsterületen születettek képviselői. Általánosságban azonban mindegyik sokaságra igaz: a három idősebb korcsoporthoz képest a legfiatalabb, 1980 után született korosztályban hirtelen megugrik, szignifikánsan nagyobb az önértelmezés magyar elemeinek túlsúlya. Az 1945 után bevándoroltak történeti rétegén belül a lengyel nők aránylag erősebben tartják az eredeti közösséghez fűző szálakat, mint a férfiak Az örmények között csak azok a nők válaszoltak így, akik nem Magyarországon születtek. Lehet-

séges, hogy ennek hátterében a férfiaknak a családi otthon falain kívüli nagyobb aktivitása áll; minden bizonnyal korábban tudtak elhelyezkedni a magyarországi álláspiacon, mint a nők. Következésképp gyakoribbak és sokrétűbbek interakcióik a többségi társadalommal, onnan több impulzus éri őket, hamarabb integrálódtak a többségi társadalom életébe. Érdekes viszont, hogy a minta egészében, tehát a 17. századtól 1945-ig bevándoroltak leszármazottai között fokozottan mindhárom minta esetében a férfiak kisebbségi identitásőrzése mutatkozik tartósabbnak és erősebbnek.

A ruszinoknak és a lengyeleknek hosszú múltra visszatekintő rurális településkörzetük van, ahol korai történeti rétegeik lakóhelyei találhatók. Mindkét csoport esetében Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belüli kistérségekről van szó. Az itt élő lekérdezettek körében mindkét részről mintájuk átlagánál már dominánsabb az önmeghatározás magyar komponense. Ám ebben a rétegben is van egy-egy olyan település – ruszinoknál Komlóska, lengyeleknél Ládbesenyő-Andrástanya –, ahol e hagyományos falusi településkörzet többi községéhez képest lényegesen szívósabban, elevenebben tovább élnek az etnikai csoport identitáselemei. Ott tehát, ahol mindkét kisebbség esetében még ma is a legjelentősebb az arányuk a település össznépességében. A közeli nagyvárosokban (Miskolcon, Ózdon, Sátoraljaújhelyen) élő megkérdezettek önelnevezéseiben a minta átlagához képest az etnikai csoportra utaló komponenst találjuk erősebb pozícióban, közöttük már több az újabban bevándorolt. Budapesten, de különösen azokban a vidéki városokban, ahol a lengyelek újabban bevándorolt csoportjai telepedtek meg, összességében már a kisebbségi dominanciájú önmeghatározás a jellemző. Mintájuk átlagához képest a fővárosban és a régi településkörzetükön kívül élő ruszin válaszadók szintén fontosabb szerephez juttatták önbesorolásukban származásuk ruszin elemét. Ez a személyi kör 1945 utáni betelepülőkből és olyan ruszin értelmiségiekből áll, akik vagy „természet adta módon" kötődnek a ruszinsághoz, vagy voluntarista módon hangsúlyozzák identitásuk – esetleg újra felfedezett – ruszin elemét.

Az önelnevezés különféle variánsaiból kibontakozó identitáskonstrukciók azonban az előbbiekben tárgyaltaknál szorosabb korrelációt mutatnak a lekérdezettek nyelvi sajátosságaival.

4. NYELV ÉS ÖNBESOROLÁS, NYELVI KOMPETENCIÁK

A 2001-es népszámlálás eredményei szerint az elmúlt évtizedben fordulat állt be a legtöbb hazai kisebbségnél az anyanyelvi és nemzetiségi önmeghatározás viszonyában, az utóbbi javára. Ezt a jelenséget azon-

ban nem lehet leegyszerűsíteni arra, mintha a nemzetiségi nyelvek térvesztése hirtelen, egyetlen évtized alatt gyorsult volna fel, és degradációjuk dinamikusabb ütemű lenne a kisebbségi etnikai és kulturális önazonosságok visszaszorulásánál. A fordulat az anyanyelv és nemzetiségi önbesorolás viszonyában minden bizonnyal már korábban bekövetkezett, de a népszámlálási statisztika – rajta kívül álló okokból – ezt nem tudta megragadni. A nyelvi kérdőpontokra adott válaszok ugyanis elvileg tárgyszerű, látszólag értékmentes nyilatkozatok: a kérdezett akaratától látszólag független vagy legalábbis annak beállítható tényt, adottságot rögzítenek, s látszólag nem személyes elkötelezettségen alapuló választást deklarálnak. A nemzetiség nyílt megvallásához a 20. század közepén fűződtek keserű tapasztalatok,[3] melyek árnyéka egészen a demokratikus rendszerváltásáig kísértett. Lehetséges, hogy az 1941-től kezdődően egyidejűleg kétféle kérdőpontot (anyanyelv, nemzetiség) alkalmazó népszámlálások sorában egészen 1990-ig éppen ezért vagy ezért is tüntették fel magukat a kisebbségi identitásúak inkább a nem magyar anyanyelvűek, mint a nem magyar nemzetiségűek között.

A 2001-es népszámlálást nem árnyékolták be többség-kisebbség aktuális feszültségei és a többség asszimilációs „elvárásai" oly mértékben, hogy ebből a szempontból megkérdőjelezhetnénk a népességösszeírás hitelességét. Mostanra az imént említett rossz emlékek is veszítettek erejükből. Két új kérdőpont bevezetésével lehetőség nyílt a nemzetiséghez fűződő különböző szálak eltérő erősségéről differenciáltabban is nyilatkozni. Szintén újdonság volt, hogy a válaszadók akár három népcsoporthoz, illetve nyelvhez való kötődést is megjelölhettek. A többes válaszadás biztosítása és a nemzetiségi kötődés különböző aspektusaira vonatkozó újabb kérdőpontok szerepeltetése lehetővé tette az elmúlt évtizedek asszimilációs folyamatai következtében két- vagy többnyelvűvé és többes kötődésűvé váló emberek számára a valós identitásszerkezetüket pontosabban leképező, összetettebb bevallást. Az anyanyelv térvesztése, a nyelvváltás, nyelvcsere folyamata bár nem szükségszerűen, de fel is erősíthette a nemzetiségi önbevallásra való hajlamot mint kompenzációs magatartást azokban, akik a nemzetiségi nyelvet már csak másodnyelvként vagy úgy sem beszélik, de érzelmi, családi stb. kötődéseik továbbra is maradandónak bizonyultak valamely nemzeti kisebbség, etnikai csoport irányában.[4] Meggyőződésem

[3] A németek 1946–1948 közötti kitelepítése során a kitelepítendők körének megállapításánál részben az 1941-es népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatait vették alapul.

[4] Lásd erről Szarka 2003, 296.

szerint elsősorban ezeknek a körülményeknek tudható be, hogy nyelv és nemzetiségi önbesorolás viszonyáról csak most, 2001-ben kaptunk a korábbi évtizedek népszámlálási eredményeitől eltérő látleletet. Újabb bevándorlók tömegesebb megjelenése természetesen újra felduzzaszthatja a nyelvi kompetenciákkal rendelkezők arányát a kisebbségen belül, de a tapasztalat azt mutatja – s erre egy későbbi fejezetünkben részletesebben is visszatérünk –, hogy amennyiben ezek a csoportok meggyökereznek, néhány generáció leforgása alatt identitás és nyelv viszonyában ugyanez a folyamat zajlik le körükben is. A kérdőíves vizsgálat alább bemutatandó adataiban is ezeket a fejleményeket konstatálhatjuk.[5]

A vizsgált minták elemzése is arról tájékoztat, hogy nincs egyértelmű megfelelés nyelv és önbesorolás között. Számos konkrét variánsa lehet ennek a viszonyrendszernek. A nyelv önmagában nem identitást meghatározó tényező.[6] A kisebbségek régebbi történeti rétegei többségükben már nem vagy egyre csekélyebb mértékben élnek nyelvükben, mégsem oldódott fel teljesen partikuláris etnikai csoportlojalitásuk. Azt azonban az alábbi adatok is bizonyítják, hogy a kisebbségi nyelv ismerete növeli egy adott kisebbségi csoportba való önbesorolásnak a valószínűségét, s minél elevenebb, dominánsabb, funkcionálisabb és evidensebb a kisebbségi nyelv tudása, illetve szerepe, annál szignifikánsabb az önmeghatározás kisebbségi etnikai komponense. Tehát a nyelv a kisebbségi csoportoknak mégiscsak az egyik legfontosabb kötőereje, és túlélésüknek, fennmaradásuknak biztosítéka lehetne. Az évtizedekkel, évszázaddal ezelőtt még egyértelműen határkijelölő funkciót betöltő nyelv ugyanakkor ma már nem lehet alkalmas arra, hogy megvonja a csoportba tartozók, tartozandók és tartozhatók körét. Az erre irányuló törekvés öncsonkításhoz vezetne. A csoport túlélése érdekében a teret, funkciót veszítő nyelv helyére – kényszerűségből – az etnikai közösségek másfajta, még meglevő sajátosságait kell tudatosítani, mozgósítani, előtérbe helyezni.

Maga a nyelvismeret nem garancia arra, hogy valaki kizárólag vagy nagyobb hangsúllyal a kisebbségi csoportba sorolja magát. De az adott sokaságon belül, a sokaság átlagához képest, közülük mégis többen kötődnek erősebben a kisebbségi csoporthoz, mint azok, akik gyengébben vagy egyáltalán nem beszélik a nyelvet. A puszta nyelvismeretnél az elsőként megtanult nyelv s annál is inkább a ma jobban beszélt nyelv növeli meg a kisebbségi identitáselemek súlyát az önértelmezésben.

[5] Melléklet 3.8. táblázatok.
[6] Bindorffer 2001, 61.

Olyat egyáltalán nem láthatunk a mintákban, hogy akinek az önbesorolása egykomponensű kisebbségi, az egyáltalán ne beszélte volna a kisebbség nyelvét. A ruszinoknál és a lengyeleknél a kisebbség-domináns kettős identitásúak is valamennyien beszélték a nemzetiség nyelvét. Az örményeknél azonban az utóbbiak negyedének már nem volt kisebbségi nyelvismerete.

A ruszinoknál és a lengyeleknél az egykomponensű magyar önmeghatározást választóknak számottevő $^1/_4$-nyi, illetve közel $^2/_5$-nyi része is beszéli jól-rosszul az illető kisebbség nyelvét, örmények között viszont senki sem.

Az örmények között ezzel szemben még azoknak is csak csekély töredéke (8%-a) nem vállalta a kisebbségi csoportba tartozás semmilyen formáját, akik egyáltalán nem tudtak örményül. Ugyanez az arány a lengyeleknél közel 31, a ruszinoknál majdnem 68%. Az örmény mintánál maradva: még az örményül nem jól beszélőknek is a többsége a kizárólag örmény, további 22%-a a dominánsan örmény önmeghatározást tartotta érvényesnek, s csak a maradék választotta a magyar-domináns, de még mindig kettős önbesorolást.

Nem zárható ki teljesen az sem, hogy a konzerválódott vagy újraéledő kisebbségi identitás növelheti a már feledésbe merülő nyelv presztízsét, motiválóan hathat újratanulására, következésképp egyes válaszokban inkább ez a presztízs, illetve újratanulási szándék, semmint a tényleges nyelvtudás vagy nyelvhasználat jelölhette ki a kisebbségi nyelv pozícióját.

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy mind a három lekérdezett sokaság esetében nem elhanyagolható a kisebbségi nyelvet második nyelvként, utólag megtanulók aránya. Az örmények 71,7%-a, a ruszinok 54,5%-a, a lengyelek 31,9%-a *nem* a kisebbség nyelvét tanulta meg *elsőnek*, s ehhez képest ma az örményeknek „csak" 53,2%-a, a ruszinoknak 32,2%-a, a lengyeleknek 18,8 %-a nem beszéli ezeket a nyelveket.

Ugyanakkor az ezzel ellentétes tendencia is kirajzolódik az adatokból – az anyanyelv, vagyis az elsőként megtanult nyelv másodnyelvvé válásának és további degradációjának folyamata. Legerőteljesebben a ruszinoknál, legkevésbé a lengyeleknél. Az örményeknél a kérdezettek 26,1%-a, a ruszinoknál 30,7%-a, a lengyeleknél 55,1%-a a kisebbség nyelvét tanulta meg elsőnek, de ma már csak 13%-uk, 6%-uk, illetve 34,6%-uk beszéli jobban az anyanyelvet. Ha az előbbiek mellett azokat is számításba vesszük, akik a magyarral együtt tanulták meg elsőként a kisebbség nyelvét, akkor is ugyanezt a folyamatot szemlélhetjük: örményeknél ez a kör 28,3, ruszinoknál 45,6, lengyeleknél 68,1%-os volt, ma a kisebbség nyelvét jobban vagy a magyarral egyformán beszélők aránya együttesen 17,3%, 34,9%, 54,5 %. Mindkét számítást figyelembe véve a

lengyelek nyelvvesztése a legalacsonyabb arányú (37%-os az előbbi, 20%-os az utóbbi számítás szerint). Ha az elsőként a kisebbség nyelvét elsajátítókat hasonlítjuk össze az ezt a nyelvet ma is jobban beszélők arányával, akkor a ruszin nyelv térvesztése mutatkozik jócskán a legrohamosabbnak (80%, az örményé 50%). Ha az előbbiekhez hozzávesszük az elsőként két nyelvet elsajátítókat, illetve a két nyelvet ma is egyformán beszélőket, akkor az örmények állnak a legrosszabbul 39%-os veszteséggel (a ruszinoké 23%-os).

A ruszinoknál a kisebbségi nyelv pozícióját illetően alig van különbség a különböző helyeken születettek, illetve a különböző korszakokban bevándoroltak rétegei között. Pontérték átlagokban ez a szóródás az egyes aspektusokban 0,4–1,53 közötti. Az örményeknél és a lengyeleknél szélesebbre nyílt az olló: előbbieknél 1,3–3,9, utóbbiaknál 1,9–3,9 közötti eltéréseket regisztráltunk. A ruszinoknál egyrészt a lekérdezettek nagyfokú földrajzi homogenitása, jelesül a kis-magyarországi ruszin „tömbterületen" évszázadok óta élők történeti rétegének túlképviseltsége okozza ezt, másrészt az, hogy a mintában szereplők minden egyes bevándorló rétege is a történeti Magyarország területén belülről érkezett. Ellenben a lengyel és az örmény mintában élesebben elválnak egymástól a különböző történeti rétegek. Az örményeknél a 17–18. században bevándorlók leszármazottai már csak elvétve beszélik kisebbségük nyelvét, az anyaországból és a szomszédos törzsterületről a 20. század második felében bevándoroltak viszont egynyelvűek vagy első nyelv domináns kétnyelvűek. A lengyeleknél a derenki múltú és az ipari kolóniákat alkotó dualizmus kori réteg a ruszin többséghez hasonló képet mutat, és meglepő szívóssággal őrzi nyelvtudásának maradék elemeit. A másik póluson a lekérdezetteknek is a többségét alkotó, szocializmus kori migráció egyértelműen első nyelv domináns csoportja áll. Azoknál a legnagyobb arányú a nyelvvesztés, akik sem a területi kontinuitását is fenntartó, sem az anyaországból vagy törzsterületről újabban érkezettek közé nem tartoznak. A ruszinoknál és a lengyeleknél a két szélső pólus közé esők területileg különülnek el mind az archaikusabb, mind az újabb bevándorló csoportoktól.

Úgy tűnik, hogy összességében a nők aránylag jobban őrzik kisebbségi nyelvi kompetenciáikat.[7] A lengyel és a ruszin mintában a nők között eleve nagyobb a kisebbségi első nyelv dominánsok és a kisebbségi nyelvet ma is jobban beszélők aránya. Az örményeknél éppen fordítva. A lengyeleknél és az örményeknél a nyelvvesztés mértéke (a nyelvtudás szintjének az elsőként megtanult nyelvhez viszonyított aránya) ki-

[7] Lásd a Melléklet 8. táblázatát.

sebb a nők között. Az örményeknél ráadásul a nyelvet utólag elsajátító nők aránya is kedvezőbb a férfiakénál (a másik két mintában nem). Csak a ruszinok esetében halványul a nők között gyorsabban az első nyelvi beszédkészség.

A legutóbbi népszámlálás adatai azt jelzik, hogy a lengyel és a ruszin kötődésűek között minden tekintetben lényegesen nagyobbak a nők kisebbségi nyelvi kompetenciái, mint a férfiakéi. Az örmények esetében a férfiak között lényegesen magasabb az örményt anyanyelvüknek deklarálók aránya, ám a nyelvi kompetenciák összességét tekintve (anyanyelv, családi, baráti közösségben, illetve azon kívül beszélt nyelv együtt) a nők között aránylag gyakoribb a kisebbségi nyelv valamilyen szintű ismerete.

Mind a három vizsgált kisebbség a maga egészében, összképében sajátos, egymástól eltérő karaktert képvisel a nyelv és a nemzetiségi önbesorolás viszonyában, s ezen keresztül a kisebbségi csoporthoz és a kisebbségi csoporttagság értékéhez való viszonyulás tekintetében is. Az örményeknél és a ruszinoknál az etnikai tudáskészlet nyelvi elemei és az önmeghatározás szinte elszakadtak egymástól, csak éppen ellenkező előjellel. Az előbbieknél a nyelvi komponensek állapota inkább a magyar identitás túlsúlyát tételezné föl, ennek ellenére inkább azt látjuk, hogy az örménységhez, az örmény etnikai csoporthoz fűződő viszony az erősebb. A nyelv szerepéből a származási csoport más, nem annyira nyelvhez kötött értékei, sajátszerűségei sokat át tudtak venni. Az örménységhez való ragaszkodást, ennek mélyen átélt értékét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az anyanyelv leggyengébb pozíciója ellenére itt található a legkevesebb „dezertőr", tehát az, aki csak a származás objektív tényét hajlandó elismerni. A ruszinokra ennek éppen az ellenkezője áll. A minta adatszolgáltatói egy olyan közösség képét idézik fel, amely – e csoport térbeli kontinuitásából, település és etnikum szoros kapcsolatából adódóan – generációról generációra készen kapta az etnikai csoport lassan kifakuló, mert nem különösebben ápolt, de még éppen rendelkezésre álló mindennapi tudáskészletét, nyelvét, szokásait, hagyományvilágát, beidegzettségeit. Nem annyira tudatosan, mint inkább készen kapottságuk, megkerülhetetlenségük miatt, a szokásszerűség hatalma, a megszokottság kényelme által vezérelve vették át azokat anélkül, hogy különösebb viszonyt alakítottak volna ki azokkal. Nem csoda tehát, hogy noha a nyelv, legalábbis valamilyen szinten, jórészt még a kezük ügyében van, összességében mégsem erősíti önmeghatározásukban, önértelmezésükben a ruszinsággal való azonosulás szálait, melyek már igencsak meglazultak. Ruszin származásúak között a legtöbb a csoportelhagyó, aki már csak családtörténete érdekes színfoltjaként tekint származása ruszin vonulatára. A lengyel

csoport egészére a nyelvi aspektusok és az önmeghatározás összhangja jellemző. Az 1945 után bevándorolt történeti réteg meghatározó szerepe miatt közöttük a legmagasabb arányú a lengyel egynyelvűség és az első nyelv domináns kétnyelvűség. A csoport és nyelve pozícióját javítja a közeli, erős, nagy kultúrájú európai anyanemzet háttere, az európai civilizáció fejlődésének produktumait folyamatosan magába építő lengyel nyelv. Ugyanakkor az asszimilációnak való ellenállást gyengítő tényezők is működnek: a magyarsággal való kulturális hasonlóság és az újabb történeti réteg területi szétszórtsága, a kisebbség fragmentáltsága.

A nyelv és önbesorolás kapcsolódásairól, illetve nyelv és etnikai csoport koherenciája viszonyáról írottak egybevágnak a népszámlás eddig megismert eredményeivel. Ezek szerint a magukat az örmény és a lengyel nemzetiséghez sorolók, illetve az e nemzetiségek kulturális értékeivel, hagyományaival azonosulók száma lényegesen meghaladja az ugyanilyen anyanyelvűekét. A ruszinoknál más a helyzet: anyanyelvi népességük száma meghaladja a nemzetiségi csoporttagságot vállalókét.

De mindezek az összefüggések nem csupán a nemzetiségi bevallás és az anyanyelv, hanem az identitáselemek és a nyelvi jellegzetességek viszonyára általában is érvényesek. Az örmények és a lengyelek közül a nemzetiséget és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést minden összehasonlításban több ember választotta a népszámlálás által bemért népességükben, mint az anyanyelvet és a családi, baráti közösségben használt nyelvet. A ruszinoknál ellenben éppen fordított a helyzet.

A nők és a férfiak között önbesorolás és nyelvi készségek viszonyában, mind a mintánkban, mind a népszámlálási eredményekben szignifikáns különbségek mutatkoznak. A népszámlálási eredményekben ez úgy jelentkezik, hogy férfiak körében a kisebbségi önbesorolás a nőkéhez viszonyítva mindig kiugróbb mértékben erősebb saját nyelvi kompetenciáiknál. Mintánkban is lényegében ezt figyelhetjük meg, bár itt egyes esetekben a lengyel nők és a ruszin férfiak az önbesorolás és a nyelvi kompetenciák erőviszonyában a népszámlálásitól eltérő kép tárul elénk.

Továbbra is a népszámlálásra reflektálva: mind a három minta lekérdezése során meg tudtak szólaltatni olyan községekben lakókat, melyekben a népességösszeírás nem talált az adott kisebbséghez bármilyen szállal kötődő embereket. Az Ászáron és Szigetszentmiklóson lekérdezettek egyformán örménynek és magyarnak vallották magukat, igaz, egyikük sem beszéli a kisebbség nyelvét. A vizsolyiak közül ketten egyensúlyban levő ruszin és magyar identitásról nyilatkoztak, s

mindketten beszélik, mégpedig a magyarral azonos szinten a ruszin nyelvet. Harmadik társuk viszont csak származását tekintve volt ruszin, és nem beszélte a nyelvet. A görömbölyiek mind a négyen már a ruszin közösség határain kívül levőknek jelentették ki magukat, s a nyelvet sem beszélték. A boldogkőváraljai ruszin származásúak közül az egyik magyar domináns kettős önmeghatározással élt, a másik kizárólag magyarnak vallotta magát, egyikük sem beszélt már ruszinul. Megjegyzendő még az is, hogy Múcsonyban a népszámlálás összesen 4 ruszin nemzetiségű, 1 ruszin anyanyelvű, 7 nyelvhasználó, illetve 9, a ruszin kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődő személyt regisztrált. Ehhez képest a felmérés során 71 ruszin származásút szólaltattak meg a községben, ebből 1 dominánsan ruszinnak, 10 egyformán ruszinnak *és* magyarnak, 19 elsősorban magyarnak, másodsorban ruszinnak, 41 csak magyarnak minősítette magát. Tehát a 71-ből 30-an jelezték ruszin elemek jelenlétét önmeghatározásukban. A nyelvet viszont némileg többen, 37-en (14-en jól, 23-an nem túl jól) beszélik, a nyelvismerők közül 2-en jobban, 9-en a magyarhoz hasonlóan tudják megértetni magukat ruszinul. A múcsonyi példa a nyelv és identitás viszonyával kapcsolatos előbbi fejtegetésre is visszautal, erősítve azt. Szendrőládon a 2001-es cenzus során nem írtak össze lengyel kötődésűt, szemben a mintavétellel, amelynek alkalmával 10-en juttatták kifejezésre lengyel származásukat. Közülük 2 egyformán magyarnak és lengyelnek deklarálta magát, 6-an a magyar elemek túlsúlyát mutató kettős kötődést tartották magukra nézve érvényesnek, s csak kettejüknek volt egykomponensű magyar azonosságtudatuk. Négyen, ha nem is jól, de tudtak lengyelül. Martonyiban egyetlen lengyel kötődésű személyt azonosítottak a népszámlálás során, a mintában viszont 10 lengyel származású helybeli szerepel, közülük 8-an kettős identitásúak (1 lengyel, 1 magyar domináns, 6 kiegyensúlyozott kettős kötődésű), közülük 4-en, ha nem is jól, de tudnak lengyelül. Mindezek a példák is illusztrálják, hogy még a legkörültekintőbben előkészített és nemzetiségpolitikai tehertételekkel a legkevésbé megterhelt népszámlálások sem tudják teljes mértékben felszínre hozni a lakosság nemzetiségi kötődéseinek minden árnyalatát, finom szerkezetét. Az identitáselemekről való nyilatkozattétel eredménye szituációfüggő. Nem mellékes, ki és hogyan kérdez rá.

A szervezők tehát meg tudták szólítani a nemzetiségi kötődésnek egy olyan határmezsgyéjén, nagyon „ritka légkörében" élő embereket is, akiket részint már csak családtörténetük valamely hajszálvékony, szinte álomszerű szála, részint jelenbeli környezetük megítélése köt – valamilyen oknál fogva – az adott etnikumhoz. Az érintettek – anélkül, hogy ennek etnikai relevanciája tudatosulna bennük – rendelkeznek

olyan attribútumokkal, például olyan család- és/vagy utónévvel, habitussal, szokásokkal, vallási kötődéssel, asszociációkkal, ízléselemekkel, értékrendbeli sajátosságokkal, szakmai készségekkel, tárgyakkal, esetleg sajátos testi, fiziognómiai tulajdonságokkal stb., melyek alapján környezetük a hozzájuk hasonlók a hasonlóság, a tőlük különbözők a különbözőség okán őket ahhoz az etnikai csoporthoz vagy oda is sorolják, melyre a felsorolt jellemzők a közfelfogás szerint érvényesebbek, mint ahová az érintettek sorolják magukat. Gyakran még akkor is, ha az érintettek önértelmezése, etnikai tudáskészlete és tudatukkal ellenőrzött belső világa ezt a fajta azonosítást egyébként nem is hitelesíti. Mindazonáltal a környezet besorolásával való szembesülések sorozata, a családtörténet ismeretével párosulva, tudatosíthatja és ezáltal valamilyen szinten tartósíthatja, mindenesetre továbbadhatóvá, tovább örökíthetővé teszi az adott etnikumhoz kötődő kognitív elemeket. És mindaddig, amíg ezek a szálak, az öntudatlanul hordozott vagy tudatosult attribútumok és a tudáselemek nem enyésznek el teljesen, addig ezek felkelthetik az érdeklődést. Ezekkel gondolati és érzelmi viszonyba lehet kerülni, s adott esetben ezek aktivizálódhatnak is: nyersanyagai lehetnek az identitásépítésnek, amennyiben valamilyen hiányérzetet, az önértelmezés valamilyen hiátusát orvosolni képesek. Különösen akkor, ha kiderül, hogy e szálak gyengülését a családtörténet egy adott pillanatában tudatos elfojtás idézte elő, amit külső körülmények kényszerítettek mint önvédelmi reflexet, a veszélyeztetett etnikai csoport tagjaira. Ennek a válaszadói rétegnek a megszólaltatása mindenképpen pozitív hozadéka a vizsgálatnak, hiszen ők azok, akiket a legutóbbi népszámláláson bevezetett újabb kérdőpontokkal sem lehetett igazán felismerhetővé tenni. Általuk láthatóbbá, érzékelhetőbbé vált az a szféra, melyet egy adott nemzetiséghez valamiképpen kapcsolódók legkülső körének nevezhetnénk. Ide tartoznak azok, akik a csak a kulturális értékeket, hagyományokat vállalók szféráján is túl helyezkednek el. Ők azok, akiket már annyival erősebb szálak fűznek más nemzetiséghez (többnyire a többségi nemzethez), hogy esetükben már aszimmetrikus kettős identitásról sem lehet beszélni. Mégis ismerik, számon tartják származásuk kisebbségi etnikai vonalát, s tudva vagy nem tudva, akarva-akaratlanul még hordoznak magukban, életvilágukban különféle fragmentumokat, töredék üzeneteket egy másik etnikai csoport kultúrájából. Az effajta kötődési szint ismerete azért fontos, mert az ún. településhálózattal nem rendelkező (vagy mikro-) kisebbségek becsült, tehát a népszámláláson bemértnél tágabb állományának nagyobb része valószínűleg már ebbe a körbe tartozik.

5. NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV NEMZEDÉKENKÉNT

A kérdőíves vizsgálat nemzedéki dimenziói összességében a várt eredményt hozták: az azonos korosztályokhoz tartozó lekérdezettek nagyszülőktől unokákig terjedő leszármazási láncán belül generációról generációra haladva tendenciaszerűen csökken a nem magyar identitáselemek súlya, illetve előrehalad a nyelvváltás folyamata a kétnyelvűvé, majd a magyar anyanyelvűvé válás stádiumain keresztül egészen a kisebbségi nyelvi kompetenciák elvesztéséig.

Ezt a sommás megállapítást azonban számos kiegészítéssel kell árnyalnunk. A lekérdezettek egyes korosztályaiban – legkevésbé az 1979 után születettekében – eltérő arányokban keverednek a külföldön, sokszor az anyaországban, illetve a Magyarországon születettek, valamint a különböző korszakokban bevándoroltak leszármazottai. Tehát – ismét az 1979 után születettek kivételével – az már nem áll, hogy minél fiatalabbak maguk a megszólaltatottak, annál asszimiláltabb, illetve nyelvileg magyarosodottabb összképet mutatna az általuk reprezentált, rajtuk keresztül megvizsgált rokoni hálózat.

5.1. Minősítések a nemzeti identitás generációk közötti változásairól

Nézzük meg először a nemzetiségi minősítések nemzedékenkénti alakulását.[8] Eközben azonban ne felejtsük el azt a körülményt, hogy a minősítéseket a lekérdezettek s nem az érintett rokonok adták.[9]

Az örmény és a lengyel mintában a lekérdezettek generációja mintha etnikai *revival*t mutatna: az előbbieknek nem csupán pontértékátlaga mutatja ezt, hanem az egyértelműen vagy dominánsan örmény minősítésű rétege is szélesebb, mint a felmenőiké. A lengyeleknél már összetettebb a kép: a felmenőkénél jobb pontértékátlagot a kettős kötődésűek magasabb, illetve a tisztán vagy dominánsan magyar kötődésűek alacsonyabb aránya alakította ki. E két sokaságnál azonban a kérdezet-

[8] Lásd a Melléklet 9–14. táblázatait.

[9] Fontos megjegyeznünk, hogy mivel ennél a kérdésnél nem ugyanazok közül a kategóriák közül lehetett választani, mint az interjúalanyok mai önbesorolásának szondázásakor, ezért itt magukra a lekérdezettekre vonatkozóan a korábbiaktól némileg eltérő számokat fogunk látni. Itt az egykomponensű kisebbségi önbesorolást vallókon kívül a dominánsan kisebbségi identitású kettős kötődésűeket is az adott nem magyar nemzetiségi közösséghez tartozóknak minősítettük, és fordítva: a magyar dominanciájú kettős identitásúakat is magyar nemzetiségűnek. Csak a mindkét közösség iránt egyforma lojalitásról nyilatkozókat helyeztük el az alábbi táblázatok kettős kötődésűeket rejtő oszlopaiban.

tek leszármazóinak nemzedékeiben hirtelen, földcsuszamlásszerű magyarosodásnak lehetünk tanúi. A ruszinoknál a nem magyar nemzetiségi komponens eróziója viszont az idővel párhuzamosan haladó, megszakítatlan, de az előbbiekénél egyenletesebb lefutású folyamat.

Igaz ugyan, hogy az örmények kiinduló állapota is már az önértelmezés magyar komponensének irányába való eltolódást mutatja, de a nagyszülőktől az unokákig ívelő folyamatban összességében kisebb veszteséget szenvednek el, mint a másik két sokaság. Tehát a közösségi identitás újratermelődésének deficitje csekélyebb mérvű, mint a ruszinoknál és a lengyeleknél annyira, hogy mind a gyermekek, mind az unokák generációjában már az örmény minta kisebbségi mutatói a legjobbak. A ruszinoknál a nagyszülőktől az unokákig terjedő ívben viszonylag nagy a veszteség, de ennek üteme a megkérdezettek generációjától kezdődően lassabb annál, mint amit a másik két mintában láthatunk. A lengyeleknél a nagyszülőktől a megkérdezettekig alig van lemorzsolódás, sőt – láthattuk – némi revitalizáció is érvényesül, innentől kezdve azonban rohamos a lengyel komponens térvesztése.

A ruszinok tudati átalakulásának generációnkénti folyamatosságát, viszonylagos egyenletességét a megkérdezett sokaság földrajzi, néprajzi és szociológiai értelemben vett nagyfokú homogenitása magyarázza. Közöttük a legkevesebb a mobil elem, többségük nemzedékek óta ugyanabban a környezetben nőtt föl, ugyanabból a populációból házasodott, így az ő magyarosodásuk dinamikáját a külvilág behatolásának üteme, a magyar nemzetállam építés, majd a globalizáció, illetve a külvilággal való kapcsolatuk élénkülése szabta meg. Ha megnézzük a táblázatokat, észrevehetjük, hogy az apai, illetve az anyai vonal – mind a nagyszülők, mind a szülők generációjában – mennyire egymáshoz hasonló nemzetiségi minősítést kapott az utódoktól. A két legidősebb generáció között a ruszin nemzetiségűek aránya kb. 9–11 százalékponttal csökkent, valamelyest (4–5 százalékponttal) nőtt a kettős identitásúak köre, és 7, illetve 11 százalékponttal nőtt a magyar önbesorolásúak aránya, miközben az alternatív (ukrán, német, szlovák) identitások is nyom nélkül feloldódtak. A válaszadók generációjában a kisebbségi önbesorolásúak nagy térvesztése a kettős identitásúak arányát duzzasztotta fel, s az előző generációváltáshoz képest lassult a teljesen elmagyarosodók körének növekedése. Ugyanakkor ebben a nemzedékben szintén nagyon hasonló a házasfelek etnikai önértelmezése olyannyira, hogy globálisan (pontértékátlagokban számolva) a férjek és a feleségek csoportjának teljesen megegyezik a két szélső identifikációs modelltől mért távolsága, magyarán: ebben a sokaságban találkozunk a legkevesebb vegyes házassággal. Közvetetten ezt példázza az is, hogy gyer-

meknemzedék kisebbségi identitásának a szülőkéhez mért oldódása is közöttük bizonyult a leglassabbnak.

Az örmények és a lengyelek esetében minden generációban szemmel látható az apai és anyai vonal eltérő etnikai színezete, ami különösen a jelen generáció házasfeleiben kulminál elsősorban a lengyeleknél. Míg a felmenők között az örményeknél meghatározóan az apai vonal kisebbségdomináns, addig a lengyeleknél a női ág. Az örményeknél és a lengyeleknél a lekérdezettek generációjában sokkal nagyobb mérvű a vegyes házasság, mint a ruszinoknál, és lényegesen magasabb is az előbbiek házastársai között a magyar partnerek aránya. Minden bizonnyal ez az egyik oka annak, hogy a lekérdezettek gyermekei és főleg unokái között rohamosan fakul az önértelmezés kisebbségi árnyalata.

Mindegyik sokaságra jellemző, hogy a lekérdezettek gyermekeiben a teret veszítő kisebbségi identitás a kettős kötődésűek arányát duzzasztja fel, az unokák generációjában viszont már az utóbbiak köre is drámaian leszűkül, s közöttük az egykomponensű magyar azonosságtudat úgyszólván egyeduralkodóvá válik.

5.2. Minősítések az anyanyelv generációk közötti változásairól

Az anyanyelvhez fűződő viszony nemzedéki sajátosságai és nemzedékenkénti változásai a nemzetiségi karakterével számos szinkronvonást mutatnak, ugyanakkor néhány vonatkozásban el is térnek azoktól.[10] A kisebbségi nyelv mindhárom mintában generációról generációra, megszakítás, visszakanyarodás nélkül veszít teret, halad valamikori (a lengyeleknél és a ruszinoknál) domináns szerepéből a másodnyelvvé válás, majd a hétköznapi életben való funkcióvesztés, végül a teljes feledés irányába.

A ruszin nagyszülők, továbbá a lengyel nagyszülők, szülők és válaszadók generációiban még a kisebbségi anyanyelvűek voltak és vannak meggyőző, sőt a lengyeleknél *túlnyomó* többségben. Velük ellentétben az örmények között már a nagyszülők generációjában is a magyar nyelv dominált.

Az anyanyelv térvesztése a ruszin és a lengyel mintára is jellemző, de még nem jutott el abba a stádiumba, ahová az örmény unokák generációjában. Köztük már egyetlen tisztán örmény anyanyelvűt sem találunk. A ruszinoknál és a lengyeleknél az újabb nemzedékek mögött egyelőre valamivel szélesebbnek tűnik a kisebbség kulturális jegyeit

[10] Lásd a Melléklet 15–16. táblázatait.

hordozó családtagokból, rokonokból, ismerősökből vagy helybeliekből álló ama hálózat, amely akarva-akaratlanul a felmenők nyelvének valamilyen szintű elsajátítását eredményezi, s ha nem is akadályozza meg, de legalább lassítja a teljes nyelvvesztés folyamatát. Ha azonban a táblázatokban észlelhető folyamatok eddigi medrükben haladnak tovább, lengyelek és ruszinok hamarosan beérik az örményeket. Ugyanis a nyelvvesztés az előbbiek között gyorsabb lefutású folyamat, bár kétségtelen: esetükben volt is miből veszíteni.

A nagyszülők és szülők generációja között a lengyeleknél lényegében nem, az örményeknél alig tapasztalható különbség, a ruszinoknál azonban már figyelemre méltó változást regisztrálhatunk. Az újabb nemzedékváltás során az örményeknél jelentősen, a lengyeleknél alig észrevehetően, de mindkettőnél gyorsul, a ruszinoknál viszont lassul a nyelvi magyarosodás tempója. A lekérdezettek és gyermekeik között mindegyik mintában felerősödik a kisebbségi nyelv erodálódása: a lengyeleknél drámai mértékben, a ruszinoknál is jelentősen, az örményeknél a legkevésbé. A gyermekek és az unokák generációja között az örményeknél gyorsulni, a lengyeleknél és főként a ruszinoknál azonban fékeződni látszik a nyelvvesztés folyamata: az unokák nemzedékében a kisebbségi nyelv pozíciója a lengyeleknél tapasztalható degradálódás mértéke miatt már a ruszinok között a legkedvezőbb.

Ezeken a különbségeken nem lehet csodálkozni. A ruszin mintában szereplők felmenői között kezdődött el legkorábban a nyelvi magyarosodás folyamata, mivel ebben a mintában találhatók a legnagyobb arányban olyan ősök, akik magyar környezetben éltek. A nagyszülők generációjának eltéréseire a magyarázatot az adja, hogy az örmények felmenői között sokkal nagyobb lehetett a magyar nagyvárosokban, területileg szétszórtan élők és a magyar történelmi középosztályba és elitbe integrálódottak aránya. A ruszin mintában lekérdezettek felmenői ellenben, csakúgy, mint maguk a lekérdezettek, etnikai kontinuitásukat még annak folyamatos eróziója mellett is őrző, tradicionális falvakban éltek, s többségük nyilván földműves volt. A lengyel adatszolgáltatók többsége viszont a nemzetiség újabban bevándorolt történelmi rétegét reprezentálja, következésképp ebben a körben a magyarosodás csak a lekérdezettek, esetleg szüleik nemzedékében kezdődhetett el.

Mindegyik mintára érvényes, hogy a nagyszülőktől a lekérdezettek generációjáig terjedő ívben lényegesen lassabb volt a kisebbségi nyelv visszaszorulása, mint az ezt követő két nemzedékváltás során.

A nemzetiségi karakterhez hasonló jellegzetességet mutatnak az azonos generációkba tartozó házasfelek (nagyapák-nagyanyák, apák-anyák, kérdezettek-házastársaik) anyanyelvi adottságai. A felmenők

két generációjában itt is lényegesen csekélyebb a partnerek közötti nyelvi távolság, mint a lekérdezettek és házastársaik között. Az örmény mintában az apai, a ruszin és a lengyel mintában az anyai ág képviseli erőteljesebben a nem magyar anyanyelvi vonulatot, mégis úgy, hogy a ruszin apai és anyai vonal s azokon belül a házasfelek között csak elhanyagolható különbségeket lehet felfedezni. A szülők generációjában az elődökhöz képest is csökken a két ág közötti nyelvi különbség úgy, hogy mindegyik mintában az addig markánsabb kisebbségi karaktert mutató ág magyarosodása gyorsul fel. A lekérdezettek és házastársaik között ismét a ruszin mintában mértük a nyelvi karakter legkisebb, 0,27 pontnyi eltérését. Itt a megszólaltatottak között a tisztán ruszin anyanyelvűek, míg házastársaik között a két nyelvet egy időben megtanulók vannak többen, de mindkét oldalon az enyhe többség már tisztán magyar anyanyelvű. Az örményeknél 0,73 pont különbség, a lengyeleknél pedig 1,90 pontnyi különbség; így a lengyeleknél jelentősen eltér egymástól a két oldal anyanyelvi karaktere. Így válik érthetővé a gyermekek generációjában megfigyelhető nagymérvű nyelvvesztés a lengyel mintában. A ruszin minta sajátossága, hogy a gyermekek nem magyar anyanyelvi mutatója mindkét szülői ág szintjénél mélyebbre süllyed, míg a másik két kisebbség esetében csak a lekérdezettek pontértékét múlja alul, bár kétségtelenül közelebb áll a válaszadók házastársainak szintjéhez.

A „két anyanyelvűség" az örmények között fordul elő a legritkábban, csupán az apai nagyapák és a gyermekek nemzedékében lépi át a 10%-os határt. A ruszin lekérdezettek vallották magukat és a rokonsági lánc többi tagját leggyakrabban egyformán kétnyelvűnek. Itt csupán az unokák között süllyed 10% alá az ilyen minősítést kapottak köre. A lengyeleknél az egyformán kétnyelvűek hányada a felmenők két generációjában 4–8% között szóródik, a lekérdezettek nemzedékében lépi át a 10%-os határt, majd a gyermekek között hirtelen egyharmadnyira szökik fel. Ebben nyilván a vegyes házasságok rendkívül magas aránya bukkan fel. Egyébként mindhárom mintában a lekérdezettek gyermekeinek nemzedékéhez társították leggyakrabban ezt az adottságot. A következő generációban minimálisra zsugorodik az arányuk; legkevésbé a ruszinoknál, akik között a tisztán kisebbségi anyanyelvűek pozíciója is kedvezőbb marad, mint a másik két mintában.

Nemzetiség és anyanyelv generációs sajátosságait és változásait összefoglalva, a vizsgált minták egészét, tehát a lekérdezetteket és rokonsági láncolatukat együtt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a ruszin és lengyel származásúak identitásában a kisebbségre jellemző nyelvi tudáskészlet és az anyanyelvhez való kötődés a felmérés idején valamivel elevenebb, illetve hangsúlyosabb volt a kisebbségi csoport-

hoz való tartozás tudatánál vagy érzésénél. Az örményeknél éppen ellenkezőleg: a származástudat továbbélésében, az önmeghatározásban és a kisebbségi csoport határainak kijelölésében a nyelvnek az előbbiekénél alárendeltebb szerepe volt.

Mind a három mintában a kisebbségi komponens a felmenők generációinak anyanyelvében lényegesen nagyobb szerepet játszott, mint nemzetiségi önbesorolásukban. A ruszinok és a lengyelek esetében a kétféle etnikai attribútum effajta viszonya az adatszolgáltatók és azok leszármazottai nemzedékeire is kiterjedt, tehát e minták egészére érvényes. Velük ellentétben, az örmény mintában már a válaszadók generációjában megfordult a korábbi sorrend: míg az önmeghatározásban a kisebbségi etnikai csoporthoz való szimbolikus vagy tényleges kötődés szívósabbnak bizonyul, addig az örmény nyelv drámai gyorsasággal veszíti el anyanyelvi szerepét, és szorul ki a válaszadók utódainak életéből. A vizsgált tendenciák azonban arra utalnak, hogy a lengyel és a ruszin származásúak etnikai meghatározottságaiban is egyre közelebb kerül egymáshoz nemzetiség és nyelv, de csak annak következtében, hogy az utóbbi eróziója gyorsabb ütemű, mint az etnikai önbesorolásé.

6. NYELVHASZNÁLAT, ETNOKULTURÁLIS IGÉNYEK

A nyelv jelenlegi ismeretének szintjéhez képest is nagyon beszűkültnek ítélhetjük meg a kisebbségi csoportba tartozók nyelvhasználati lehetőségeit. Ez nemcsak az egyén nyelvtudására hat vissza sorvasztóan, hanem szegényíti a kisebbség nyelvét magát is, tehát a csoport egyik fontos megkülönböztető jegyét, etnikai kultúrájának hordozóját, továbbörökítésének eszközét. Ez következményeiben újra meg újra átrajzoltatja az etnikai csoport határait egészen addig, amíg végképp megszűnik határkijelölő szerepe.

Az eltöltött idő hosszát és a beszédhelyzetek sűrűségét tekintve a két legfontosabb nyelvhasználati színtér a család és a munkahely.

Noha az örmény nyilatkozók 47, a ruszinok 68, a lengyelek 81%-a jól-rosszul képes (lenne) beszélni a kisebbség nyelvét, a szűkebb családon belül manapság csak 13, 34, illetve 40%-uk használja gyakrabban, de ezek többsége is a magyarral vegyesen. Akkor sem sokkal jobb a helyzet, ha a részletezőbb és némileg megengedőbb kérdésfeltevésre adott válaszokat vesszük szemügyre. Itt a közvetlen családtagokkal (házastárssal, gyermekekkel) a nemzetiség nyelvén vagy úgy is kommunikálók aránya csak az örmény mintában mutatkozik némileg kedvezőbbnek. Tehát ezekben a viszonylatokban a nyelvgyakorlási alkalmak ritkák, így magának a nyelvnek személyközi továbbörökíthetősége, in-

nációja, újratermelése a kisebbségi csoportok szempontjából igen alacsony hatékonyságú.[11]

A házastársakkal való érintkezések során még azoknak a lengyeleknek az $^1/_5$-e sem szólalhat meg saját nyelvén, akik ezt a nyelvet jobban vagy a magyarral azonos szinten beszélik, egyébként az összes lengyelül tudó közel kétharmada ebben a viszonylatban egyáltalán nem használja a nyelvet. Örmények között az ilyen nyelvi kompetenciájú csoport lényegében lefedi azokat, akik ebben a relációban használják is a nyelvüket. Csak a ruszin házastársak között gyakoribb a kisebbségi nyelvhasználat azok között is, akik a magyart már jobban beszélik.

Örményeknél és lengyeleknél a gyermekekkel való társalgás során gyakrabban, ruszinoknál ritkábban kerül elő a kisebbségi nyelv, mint a házasfelek között. Előbbieknél tehát részben tudatosabb a nyelvi elemek átadása, másrészt gyakran elkerülhetetlen is az egyik házas fél magyar nyelvi kompetenciáinak hiánya miatt. A mintabeli ruszinok között aligha lehet olyan, aki nem tud kellőképpen magyarul, tekintettel arra, hogy mindössze 6%-uk beszéli a magyarnál jobban a ruszin nyelvet.

Családon belül igazából csak a felmenőkkel való találkozások adnak alkalmat a nyelvtudás karbantartására. Ezekben a beszédhelyzetekben gyakrabban szólalnak meg a kisebbség nyelvén azok is, akik más szituációkban már nem használják azt. Ebben a kommunikációs helyzetben inkább a szülők, nagyszülők nyelvhasználatát korlátozhatja a megkérdezett utódok fogyóban levő nyelvtudása, miként az utóbbiakét az unokák rohamos magyarosodása.

A ma aktív generációk munkahelyükön magyar nyelvi környezetben élnek. Csak azok gyakorolhatják ezen a terepen a kisebbségi nyelvet, akiknek velük származásilag rokon kollégáik vannak, vagy akiket hivatásuk predesztinál erre (tanárok, művészek, önkormányzati tisztviselők, kisebbségi szervezetek funkcionáriusai stb.). Ezek aránya azonban igen csekély. A ruszinok viszonylag jobb átlagát a településkörzetükön belüli munkavállalás magyarázhatja. A ma már nyugdíjas lekérdezettek válaszait is tartalmazó és a kisebbségi nyelven való megszólalások gyakoriságot mellőző oszlopokban lényegesen jobbak a munkahelyi nyelvhasználat mutatói, de csak a kétnyelvűség irányában. Ez annyiban is csalóka, mert tartalmazza azok válaszait is, akik aktív koruk kisebb-nagyobb részét nem Magyarországon töltötték. A ruszin adatok fényében nem lehet számításon kívül hagyni a nyelvvesztés nemzedékről nemzedékre előrelopakodó folyamatának szerepét sem.

Az eddigiek összegzéseként tehát megállapíthatjuk, hogy a mindennapi kommunikációból egyre inkább kiszorulóban van a kisebbségek

[11] Lásd a Melléklet 15/A)–H) táblázatait.

nyelve. A szűkebb családban már ritkábban nyílik alkalom gyakorlására, mint baráti körben. A lakóhelyen levő hivatalokban is jobbára csak a ruszinul tudók egy szűk köre intézheti ügyeit a kisebbség nyelvén, bár ők is inkább csak a magyarral vegyítve teszik.

A vizsgált kisebbségek nyelve mára elsősorban a ritkábban előforduló rituális, szakrális események kellékévé vált: mindenekelőtt a nemzetiségi rendezvényeké, e mellett az örményeknél a templomi istentiszteleteké, a lengyeleknél az otthoni imáé. Ám a lengyeleket kivéve ez is csalóka, ugyanis a ruszinok és az örmények istentiszteletein a nemzetiség nyelve csak a liturgia bizonyos helyein fordul elő. Sokan ugyan mondják vagy éneklik az ilyen betéteket, mert gyermek- vagy ifjúkorukban megtanulták magát a szöveget, de nem igazán értik azt, csupán a lényeget, de nem a textust. A lengyeleknek vannak templomaik, ahol az istentiszteletek végig nemzeti nyelven zajlanak. Ám ezekre a helyekre a honi lengyelség zöme csak ritkán jut el, nagyobb nemzeti, nemzetiségi és vallási ünnepeken. Ugyanakkor a nemzetiségi rendezvényeken a részt vevő örmények többsége, a ruszinok egyharmada, a lengyelek egynegyede is elsősorban már magyarul szólal meg.

A lekérdezettek művelődési szokásai és etnokulturális igényei is arra utalnak, hogy az anyanyelvhasználat a rituális terek mellett az individuális kultúrabefogadás területére vonul vissza.[12] A lengyelek többsége, a mintában szereplő valamennyi lengyelül jól beszélő lekérdezett igénybe veszi a kisebbségi művelődés Magyarországon adott lehetőségeit. Könyvet, sajtóterméket egyaránt olvasnak, tévét néznek, nemzetiségi összejövetelekre járnak. Egyedül a rádióhallgatás szokása ritkább közöttük. A ruszinok passzívabb kultúrabefogadók: ők a nemzetiségi összejöveteleken való részvétel mellett főképp a kétnyelvű nemzetiségi tévéműsoraikat nézik, viszont alig olvasnak és rádióznak kisebbségük nyelvén. A lengyelekhez képest a ruszinul tudók már lényegesen kevesebben használják nemzetiségük nyelvét művelődésre. Az örmények nemzetiségi nyelvű művelődési igényszintjét az emeli valamelyest a ruszinok fölé, hogy a médiumokat és az írott sajtót, amely aktívabb és intenzívebb foglalkozást igényel a nyelvvel, gyakrabban veszik igénybe. Mindent összevetve azonban az utóbbi két kisebbség reprezentánsai között már az individuális nyelvhasználat terén is jól érzékelhető az eltérés a nyelvi készségek valamilyen szintű megléte és használatának igénye között, az utóbbi rovására. Egyre nő azoknak az aránya, akik a magyar nyelvet választják kulturális és tájékozódási szükségleteik kielégítésére.

[12] Lásd a Melléklet 16. táblázatát.

7. AZ IDENTITÁS FORMÁLÓDÁSÁBAN SZEREPET JÁTSZÓ TÉNYEZŐKRŐL

A kutatás tíz tényező szerepét vizsgálta a megszólaltatottak nemzetiségi öntudatának alakulásában. Az egyes tényezők fontosságát 1-től 5-ig terjedő skálán lehetett elhelyezni (1: nagyon fontos; … 5: egyáltalán nem fontos).

A válaszoknak nem annyira abszolút pontértéke a lényeges, hanem inkább a felsorolt tényezőknek ezek alapján kialakuló fontossági sorrendje, a kisebbség átlagához képest mutatkozó eltérései, illetve utóbbiaknak a lekérdezett sokaságok közötti különbségei. Azt ugyanis első ránézésre megállapíthatjuk, hogy a csoportok minden egyes tényezőt a közepesnél fontosabbnak minősítettek, ami nem csoda, hiszen ezek az etnikai, nemzeti identitás alakulásában mind lényeges szerepet játszanak. Tehát itt a lekérdezettek válaszaiban valószínűleg keveredtek a „kellés" és a valóság mozzanatai, vagyis az, hogy az adott tényezőknek a nemzetiségi identitásban betöltött szerepéről általában véve mi a véleményük, és az, hogy személy szerint az ő esetükben milyen szerepet töltöttek be ezek. És mégis: az adatokból nyerhető információk lényegében egybevágnak mindazzal, amit eddig a mintákról, illetve az általuk reprezentált nemzetiségekről megállapíthattunk.[13]

Az egyes csoportokban eltérő a tényezők fontossági sorrendje. A lengyel és a ruszin minta három, a lengyel és az örmény négy, az örmény és a ruszin egyetlen tényező pozíciójában mutat azonosságot. Mindössze egyetlen faktor áll azonos, mégpedig éppen az első helyen mind a három mintában: ez a családi nevelés. A közvetlen családi környezet szocializációs hatása különösen a ruszinok között magasodik ki a többi tényező közül, ugyanakkor az örmény és a lengyel mintában egy árnyalattal nagyobb fontosságot tulajdonítottak ennek. Az örmény lekérdezettek csak a skála 1–3 pontjáig terjedő pontszámokat adtak, míg a lengyel és a ruszin mintában voltak, akik ezzel kapcsolatban a „kevésbé fontos" (4), sőt az „egyáltalán nem fontos" (5) minősítéssel is éltek.

A szülőföldnek és a jelenlegi lakóhelynek tulajdonított szerep a ruszinok között azért kerülhetett egymáshoz olyan közel, mert ebben a mintában a kettő nagyrészt egybeesik, előkelő helyezésüket pedig az indokolja, hogy a lekérdezettek túlnyomó többsége a több évszázados etnikai kontinuitást mutató hazai ruszin településkörzetben született és nőtt fel. Ugyanezek a faktorok a másik két mintában érthető módon hátrább sorolódnak. A mintabeli örmények és lengyelek lakóhelye manapság zömmel a főváros és olyan nagyvárosok, melyeknek vagy nincsen határozott etnikai arculatuk, vagy ha mégis, akkor az a többségi

[13] Lásd a Melléklet 17/A)–C) táblázatait.

nemzeté. Akik nagyon fontosnak vagy fontosnak minősítették, azok bizonyára zömmel a ruszinokhoz hasonló, etnikai jegyeket magán hordozó falusi környezetben, illetve néhány még fellelhető városrészi „kolóniában" lakhatnak (pl. a lengyelek), vagy éppenséggel azt kívánták kifejezésre juttatni, hogy jelenlegi lakhelyük nemzetiségi öntudatuk magyar elemeit erősítette és erősíti. A szülőföld szerepét különösen azok értékelhették magasra, akiknek tudatos fővel átélt élményanyaguk van vagy az anyaországról, vagy olyan nem anyaországi kisrégióról, településről, tájról, ahol számottevő etnikai közösségük él, vagy amely még magán viseli az adott nemzetiség kulturális lenyomatát, szegleteiben tovább élnek még tradícióik maradványai. (Pl. az örmények esetében Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, a most törökországi örmény vidékek, az azerbajdzsáni Karabah stb.; a lengyelek szempontjából Ládbesenyő, Emőd vagy éppen a budapesti Kőbánya.)

A kisebbségi nyelvek mintánként eltérő szerepéről szerzett információink alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az örményeknél csak a hatodik, a ruszinoknál és a lengyeleknél viszont a harmadik helyre került a *nyelv*. Különösen a lengyelek identitásának alakításában van kiemelkedő fontossága. Nem egyszerűen az ingroup kommunikáció nyelve, hanem kiemelkedő kultúrahordozó is. A nemrégiben bevándorolt lengyelek zöme értelmiségi. Így nem véletlen, hogy a lengyelek a nyelvvel szinte összepárosították a kultúrát mint nemzetiségi öntudatalakító tényezőt. Az örményeknél a nyelv és a kultúra értékelése eléggé élesen szétválik: közöttük van ugyan a legtöbb szellemi foglalkozású, azon belül is értelmiségi, de ők zömmel már magyar nyelvűek, a 17–18. századi bevándorlók utódai. Ők saját kultúrájukat nagyra értékelik, de zömmel már magyar fordításban sajátítják el. Ne feledjük, hogy ennek a kultúrának nagyon fontos nem nyelvi, építészeti és iparművészeti, gasztronómiai, zenei stb. összetevői is vannak. Ruszinoknál a kultúra viszonylag gyengébb minősítést kapott, és messze került a nyelvtől, aminek talán az lehet a magyarázata, hogy kevés ruszin nyelvű irodalmi emlék keletkezett és maradt fenn, egyházi hagyományaik és rítusaik nem ruszin, hanem óegyházi szláv nyelvűek, s körükben nem alakult ki számottevő etnikus kultúraátadó értelmiségi réteg. Korábban értelmiségivé váló tagjaik nagyrészt elmagyarosodtak.

A vallás nagyon fontos része az etnikai identitásnak, és nagyon fontos kötőeleme az etnikai csoportnak. Ez főképp akkor érvényesül, ha az ingroup vallása eltér a más etnikumú környezet vallásától. Így van ez a ruszinok esetében is. Magyarországon a görög katolikusok szinte kizárólag románok és ruszinok voltak. Ezért lehetett a vallásnak a ruszinoknál viszonylag fontos szerepe az identitásalakító tényezők sorában.

Abaúj és Zemplén megyei településkörzetükben a görög katolicizmus kifejezetten etnikus vallás volt. A mai ruszinságban azonban a vallási egység már a múlté.[14]

A bennünk élő sztereotípiák miatt, például a lengyelek buzgó katolikusok, azt várnánk, hogy a lengyel nemzetiségi öntudat alakításában tölt be legfontosabb szerepet a vallás. A Magyarországra vándorolt és vándorló lengyelek hazájukhoz hasonlóan szintén római katolikus többséget találnak. Kisebbségi csoportjuk megőrzésében tehát a vallás ugyan fontos, de inkább kultúra- és tradícióhordozó, hagyományőrző funkciót, mintsem etnikai distinkciós szerepet tölt be. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy a szocializmus korabeli migrációval bizonyára nem kevés vallástalan bevándorló is érkezett hazánkba.[15]

A korábban vallásilag is unikális és egynemű örménység a 16–17. századi vallási uniók következtében felekezetileg kettévált a római katolikus egyházzal egyesült örmény rítusú katolikusokra, illetve azokra, akik az autokefál örmény apostoli egyház hívei maradtak. Ám a 20. századra, különösen annak második felére, az örmény katolikus hívek száma is megcsappant, következményeként a mintegy három évszázados asszimilációs folyamatnak, melynek részeként vegyes házasságok vagy azok elkerülése okán vallásilag is szétforgácsolódtak, többségi környezetükhöz idomultak. Közöttük (legalábbis azok között, akiket a népszámlálás örményként azonosított) ma többen vannak római katolikusok és a reformátusok, mint örmény katolikusok és örmény nem egyesültek.[16] Így mai vallásosságuk – az örmény egyházak híveiét kivé-

[14] A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a vallásra feltett kérdésre a 2079 ruszin kötődésű közül 223 nem kívánt válaszolni, további 16-ot az „ismeretlen, nincs válasz" kategóriába soroltak. A maradék 1840 fő vallásfelekezeti megoszlása a következő: 32,9% görög katolikus, 17,9% római katolikus, 16,6% ortodox (zömmel orosz ortodox), 5,2 református, 1,0% evangélikus, 3,6% minden egyéb vallásfelekezet, 22,7% egyházhoz, felekezethez nem tartozó. Ha az utóbbiakat kihagyjuk a számításból, a ruszinok között a görög katolikusok aránya akkor sem érné el az abszolút többséget (42,6% lenne). *Forrás*: 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 272–273.

[15] A lengyelek vallási megoszlása a ruszinokéval azonos módszerrel: 5144 főből 4754 válaszolt, közülük 77% római, 1,4% görög katolikus, 5,2% református, 2,3% evangélikus, 2,5% az összes többi, 11,6% egyházhoz, felekezethez nem tartozó. Utóbbiak nélkül a római katolikusok aránya 87% lenne. *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 160–161.

[16] Örmények vallási megoszlása: 1165-ből 990 válaszolt, közülük 47,9% római-, 4,5 % görög-, 6,7% örmény katolikus, 6,2% ortodox, 9,4% református, 3,1% evangélikus, 7% egyéb, 15,3% egyházhoz, felekezethez nem tartozó. *Forrás:* 2001. évi népszámlálás, 24. kötet, 216–217. Ennek fényében meglepő, hogy a népszámlálásnak a nemzetiséginel nem kombinált vallási adatai szerint 170 örmény katolikus, továbbá 766, ortodox önálló örmény egyházhoz tartozó személy élt hazánkban. Forrás: 2001. évi népszámlálás, 26. kötet, 622. Ez csak úgy lehetséges, ha az utóbbiak túlnyomó többsége nem örmény kötődésűként számláltatott meg, közelebbről: vagy – jogukkal élve – nem vála-

ve – nem hordoz etnikai összetartó, illetve megkülönböztető jegyeket. Következésképp: más tényezőknél viszonylag csekélyebb hatással van nemzetiségi öntudatuk alakítására. Az örmény egyházaknak mint intézményeknek azonban – vallásosságtól, felekezeti hovatartozástól függetlenül – nagyon fontos szimbolikus és tényleges társadalomszervező, identitáskonzerváló funkciójuk van.

A történelmi tudat az örmények között azért élénkebb a másik két mintához képest, mert történelmüknek vannak olyan közismert, kitörölhetetlen dicső vagy tragikus, egyes elemeiben mitikus lapjai, amelyek azoknak az érdeklődését, rokonszenvét és együttérzését is felkeltik, akik maguk már az etnikai csoporton kívüliként határozzák meg magukat. Ilyenek például az Ararát hegye, az ókori örmény birodalom vagy az, hogy Örményországban lett először államvallás a kereszténység, az „1001 templom városa, Ani", az örmény genocídium, a magyarsággal való, évezredesnek ismert vagy még régebbinek is vélt kapcsolat, a Magyarországra bevándorolt ősök gazdaságtörténeti funkciója, ezek utódainak politikai, kulturális és társadalmi teljesítményei, 1848/49 közös élménye, aradi vértanúik, a befogadó ország vagy a többségi nemzet történetében örményként betöltött pozitív szerepeik.

Nyelv, vallási egység, nemzetiségi oktatás és saját települések, településhálózat híján, távol az anyaországtól, ugyanakkor egy nagykultúrájú, sajátos szerepköröket betöltött, tragikus történelmű és szétszórt nép utódaiként a magyarországi örmények identitásában ma már a származástudat tölti be azt a helyet. Az első helyen álló családi nevelés tehát elsősorban ezt a származástudatot, a származáshoz, a távoli anyaországhoz, illetve a világban szétszórtan élő egyetemes örménységhez való hűséget örökítheti át az utódokba.

A magyarországi ruszinok történetének kevesebb ilyen fényes, közismert és mitizálásra alkalmas lapja van. Legélőbb történelmi hagyományuk a magyarsághoz való hűségük, Rákóczi népeként való önmeghatározás, illetve az a tény, hogy 1918-ban nem akartak elszakadni a történeti Magyarországtól, illetve egy negatívum: a kurdokhoz hasonlóan nincs saját nemzeti államuk. Történetük összefolyik a többségi nemzetével és a velük együtt élő nemzeti kisebbségekével.

Arra, hogy a lengyelek identitását meghatározó elemek közül miért került csak a hetedik helyre a lengyel történelmi tudat, nehéz magyarázatot találni. Felmenőik élete a több száz éves együttélés során össze-

---

szoltak a nemzetiségi kötődésre vonatkozó kérdőpontra, vagy a kérdezőbiztos nem tette fel nekik ezt a kérdést. Ha ez így lenne, azt jelentené, hogy a megszámláltnál mintegy 800-zal több, azaz összesen mintegy 2000 örmény kötődésű élne valójában Magyarországon.

forrt a magyarokéval: generációk óta a magyar történelmet látják és élik át. Magyarországon élve nem tanulták a lengyel nemzet történetét. A szocializmus kori migráció egy részének tudatából az ötvenes években kitörölték, pontosabban kihagyták a lengyel nemzet hiteles történetét. A lekérdezettek többségénél, elementárisabb és személyesebb identitásformáló elemek domináltak, mint a nyelv, a kultúra, az anyaországi rokoni-baráti kapcsolatok, a szülőföld emléke.

Magyarországi szétszórt lakóhelyeik, a rengeteg vegyes házasság, a mindig csak kívülről, lankadatlan aktivitással létrehozható, e nélkül azonban széthulló kollektivitásuk miatt a hazai lengyelség, mint csoport, jobbára csak fikció. Ahhoz, hogy a lengyelek csoportként élhessék meg magukat, sokszor kell hosszú utazásokat tenniük. Láttuk, hogy nemzeti identitásuk gyorsan erodálódik a nemzedékváltások során mindaddig, amíg etnikai állományuk nem kap kívülről, anyaországukból újabb utánpótlást. Következésképp náluk is a származástudat az, amelyet a zömmel vegyes házasságban élő felmenőktől, mostanában különösen az anyáktól, elsősorban és biztosan megörökölhetnek, főképp abban az esetben, ha a rokoni hálózatnak aktuális vagy aktualizálható anyaországi szálai is vannak.

A mintabeli ruszinoknak saját településeik biztosítják a ruszin származás csoportszintű megélését. A származás ténye evidens. Viszonylag csekély a vegyes házasság, pontosabban szólva: a felekben többnyire egymáshoz közelálló konfigurációban keverednek a ruszin és a magyar, esetleg még a szlovák vagy ukrán identitáselemek. Ez az egyik oka annak, hogy a származástudat a felsorolt faktorok között nem kapott kiemelkedő jelentőséget. A másik ok viszont éppen abból a már történelminek nevezhető bizonytalanságból fakad, amely a ruszin önértelmezést mindig is jellemezte. Hol ukránnak, hol szlováknak, hol magyarnak, néha ruszinnak akarták látni őket, s be is sorolták őket ezekbe a kategóriákba. Saját értelmiség és anyaország híján, nem ruszinok közé ékelődve, ínséges életkeretek szorításában, szegényes népi kultúrájukat készen kapva, a magasabb életnívón élő magyarok, szlovákok, néhol lengyelek vonzásában a származásuk feletti töprengés nem nagyon kapott teret gondolkodásukban, s amikor éppen mégis, akkor könnyen elbizonytalanodhattak. Ami bizonyos volt, az a szülőföld, a nyelv, a falu határa, a táj és a görög katolikus vallás.

A nemzetiségi oktatásról, mint a nemzetiségi öntudat alakulásában fontos szerepet játszó tényezőről, a lekérdezettek többsége nyilván akként nyilatkozott, hogy nagyon fontos szerepe lehetne, ha létezne. Nem véletlenül kapott csekély hangsúlyt ez a tényező, bár még ez is túl kedvezőnek látszik ahhoz képest, hogy nemzetiségi oktatásban Magyarországon legfeljebb néhány ruszin részesülhetett.

A baráti körnek tulajdonított szerep helyezése érthető, főként a területileg szétszórtabban élő lengyelek és az örmények esetében. Ugyanakkor a táblázatokban látható százalékok és pontértékátlagok némi optimizmusra is okot adhatnának, amennyiben azt sugallnák, hogy még sincsenek teljesen légüres térben, elszigetelt helyzetben a hazai örmények, ruszinok és lengyelek. Lehet azonban egy olyan olvasata is ezeknek az adatoknak, hogy a magyar baráti kör hatása éppen a kisebbségi identitáselemek oldódásában, vagyis az önértelmezés magyar szálainak erősödésében játszott szerepet.

8. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Terjedelmi korlátok miatt a felmérés néhány területére és számos részletkérdésére nem térhettünk ki. Mégis úgy véljük, hogy a kérdőíves felmérés eredményei jól ki tudták egészíteni a népszámlálás adatait, köszönhetően annak, hogy egy ilyen kismintás felvétel során olyan kérdéseket is fel lehet vetni, amilyenekre az országos cenzus nem vállalkozhat. Nem kívánom megismételni a dolgozatban már kifejtett megállapításaimat, összegzésül csupán az alábbiakat szeretném kiemelni.

A minták és a népszámlálási adatok elemzése egymástól eltérő karakterű csoportok képét vetítette elénk. Ez nem csupán földrajzi, demográfiai, társadalmi összetételükben, történelmi rétegzettségükben, hanem identitásrepertoárjaik szerkezetében, nyelvi kompetenciáik különbözőségeiben, identitás és nyelv eltérő viszonyrendszerében is megjelent.

Mind a három sokaságra a nemzeti-etnikai önértelmezés kettőssége, a kettős identitásúak többségi jelenléte volt jellemző. Ezen belül azonban eltérések mutatkoztak a kisebbségi és a magyar identitáselemek viszonyát, dominanciáját vagy egyensúlyát illetően, ám mindegyik esetben valamennyi konfigurációra találtunk példákat. A többségi, illetve kisebbségi nyelvi kompetenciák arányai a maguk egészében összhangban álltak az önbesorolás irányultságával, ám nem teljesen fedték egymást. Általában az önmeghatározás kisebbségi-etnikai elemei, egészen a csoporttagság vállalásig menően, szívósabbnak, erősebbnek bizonyultak a nyelvi készségeknél. A nyelv fokozatos vagy rohamos térvesztésével a kisebbségi identitás még bele tud kapaszkodni másféle kollektív produktumokba és szimbólumokba, amelyek a többségi nemzetre jellemző tudáskészlet felhalmozódása, térhódítása mellett is tartósítják az önértelmezés etnikai szálait, a származástudatot és az összetartozás igényét, de fokozatosan, generációról generációra ezek is fakulnak. Az újabb bevándorló csoportok a kisebbség egészének nyelvi és nemzetiségi mutatóin javíthatnak ugyan, de mivel általában

földrajzi és társadalmi térben is elkülönülnek a régebbi történeti rétegektől, nem képesek hosszabb távon újraéleszteni, korábbi szintre emelni a régebbiek etnikai identitását és nyelvi kompetenciáit. A felmérés egyik igen meglepő tapasztalata volt, hogy a nemek aránya milyen eltérő arányban változtatja meg az identitás és a nyelv abszolút és relatív szerepét, egymáshoz való viszonyát a kisebbség egészére nézve. Ott, ahol nagyobb a nők aránya, viszonylag jobbak a nyelvőrzés kilátásai. A férfiak esetében általában gyorsabb a nyelvvesztés folyamata, viszont tovább ragaszkodnak identitásuk kisebbségi elemeihez.

A mintavétel egyenetlenségei ellenére nagyon értékes és tanulságos anyaggal szembesülhettünk, hiánypótló információkkal szolgáltak kevéssé ismert nemzetiségekről. Elemzésünk alapvetően statisztikai jellegű állapotrajz volt, ami csak a legszükségesebb esetekben egészült ki a történetiség dimenziójával. Dolgozatunk csak arra vállalkozhatott, hogy megpróbálja „kicsomagolni" a számokba rejtett életviszonyokat, így alkotva képet kisebbségi kötődésű emberek nemzeti-etnikai identitásának tartalmi elemeiről és szerkezetéről, annak variánsairól és generációk közötti változásairól, s ebből kiindulva próbálja megragadni és összehasonlítani a vizsgált kisebbségek néhány jelenbeli és időben változó kollektív sajátosságát. Ám egy kutató számára mindez csak kiindulópont lehet, amely előkészíti az utat a közösségek mélységi feltárása felé, ami elképzelhetetlen részt vevő megfigyelés, mélyinterjúk, mikrotörténeti és levéltári kutatások stb. nélkül. Dolgozatom már akkor is elérte célját, ha megállapításai, hipotézisei és tévedései s a benne felvetett problémák egy nagyobb merítésű és elmélyültebb, más diszciplínák eszköztárát is mozgósító kutatás beindítására ösztönöznének.

FELHASZNÁLT IRODALOM

dr. Dávid Zoltán (szerk.) 1994. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás 2001. 2002. 4. kötet: *Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás 2001. 2004. 24. kötet: *A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás 2001. 2004. 26. kötet: *A népesség adatai kiemelt vallások, felekezetek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Bindorffer Györgyi 2003. Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 253–266.

Demeter Zayzon Mária 1994. *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. (Honos népcsoportok és bevándorlók)*. Budapest, a szerző saját kiadása.

Gazdovits Miklós 2000. *Az erdélyi örmények történetéből*. Kolozsvár.

Kaczmarek, Ursula 1996. A lengyel nemzeti közösség története Magyarországon. In Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 1. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó.

Kapronczay Károly 1998. *Magyarországi lengyelek*. Budapest, Körtánc Egyesület.

Katus László 1989. Népesség és anyanyelv, 1850. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.

Kozma István 2003. A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 325–400.

dr. Dzsotjánné Krajcsír Piroska 1998. A magyarországi örmények múltja és jelene. In dr. Dzsotjánné Krajcsír P. – Avedikian V.: *Magyarországi örmények*. Budapest, Körtánc Alapítvány, 3–14.

Pál Judit 2000. Az örmények beilleszkedése, szerepük a Székelyföld magyar társadalmában és gazdasági életében a XIX. század közepéig. In Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20–21*. Budapest, EÖGYKE, 55–73.

Paládi-Kovács Attila 1973. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In *Népi kultúra – népi társadalom*. VII. Budapest, 327–367.

Popovics Tibor Miklós 2001. A magyarországi ruszinok identitásmegőrzési törekvései. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 202–215.

Sasvári László 1996. *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában*. Budapest, Etnikum Kiadó.

Sasvári László 2002. *Az ikonosztáz vonzásában*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

Simon J. Zaven (1996): Szemelvények a magyarországi örmények történetéből. In Eperjessy E. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, 135–140.

Szarka László 2003. Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél. In Kovács N. – Szarka L. (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 285–312.

Trócsányi Zsolt 1986. Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In Köpeczi B. (főszerk., Makkai L. és Szász Z. szerk.): *Erdély története*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 972–1038.

Melléklet

TÁBLÁZATOK

3. A „Névhasználat, önbesorolás – kettős identitás” c. fejezethez

1. táblázat. *A „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?” kérdésre választ adók százalékos megoszlása*

Ön minek tartja magát?		Minták		
		Örmény	Ruszin	Lengyel
Nem válaszolt n =		13	1	17
Válaszolt n =		47	202	139
Fent megnevezett nemzetiségűnek (1)		29,8	5,9	30,2
Kételemű önmeghatározás (2–4)	Elsősorban… nemzetiségűnek, másodsorban magyarnak (2)	8,5	3,0	10,8
	Egyformán… nemzetiségűnek és magyarnak (3)	23,4	34,2	33,1
	Elsősorban magyarnak, másodsorban… nemzetiségűnek (4)	31,9	25,7	14,4
	Egyéb:	–	1,5	–
	„magyar–orosz görög katolikus” (2)		0,5	
	„ruszin származású magyar állampolgár” (3)		0,5	
	„magyar, ruszin gyökerekkel” (4)		0,5	
	EGYÜTT	63,8	64,3	58,3
Magyarnak (5)		4,3	29,7	9,4
Nem tudom		2,1	–	2,2
ÖSSZESEN (1–5 + nem tudom)		**100,0**	**100,0**	**100,0**
A kételemű önmeghatározáson belül:				
nemzetiségi dominancia (2)		13,3	5,4	18,5
egyensúly (3)		36,7	53,8	56,8
magyar dominancia (4)		50,0	40,8	24,7
ÖSSZESEN (2–4)		**100,0**	**100,0**	**100,0**
Nemzetiségi dominanciájú identitás (1–2)		39,1	9,4	41,9
Identitáselemek egyensúlya (3)		23,9	34,7	33,8
Magyar dominanciájú identitás (4–5)		37,0	55,9	24,3
ÖSSZESEN (1–5)		100,0	100,0	100,0
A nemzetiségi kötődés jellegének pontértékátlaga *		**2,72**	**3,70**	**2,61**

** Megjegyzés a táblázat „nemzetiségi kötődés jellegének pontértékátlaga” kategóriához: minél erőteljesebb nem magyar kötődést feltételez az adott választípus, az 1–5 közötti skálán az 1-hez annál közelebb eső értéket kap minden egyes konkrét válasz. (Lásd a válaszlehetőségek melletti zárójeles számokat!) Az egyes konkrét válaszokhoz tartozó számokat összeadjuk, majd elosztjuk az (összes válaszoló mínusz a „nem tudom”-mal válaszolók) számával.*

2. táblázat. *A „Felsorolt lehetőségek közül válassza ki, hogy Ön minek tartja magát?" kérdésre választ adók megoszlása születési hely és a családok beköltözésének ideje szerint, a kérdezettek nemzetiségi kötődésének irányultságát kifejező pontátlagokban*

Melyik országban született	Ön minek tartja magát?	Családja mikor költözött Magyarországra?	Ön minek tartja magát?
ÖRMÉNY MINTA			
Magyarországon	3,43	18. sz.-ban és előtte	4,00
Örményországban	1,33	19. században	2,60
Egyéb törzsterület	2,00	1945 előtt	3,10
Máshol	2,47	1945 után	2,00
Átlag	**2,72**	**Átlag**	**2,72**
RUSZIN MINTA			
Magyarországon	3,72	18. sz.-ban és előtte	3,73
		19. században	3,50
Kárpátalján, Romániában	3,14	1945 előtt	3,43
		1945 után	4,00
Átlag	**3,70**	**Átlag**	**3,70**
LENGYEL MINTA			
Magyarországon	3,50	18. sz.-ban és előtte	3,24
		19. században	3,00
Lengyelországban	1,59	1945 előtt	3,70
		1945 után	2,03
Átlag	**2,61**	**Átlag**	**2,61**

4. A „Nyelv és önbesorolás, nyelvi kompetenciák" c. fejezethez

3. táblázat. *Nemzetiségi kötődések irányultsága (1 = csak kisebbségi; … 5 = csak magyar)az önmeghatározásban és a különböző nyelvi aspektusokban, pontértékátlagokban**

	Önmeg-határozás	Beszéli-e a nyelvet?	Első nyelv	Ma melyik nyelvet beszéli jobban?	Nyelvi aspektusok átlaga
Örmények	**2,72**	3,51	3,87	4,35	**3,91**
Lengyelek	**2,61**	2,06	2,54	3,22	**2,61**
Ruszinok	**3,70**	2,80	3,48	4,18	**3,48**

* minél nagyobbak a pontátlagok, annál inkább beszélnek a megkérdezettek magyarul

4. táblázat. *Önmeghatározás és nyelvismeret összefüggései abszolút számokban és pontértékátlagokban*

Minta	Ön minek tartja magát?	Beszéli-e a kisebbség nyelvét?				
		Igen (1)	Nem jól (3)	Nem (5)	Össze-sen	Pont-átlag
Örmény	Örménynek	9	5	–	**14**	1,71
	Elsősorban örménynek, utána magyarnak	1	2	1	**4**	3,00
	Egyformán örménynek és magyarnak	2	–	9	**11**	4,27
	Elsősorban magyarnak, utána örménynek	1	2	12	**15**	4,47
	Magyarnak	–	–	2	**2**	5,00
	Nem tudja	–	–	1	**1**	5,00
	Összesen	**13**	**9**	**25**	**47**	**3,51**
	Pontátlag	1,62	1,89	3,60	**2,72**	
Ruszin	Ruszinnak	10	2	–	**12**	1,33
	Elsősorban ruszinnak, utána magyarnak	6	1	–	**7**	1,29
	Egyformán ruszinnak és magyarnak	52	14	4	**70**	1,63
	Elsősorban magyarnak, utána ruszinnak	13	23	17	**53**	3,15
	Magyarnak	4	12	44	**60**	4,33
	Összesen	**85**	**52**	**65**	**202**	**2,80**
	Pontátlag	2,94	3,81	4,62	**3,70**	
Lengyel	Lengyelnek	42	–	–	**42**	1,00
	Elsősorban lengyelnek, utána magyarnak	14	1	–	**15**	1,13
	Egyformán lengyelnek és magyarnak	26	10	9	**45**	2,24
	Elsősorban magyarnak, utána lengyelnek	5	6	9	**20**	3,40
	Magyarnak	3	2	8	**13**	3,77
	Nem tudja	1	2	–	**3**	2,33
	Összesen	91	21	26	138	2,06
	Pontátlag	2,04	3,43	3,96	**2,62**	

5. táblázat. *Önmeghatározás és elsőként megtanult nyelv összefüggései*

Minta	Ön minek tartja magát?	Melyik nyelvet tanulta meg elsőként?					
		Kisebbségét (1)	Magyart és a kisebbségét egyszerre (3)	Magyart (5)	Egyebet (5)	Összesen	Pontátlag
Örmény	Örménynek	8	1	4	1	**14**	2,57
	1. örmény, 2. magyar	2	–	1	1	**4**	3,00
	Egyformán	1	–	8	1	**10**	4,40
	1. magyar, 2. örmény	1	–	14	–	**15**	4,73
	Magyarnak	–	–	2	–	**2**	5,00
	Nem tudja	–	–	1	–	**1**	5,00
	Összesen	**12**	**1**	**30**	**3**	**46**	**3,87**
	Pontátlag	1,58	1,00	3,30	2,00	**2,72**	
Ruszin	Ruszinnak	9	1	2	–	**12**	1,83
	1. ruszin, 2. magyar	5	1	1	–	**7**	1,86
	Egyformán	35	17	18	–	**70**	2,51
	1. magyar, 2. ruszin	10	8	35	–	**53**	3,94
	Magyarnak	3	3	53	1	**60**	4,70
	Összesen	**62**	**30**	**109**	**1**	**202**	**3,48**
	Pontátlag	2,89	3,37	4,25	5,00	**3,70**	
Lengyel	Lengyelnek	40	2	–	–	**42**	1,10
	1. lengyel, 2. magyar	13	1	1	–	**15**	1,40
	Egyformán	18	10	18	–	**46**	3,00
	1. magyar, 2. lengyel	2	3	15	–	**20**	4,30
	Magyarnak	2	1	9	–	**12**	4,17
	Nem tudja	1	1	1	–	**3**	3,00
	Összesen	**76**	**18**	**44**	**–**	**138**	**2,54**
	Pontátlag	1,86	3,00	3,73	–	**2,61**	

6. táblázat. *Önmeghatározás és a ma jobban beszélt nyelv összefüggései abszolút számokban és pontértékátlagokban*

Minta	Ön minek tartja magát?	Ma melyik nyelvet beszéli jobban?					
		Kisebbségét (1)	Egyformán (3)	Magyart (5)	Egyebet (5)	Összesen	Pontátlag
Örmény	Örménynek	4	2	3	5	**14**	3,43
	1. örmény, 2. magyar	–	–	4	–	**4**	5,00
	Egyformán	1	–	9	–	**10**	4,60
	1. magyar, 2. örmény	1	–	14	–	**15**	4,73
	Magyarnak	–	–	2	–	**2**	5,00
	Nem tudja	–	–	1	–	**1**	5,00
	Összesen	**6**	**2**	**33**	**5**	**46**	**4,35**
	Pontátlag	1,40	1,00	3,24	1,00	**2,72**	
Ruszin	Ruszinnak	3	7	2	–	**12**	2,83
	1. ruszin, 2. magyar	1	3	3	–	**7**	3,57
	Egyformán	5	35	30	–	**70**	3,71
	1. magyar, 2. ruszin	3	9	41	–	**53**	4,43
	Magyarnak	–	4	55	–	**59**	4,86
	Összesen	**12**	**58**	**131**	**–**	**201**	**4,18**
	Pontátlag	2,67	3,00	4,10	–	3,70	
Lengyel	Lengyelnek	31	8	3	–	**42**	1,67
	1. lengyel, 2. magyar	11	3	1	–	**15**	1,67
	Egyformán	5	14	26	–	**45**	3,93
	1. magyar, 2. lengyel	–	2	18	–	**20**	4,80
	Magyarnak	–	–	11	–	**11**	5,00
	Nem tudja	–	–	3	–	**3**	5,00
	Összesen	**47**	**27**	**62**	**–**	**136**	**3,22**
	Pontátlag	1,45	2,37	3,53	–	**2,61**	

7. táblázat. *Születési hely és nyelvi aspektusok pontértékátlagokban*

Minta	Születési hely	Beszéli-e a kisebbség nyelvét?	Elsőként megtanult nyelv	Domináns nyelv
Örmény	Anyaország	1,00	1,00	1,33
	Egyéb törzsterület	1,67	1,67	5,00
	Máshol	3,50	4,06	5,00
	Magyarország	4,43	4,90	4,80
	Összesen	**3,48**	**3,87**	**4,45**
Ruszin	Törzsterület	1,57	3,86	3,57
	Magyarország	2,85	3,46	4,21
	Összesen	**2,80**	**3,48**	**4,18**
Lengyel	Anyaország	1,03	1,08	1,63
	Magyarország	2,95	3,77	4,56
	Összesen	**2,05**	**2,41**	**3,04**

8. táblázat. *Nyelvi aspektusok és nemzetiségi önbesorolás nemek szerint a mintában, pontértékátlagokban**

Minta	Nyelvi aspektusok és önbesorolás	Nők	**Férfiak**	Különb**ség: nők mínusz férfiak****
Örmény	először megtanult nyelv	4,16	3,67	+0,49
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	4,47	4,33	+0,14
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	3,63	3,43	+0,20
	Nyelvi jellemzők átlaga:	**4,09**	**3,81**	**+0,28**
	Nemzetiségi önbesorolás	**2,94**	**2,68**	**+0,26**
Ruszin	először megtanult nyelv	3,46	3,56	–0,10
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	4,19	4,20	–0,01
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	2,91	2,72	+0,19
	Nyelvi jellemzők átlaga:	**3,52**	**3,49**	**+0,03**
	Nemzetiségi önbesorolás	**3,77**	**3,66**	**+0,11**
Lengyel	először megtanult nyelv	2,09	3,12	–1,03
	ma melyik nyelvet beszéli jobban?	2,54	4,08	–1,54
	beszéli-e a kisebbség nyelvét?	1,90	2,40	–0,50
	Nyelvi jellemzők átlaga:	**2,18**	**3,20**	**–1,02**
	Nemzetiségi önbesorolás	**2,37**	**3,13**	**–0,76**

** Minél közelebb áll a szám az 1-es értékhez, annál hangsúlyosabb a kisebbségi elem a nyelvi kompetenciákban.*

*** Minél nagyobb pozitív számokat látunk, annál erőteljesebb a férfiak kisebbségi nyelvi kompetenciája, illetve kisebbségi önazonossága a nőkéhez képest, s megfordítva, minél nagyobb negatív számokat látunk, annál erősebb a nőké a férfiakéhoz képest.*

5. A „Nemzetiség és anyanyelv nemzedékenként" c. fejezethez

9. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként az örmény mintában**

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	**NEMZETISÉG**					**Összesen**	**N =**	**Pontérték-átlag (1–5 között)**
	Örmény (1)	**Örmény–magyar (3)**	**Magyar (5)**	**Más (5)**	**Nem tudja**			
1. NAGYSZÜLŐK	31,4	6,4	54,1	5,8	2,3	**100,0**	172	3,58
2. SZÜLŐK	30,9	6,2	59,3	3,7	–	**100,0**	81	3,64
3. A KÉRDEZETTEK	*38,3*	*23,4*	*36,2*	–	*2,1*	*100,0*	*47*	*2,96*
4. HÁZASTÁRSUK	10,5	5,3	78,9	5,3	–	**100,0**	38	4,47
5. GYERMEKEK	21,7	13,3	63,9	1,2	–	**100,0**	83	3,87
6. UNOKÁK	10,3	7,7	76,9	5,1	–	**100,0**	39	4,44
Összesen	**26,7**	**9,3**	**58,9**	**3,9**	**1,1**	**100,0**		**3,73**
N=	123	43	271	18	5		**460**	

10. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként az örmény mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Összesen	N =	Pontértékátlag
	Örmény	Örmény–magyar	Magyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	38,4	6,3	47,8	6,3	1,3	**100,0**	159	3,32
2. SZÜLŐK	38,0	–	59,5	2,5	–	**100,0**	79	3,48
3. A KÉRDEZETTEK	*26,7*	*2,2*	*64,4*	*6,7*	–	***100,0***	*45*	*3,89*
4. HÁZASTÁRSUK	8,1	2,7	86,5	2,7	–	**100,0**	37	4,62
5. GYERMEKEK	10,3	11,5	73,1	5,1	–	**100,0**	78	4,36
6. UNOKÁK	–	2,9	91,4	5,7	–	**100,0**	35	4,94
Összesen	**26,3**	**5,1**	**63,0**	**5,1**	**0,5**	**100,0**		**3,84**
N=	114	22	273	22	2		**433**	

** Minél nagyobb pozitív számokat látunk, annál erőteljesebb a férfiak kisebbségi nyelvi kompetenciája, illetve kisebbségi önazonossága a nőkéhez képest, s megfordítva, minél nagyobb negatív számokat látunk, annál erősebb a nőké a férfiakéhoz képest.*

11. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként a ruszin mintában*

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	NEMZETISÉG					Összesen	N =	Pontérték átlag (1–5 között)
	Ruszin (1)	Ruszin–magyar (3)	Magyar (5)	Más (5)	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	41,3	13,5	41,2	0,4	3,7	**100,0**	763	3,01
2. SZÜLŐK	31,0	18,3	50,4	–	0,3	**100,0**	377	3,39
3. A KÉRDEZETTEK	*9,4*	*34,7*	*55,9*	–	–	*100,0*	*202*	*3,93*
4. HÁZASTÁRSUK	16,2	21,0	62,9	–	–	**100,0**	167	3,93
5. GYERMEKEK	6,8	25,7	66,9	–	–	**100,0**	338	4,18
6. UNOKÁK	4,0	7,3	88,1	0,6	–	**100,0**	177	4,69
Összesen	25,1	18,7	54,5	0,2	1,4	100,0		3,60
N=	508	379	1104	4	29		**2024**	

12. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként a ruszin mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Összesen	N =	Pontérték átlag (1–5)
	Ruszin	Ruszin–magyar	Magyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	44,4	19,8	30,3	0,6	4,7	**100,0**	781	2,72
2. SZÜLŐK	34,4	20,2	45,4	–	–	**100,0**	392	3,22
3. A KÉRDEZETTEK	*30,7*	*14,9*	*54,0*	*0,5*	–	*100,0*	*202*	*3,48*
4. HÁZASTÁRSUK	21,9	18,9	58,6	0,6	–	**100,0**	169	3,75
5. GYERMEKEK	9,0	20,5	70,5	–	–	**100,0**	366	4,23
6. UNOKÁK	5,9	8,0	84,6	1,1	–	**100,0**	188	4,58
Összesen	**29,8**	**18,4**	**49,6**	**0,4**	**1,8**	**100,0**		**3,41**
N =	625	386	1040	9	37		**2098**	

13. táblázat. *Családtagok nemzetiségi besorolása nemzedékenként a lengyel mintában*

NEMZEDÉKEK, CSALÁDTAGOK	NEMZETISÉG					Összesen	N =	Pontérték átlag (1–5 között)
	Lengyel (1)	Lengyel–magyar (3)	Magyar (5)	Más (5)	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	52,6	4,9	38,3	3,1	1,0	**100,0**	572	2,77
2. SZÜLŐK	52,6	4,1	41,6	1,7	–	**100,0**	291	2,81
3. A KÉRDEZETTEK	*41,0*	*33,1*	*23,7*	–	*2,2*	*100,0*	*139*	*2,65*
4. HÁZASTÁRSUK	11,0	4,7	82,7	1,6	–	**100,0**	127	4,46
5. GYERMEKEK	8,2	23,0	68,8	–	–	**100,0**	269	4,21
6. UNOKÁK	–	3,3	96,7	–	–	**100,0**	92	4,93
Összesen	**36,7**	**10,5**	**50,5**	**1,7**	**0,6**	**100,0**		**3,31**
N =	547	157	752	25	9		**1490**	

14. táblázat. *Családtagok anyanyelvi besorolása nemzedékenként a lengyel mintában*

CSALÁDTAGOK	ANYANYELV					Összesen	N =	Pontérték átlag (1–5)
	Lengyel	Lengyel–magyar	Magyar	Más	Nem tudja			
1. NAGYSZÜLŐK	65,3	5,9	24,0	3,3	1,6	**100,0**	579	2,23
2. SZÜLŐK	65,3	5,4	28,6	0,7	–	**100,0**	294	2,28
3. A KÉRDEZETTEK	*58,2*	*12,4*	*29,4*	–	–	*100,0*	*153*	*2,42*
4. HÁZASTÁRSUK	15,0	3,9	81,1	–	–	**100,0**	127	4,32
5. GYERMEKEK	8,5	32,5	59,0	–	–	**100,0**	271	4,01
6. UNOKÁK	1,2	5,9	92,9	–	–	**100,0**	85	4,84
Összesen	**46,5**	**11,1**	**40,4**	**1,4**	**0,6**	**100,0**		**2,91**
N =	702	167	610	21	9		**1509**	

6. A „Nyelvhasználat, kulturális igények" c. fejezethez

15/A)–H) táblázatok. *Nyelvhasználati terek, beszédhelyzetek és a megszólalások nyelve*

A) Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?			
CSALÁDBAN	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	4,4	6,5	14,3
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	8,9	27,5	25,3
Magyar (és egyéb)	86,6	66,0	60,4
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	45	200	154
Pontértékátlag (1–5)	4,64	4,19	3,92

B) Milyen nyelven beszél vagy beszélt?			
HÁZASTÁRSÁVAL	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	5,3	5,4	10,2
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	10,5	35,9	27,6
Magyar (és egyéb) nyelven	84,2	58,7	62,2
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	38	167	127
Pontértékátlag (1–5)	4,58	4,07	4,04
GYERMEKEIVEL	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	5,4	1,2	7,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	21,6	36,1	40,6
Magyar (és egyéb) nyelven	73,0	62,7	51,9
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	37	166	133
Pontértékátlag (1–5)	4,35	4,23	3,89

B) Milyen nyelven beszél vagy beszélt?			
UNOKÁIVAL	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	–	–	7,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	7,1	21,0	5,0
Magyar (és egyéb) nyelven	92,8	79,0	87,5
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	14	81	40
Pontértékátlag (1–5)	4,86	4,58	4,60
SZÜLEIVEL	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	27,8	14,5	47,7
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	8,3	37,0	21,6
Magyar (és egyéb) nyelven	63,9	48,5	30,6
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	36	165	111
Pontértékátlag (1–5)	3,72	3,68	2,66

NAGYSZÜLEIVEL	Örmény	Ruszin	Lengyel
Az adott nemzetiség nyelvén	21,4	18,5	42,5
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	7,1	39,7	30,0
Magyar (és egyéb) nyelven	71,5	41,8	27,5
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	28	146	80
Pontértékátlag (1–5)	4,00	3,47	2,70

C) BARÁTOK KÖZÖTT…			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	6,8	5,3	12,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	18,2	33,0	35,6
Magyar (és egyéb)	75,0	61,7	51,7
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	44	188	149
Pontértékátlag (1–5)	4,36	4,13	3,78
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	4,4	4,1	6,6
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	31,1	41,5	50,7
Magyar (és egyéb) nyelven	64,4	54,3	42,8
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	45	195	152
Pontértékátlag (1–5)	4,20	4,01	3,72

D) MUNKAHELYEN…			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	–	0,6	0,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	2,9	19,1	11,6
Magyar (és egyéb)	97,1	80,3	87,6
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N=	35	157	129
Pontértékátlag (1–5)	4,94	4,59	4,74
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	2,6	1,2	0,8
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	2,6	24,2	15,0
Magyar (és egyéb) nyelven	94,7	74,5	84,3
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	38	165	127
Pontértékátlag (1–5)	4,84	4,47	4,67

E) LAKÓHELYÉN LEVŐ HIVATALOKBAN...			
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	–	1,1	2,7
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	2,4	24,9	4,1
Magyar (és egyéb) nyelven	97,6	74,1	93,2
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	41	185	147
Pontértékátlag (1–5)	4,95	4,46	4,81

F) TEMPLOMBAN...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	26,3	1,7	12,6
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	7,9	22,6	10,1
Magyar (és egyéb)	65,8	75,7	77,3
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	38	177	119
Pontértékátlag (1–5)	3,79	4,48	4,29
Milyen nyelven beszél vagy beszélt?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvén	18,9	2,2	14,3
Az adott nemzetiség nyelvén és a magyarul egyformán	8,1	28,2	15,1
Magyar (és egyéb) nyelven	73,0	69,6	70,6
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	37	181	126
Pontértékátlag (1–5)	4,08	4,35	4,13

G) OTTHONI IMA ALKALMÁVAL...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	12,5	1,8	41,2
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	6,3	19,4	10,9
Magyar (és egyéb)	81,2	78,8	47,9
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N =	32	165	119
Pontértékátlag (1–5)	4,38	4,54	3,13

H) NEMZETISÉGI KÖZÖSSÉGE RENDEZVÉNYEIN...			
Ma melyik nyelvet használja gyakrabban?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
Az adott nemzetiség nyelvét	23,5	11,0	51,8
Az adott nemzetiség nyelvét és a magyart egyformán	23,5	52,8	24,1
Magyar (és egyéb)	52,9	36,2	24,1
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**
N=	34	163	137
Pontértékátlag (1–5)	3,59	3,50	2,45

16. táblázat. *Művelődési igények*

Milyen lehetősége van nemzetisége nyelvén művelődni?	**Örmény**	**Ruszin**	**Lengyel**
	választotta az alábbiakat (%)		
Könyvet olvas	13,6	11,5	55,6
Sajtóterméket olvas	36,4	16,8	57,5
Tv-t néz	34,1	40,8	52,3
Rádiót hallgat	20,5	19,4	28,1
Nemzetiségi összejövetelekre jár	36,4	40,3	60,8
Az összes válaszadó száma, n=	**44**	**191**	**153**
„Nincs lehetőségem ezekre”	9,1	10,5	7,2
„Nem használom nemzetiségem nyelvét művelődésre”	31,8	22,0	7,2

7. „Az identitás formálódásában szerepet játszó tényezőkről” c. fejezethez

17/A)–C) táblázatok. *A nemzetiségi öntudat alakulásában szerepet játszó tényezők fontossága. A válaszok százalékos eloszlása és pontértékátlaga (1: nagyon fontos … 5: egyáltalán nem fontos)*

A) Örmények	Nagyon fontos (1)	Fontos (2)	Részben fontos (3)	Kevésbé fontos (4)	Egyáltalán nem fontos (5)	Nem tudom	**Összes**	Pontátlag	N =
1. Családi nevelés	60,5	32,6	7,0	–	–	–	100,0	1,23	43
2. Származástudat	67,4	32,6	–	–	–	–	100,0	1,33	46
3. Kultúra	50,0	38,6	4,5	4,5	2,3	–	100,0	1,70	44
4. Szülőföld	53,8	25,6	12,8	5,1	2,6	–	100,0	1,77	39
5. Történelmi tudat	44,2	37,2	14,0	4,7	–	–	100,0	1,79	43
6. Nyelv	53,7	14,6	17,1	12,2	2,4	–	100,0	1,95	41
7. Nemzetiségi oktatás	30,8	41,0	10,3	7,7	5,1	5,1	100,0	2,11	39
8. Vallás	42,9	19,0	19,0	11,9	7,1	–	100,0	2,21	42
9. Baráti kör	16,7	35,7	31,0	9,5	7,1	–	100,0	2,55	42
10. Jelenlegi lakóhely	17,1	34,3	8,6	17,1	22,9	–	100,0	2,94	35
Átlag								1,93	

B) Ruszinok	Nagyon fontos (1)	Fontos (2)	Részben fontos (3)	Kevésbé fontos (4)	Egyáltalán Nem fontos (5)	Nem tudom	**Összes**	Pontátlag	N =
1. Családi nevelés	56,9	35,9	4,6	2,6	–	–	100,0	1,59	195
2. Szülőföld	46,6	41,5	7,8	2,1	1,6	0,5	100,0	1,69	193
3. Nyelv	44,4	42,3	10,2	3,1	–	–	100,0	1,72	196
4. Jelenlegi lakóhely	38,9	46,1	10,4	3,1	1,6	–	100,0	1,82	193
5. Vallás	37,3	42,0	16,6	3,6	0,5	–	100,0	1,88	193
6. Történelmi tudat	33,0	46,4	14,4	5,7	–	0,5	100,0	1,93	194
7. Kultúra	27,3	51,5	15,5	4,6	0,5	0,5	100,0	2,00	194
8. Nemzetiségi oktatás	36,3	40,0	12,6	8,4	2,6	–	100,0	2,01	190
9. Származástudat	34,2	49,5	13,3	1,5	0,5	1,0	100,0	2,08	196
10. Baráti kör	17,2	42,7	30,2	7,8	2,1	–	100,0	2,35	192
Átlag								1,90	

C) Lengyelek	Nagyon fontos (1)	Fontos (2)	Részben fontos (3)	Kevésbé fontos (4)	Egyáltalán nem fontos (5)	Nem tudom	**Összes**	Pontátlag	N =
1. Családi nevelés	73,5	19,7	3,4	2,7	0,7	–	100,0	1,37	147
2. Származástudat	64,7	28,7	4,7	2,0	–	–	100,0	1,44	150
3. Nyelv	66,9	22,5	7,7	0,7	1,4	0,7	100,0	1,46	142
4. Kultúra	54,9	35,4	7,6	2,1	–	–	100,0	1,57	144
5. Szülőföld	51,7	30,8	9,1	7,0	1,4	–	100,0	1,76	143
6. Vallás	44,9	29,3	12,2	9,5	3,4	0,7	100,0	1,97	147
7. Történelmi tudat	35,5	37,6	17,7	7,1	2,1	–	100,0	2,03	141
8. Nemzetiségi oktatás	31,9	39,7	12,8	8,5	5,7	1,4	100,0	2,15	141
9. Baráti kör	30,4	36,2	19,6	6,5	7,2	–	100,0	2,24	138
10. Jelenlegi lakóhely	32,6	28,4	18,4	10,6	9,2	–	100,0	2,35	141
Átlag								1,83	